

ДАДАХОН НУРИЙ

ШАҲАР ТЕГИРМОНИ

Қисса,
публицистика, ҳикоялар

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1990

Уз
Н 87

Нурий, Дадахон.

Шаҳар тегирмони: Повесть, ҳикоялар ва публицистика. — Т.: Адабиёт ва санъат нашр., 1990. — 288 б.

Ёзувчи Дадахон Нурийнинг ушбу янги тўпламидан жой олган ҳикоя ва публицистик асарлари газета, журнал саҳифалари орқали сизга кўндан буён таниш. Шунингдек, адибнинг янги қиссаси ҳам бу китобдан ўрин олган.

Нурий, Дадахон. Городская мельница. Повесть, рассказы и публицистика.

4702620201 — 151
Н ————— Доп — 89
М352(О4) — 90

Уз2

ISBN 5-635-00613-2

ИНСОФГА ДАЪВАТ

Устоз Абдулла Қаҳҳор хонадонидаги бир суҳбат ёдимда. Улкан адиб гап орасида ёш бир ёзувчининг қўлёмасини ўқиганини, асар унга маъқул бўлганини, жиндек ишлов билан тайёр қисса бўлишини айтиб, ўша қисса мазмунини мухтасар баён қилиб берган эди...

Шундай қилиб, Дадахон Нурийнинг «Бегона» деб аталган қиссаси устоз назарига тушганининг гувоҳи бўлганман. У пайтда мен Дадахонни танимас эдим. Кейинроқ танишдик, унинг ижодини кузатадиган бўлдим, ҳикояларидаги илиқ бир нафас, самимият ва соддалик, айниқса шахсиятидаги дилбарлик менга маъқул бўлиб қолди.

Дадахон Нурийнинг ижодий йўли бир текис эмас. Унда кўтарилишлар, тушишлар бор. Ҳикояларининг, қиссаларининг бадиий даражаси турлича. Лекин бир нарса Дадахонда собит. Бу — адолат туйғуси.

Ҳеч бир ёзувчи адолат топталган жойда жим турган эмас. Дадахон ҳам ана шундай қаламкаш. Мана шу хусусият кейинги йилларда уни публицистика жабҳасига тортди ва номини республикага танитди. Унинг табиат муҳофазаси мавзусидаги чиқишлари баъзи маъмурий идораларга, айрим раҳбарларга маъқул бўлмаса-да, кенг жамоатчилик томонидан қўллаб-қувватланмоқда.

Шунинг учун ҳам мен Дадахоннинг публицистик асарлари ҳақида алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман.

Асримиз бошида илмий-техника тараққиётининг ибтидосидаёқ оламнинг энг буюк, энг номдор, инсонпарварлик ғоясини эътиқод билган ёзувчилари, шоирлари индустриянинг темир қадамларидан пайҳон бўлаётган табиатга қараб нола чекканлар. Лев Толстойнинг хитобларида, Сергей Есениннинг ҳассос мисраларида ўша дард ошкор бўлиб туради. Улуғ кишиларнинг бу маҳзун ҳиссиёти башорат эканини, ҳушёрликка чақириқ эканини кўплар англамаган. Билъакс уларни патриархал туйғуларга асир бўлиб қолганликда, ўтмишни қўмсаида, индустриал гигантларнинг буюк аҳамиятини тушунмасликда айблаганлар. Табиатни бўйсундиришга қаратилган дастлабки тадбирларнинг муваффақияти кўпчиликнинг бошини айлантирди, инсоннинг олий қудрати тоғларни емириши, дарёларни тескари оқизиши шарафланди, шеър дostonларда мадҳ этилди.

Табиат билан зўравонлик мавқеида туриб гаплашиш оқибат-натижада зўравоннинг ўзига, инсоннинг ўзига бало бўлиб қайтди. Шундагина одам ўзининг табиат билан боғлиқлигини, унинг хўжаси эмас, боласи эканини англади. Англади, дедим, лекин ростдан англандимикин?

Дадахон Нурийнинг публицистик асарларини, айниқса «Бўстонликни қутқаринг» мажмуасини ўқиб ҳали бу англаш йўлида кўп жабру жафолар чекишимиз кераклигини ўйладим. Афсуски, табиатни асраш, авайлаш учун мутасадди бўлган томон билан уни емираётган, кесаётган, сўраётган томон кучлари нисбати зolimлар фойдасига ўнга бир! Ёзувчиларнинг овози газета, журнал саҳифаларидан нарига кўтарилмапти. Ошкоралик даврининг ошкора танқидлари қудуққа қараб «Искандарнинг шoхи бор» дегандек кўнгил бўшатиш бўлиб қолмоқда.

Дадахон ёзаётган гаплар ҳаммамизнинг кўнглимизда аллақачон етилган, бeнг уриб айғини керак бўлган гаплардир. Бу аянчли ҳолат учун ҳар бир виждонли одам, дилида ҳамияти бор одам ўзини жавобгар деб билиши керак. Она юртини севмаган, уни асрамаган, келажакини ўйламаган фарзанд фарзандми?

Табиатимиз кўйинини инсон қиёфасидаги чигирткалардан тозалаш пайти келди. Қалб кўзи кўр, кўкрагида диёнат, инсоф ҳисси бўлмаган, ўзи оёғи остидан нарини кўролмайдиган, бугунги манфаатидан бошқа нарсани ўйламайдиган шахсларнинг кўзини очиб қўйиш пайти келди. Наҳотки оқ қум барханларига айланиб бораётган Орол, кимёвий дорилардан нашавад бўлган далалар, заҳарли дудлардан қовжираган боғлар, кўзларининг туби саргайган болалар бизни ҳушёр торттир-маса!

Муаллиф сизга тақдим этилаётган китобдан ўрин олган «Бўстонликни қутқаринг» асари орқали «Тўхтанг, одамлар! Эс-ҳушингизни йиғиб олинг! Бу йўлнинг охири ҳалокат!» дея хитоб қилади. Дарҳақиқат, Бўстонлик мисолида кўрсатилган табиатга ёзувларча муносабатни инсон насли олдидаги улуг гуноҳ, деб баҳоламоқ керак.

Уруш даври кинохроникаларида Нюрнберг ҳалқоро суди намойиш қилинганда гитлерчи генералларнинг манфур юзида қабиҳ бир ишонч-ни кўраман. У юзларда «биз солдат бўлганмиз, буйруқни бажарган-миз!» деган хотиржамлик ифодаси бор. Улар «буйруқни бажариб» минглаб одамларни тирик ёққанлар, оналарни, гўдакларни тирик қўнганлар...

Ҳозир маъсум табиатга нисбатан «буйруқни бажараётган» баланд курси бандалари виждон нюрнбергини ўйласалар бўларди.

Ёзувчи Дадахон Нурий бу асарни осонлик билан ёзмади. Қанча-қанча қишлоқ, овуллари ниёда кезиб чиқди, неча-неча мутасадди идораларнинг қабулхоналарида амалдорларнинг қиё боқишига мунтазир бўлиб ўтирди. Талашди, курашди, куйди, ёнди. У сарф қилган вақт, асаблар, уйқусиз кечаларни ҳисобласа ҳар бир мақола ўрнига биттадан қисса ёзса бўларди. Йўқ, бу «қайсар» одам ҳаловатидан кечиб, литфонддан қарзга ботиб, неча мартабали кишиларга шумшук кўриниб она табиат муҳофазасига бағишланган публицистик асарларини ёзди.

Яхши ҳамки юртимизда шунақа куюнчак, ўзидан кечган одамлар бор, муомалага кўнмайдиган, «нонемас», «ўжар» зотлар бор. Тўғри, бундайлар кам, баъзан ёлғиз ва бежаот қоладилар. Лекин улар бор. Улар борки, юртимизнинг эртанги яхши кунларидан, табиатнинг кўрқин сақланиб қолажасидан умид бор.

Мен Дадахон Нурийнинг қисса ва ҳикоялари устидан тўхталиб ўтирмадим. Бу иш мунаққидларга ҳавола. Ёзувчига тилагим шуки, унинг қаламига хос бўлган ёниқлик, жасорат, ҳақиқатга содиқлик сира пасаймасин. Инқилобий қайта қуриш даврининг талаби ҳам шу.

Эркин ВОҲИДОВ

Қ И С С А

ШАҲАР ТЕГИРМОНИ

Устоз Абдулла Қаҳҳор хотирасига бағишлайман.

Архитекторлар уйдан дўстим телефон қилиб қолди. Ниҳоят, янги лойиҳалар кўрғазмаси очилибди. Мен бу хушxabарни кўпдан бери кутардим. Дарров йўлга тушдим.

Намойиш залининг марказий қисмига қўйилган «Ўзбекистон» («Эзгулик») деб аталувчи улкан шаҳар боғи лойиҳаси мени ҳаяжонга солди. Ширин хаёллар болаликнинг нурафшон, беғубор сўқмоқлари томон етаклаб, кун бўйи тинчлик бермади, қўлимга қалам тутди...

Мен у одамни биринчи бор кўрганимда ҳаётнинг паст-баландидан беҳабар ўйинқароқ бола эдим. Балки аввалроқ ҳам кўргандирман, лекин ўша кунги учрашув менда унутилмас таассурот қолдирган.

— Ҳой, ўғлим, қани яқинроқ кел-чи! — Бобомникига ўхшаш беозор, салобатли овоз эшитилган томонга ўгирилдим-у, қалин патила соқолидан тортиб эғнидаги кийимларигача қордай оппоқ, жуссаси баланд кишига кўзим тушди. Унинг қорачадан келган хиёл чўзинчоқ юзларида, босиқ жилмайишида одамни тез ўзига жалб қилиб оладиган сеҳр аломати бор эди.

Бошидаги хийла уринган дўппи ҳам, олди очиқ яктагини сириб, устидан боғлаб олган белбоғи ҳам ўзига ярашган. Чамаси бобом тенги эди. Бироқ қаддини бардам тутиб, қиров қўнган қалин қошларини хиёл чимириб туриши ҳали бардам-тетиклигидан далолат берарди.

Қария кулимсираб, орадаги жимликни бузди:

— Ҳа, мунча тикилиб қолдинг, болам! Бу маҳаллаликка ўхшамайсан шекилли! Кимнинг ўғлисан?

— Азимбой буванинг набирасиман, — дея нарироқ-

даги бобомларнинг кўкиш дарвозасига ишора қилиб қўйдим.

— Ие, ўзимнинг оғайнимни-я! Катта йигит бўлиб қопсан-ку! — Чол яқинроқ келиб пешонамдан ўпди. — Отинг нима?

— Шарофиддин, — дедим-у, қаердандир пайдо бўлиб қолган кучукчага кўзим тушди. У эркаланиб чолнинг оёқларига суйкана бошлади. Миржалолнинг ҳам шундай лайчаси бор. Жуда ҳавасим келди:

— Буважон, кучугингизнинг оти нима?

— Оқтош, болам.

— Менга беринг!

Чол сукут сақлаб қолди. Кейин:

— Жон деб берардим-у, менга жуда ўрганиб қолган-да! — деди Оқтошдан кўз узмай, — яхшиси, сенга бошқасини топиб бераман... Ҳа, айтганча, мана сенинг тегишин! — У киши гижимлаб тутган яктагининг узун бари ичидан икки дона қирмизи олма чиқариб менга узатди, сўнг, — ўртоқларинг кўринмайди! — дея атрофга бир назар ташлаб қўйди.

Олмалар бир томони садафдай оппоқ, иккинчи томони шафақдай нимқизғиш эди. Худди кечки қуёш нурида жилоланаётгандек. Уларга маҳлиё бўлиб, раҳмат дейиш ҳам хаёлимга келмабди.

Худди шу пайт осмондан тушгандай болаларнинг гала-ғовури бутун кўчани босиб кетди:

— Деҳқон бува, менгаям, менгаям!

— Мана, бунисининг қизили йўқ экан-ку!

Чол ҳузур қиладётгандай болаларга жилмайиб қарар, босиқлик билан уларни тинчитмоқчи бўларди:

— Ҳозир, ҳозир, ўғилларим, ҳаммангизга етади!

Кейин билсам, бу киши ҳар куни азонлаб елкасида кетмони билан маҳалла кўчасидан Қичқириқ анҳори томон ўтар, ғира-ширада эса яна орқасига қайтар экан. Ҳатто маҳалла кишилари орасида: «Деҳқон бува кўчадан ўтадиган маҳал», «ишдан қайтадиган маҳал» деган гап юрар, бу саҳармардон ёки кеч оқшом маъносини англатаркан.

Бобомниқидан икки ҳовли нарида турадиган таниқли шоирнинг ўғли Миржалол яна шундай деб таъкидлади:

— Бува салом берган болани жуда яхши кўрадилар. Шунинг учун у кишини кўришинг билан ассалому алайкум дейишни унутма! Анаву Тарзан бор-ку, ҳар куни азонда кўчага чиқиб, бувани кутиб туради, салом-алиқни

қилиб, яна ухлайверади. Ҳатто буванинг боғига ҳам тез-тез бориб туради.

- У кишининг боғи борми?

- Ҳа, Қичқириқнинг бўйида мевазори бор. Тарзанинг гапига қараганда у ерда пишиб ётган олмаю анжир, шафтолию ноқларни кўриб одамнинг оғзи очилиб қолармиш.

Мен ҳам Миржалолни қойил қолдирмоқчи бўлдим:

— Бизнинг қишлоқдаги ҳовлимизда ҳам катта боғимиз бор.

Аслида ҳовлимиз бу ердан унча олисда эмас. Пиёда, далама-дала юрса, сал ортиғи билан ярим соатли йўл.

Мен бу ердаги маҳалланинг ўзимга тенгқур болалари билан унча-мунча танишлигим бор. Чунки олдинлари ҳам тез-тез келиб турардим.

Айниқса, бобомнинг бел суяклари орасида қолиб кетган «осколька» оғриғи қўзғаб, ётиб қолганларидан бери бир оёғим шу ерда бўлиб қолган. Чунки оилада тўнғич фарзандман. Сал бўш қолдим дегунча ойим, Толариққа чоп, ўғлим, эр-хотин қўлтиқлаши-иб ишга кетган бўлса, ҳайҳотдай ҳовлида бобомнинг ўзи қолгандир, дея мени бу томонга зинғиллатади. («Эр-хотин» дегани тоғам билан Умида келинойим бўлади. Иккови ҳам ўқитувчи. Келинойим олдимиздаги, тоғам қўшни маҳалладаги мактабда дарс беради. Негадир тоғам хотини атрофида «пой-патак» бўлавериши ойимга ёқмайди. «Эр-как эркакдай бўлса!» дейди-ю, лекин ўзи... Қўйинг, бу ёғини айтмай қўяқолай.)

Врачлар бобомнинг дардини енгил қиламиз деб уч маротаба операция столига ётқизишган. Аммо иложини қилишолмагач, у киши тақдирга тан бериб, майли, азоб тортсам ҳам энди касалхонага бормайман, деб айтган.

Қиш ўрталарида «осколька» яна азоб бера бошлади. Ойим югурмаган жой қолмади. Аллақандай табибларни олиб келиб кўрсатди, улар берган, кимлардандир топиб-тутиб келган ҳар хил ўт-ўланларни ховончада туйиб, нималар биландир аралаштириб, бобомнинг белига боғлади, исириқни чой ўрнида дамлаб ичирди, фойдаси тегмади. Қўшни маҳаллалик «Оқотин» деган афсунгар кампир олдига бориб фол очирди...

Шаҳар ҳовлида бобом, тоғам, келинойим — уч киши яшашади. Бувимни яхши эслолмайман. Баъзан ойим ачиниб билан айтиб қўядиган ушбу гаплар қулоғимга чалиниб қолади: «Биз қизларни ювиб-тараб, уйли-жойли қиламан деб адои тамом бўлди, тилаб-тилаб олган

ёлғиз ўглининг орзу-ҳавасини кўролмай кетди бечора онагинам».

Бобом мени жуда яхши кўрар, баъзан «сиз»лаб гапирарди: «Келганингиз жуда яхши бўпти-да! Умидахон келинойингиз ишдан қайтгунларича отамлашиб чой ичайлик. Самоварни қўйиб юборинг!»

У айниқса кейинги пайтларда жуда ғалати бўлиб қолган. Мен билан худди чойхонадаги чоллардай чойни «майдалаб» гурунглашиб ўтиришни яхши кўради. Ҳозир шаҳарга қўшилиб кетган мана шу маҳалла ўрнида бир пайтлар иккита колхоз бўлганини, ҳўкиз-омоч билан ер ҳайдаб буғдой экишларини, у пайтлар Қичқариқ худди дарёдай ёйилиб оқиши-ю, унинг атрофидаги чексиз нокзор, ёнғоқзор боғларни, яна урушда бошларидан кечирган ғаройиб воқеаларни эриймасдан сўйлайверади. Қўйиб берса, кечгача олдидан жилмасам...

Аммо баъзан зерикиб кетаман. Чой дамлаб келмоқчи бўламан-у, кўча томон ўзимни ураман. Орқамдан бобомнинг ҳай-ҳайлаган овози эшитилади... Тўғри, у кишига ҳам қийин! Қимирламай, бир жойда ёнбошлаб ётавериш осонми! Ачиниб кетаман. Дарвоза остонасига етганда оёғим тортмай орқага қайтган пайтларим ҳам бўлади.

Маъсалан, кеча шундай қилдим. Бобом «мунча ўйинқароқ бўлмасанг, сендай пайтимизда мол боқардик, отамиз ёнига кириб, теппа-тенгига кетмон чопардик» деган одатдаги насиҳатомуз гапларини бошлаб юбормасидан олдин индамайгина каравот ёнбошига келиб ўтирдим ва яна «Кукушка»ни айтиб беринг, дея ялиндим.

Айниқса мана шу ҳикоя жуда қизиқ. Уни бобом шундоқ қойилмақом қилиб сўзлардики, тинглаб, худди кино кўраётгандай маъза қиласиз. Урмондаги баланд дарахтлар устига «ин» қўйиб олиб, пойлоқчилик қиладиган душман «Кукушка» деб аталаркан. Бобом ана ўшаларнинг овозини «ўчириш» учун кўплаб операцияларда қатнашган.

Лекин ҳовлига темир илмоқни елкасига осиб олган маҳалла монтери кириб келди-ю, бобомнинг гапи озгида қолди. Кечаси қаттиқ шамол туриб, ҳовлимиз чироғи ўчганди.

Монтер бобом билан салом-алик қилгач, дарвоза ёнбошидаги ёнғоққа ишора қилди:

— Анов шохлар симни кўтариб қўйибди, энди сал шамол турса чайқалади-да, симни узаверади. Уша тепа шохни кесиш керак.

— Маҳкамбой! — бобомнинг вазмин овози эшитилди.

ди, — ҳунарингиз савобли-ю, қиладиган ишингиз унинг тескариси-я! Баҳорда қўшним Ташпўлатнинг шундоқ кўчага соя ташлаб ётган катта субҳон ўригини чўлтоқ қилиб кетибсиз. Энди навбат бизга келдими!

Маҳкам ака ҳам бўш келмади:

— Урикни горсетнинг спецбригадаси кесиб кетган... Энди, мен ҳадеб чироқ ўчиб қийналаверманлар деяпман-да!

Бобом сал шаштидан тушди:

— Симни ҳов наридан тортиб берсангиз бўларди. Биласиз, бу дарахт биздан болаларга ёдгорлик!

— Таърифини эшитганман. Лекин қурғур у сим-ёғоч ораси узоқроқ-да! Майли, сиз учун йўлини қиламиз, Азимбой ака.

Маҳкам монтер аллақадан бир ўрам сим кўтариб келиб, бобом айтганидай қилиб тортди. Тушликни бирга қилдик.

Гап орасида монтер бобомдан сўради:

— Бу ёнғоқ кўчатида кўпайтиряпсизми?

— Энди ҳафсала қайда дейсиз! Одамнинг бир жойи оғриб турса, кўнглига ҳеч нарса сиғмас экан, Маҳкамбой. Лекин Деҳқонбой анчагина кўпайтирди, барака топкур!

— Ҳа, ўтган йили икки тупини менга ҳам бергандилар. Кўча эшик олдига ўтқазганман. Ҳозир анча бўй чўзиб қолди...

Бобомлар ҳовлисидаги улкан ёнғоқ яқин-атрофдаги бошқаларидан фарқ қилади: барглари ихчам, меваси дум-думалоқ, мағзи оқиш, ширин. Кеч пишади. Қишлоқдаги томорқамиз этагида ҳам уч тупи ўсиб турибди. Бобомнинг ўзлари ўтқазган эканлар. Уларни бекорга «Мозорбосди» деб айтилмайди, қизиқ тарихи бор. Тахминан у шундай бошланарди: «Ушанда Ғарбий Украинанинг Закарпатье атрофларидаги шаҳарлар асосан немис қўшинларидан тозаланган бўлсада, ҳали душман бутунлай таслим бўлгани йўқ эди. Қалин ўрмонларга яшириниб олиб, қаттиқ қаршилик қиларди. Баъзи аҳоли пунктлари қўлдан-қўлга ўтиб турарди.

Бизнинг бўлинма зиммасига унча катта бўлмаган шаҳарчага туташ ўрмондаги душманнинг жазо отрядини тугатиш вазифаси юклатилганди. Лекин операция плани шошқалоқлик билан пухта ўрганмай тузилган эканми, қаттиқ зарбага учраб чекинишга мажбур бўл-

дик. Қуролдош шеригим иккимиз туни билан йўл юриб, бу ердан унча узоқ бўлмаган тош йўлга чиқиб олишга, ўрмон ичкарасида душманнинг катта кучи яшириниб ётгани ҳақида шаҳардаги штабга хабар етказишга ошиқардик. Аммо йўлдан адашиб, қалин ўрмоннинг ичкарасига кетиб қолганимизни сездик... Эҳ, у ерда шундай ўрмонлар бўладики, мабодо адашиб қолсанг, умр бўйи айланиб юраверишинг мумкин.

Икки кун деганда егулик бирон нарсамиз қолмади. Уч кечаю уч кундуз оч-наҳор кездик. Устига-устак, кузнинг аёзли кунлари бошланиб, шивалаб ёмғир ёғарди. Учакишгандай бошпана бўладиган биронта ертўла ёки ёғоч кулбага йўлиқмасдик. Ҳаммаёқ, кийимларимизгача шалаббо... Шундай силламиз қуриб, умидсизликка учраганмизки, майли, бирон иссиқроқ жой топиб, ўша ерда ўлсак розимиз, дейишгача бориб етганмиз.

Тўртинчи кун тушга яқин катта сайҳонлик қаршисидан чиқиб қолдик. Унинг ўртасида одатда ўрмончи ёки овчилар учун ясаб қўйиладиган қароргоҳ борга ўхшади. Қувониб кетдик. Бироқ қанча машаққатлар билан лой кечиб у ерга етиб келгач, бомба ўпириб юборган, ичи ҳалқоб сувга тўлиб қолган катта чуқурликни кўрдик. Ҳафсаламиз пир бўлди, орқага қайта бошладик. Худди шу пайт осмон гумбазини зириллатиб самолёт овози эшитилиб қолса бўладими. Зум ўтмай тепамиздан «Юнкерс» учиб ўтди. Ўзимизни ўт-ўлан панасига олдик. Хайрият, сезмади, йўқса патиллатиб ўқ отган бўларди. Самолёт кўп ўтмай яна пайдо бўлди, жуда пастлаб ўтди. «Ниманидир сизди, бу баччағар», деб қўйдик ва шитоб билан яна ўрмон ичига чопдик.

Кечга яқин бир кичкина сўқмоқ, ундан кейин тош йўл қаршисидан чиқиб қолдик. Оёқларимизга қайтадан куч-қувват кирди, баданларимизга иссиқ югургандай бўлди. Атроф жимжит. Қатнов деярли йўқ. Йўлнинг чап томони кета-кетгунча қалин ўрмон, ўнг тарафи эса паст-баланд қир-адир эди. Бу ерларни дарров танидик: икки ҳафтача олдин шаҳарга олиб борувчи мана шу йўл учун шиддатли жанглар қилиб, қўлга киритгандик.

Бир пайт узоқдан оқшом сукунатини бузиб, гувиллаган овоз эшитила бошлади. Ўзимизни панага ол-

дик — йўл четига қаторасига экилган дарахтлар орасига яшириндик.

Шундоқ қаршимиздан қандайдир машина катта тезлик билан ўтиб кетди. Унинг ичида уч-тўртта фашист қораси кўринди.

«Наҳотки бу ерларни яна қўлдан чиқарган бўлсак!» Хаёлимиздан яшиндай бўлиб шу фикр ўтди-ю, ҳафсаласизгина ерга чўккаладик. Шу пайт тиззаларимиз кўзига ғадир-будур нарсалар урилгандай бўлди, оёқларимиз остидан «қирс» этган овоз эшитилди. Шеригим кафтлари билан хазон ораларини пайпаслаб, қўлига нималарнидир олди.

— Ие, манавуни қара, ёнғоқ!

Бу атрофдаги катта йўллар бўйида мевали дарахтлар борлиги, баъзан уларнинг ҳосили солдатларимизга асқотаётганлиги ҳақидаги гаплар аҳён-аҳён қулоққа чалиниб турарди. Демак, ёнғоқзор устидан чиққанмиз.

Ҳамроҳим қўлидаги ёнғоқлардан бирини олиб кафти билан чақди. Мағзи намиққан, таъми тахирроқ эди, аммо биз учун шу топда бундан лаззатли егулик йўқ эди. Шеригим ҳали баргларини тўкиб улгурмаган катта ёнғоқ танасини қучоқлаб олди:

— Қара-я! Шуларни экканларнинг отасига минг раҳмат!

Жонивор бошини еб ҳосил қилган чоғи, меваси ер билан битта бўлиб тўкилиб ётарди. Роса ёнғоққа тўйдик. Чўнтақларимизни ҳам тўлдириб олдик.

Бу ерда узоқ ушланиб туриш хавфли эди. Тош йўлни «қоралаб» кета бошладик.

Кузнинг зимистон изғиринли кечаси. Қоп-қора осмонда юлдузлар бодроқдай сочилиб ётибди. Баъзан совуқ шамол туриб, атрофдаги дов-дарахт баргларини шитирлатиб тортқилайди, шох-шаббалар тебраниб, инграётгандай бўлади. Чўнтагимиздаги ёнғоқ шалдираб тиззамизга урилади...

Бир пайт орқадан «пақ» этган овоз эшитилиб, осмонга мушак кўтарилди. Уша томон чарақлаб кетди. У биздан бир чақиримча нари, тахминан сўқмоқ йўл атрофида отилганди. Демак, ортимизда одам бор!

Урмон оралаб яна ичкарироқ кириб кетдик...

Ниҳоят бешинчи кун саҳарга яқин, култепага айланиб ётган қишлоқ харобаси қаршисидан чиқиб қолдик. У ердаги ярим вайрона кулба ичидан бошпана топдик. Икки кун қолиб кетдик.

Назаримизда шаҳар шу яқин атрофда жойлашгандай эди. Бироқ унга етиб олгунча узоқ вақт тентираб юрдик. Егулик ёнғоқларимиз ҳам саноқли қолганди. Охиргисини тўрттадан бўлишиб олдик. Очлик яна силламиники қурита бошлади. Бир кун ўтди, икки кун ўтди... ниҳоят тонга яқин шаҳарча харобалари кўзга ташланди... Бизни очлик — ўлимдан сақлаб қолган охирги икки жуфт ёнғоқни эҳтиётлаб сақлашга, эсон-омон юртга қайтсак, Қичқириқ бўйларига экамиз деб ният қилдик...»

Бобом ҳикоясини қайта тинглагандай бўлиб, баҳайбат ёнғоқ шохларига тикилганча хаёл суриб ўтирдим, бир даста дафтар кўтариб Умида келинойим келиб қолди. Негадир йиғлаганми, кўзларида ёш. Буни бобом дарров пайқади:

— Ҳа, қизим, ким хафа қилди?

— Анов, Равшан амаки! Синфимдаги болаларнинг коптоғи боққа кириб кетган экан, пичоқ билан ёриб берибди. Шундай қилмасангиз бўларди деб балого қолдим. Аввал бирон туп дарахт экиб кўкартир, кейин гапир, олифта, деб сўкса бўладими!

— Айтмадингизми, ўзингиз бирон туп кўчат ўтқазганмисиз, боғни боғ қилиб қўйган Дехқон бува бўлади деб!.. Ҳа, энди унинг феълени биласиз-ку, оти Равшан бўлгани билан ичи зимистон. Хафа бўлманг!

Бобом менинг бетоқат бўлаётганимни ниҳоят сезди:

— Бор, ўйнаб келақол, сенга жавоб. Равшан қоровул кўзини тўрт қилиб кутиб турибди.

Мен зингилаганимча ўзимни кўчага урдим.

Айниқса бу йилги ёзги таътил жуда кўнгилдагидай бошланди. Кундаги «сигирга қара, ўт юлиб кел, укангни кўтар» деган гаплар йўқ. Таътилни мазза қилиб Толариқда ўтказадиган бўлдим.

Бу ер ростданам зўр-да! Болалар дурустроқ жон куйдириб ишлашни билишмайди. Умуман, ҳадеб ишга буюраверадиганининг ўзи йўқ. Уларни тежаб-тергайдиган Тарзан! Маҳалланинг тўрт-беш боласи кўчага чиқиб, тўпланди дегунча у пайдо бўлади, ҳамманинг инон-ихтиёри ўшанинг қўлига ўтади!

«Тарзан». Ғалати ном. Унинг асли исмини ҳеч ким аниқ билмайди. Баъзи болаларнинг гапига қараганда, бир вақтлар қайсидир хорижий кинодан

таъсирланиб юрган отаси уни шундай деб атаган эмиш.

Тарзан қоп-қора, чайир, ҳабашга ўхшаган жингалак соч, юзлари чўтир бола. Ёши бошқаларникига нисбатан улўғроқ бўлса ҳам салобати йўқ. Лекин қачон қарасанг гердайиб юради. Гапига кирмаганни «ўйин бузуқи»га чиқариб, уриб қолиши ҳам мумкин.

Бир кун нимадандир гап қочиб ўзига бир ярим баробар келадиган Миржалолнинг қулоқ-чаккасига шاپалоқ туширди. Мен энди Миржалол уни боплаб адабини берса керак, деб тургандим, негадир рақибига қарши қўл кўтармади. Украв йиғлаганича алам билан «Ачаво-от! Лўли!» деди-да, уйига қочди.

Шундан кейин даврада унинг қораси кўринмай қолди.

Бир ҳафтача ўтгач, Тарзаннинг ўзи Миржалолни уйдан чақириб чиқди, худди ҳеч қандай гап-сўз ўтмагандек, яна иноқ бўлиб кетишди.

Мен гап орасида Миржалолдан ўшанда Тарзани нега ундай деб сўқдинг, дея сўрагандим, у бепарвогина қўл силтаб, бизнинг маҳаллага келиб қолган-да, ўшатдан, деганди.

Нима бўлганда ҳам Тарзан ҳаммани ўз атрофига тўплаб, йўл-йўриқ кўрсатишга, улар ўртасида ҳамжиҳатлик ўрнатишга уста эди. Маҳалладаги болалар айниқса узун ёз кунларини Тарзансиз тасаввур қилишолмасди. Шунинг учун унинг «темир интизоми»га ўрганиб ҳам кўникиб қолишганди.

Тарзаннинг кундалик ўз тартиби бор эди: у худди мактабдаги физкультура ўқитувчисидек, болаларни қатор турғизиб қўйиб, икки қўлини белига тираганича уларга рўбарў туриб олади, худди машҳур саркардадай буйруқ билан «бугун амалга ошириладиган» режаларни эълон қилади. Бу режалар ҳар кун бир хилда қайтарилаверади. Яъни копток тепиш, тунука банка қўйиб чиллак ўйнаш, қоқ пешинда эса Қичқириқнинг юқорисидаги Тегирмонбошига бориб чўмилиш ва ҳоказо...

Айниқса, терлаб-пишиб, тупроқ чангитиб ҳолдан тойганингдан кейин, бир чақиримча наридаги эски тегирмон шаршарасида мириқиб чўмилишга не етсин!

Тарзаннинг яна бир қилиғи бор: у кўпчилик болаларни лақаб билан чақирарди. Жумладан, кўчанинг нариги бетидаги жинкўча ичидан чиқувчи

Собир — «Чапақай», гузардан келадиган озгин, дароз, буй-бастига хос ингичка овозли Умар — «Чилтон», Миржалол эса — «Шоирча», хўппасемиз, баданлари билқиллаб турадиган Зуфар — «Луччак»...

Тарзан менга ҳам аллақачон қойилмақом биронта лақабни нишон қилиб ёпиштирган бўларди-ю, бироқ боксёр акаси билан тоғамнинг яқин оғайнилиги ҳурмати юзасиданми, исмимни айтарди.

Мен бобомниқига Қичқириқнинг нариги томон далалари шаҳарга туташ колхоз марказидан келардим...

Бир куни кутилмаганда Тарзан беш-олти чоғли болани йигиб:

— Эртага ҳеч қандай ўйин бўлмайди. Ҳашарга — Деҳқон буванинг боғига, мева теришга борамиз, — деб эълон қилди.

Жуда хурсанд бўлиб кетдим. Чунки бува кун бўйи тер тўкиб ишлаб келадиган ўша ширин-шарбат мевазор боғ афсонавий маскан бўлиб кўз ўнгимда гавдаланарди, у ерни бориб кўришга жуда иштиёқманд эдим. Ҳатто мавриди келганда Тарзанни четга тортиб, йўлинг тушса мени ҳам олакет, демоқчи бўлиб юргандим. Мана энди ўзи таклиф қилиб қолди.

Бироқ ниятим амалга ошмади: эртаси азонлаб, қишлоқдан ойим келиб қолди. «Бир парча ерни ҳам эплаб, қаролмаган» тоғамни роса койиган бўлди. Кейин, сен зумраша шунча кундан бери нима қилиб юргандинг, дея барча маломатни менинг бошимга ёғдирди. Қўлимга дастаси чўлтоқ кётмонни тутқазиб, қани чоп, помидор экиб қўямиз, деди.

Ишни то бир ёқлик қилгунимизча вақт алламаҳал бўлди. Буванинг боғига бориш қайда дейсиз!

Кеч пешинга яқин гўшт олиб келиш учун гузарга чиқсам, Дамир қассобнинг дўкони олдида нариги маҳаллада жойлашган болалар уйининг аравакаши Мустафо амаки турибди. Бу одамни маҳалла болалари қатори мен ҳам яхши танийман. У паст кўчадаги нон заводи томондан отни «ҳайт-ҳайт»лаб чиқиб келганда, арава ўртасига қаққайтириб ўрнатилган, тўрт томонига «Хлеб» сўзи ёзиғлик катта кўкиш сандиқ ичидан чиқадиган буханка нонларнинг ёқимли ҳиди атрофни тутиб кетар, биз болалар қувониб, арава орқасидан эргашар, дам-бадам қичқиришиб: «Мустафо амаки, иссиқ нондан ташлаб кетинг!» деб қий-чув кўтарардик.

Шунда қишин-ёзин ялтироқ айвонли шапкасини

Ўсиқ қошлари устигача бөстириб кийиб юрадиган аравакаш тизгинни тортиб, баданлари тўқ жигарранг барқутдай саман отга «ди-ир-р» дерди-да, кўкиш брезент чакмоннинг ички чўнтагидан қогоз чиқариб, тахлоғини ёзар, сўнгра бизга қарата силкитарди:

— Э, жужуқларим, бирон буханка-да бермейим. Ҳаммаси мана бу фактурага ёзилган. Мен законни бузаламейм!— Шу аснодаги жон куйдириб тушунтиришдан сўнг биз индамай қолардик. Бироқ эртасигами, индинигами аравада қийшайиб ўтириб олган амаки кўринди дегунча унга нон ташлаб ўтинг, дея ялинишни канда қилмасдик.

Чунки Мустафо аравакашнинг иссиқ нонидан кўра бизларни одам ўрнида билиб, атайин отни тўхтатиб, сидқидилдан айтадиган гаплари ҳаммамиз учун ҳузурлироқ эди, уни қанча эшитсак, шунча завқланардик.

Мен дўконга яқинлашиб келганимда Мустафо амаки жиғибийрони чиқиб қассобга гап уқдираётган экан:

— Англашолмадим! Қўшнингга ўзинг сўйла! Ҳали бала-бақшага, ҳали детдомга эпсини улура берса-ю, законний документ алмаса унинг патриотлигина ким ишонажах. Бу вақтда эпсини қағаз документ ҳал қила. Ана, бир араба алма олиб китейим. Документи йўқ! Эҳ, мен айта-айта чарчадим!— Мустафо амаки қўл силтади, йўлак чеккасидаги қалин толлар соясига тортиб қўйилган арава томон кетди. Аравада одатдаги фанер сандиқ ўрнида бир хирмон бўлиб йирик-йирик сархил олмалар уюлиб ётарди. Яна икки-уч яшиқда бошқа мевалар ҳам бор.

Шубҳасиз, Мустафо амакининг гапи Деҳқон бува хусусида кетаётган эди. Мевалар унинг боғидан. Ҳашарчилар роса ғайрат қилишгани шундоқ кўриниб турибди. Улар билан мева теришга боролмаганлигимдан ачиндим.

Гузардан қайтатуриб катта альбом қўлтиқлаб олган Миржалолга дуч келдим. Бугун пионерлар уйига борадиган куни бўлганлиги учун у ҳам ҳашарда қатнашолмабди. Миржалол рассомликка қизиқади, сураткашлик тўгарагига боришни канда қилмайди.

Эртаси кун одатдаги йиғиладиган жойимиз — мактаб боғининг кўчага ёндош этагида ўнтача бола тўпландик.

Кеча ҳашарда қатнашмаган Миржалол билан яна икки-уч бола қатори Тарзан мени ҳам ачитиб ўтса

керак деб ўйлагандим, йўқ, умуман бу тўғрида гап бўлмади. Даққини Зуфар эшитди, холос.

Бир пайт «Луччак»ни қидираман, ҳеч қаерда йўқ! — Тарзаннинг узун бўйни чўзилиб, олдинга чиқиб турган кичкина боши «ҳиқ» этгандай орқага силтаниб кетди. Андак сукутдан сўнг, қўлларини ҳавода ўйнатиб, сўзида давом этди. — Атрофга разм солдим: нарироқдаги макка поялари чайқалиб шалдир-шулдир қилади. Бориб қарасам, энасини эмган бузоқчадай, лаб-лунжидан сут оқизиб бу акам чиқиб келаяпти! Қўлида чала-чулпа ғажилган уч-тўрт думбул сўта. Нима қилиб юрибсан, десам, қорним очиб кетди, дейди. Иннайкейин донолик билан сафсата ўқиди. «Дони қотиб улгурмаган сўтанинг «сути» фойдали бўлармиш, адалари айтганмиш! Вой сени кароматингдан ўргилдим, пишириб есанг ҳам алам қилмасди деб тургандим, шунинг устига бува келиб қолдилар. Бу акамнинг қўлидаги сўталарни кўриб, аттанг, дони сал қотган бўлганда, шўрвага солардик, қўрга кўмиб пиширардик дедилар. Ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим. Ахир, бу ўғрилиқ! Эгасидан бесўроқ бир нарсани олиш, албатта шунга киради! Хуллас, ёрдамга борганимиз ҳам бир бўлди, бу мечкай оғайнимизнинг сўтахўрлиги ҳам... Уша ерда бу воқеани ҳеч кимга ошкор қилмагандим. Мана энди эшитиб қўйинглар демоқчиман. Қани ўзи нима деркин!

У ер-бу ердан Тарзани қўллоғчи «қани-қани» деган овозлар эшитилди.

Зуфар чайнади, нимадир дегандай тўнғиллади.

Жўрабоши чимчирилиб ўрнидан туриб кетди:

— Бу ерда қизлар йўқ, уялмасдан, қаттиқроқ гапирар.

— Иккинчи қайтарилмайди.

Тарзан:

— Қани кўрамиз, — дея суви қуриб қолган ариқ бўйидаги қалин ажриқ босган дўнгликка энди чўккалаганди, шу заҳоти орқадан ола-тасир шовқин эшитилиб қолди:

— Баччағарлар, қўясанларми, йўқми... — Олмазор оралаб бедапояни босиб-янчиб мактаб қоровули Равшан ака чопиб келарди. Унинг Чингизхонниқига ўхшаш япалоқ, қоп-қора башарасидан ҳар қандай одам ҳам қўрқади. Ҳаммамиз тумтарақай бўлиб қочдик. Қоровул шу билан иккинчи маротаба қувлаши эди. Чунки кунлар исиган сари каттагина мактаб боғидаги «се-

меренка» навли олмаларга маза кириб, баъзилар бoғ оралайдиган бўлиб қолганди.

Дехқон бува деярли ҳар куни қайрилган оппоқ яктаги барида олиб келиб, маҳалла болаларига улашиб ўтадиган мева-чевалардан мен ҳам қуруқ қолмасдим.

Бир куни Миржалол расм дафтариини очиб менга ўгирди:

— Топ-чи, бу ким?

Бир бетни тўлдириб қора қаламда ишланган Дехқон буванинг сурати. У гўё қўлидаги меваларни мана сизларга, олинг, болаларим, дея узатаётгандай эди.

— Буванинг худди ўзлари! Ухшатибсан! — Мен расмга узоқ тикилиб қолдим...

Уша куни негадир Тарзан кўринмади. Шунинг учун бўлса керак, футбол ўйини ҳам унча қизимади. Ҳали қуёш тиккага келмаёқ уй-уйга тарқалдик.

Бобом зерикиб ўтирган экан, почтальон ташлаб кетган янги газеталарни ўқиб бердим.

«Ташқарида нима гаплар?» Баъзан бобом кутилмаганда шундай савол бериб қолар, мен кўчада кўрганларимдан сўзлардим: «Миржалолнинг адаси сизга салом айтиб юборди. Гузар ўртасидан катта ариқ қазишяпти — газ келармиш. Анову Гурунчариқдаги сопол буюмлари заводининг омбори ёниб кетибди, кўчадан роса пожарний машиналар ўтди»...

Худди шу пайт ҳовли тўридаги қари нок шоҳларига қўниб олган ола ҳакка икки-уч бор «сайраб» қўйди. Бобом ўша ёққа ўгирилиб:

— Меҳмон келяпти шекилли, самоварга тезроқ ўт ташланг, Шарофиддинбой, — деди.

Ажаб, бизникига меҳмон келишини қарға қаёқдан биларкин! Бобомнинг ғалати одатлари бор-да. Пиёлада чой шамаси тикка туриб қолса ҳам кимдир келяпти дейдилар. Лекин қизиги шундаки, орадан кўп ўтмай ўша «кимдир» — қўни-қўшни тенгдошлариданми, почтальонми, тоғам ёки келинойимми, дарвозадан кириб келади.

Бугун ҳам худди бобом айтганларидай бўлди. Ҳали самоварга олов қалаб улгурмагандим, кўча эшик қанотлари очилиб, остонада икки кишининг қораси кўринди. Олдиндагисини дарров танидим. Маҳалла комитетининг раиси Жалил ака. У бизникига тез-тез кириб туради. «Фронтдош оғайни, чойхонада йўқлигингиз жуда билиняпти-ку! Қачон кўчага айланиб чиқасиз? Туринг

энди, ҳадеб эркалик қилиб ётаверманг!» дея ҳазил-ҳузул гап қилади, бобом кўнглини кўтарди.

Маҳаллаком раиси ёнида келаётган шляпали, бежирим кийиниб, галстук таққан кишини танимадим. У, шубҳасиз, бу маҳалланинг одами эмас. Елкасига фотоаппарат осиб, жигарранг сумка кўтариб олганига қараганда уни биронта амалдор бошлиққа ҳам ўхшатиб бўлмасди.

Меҳмон киравериш ҳовли яланглигини қоплаб ётган ишкомга, сўриларда осилиб турган олтиндай сапсариқ узум бошларига ҳайратланиб қараб қолди. Раисга нимадир деди.

Жалил ака ғоз юриш қилиб келаркан, бобомни кўрсатиб «хазяин» деб қўйди.

Меҳмон илтифот билан бобом қўлларини олиб кўришди. Ҳол-аҳвол сўраган бўлди. Кейин омонатгина кўрпачага ўтирган бўлди.

— Москвалик ёзувчи. Атайин сизларни излаб кепти. Аломат янгилик! Кўриб ҳайрон бўласиз, ҳа!

Меҳмон сумкасини очиб, ундан эҳтиётлаб ялтироқ темир рамкага солинган сурат олди, бувамга узатди.

— Ие, бу биз-ку! Манаву, Деҳқонбой! — ҳайратланиб расмдан кўз узолмай қолди бобом.

— Ҳа, топдингиз. Йигирма беш йилча олдин Берлинда тушгансизлар. Матбуотда босилиб чиққан! — Меҳмон қўлидаги икки бет қилиб босилган ўзбекча фронт газетасини ёзиб кўрсатди. Унинг охириги саҳифасида «Фронтдошлар» деган катта мақола босилган, ўртада эса айнан шу сурат кўзга ташланарди.

Жалил ака чойни шопириб қуяркан, одатига кўра, овозини баланд қўйиб деди:

— Ҳа, оғайни, расм ҳам тарих! Унга муҳрландингми, номим абадий қолди деявер. Айниқса тагидаги сўзларни ўқи, тагидаги сўзларни! «Ўзбек жангчилари Азим Шарипов, Деҳқон Ражабовлар қарийб тўрт йиллик фронт йўлларини босиб ўтиб, ниҳоят душман уяси — Берлинга етиб келдилар», деб қўйибди. Энди уёғини сўрасангиз, шу расм билан доврўғларингни оламга дoston қилган ҳарбий фотомухбир Соколов мана шу меҳмонимизнинг отаси бўлган. Бу киши ўз отаси ҳақида, унинг сизларга ўхшаш «қаҳрамон»лари тарихи ҳақида китоб ёзмоқчи!

Бобом газетадаги суратдан кўз узолмас, ўзича жиламайиб қўярди. Унинг елкасига қўл ташлаб турган кишини танидим, бу киши Деҳқон бува эди.

Бир пиёладан чой ичишгач, меҳмон бобом билан қизғин суҳбатга тушиб кетди, унинг оғзидан чиққан ҳар бир сўзини ён дафтарга ёзиб ола бошлади.

Шу пайт негадир хаёлимга Жалил аканинг «Расм ҳам тарих! Унга муҳрландингми, номим абадий қолди деявер» деган сўзларини эсладим-у, Миржалол кўз олдимда гавдаланиб кетди. Уларникига қараб чопдим:

— Бизникига Москвадан Деҳқон бувани йўқлаб ёзувчи киши келди. Альбомингни ол, анаву чизган суратингни кўрсатамиз, — дедим уни шошилтириб, — нега имиллайсан, тезроқ бўлсанг-чи, кутиб туришибди.

Миржалол иккиланиброқ орқамдан йўлга тушди.

Олдинма-кейин ҳовлига кириб келганимизда меҳмонлар ўринларидан кўзғалишган экан. Жалил ака тик туриб олганича бобомга гап уқтиряпти:

— Мана шундай гаплар! Ана, кўрдингизми, шунча йиллардан кейин яна ёшариб кетгандай бўлдингиз! Ҳа, дарвоқе, шошиб турганимизнинг боиси бор. Уғлимни Деҳқонбой олдига жўнатганман. Боғи эрамда девзира гуручдан палов қияпти. Меҳмондорчиликни ўша ерда давом эттирамиз. Анжир ҳам пишиб, роса қиёмига етган деб эшитамиз. Бир борайлик-чи.

— Ҳа, Деҳқонбойни боғсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Уни фақат ўша ердан топиб, гап оласиз, холос! — дея бобом Жалил аканинг гапини маъқуллади. — Мендан салом айтинглар!

Шу пайт мен Жалил акага яқинроқ келиб, Миржалол Деҳқон буванинг суратини ишлаганини айтдим. Альбомнинг биринчи бетини очиб кўрсатдик.

— Ўзи-ку! Қўлида олмалари ҳам бор. — Жалил ака меҳмон диққатини расмга тортди ва ғурур билан: — Вот герой! — деб қўйди.

Меҳмон альбомдаги сурат билан Миржалолни расмга туширди.

Биз уларни Қичқириқ томонга олиб борадиган сўқмоққача кузатиб қўйдик. Орқага қайтаётиб, мактаб боғи рўпарасига келганимизда қалин олма шохлари орасидан мўралаб турган Равшан акага кўзимиз тушди.

— Ҳой, болалар, — у бўғиқ овоз билан Миржалол иккимизни чақириб, кейин аста сўради. — Анови комиссиями? Нимани текширяпти?

— Боғларни текширяпти. Сизни ҳам текширади ҳали! — дедим мен атайин товушимни баландроқ қўйиб.

— Оббо тилинг кесилгур, зумраша-ей!

Мен индамадим. Бир пайтлар Умида келинойимни

хафа қилган бу одамдан бошлаб «ўч» олганлигимдан хурсанд эдим.

Уйга кириб келганимда меҳмон эсдалик учун қолдирган рамкали суратни бобом менга узатди:

— Ичкарига киритиб қўй. Ҳали келинойинг келса айтамыз, уйнинг тўрига илиб қўяди.

— Бува, бу суратга қачон тушгансизлар? Ёнингиздаги Деҳқон бува, а?

— Ҳа, топдинг.

— У киши билан фронтда танишганмисиз?

— Йўқ, олдин ҳам таниш эдик. Яқиндагина сенларга ўхшаб Қичқириқ бўйларида кўча чангитиб юрардик...

Бобом шу куни Деҳқон бува ҳақида янги бир ҳикоя сўзлаб берди:

— Деҳқонбойнинг отаси тегирмончилик қиларди. У чақалоқлигидаёқ етим қолган ёлғиз ўғлини еру кўкка ишонмасди, то бешинчи синфга ўтгунча, мактабга опичлаб олиб келиб, опичлаб олиб кетарди. Бир куни Тегирмонбошига буғдой олиб келдим.

Тегирмончи гададонга менинг халтамдаги донни солди-да, зинҳор айланиб турган тошга яқинлашманглар, тортиб кетиши мумкин дея тайинлаб, ўзи қаёққадир кетди. Тегирмонда Деҳқонбой билан қолдик. Мен уни мактабда тез-тез кўриб турардим. Лекин ўйлаганимдек эркатой, димоғдор бола эмас экан... Шу куни бир-биримиз билан яқиндан танишиб, ўртоқ бўлиб қолдик... Ҳовлимиз Тегирмонбошига яқин бўлгани учун Деҳқонбой тез-тез бизникига келиб турарди. Қишнинг узун кунлари эса тегирмон биносида улар ота-бола истиқомат қиладиган кичкина ҳужрада сандални бозилатиб дарс тайёрлардик.

Деҳқонбойнинг отаси айланиб турган тошга яқин келманглар, деб кўп тайинларди. Минг афсуски, уруш бошланибди деган куннинг эртасига тегирмончи Ражаббойнинг чопони баридан тош «ямлаб» кетибди деган шум хабар тарқалиб қолди. Дафн маросимида у маҳаллаю бу маҳалланинг тумонат одами иштирок этди.

Шундан кейин Тегирмонбошидан файз кетди.

Деҳқонбой бир кун ҳовлини кўшниларга қолдириб, (паст маҳаллада уларнинг бир даҳлиз-уйли кичкина ҳовлилари бор эди) фронтга жўнамоқчилигини айтди. Военкоматга аризани биргаликда ёздик.

Шундан кейин даҳшатли уруш бизни ўз домига тортиб кетди. Неча марта ўлим билан юзма-юз тўқ-

нашдик. Лекин пешонамизга омонлик деб битилган экан, мана шу кунларга етиб келдик.. Уёғини сўрасанг, — дея сўзини давом эттирди бобом, — Деҳқонбой мени бир марта нақ ўлим чангалидан қутқариб қолган: сувнинг энг каттаси ўзимизнинг Қичқириқ бўлса керак деб юраверган эканмиз. Не-не дарёлар, кўллар бор эканки, кўриб оғзимиз очилиб қолди. Улардан кўприк орқали, қайиқларга тушиб ўтиб олардик. Бироқ Днепр дарёсига келганда «кечиш»га тўғри келди. Бундай пайтда ўйлаб ўтирмайсан, ҳамма қатори ўзингни ўту чўққа ураверасан. Менам қизиқ устида ўзимни Днепрга ташлаворибман... Бир маҳал лопиллаб оқиб турган сув оёғимни осмондан келтириб, ўз домига тортса бўладими. Миямдан яшиндай чатнаб «немис билан олишиб ўлсам ҳам алам қилмасди» деган фикр ўтди... Шу заҳоти де, кимдир елкамга чангал солди. Жонҳолатда унга ёпишдим. Чўкаётган одам чўпга ҳам умид қилади деганлари рост!.. Дарёнинг нариги бетидан немис тинмай ўқ ёғдириб турибди. Шунга қарамай минг азоб билан елкасига ўнгариб, мени қутуриб оқиб турган дарёдан эсон-омон олиб чиққан шу Деҳқонбой амакинг бўлади! Ўшанда биз немиснинг уясигача бирга кириб борамиз, энди ўлишга ҳаққимиз йўқ, деб аҳду паймон қилгандик. Ниятимизга етдик: тақдир тақозосими ёки камдан-кам одамларга насиб бўладиган бахтли тасодифми, салкам тўрт йил ўлим билан олиша-олиша Берлинга кириб бордик. Деҳқонбойнинг номи тилдан тушмайдиган бўлиб қолганди. У жангларда мардлик, жасорат кўрсатганлиги учун қатор орденлар билан тақдирланган «передовой» солдат эди.

Уша куни эрта тонгда сараланган немис қўшинлари эгаллаб турган мудофаа чизигини ёриб ўтиб, шаҳар марказига ҳужум бошлашимиз керак эди. Кечга томон қайсидир фронт газетасидан мухбир келиб, иккимизни суратга туширди... Орадан уч-тўрт кун ўтгач, газетада сурат билан биз ҳақимизда мақола чиққани эсимда... Мен ҳам яраланган эдим. Бечора Деҳқонбой эса, ҳуши бор-йўқ бўлиб ётарди... У кўча жангида немис танклари қуршовида қолган... чалажон ҳолда ёнаётган танк остидан тортиб олгандик... Шундан кейин у билан анча вақт госпиталда ётдик. Аммо дардини даволаб бўлмади... Буёққа келгандан кейин ҳам ман-ман деган докторлар қаради. Шифо топмади. Ун йилдан зиёд азоб чекди. Ниҳоят, Деҳқонбойнинг ирода кучи устунлик қилди. Дардни енгди, меҳнат билан овуниб, ўзини-ўзи давола-

ди... Э-ҳа, болам, бу одамнинг бошидан не савдолар ўтмаган. Айтаверсам, катта китоб бўлади...

Бобомнинг бу гапларидан сўнг Деҳқон бувага бўлган ҳурматим янада ортиб кетди.

— Нега ҳар куни эшигимиз ёнидан ўтадилар-у, бизникига кирмайдилар! Энди уйга юринг, деб олдингизга бошлаб келаман!

— Деҳқонбой мавридини топиб, ўзи кириб келади, ўғлим! Яхшиси, унинг кўнглига қараган маъқул! Ҳадеб одамларга ўзини кўз-кўз қилавермайди...

Бир куни азонда бобомнинг ким биландир гўнғир-гўнғир гаплашаётган овозидан уйғониб кетдим. Кўрпадан бошимни чиқардим, Деҳқон бувага кўзим тушди.

Уртада қизғин гурунг кетарди:

— Қаранг-а, истаб сўраб топиб кепти, барака топ-кур. Командиримизнинг суратини кўрсатди, танигандай бўлдим. Ҳозир у ҳарбий архивдами, каттакон бўлиб ишларкан... Ўзи ҳам боғни айланиб кўриб жуда хурсанд бўлиб кетди! Жаннат қиливорибсиз, отахон, вақтини топсам, ўша собиқ командирларингизни ўзини бошлаб келаман бу ерга деди... Эҳ, Азимбой, одамдан тирноқ қолсин экан-да! Мана, отасининг орқасидан...

— Деҳқон оғайни, ўксинманг! Сиз у маҳаллаю бу маҳалланинг энг ардоқли фуқаросисиз! Номингиз катта-кичикнинг тилидан тушмаса, болалар сизга кўзи тушиши билан хизрни кўргандай атрофингизда гирдикапалак бўлса, бундан ортиқча бахт борми дунёда. Қўйинг, шундай нарсаларни ўйлаб, кўнгилини сиқманг! Ахир, дўх-тирлар ҳам шундай дейди-ку!

Баланд қилиб қўйилган ёстиқларга суяниб олган бобом анча бардам кўринар, юзларида майин табассум балқиб турарди.

Бир пайт у бошини яланглик томон хиёл буриб:

— Кучук пайдо бўп қоптими ҳовлида! — деб қўйди.

— Ҳа, менга қарашли, — Деҳқон буванинг ҳам чеҳраси очилгандай бўлди. — Ҳамроҳ топиб олганман, Азимбой. Бир куни эрталаб денг, эшикни очишим билан тўғри олдимга келиб, оёғимга суйканиб турибди. Кет дейишга тилим айланмади. Орқамдан эргашиб боққа борди, кейин қайтиб келди. Шундай қилиб, ҳамроҳ топиб олдим. Бунга жуда ўрганиб қопман. Сал қораси кўринмаса, қаердасан, Оқтош деб излашга тушаман. Дарвоқе, мулла Азим, бел қалай, бел?

— Э, нимасини айтасиз. Ҳеч қўйиб юбормаяпти.

Яна ғимирлаб-қолди. Баъзан зирқиратади, қовурғаларимни ёриб, чиқиб кетаман дейди, касофат!

— Ҳа, темирнинг захри ёмон бўлади. Узи шифосини берсин! Менинг ҳам бошимда баъзан шундай оғриқ турадики, кўзимга дунё қоронғи бўлиб кетади. Наҳот қиладиган ишларим чала-чулпа қолса деб ваҳимага тушаман.

— Деҳқонбой, қўйинг, бу гапни айтиш сизга ярашмайди. Еруғ дунёдан бошқаларга қараганда сизнинг ҳақингиз кўпроқ, — бобом энди суҳбатдошининг кўнглини кўтармоқчи бўлди шекилли, гап мавзуини бошқа томонга бурди. — Бир пайтлар бўш-баёв йигитлар эдик. Уруш бизни тоблади. Эсингизда бордир, тегирмон атрофлари нокзор, ўрикзор боғ бўларди. Қичқириқнинг икки томони кета-кетгунча чексиз буғдойзор эди. Туяларга сомон ортиб шаҳарга борардик. Туяни трамвай изи ўртасига тушириб олиб «чуҳ»лаб кетаверардик. Бир марта трамвайчи аёл кўнғироқ чалиб нималардир деганида сиз қамчини ўқталиб, «мунча чийиллайсан, маржа, ана катта йўл, ўтиб кетавер», дегандингиз. Мен қотиб-қотиб кулгандим. Вой тавба, дейман баъзан ўзимга-ўзим. Уша йигит, яъни сиз Берлиннинг катта кўчасида немиснинг икки танки билан яккама-якка олишгансиз-а! Ахир, шунинг ўзи қаҳрамонлик эмасми!

— Ушанда уруш ҳаммага келган тўй эди. Қўлига қуроли олиб, жонини тикиб жангга кирган ҳар бир солдат қаҳрамон бўлган, — Деҳқон бува шу гапларни айтди-да, бир дақиқа жимиб қолди. Кейин хиёл бошини кўтариб бобомга ўгирилди, — юракка тугиб қўйган ниятларим армон бўлиб қолаётганлиги алам қилади. Мана, тегирмонни сақлаб қолаолмадим.

— Энди, биродар, — дея бобом Деҳқонбувага ўгирилиб қаради, — фаровон кунлар келиб, одамлар отаравада тегирмонга буғдой ташиш ўрнига, тайёр нон, тайёр унга ўргандилар. Шундай бўлгандан кейин қуруқ тегирмон тошини қалдиратиб юргизиб бўлармиди. Замон ўзгарди, замон!

Бува қалин қошларини чимириб, бобомга ўткир назар ташлаб қўйди. Унинг бу қарашида эътироз аломати бор эди.

— Менимча, бу ерда замоннинг ҳеч қандай дахли йўқ, — деди у ўзига ярашган салобатли овозда. — Тегирмон тарновидан гувиллаб сув тушиб турса замон орқага кетиб қолмайди! Қайтага болалар, ёш-яланг замоннинг қадрига етадиган, аввал билан ҳозирни тақ-

қослайдиган бўлиб ўсади. Эҳ, йўлим тушиб Тегирмон-бошига бориб қолсам, юрагимда санчиқ туради. Қаровсиз, ташландиқ бўлиб ётибди. Бир пайтлар ўша ерда ҳовузи билан парк қурилади деб менга бирон туп дарахт экишга рухсат беришмаганди. Мана, орадан ўн йил ўтди, ҳали парк қурилади. Ҳаммаёқни ўт босган. Менга қўйиб берса, шунча йил ичида ўша истироҳат паркани савоб учун бир тийин олмай, ўзим қилиб берардим. Бутун Ўзбекистоннинг жамики мевасидан иборат боғ бўларди. Атрофини гир айлантириб ёнғоқзор қилардим, ҳа, ёнғоқзор. Буни қадрини иккимиз яхши биламиз! Бошқаларга ҳам билдиришимиз лозим эди. Афсус, хоҳлашмади: «Қўйинг, бундай майда нарсалар билан вақтимизни олманг, деҳқончилик бизнинг ишимиз эмас», дейишди... Ҳатто мен ўша боғ ўртасида шовва билан тегирмонни ҳам қолдирган бўлардим. Гурунчариқдаги Равшан чўтирнинг мойжувозини кўчиртириб келиб, ёнбошига қурдирардим.

Бобом суҳбатдошининг гапини бўлди:

— Деҳқонбой, у мойжувоз аллақачон бузилиб кетган-ку!

— Ҳа, бузилиб кетган,— деди бува таъкидлаб.— Лекин бузилмаслиги керак эди. Равшан чўтир ўйламай иш қилди. Ҳовлисининг бир бурчида юриб турса у очдан ўлмасди, зиғир ёгининг қадрига етадиганлар ҳали ҳам топилиб қоларди.

— Финотделдан келавериб ҳоли жонига қўймагандан кейин иккита ҳўкизини сотиб, жувозини бузди-ю, қутулди. Чўтир ҳам бало, майда-чуйда асбоб-ускуналари билан бўйинтуруқларини музейга топшириб, мўмайгина пул олибди. Энди тинчгина мактабда қоровуллик қилиб кун кечираётганмиш.

— Ҳа, ҳозир ҳамма ўзининг тинчини ўйлайдиган бўлиб қолди.

Шу пайт ошхона томонда куймаланиб юрган келинойим бир косадан овқат келтирди. Сўнгра тўлатиб сап-сарик мева терилган тарелкани дастурхон ўртасига қўйди.

— Бай-бай, жониворни товланишини қаранг! — Бобом анжирдан кўз узмай бошини сарак-сарак қилиб қўйди.— Асалга айланиб кетибди-ку! Роса парвариш қипсиз.

— Йўқ, анжир унча парваришталаб нарса эмас. Сувидан хабар олиб турсангиз бўлди. Бу иккинчи йилги ҳосили! Шредер боғидан Маҳмуджон берганди. Ун

тупгина. Сермева янги нави экан, бирам ўсиб кетдики... Бошини еб ҳосил қилди. Буни эрталаб еганга не етсин! Шунинг учун азонлаб сизни йўқлаб келдим.

— Хизрсифат одамсиз-да. Кеча эслагандик, мана бугун ўз оёғингиз билан кириб келдингиз.

Менинг ҳам жуда анжир егим келиб кетди. Боз устига Деҳқон бува бу ажойиб мевани хўп келиштириб мақтарди:

— Биласизми, анжир барча мевалар ичида энг шифобахши экан. Айниқса қуритилгани дўхтирлар берадиган ҳар қандай доридан ҳам фойдали, энг оғир ички касалликларга ҳам даволиги аниқланибди. Поясидан сизиб чиқадиган «сути»нинг ўзида бир олам хосият бор экан. Тиш ўтмас қари молнинг чандир гўштига озгина томизиб юборилса маза кириб ҳил-ҳил бўлиб кетармиш. Маҳмуджон шундай дейди...

Мен аста кўрпадан суғурилиб чиқдим-да, ҳовли тўрига ўтиб кетдим.

Ювиниб қайтиб келсам, бобомнинг ўзи ёлғиз ўтирибди.

Мен Деҳқон бувага қуюқ салом бериб, бобом олдида у киши билан янада яқинроқ танишиб олмаганимга ачиндим.

...Дарвоқе, бугун якшанба. Умида келинойим уйда. Шунинг учун у кўчага чиққанда (қишлоқдан ойим келиб қолмаса!) ўзимни эркинроқ ҳис этаман.

Бобом эрталаб чой устида, саратон кирди, энди иссиқ заптига олади дегандилар. Айтганларидай кун терак бўйи кўтарилмаёқ атрофни тандирдай қиздира бошлади.

Бундай пайтда Тегирмонбошидек сўлим ер ҳеч қарда топилмаса керак.

Бир тўп бола эрталабдан шу ердамиз. Тарзан бугун бизларни одатдагидан барвақтроқ бошлаб келган. Шовва суви шундай муздакки, дастлаб унга яқинлашишга одам сесканади. Кейин кўзни чирт юмиб, калла ташлашдан бошқа илож қолмайди. Шунда офтобда мисдай қизиб кетган вужудингиздан пов этиб буғ кўтарилгандай бўлади. Қийқириқ, шовқин-сурон авжга минади. Сал ўтмай яна ҳаммаёқ сув қуйгандай жимжит бўлиб қолади: барчамиз-тегирмон рўясидаги яланглиқда қуёшга тобланиб ётган бўламиз. Шуниси қизиқки, атроф ташландиқ, қаровсизга ўхшаб кўринса ҳам, вақти-вақти билан кимдир бу ерни супуриб-сидириб қўяр, ҳузурини эса бизлар кўрардик.

Тушга яқин Тарзан қорнини силаб турди-да, тупроққа беланиб ётган жойидан мушукдай сапчиб туриб кетди. Ҳаммамиз бирон нарса чақиб олди шекилли, дея унга хавотирланиб қарадик. Бироқ Тарзан бизларни маза қилгандай муғамбирона жилмайди ва кутилмаганда янгилик эълон қилди:

— «Зу» ўйнаймиз. Ким ютқазса уйдан егулик олиб келади ёки нима қилиб бўлса ҳам қорнимизни тўйғизади. Чунки қоринлар шилиниб кетяпти.

Жўрабошининг ўзи атрофини қалин ўт-ўлан қоплаб кетган тегирмонга кираверишдаги сўқмоқ бошида туриб ҳакамлик қиладиган бўлди. Биринчи бўлиб мен «зу»ладим. Кейин Миржалол «зу»лади. Умар сурнайдек овоз чиқарганича ҳаммадан ўтиб кетди.

Энг ортда қолган дум-думалоқ, миқтидан келган Зуфар бўлди. У ўн беш-йигирма қадам чопмаёқ ели чиқиб кетган пуфақдай шалвиллаб тушди... Уни юзларига уриб аранг ўзига келтириб олдик. Сўнгра Тарзан жабрдийданинг кўнглини кўтарган бўлди:

— Ҳечқиси йўқ, «луччак». Одам шундай қилиб пишийди! Ютқаздинг, нима ҳам дердик, уйга борасанда! Бахтингга йўлда Мустафо амаки учраб қолса, яхшилаб ялинсанг эриб кетар, қоғозини кўрсатиб закончилик қилиб ўтирмас. Лекин иссиқ булка нонни муздай сувга ботириб лўмбиллатиб ейиш ҳам бошқача бўлади!

Зуфар кетди. Аммо аламаҳалгача дараги бўлмади.

Биз егуликдан умидимизни узиб, кийимларимизни киймоқчи бўлиб тургандик, кутилмаганда йўл бошида қоп орқалаган Зуфарнинг қораси кўриниб қолди. Унинг кетидан Деҳқон бува келар, аҳёнда бува елкасидаги кетмон юзига тушиб, чақнаб кетаётган қуёш аксидан кўзларимиз қамашарди.

Ҳайрон бўлдик. Тегирмон бир пайтлар бувага қарашли бўлганлигини билардиг-у, аммо у кишини бу томонларга келишини энди кўришимиз.

Ҳузуримизга энг биринчи Оқтош етиб келди. Ҳар мақомга тушиб офтобга тобланиб ётган биз болаларни кўрди-ю, қулоқларини диккайтирганича туриб қолди, сўнг тумшугини чўзиб «вов-вов»лади.

Нарироқдан буванинг овози эшитилди:

— Бас қил, Оқтош! Кўрмаяпсанми, ўзимизнинг танишлар-ку!

Биз дув этиб ўрнимиздан турдик. Деҳқон бувага салом бердик.

— Ваалайкум ассалом. Оббо азаматлар-ей, кута-

вериб роса қоринларинг очгандир! Мана ҳозир сизларни зўр бир таом билан меҳмон қилайликки, мазаси умрбод оғизларингда қолсин. Бунини йилда бир-икки марта тўйиб есаларинг илиги тўла, бақувват йигит бўласанлар.— Деҳқон бува Зуфар елкасидан қопни олиб, яланглик четдаги қалин ўт-ўланлар орасида бор-йўқлиги билинмай кетган эски ўчоқ қаршисига қўйди. Кейин залварли кафтларини бир-бирига ишқаб олди-да, кетмон билан атрофни тозалашга тушиб кетди. Бизлар ҳам қараб турмадик. Ким ўт юлди, ким йиғилган хас-хашакларни нарироқдаги жарликка обориб ташлади.

Бирпасда қачонлардир сомонли лой билан бежирим қилиб сувалган ўчоқ кўзга ташланди-қолди. Унинг ичида эса... бўйра хивичига пахта ўраб ёқилган сонсаноксиз шамчироқлар. Чала ёнганлари кўп. Айримлари тагигача куйган, қорайиб буралиб қолган.

Буванинг қошлари чимирилди:

— Қайси бетавфиқнинг қилган иши бу!— дея кетмон билан ўчоқ ичини тозалаб, хас-чўпларни бир четга улоқтириб ташлади.

Зуфар макка сўталарини ҳафсала билан тозалаб, бува бир четга ёзиб берган белбоғ устига териш билан овора эди.

Тарзан унинг холироқ қолганидан фойдаланиб қитмирлик билан гап отди:

— Бўш келма, профессор! Бир куни келиб, сўтанинг аҳамияти ҳақида китоб ёзасан!— Кейин, қиқирлаб кулди-да, миқ этмаган Зуфарга яқинроқ келиб, зуғум қилгандай сўради:— Тўғриси айт, уйинг қолиб макка пишгандир деб буванинг олдиларига борганга ўхшайсан-а?

— Йўлда учратиб қолдим. Узлари шу томонга келаётган эканлар... Кейин мени боққа олиб кетдилар. Сўта қайирдик.

Тарзан бошини сарак-сарак қилиб бизларга ўғирилди:

— Девонанинг ишини худонинг ўзи ўнглайди деганлари шу бўлса керак!

Тегирмоннинг қийшайиб қолган эшиги яна ғийқилаб овоз чиқарди. Ичкаридан бир қўлида чўлтоқ супурги кўтариб Деҳқон бува чиқиб келди.

Ҳаш-паш дегунча яланглик супуриб-сидирилди. Сув сепилди. Атроф анча эпқага келиб қолди.

Учоққа гуриллатиб олов ёқиб юбордик.

Қўрга кўмиб пишириляётган маккажўхорининг дум-

бул доначалари «қарс-қарс» қилар, атрофни одам иштаҳасини қитиқловчи ёқимли ҳид тутиб кетганди.

Новнинг нишаб ёнбошида ўн чоғли киши ўтирса бўладиган супага ўхшаш текислик ер барра майсалар билан қопланиб ётарди. Уша жойга қанорни ташлаб, буванинг белбоғини дастурхон қилиб ёздик.

Бу ерга ўтириб олиб бундоқ қарасангиз тегирмон чархпалагининг бақа тўнлар қоплаб олган арава гупчагидай ўқию атрофида омонат илиниб турган беш-олтита паррак кўринади. Нариги ёғи қоронғилик. Уша томондан зах салқин шабада эпкинни уфурар, саратоннинг жазирамасида бу жонга ҳузур эди.

Бува қўрга кўмиб пиширилган маккажўхориларга ишора қилиб, Тарзанга қараб деди:

— Қани энди, Деҳқонча, буёғига ўзинг бош-қошсан. Мен боққа борай.— Сўнг ўзи Қичқириқ бўйлаб кетган сўқмоқдан йўлга тушди. Оқтош пилдираганича унга эргашди.

Бува «Тарзан»ни Деҳқонча деб чақиритини шу кунни билиб олдим...

Уёғини сўрасангиз, думбулхўрлик жуда аломат бўлди. Саккиз чоғли бола салкам ярим қоп маккажўхори сўтасини ғажиб юборибмиз. Узи ҳам роса иштаҳа очар, ейишли бўлган экан. Думбул эмас, думбадай, еган сари егинг келаверади.

«Зиёфатбоши» Зуфарнинг нафси ёмонлиги бошига битган бало бўлди. Қорни дўмбирадай бўртиб, худди ёстиқ боғлаб олганга ўхшаб қолди.

Роса сувга пишдик. Бўлмади.

Инқиллатиб-синқиллатиб уйигача етаклаб келдикда, дарвозадан ичкарига киритиб юбордик.

Тарзан жуда хавотирга тушиб қолди. Узи ундан хабар олиб турадиган бўлди, чунки яқин кўшнисини!

Хайрият, эртаси хушxabар эшитдик: «Луччак»нинг ҳайвонот боғида фельдшер бўлиб ишловчи отаси кизга ўраб думалатибди. Тарзан ҳам ёрдамлашворибди. Сурги ичираётганида қип-яланғоч Зуфарни қорнидан босиб, чакагидан ушлаб турибди.

Маҳалладан файз кетди. Бир ҳафта давомида Тарзансиз қолдик: аллақерда бошқа хотини билан яшовчи отаси уни олиб кетиб, аравасини берибди. Яқинда мактабинг очилади, дафтар-китобга оз-моз пул ишлаб олгин, дебди.

Тарзан бир неча кун давомида «шара-бара» сотибди,

одамлардан шиша йиғибди. Хуллас, дурустгина ишлабди. Айтишига қараганда, папка, ҳар хил китоблар, зўр костюм-шим олганмиш. Ҳали Тегирмонбошида сенларга халфана қилиб беришга ҳам қурбим етади деб турганди, кўчада суроби тортилиб, бир жуфт шалпангқулоғию сурнайдай бурнининг ўзи қолган Зуфарнинг қораси кўринди.

У, ўша кунги «зу»да ютқазиб қўйганлиги, кейин нима еб, нима ичганлиги ҳақида уйдагиларга оғиз очмабди. Тарзан бу гапларни эшитгач, мамнуният билан Зуфарнинг елкасига қўл ташлади.

— Узинг хомроқ бўлсанг ҳам, ироданг пишиқ! Яша, ўғил бола шундай бўлиши керак!

Мактаб қоровули Равшан ака бизларни олмазор боғ ёнбошидаги футбол ўйнайдиган майдончага йўлатмай қўйганди. У сим қаравотни ташқарига чиқариб олиб, эртадан-кечгача боғни қўриқлашга ўтганди.

Шундан кейин биз учун ўйин майдони Қичқириқ бўйларига катта ажриқзор бўлиб қолди.

Уша оқшом футбол ўйнардик. Мен дарвозабон эдим. Бирдан йўл ёқасида ўйинимизни шавқ-завқ билан кузатиб турган бувани кўриб қолдим. Бундай пайтда янгиликдан энг аввало «онабоши»ни хабардор қилиш керак. Йўқса, ўйин бузилиши ҳеч гап эмас. Чопиб бориб унга айтдим. Уйин тўхтади. Бир зумда Деҳқон бува атрофини ўраб олдик.

У ҳаммамизни ариқ бўйидаги майсалар устига ўтқазди. Ўзи ҳам қаршимизга чўккалади. Тол хивичларидан жўнгина қилиб тўқилган саватча ичидан қалин япалоқ барг олиб, устига беш-олтитадан анжир қўйди, барчамизга тарқатиб чиқди.

Шарбати пўстига уриб кетган меваларни шошиб-пишиб ерканмиз, бирдан нигоҳим бувага тушди: у ҳар қачонгидек ярқиратиб ювилган катта кетмонининг йўғон дастасига суяниб олганича, биз болаларга гўдакларча беозор ҳайрат ва ҳавас билан қараб турар, кўзларида эса ёш милтилларди... Ғалати бўлиб кетдим. Лекин шу онларда бувадаги бу ҳолатни ҳеч ким сезмаслигини жуда-жуда хоҳлардим. Нимағалигини ўзим ҳам билмайман!

Хайрият, кўнглимдагидай бўлди: болалардан бирон-таси, ҳатто ҳаммамиздан кўз-қулоқ Тарзан ҳам буни сезмади.

Анжирни еб бўлиб, тўс-тўполоқ қилиб яна ўзимиз билан ўзимиз овора бўлиб кетдик.

Гира-ширада уйга тарқалишимиздан олдин Тарзан барчамизни тўплаб шипшитгандай деди:

— Миямга зўр фикр келди. Лекин мазза қиламиз! Хоҳлаганлар роса бир соатдан кейин эшигимиз олдига келсин. Қолган гап сир, кейин айтаман!

Уйга қайтыпман-у, Деҳқон буванинг бояги хомуш, бизга тикилиб ўтириши, ғамгин қарашлари кўз олдидан нари кетмасди.

Бобомга шуларни гапириб берганимда, у киши қаттиқ ҳаяжонга тушса керак, деб ўйлагандим, лекин ундай бўлмади. Анча вақт сукут сақлаб турди-да, паст овоз билан:

— Э, бевафо дунё, келиб-келиб ўз жафойингни шу бечорага раво кўрдинг-а! Қандай йигит эдики, кўзига ёш олибди деса ҳеч ким ишонмасди, — деб қўйди.

Бола эканмиз, бобомнинг бу гапларига унча тушуниб етмаганмиз... Дақиқа ўтмай хаёлим чалғиб, Тарзаннинг бояги «сирли» гапларига кетиб қолди. «Албатта, қизиқ бир нарсани ўйлаб топган бу шумтака. Йўқса, фақат хоҳлаганлар келсин, демасди».

Вақт бир соатдан ўтиб қолганди. Келинойим келтирган овқатдан апил-тапил едим-да, тоғамнинг ҳай-ҳайига қарамай кўчага чопдим.

Тарзан дарвоза олдида бўйнига арқон боғланган Оқтошни ушлаб турар, ёнида Миржалол билан гузарлик Боқи деган бола бор эди, холос. Тўртовлашиб Қичқириқ томон кетдик.

Мен Тарзан нима учун Деҳқон буванинг кучугини етаклаб олганини тушунолмасдим. Сўраганим билан ба-рибир нима гаплигини айтақолмайди.

Тегирмонбоши қоронғи туриши билан бунақа ваҳи бўлади, деб ўйламагандим. Пастга отилаётган шов-шувнинг суви пасту баланд бўлиб гувиллар, ерга қадар қилиб тушган дов-дарахт шоҳлари кечки шамолда тебраниб, инграгандай овоз чиқарар, қийшайиб қолган эски эшик гийқиллаб очилиб-ёпилар, ичкаридан аллақандай кўрқинчли махлуқлар чиқиб келаётгандай туюлар, хуллас, буларнинг ҳаммаси бир-бирига қўшилиб, одам юрагида чексиз кўрқув уйғотарди.

Тарзанга қойил: бизни Оқтош билан бир четда қолдирди-да, ёлғиз ўзи тегирмон яланглигига қараб кетди. Аста юриб, атрофни кўздан кечира бошлади.

Бир пайт у қайтиб олдимизга келди, ҳаммамиз илҳақ бўлиб кутаётган «сир»ни очди:

— Кеча қўшнимиз Тўра «шеф»никига «Оқотин»

келиб, ҳар пайшанба кечқурун Тегирмонбошига еттитадан шам ёқиб туришни айтибди. Гўё унинг тушига Деҳқон буванинг отаси Ражаб тегирмончи кирганмиш, оппоқ либосларга ўралиб келиб «ёлғиз ўғлим бошига тушган кулфат туфайли зурриётсиз ўтди. Энди унинг пешонасига ёзилган фарзанд шу бечоралар хонадонига ато қилсин, Тўравойнинг чироғини ёқсин» деганмиш!

— Вой-бўй, шунча гапни қаердан биласан? — дедим Тарзаннинг бундай билағонлигидан ҳайратга тушиб.

— Сенларни одам қилиш учун кўп нарсадан кўзқулоқ бўлиб туриш керак! — дея менга қўлини бигиз қилиб ўқталди, сўнг бир лаҳза сукут сақлаб, сўзида давом этди. — Уёғини сўрасанг, қўшнимиз Нор буви билан ойим гурунглашиб ўтирганида эшитганман. Бундоқ қулоқ солсанг, «Шеф» ҳар куни ичиб келиб, бу бойликлар кимга қолади, туғасанми-йўқми деб хотинини ургани-ю, анаву магазинчи Шоди ака қиз туғибсан деб хотинига кун бермаётганигача гапиришади, дунёнинг гийбатини қилишади! Энди гапнинг индаллосини айтадиган бўлсам, бугун пайшанба — Тегирмонбошига шам ёқиладиган кун! Бунга йўл қўймаслигимиз керак! Чунки бу ер мозор ёки ҳеч қандай муқаддас жой эмас. Айтган инсу жинслари ўша «отин»нинг уйидан бери келмасин! Ҳозирча Оқтошни қоровулликка қолдириб ўзимиз боққа ўтиб келамиз. Анжирхўрликка! Аммо бирой-таларинг сирни очмайсан. Мен кучукни озгина айлан-тириб келай дуб бувадан сўраб олганман!

Тарзан узун арқоннинг бир учини ўчоқ ёнбошидаги қари тол шохига боғларкан, ўзича ҳиринглаб кулди:

— Уша шам ёқмоқчи бўлганлар келиб кўрсин-чи, ўтакаси ёрилиб ўлар! — у чўнтагини кавлаб яна бир «каронат» кўрсатди: тўртбурчак батареяга резинка билан боғланган лампочкани ёқди-да, олдиндан тайёрлаб келган шекилли, ўчоқ ичига ўрнатиб, тепасидан бир ҳовуч хазон ташлаб қўйди. Бу манзаранинг уч-тўрт қадам нарироқдан кўриниши ҳақиқатан ваҳимали эди.

Тарзаннинг ишбилармонлигига таҳсин ўқигандай:

— Қойил сенга, — деб қўйдик бараварига.

Кунчиқар томондан катта мис лагандай бўлиб ой кўтарила бошлади. Биз Тегирмонбошини тарк этиб, илонизи сўқмоқдан йўлга тушдик. Орадан шамол аралаш сувнинг бўғиқ гувиллаши билан Оқтошнинг гингшиган овози эшитилди.

Мен анжирхўрлик учун қаерга кетаётганимизни се-

зиб, озгина юрганимиздан сўнг, Тарзанинг йўлини тўсдим:

— Буванинг боғигами! Эгаси йўқ жойда нима қиламиз. Эртага у кишининг ўзи билан борсак яхши эмасми? Кейин ўзинг ҳам эгасидан бесўроқ маккажўхори олган Зуфарни роса таъзирини бергандинг-ку.

— Вой-бў-ўй, ўроқда йўқ, машоқда йўқ боғнинг хўжайини ҳам чиқиб қолди-ку! Оббо қишлоқи-ей! — Тарзан кетаётган жойида таққа тўхтади. Қоронғида яхши кўринмаса-да, унинг япалоқ юзлари тиришиб, уккиникидай кўзлари менга қандай ғазаб билан тикилаётганини сезиб турардим. Шундоғам пакана гавдаси худди устига оғир юк қўйилган пружинадай қисқариб, белимга тушиб қолди.

Бўйнинг узунлиги ҳам савлат, ҳам шижоат. Дарозроқ бўлсанг, тилинг ҳам бурро.

— Нима деб ҳақорат қиляпсан йилпиштовок! Бизни ўғирликка ўргатмоқчимисан, — дедим бўш келмай, унга тақлид қилиб, қўлларимни белимга тираб.

Худди шу пайт қулоқ-чаккамга тош урилгандай бир зарб тушиб қолса бўладими. Йўл четидаги кўлоблатиб сув қўйилган бедазорга учиб кетдим. Бутун борлиқни тутиб кетган бақаларнинг «сайраши» тиниб қолди.

Анчадан кейин ўзимни ўнглаб, кийимларимни тузатган бўлдим.

Дўппим қаёққадир учиб кетган. Ҳаммаёғим шалаббо. Унг тирсагим шилинган шекилли, жизиллаб ачишарди.

— Ўғирликка бошлаб кетаётган амишман! — Тарзан хезланиб яна менга яқинлашиб келаётганиди, Миржалол йўлини тўсди:

— Қўйсанг-чи, бўлди энди.

Боқи бедазорни пайпаслаб дўппимни топиб, икки-уч бор кафтига урди, бошимга кийдирди.

Кутилмаганда Тарзан сал юмшагандай менга буйруқнамо гап қотди:

— Қани олдинда юр, сенларни қаёққа бошлаб кетаётганлигимни бориб биласан.

Индамай йўлга тушдим. Бу унга тан берганим эди.

Бора-боргунча миқ этмай кетдик.

Бир пайт қаршимизда тўсатдан ердан чиқдим, кўкдан тушдим, катта иморат пайдо бўлди.

— Ана, буванинг боғи ёнига «дом» қурилиб, одамлар кўчиб кела бошлаган. Эртага улардан анжир қолармиди! — Тарзан сон-саноқсиз деразаларидан нур ёғилиб турган баланд бинога ишора қилиб, сўзида давом

этди. — Сенларни бир анжирга тўйдирай-да, шу баҳона-да боғдан ҳам хабар олиб қўяйлик деб ўйлагандим. Манави бўлса... майли, кечирдим.

— Сенам кечира қол энди, — Миржалол менга яқинроқ келди.

— Уғил болачасига яраш-яраш қиламиз! — Боқи Тарзан иккимизнинг қўлимиздан тутди...

Қичқириқ устидаги осма кўприқдан ўтиб, пастликда катта майдонни эгаллаб ётган боғ ичига шўнғидик.

— Мана бу ерни мевазор дейди. Олма, нокми, шафтоли-узумми, ҳаммасидан топилади. Хў, ўртада анжирзор. Боғ атрофига гир айлантириб ёнғоқ экилган! — Тарзан бизни боғ оралаб кетган ёлғизоёқ йўлдан бошларкан тушунтириш берар, ўзини бу ернинг ҳақиқий хўжайинидай қилиб кўрсатиш учунми, атайин томоқ қириб «ўху-ўху»лаб қўярди.

Бир чети Қичқириқнинг нишаб қирғоқларига туташиб кетган мевазор узра рўпарадаги янги иморатдан чироқ шуълалари ёғилар, шунинг учун йўлак бўйини қоплаб ётган нок шохларидаги йирик мевалар баралла кўзга ташланиб турарди.

— Мана, етиб ҳам келдик! — Тарзан кичкинагина шийпонча қаршисида тўхтади. Сўнгра лойсувоқли супа четига ўраб қўйилган шолчани ёзиб юбориб, мезбонларга хос тавозе билан, — ўтирларинг, — деб қўйди.

Супанинг нарироғида худди Тегирмонбошида кўрганмиздек катта-кичик иккита ўчоқ. Уларнинг бирида қопқоғи ёпиқ қозонча, иккинчисида қора қумғон.

Ихчам айвончага ўхшатиб қурилган олди очиқ шийпон тўридаги ёғоч қозикда узун чопон осилди.

Боғ устига ёпирилаб деб турган баланг иморатнинг очиқ деразаларидан эшитилаётган музыка аралаш ғалағовурни ҳисобга олмаганда бу ер сукутга чўмган яшиллик оламига ўхшаб кўринади.

Бир пайт дарахтлар оралаб боғ ичига шўнғиб кетган Тарзан жиғибийрони чиқиб келиб қолди. Қўлидаги бир даста анжир шохларини тап этиб олдимизга ташлади:

— Мана сенларга анжирнинг аҳволи! Бир лаънати анжирзорни пайҳон қилиб, новдаларини синдириб, мевасини терибди. Равшан ака милтиқ кўтариб бекор қоровуллик қилмас экан! Эҳ, шундай бўлишини билгандай, кеча бувага қолганларини ҳам териб қўяйлик деса-сам, увол бўлади, сал шира боғласин дегандилар, — Тарзан худди ҳозирнинг ўзида бу номаъқулчиликни

қилган кимсани топиб олмақчидай, кўп қаватли иморатга бошдан-оёқ қараб чиқди, сўнг ўзича гудурлади. — Агар қўлимда милтиқ бўлгандами, ўзим билардим!

Миржалол дик этиб, супадан пастга тушди:

— Ҳой, сал ўзингни бос! Одамдан азиз бўптими. Анжир емасак емабмиз!

— Гап унда эмас. Меваси билан ўзини, бола-чақасини боқиб турган дарахтни кесган одамдан яхшилик чиқмайди, улар нонкўр бўлади, деганлар Деҳқон бувам.

— Балки бу шохларни синдирган анови қўшни маҳалла болалари бўлса-чи! — Чўккалаб ўтирган жойида гап ташлади Боқи.

— Ота-онаси келиб, ажратиб олмагунча роса сава-лаб, адабини бериш керак!

Миржалол Тарзаннинг елкасига кафти билан бир туртиб, унинг гапига қўшилган бўлди:

— Ҳа, бу деганинг тўғри. Милтиқ билан эмас, хивич билан! Энди, оғайни, анжир бизга насиб қилмаган экан, боғдан ҳам хабар олдик. Кетамиз. Оқтош бечора ғингишиб ётгандир.

Тарзан майли дегандай бош қимирлатди...

Вақт алламаҳал бўлганда Тегирмонбошига келиб, яна бир кутилмаган ҳодисанинг устидан чиқдик. Оқтош арқонга чирмашиб, ғужанак бўлганича ётар, у худди одамга ўхшаб оғир-оғир инқиллаб овоз чиқарарди.

Тарзан нима бўлганига ақли етмай, итни бошидан силаб турғизмоқчи бўлувди, бирдан сесканиб қўлини тортиб олди:

— Боқи, гугуртни чақ!

Тарзан панжаларининг қип-қизил қонга беланганини кўриб инграб юборди:

— Оқтош, сени ким урди, ким бу аҳволга солди? Энди Деҳқон бувамга нима дейман.

Худди шу пайт нарироқдаги нақ белга урадиган ўт-ўланлар орасида шарпалар ғимирлади. Миржалол қўлидаги таёқни куч билан ўша томонга улоқтирганди, вангилаган овоз эшитилди, сўнгра шовванинг юқори томонига қараб бир тўда ит чопиб кетди.

— Оқтошни дайди итлар талабди. Роса олишган-у, дош беролмаган!

Боқининг салмоқланиб айтган бу гапида жон бор эди.

Уша кеча маҳаллага Оқтошсиз қайтдик.

Эртасига эрталаб ойим билан отам келиб, дала ҳавоси дардга шифо, деб бобомни қишлоқдаги ҳовлимизга олиб кетишди.

Ростданам бобом шифо топди шекилли, у киши икки ҳафта давомида бирон марта «осколька»дан нолиб гап очмади. Ҳатто ҳассага таяниб ҳовлини бир айланиб чиққач, «одам қаторига қўшилиб қолдим шекилли, пешонада бўлса, яна бир-икки йил яшасам керак», деб қўйди.

Шанба куни эди. Кетиш учун онамдан «рухсат» олдик. У нонушта пайти дастурхон устида ўзича удда-буронлик билан гап уқдирган бўлди:

— Отажоним-ей, анча дуруст бўп қолдингиз. Энди йўқ демай бу томонларга ҳам тез-тез чиқиб туринг. Бу ерам ўз уйингиз! Дунёнинг ташвиши ҳеч қачон тугаган эмас, ҳар нарсага куюниб, сиқилаверманг. Ўз вақтида хўп куйиб-пишгансиз, етар!

Ёш боладек бошини эгиб ўтирган бобом, унга ер тагидан бир қараб олди-да, қани омин, дея фотиҳага қўл очди.

Кун исиб кетмасидан отамнинг эски «Москвич»ида шаҳар ҳовлига қайтиб келдик.

Келинойим билан қишлоқдан олиб келган сабзи-пиёзларни қазноққа ташигунимизча бобомнинг авзойи бузилиб қолганини кўрдим. Худди онам айтган «дунё ташвиши» унинг бошига тушгандай эди. Одатдагидек баланд ёстиққа ёнбошлаб олган, тоғамга жиғибийрони чиқиб гап уқдирарди:

— Биласан, бир парча ҳовлисида кун бўйи қамалиб ўтиролмайди... Узини меҳнат билан овутиб юрарди. Кошки идорама-идора эшик қоқиб, палончиман деб кўкрагига урадиган одамлар тоифасидан бўлса! Менинг аҳволим бу. Маҳалла қаёққа қараяпти! Жалилвой-чи?

— Дада, ҳаммасини айтдик. Жалил ака бормаган идора қолмади. Генпланнинг бошлиғи билан ҳам учрашдик. У ер заводга қарашли. Лойиҳа учун буюртмани ҳам завод берган, ўшалар ҳал қилади, дейди. Завод директори эса, генплан тасдиқлаган нарсани ўзгартиришга ҳаққимиз йўқ деб айтади. Қаерга борсак, «Анави давлат еридан фойдаланиб келаётган чолми!» деб айтишади. Қонундан келишади. Қонун шундай бир нарса эканки...

— Уша қонунчилар ҳозирги боғ ўрни бир пайтлар селхона бўлиб ётган жарлик эканлигини билишмаса керак-да! Дехқонбой у ерни текислагунича жонини жабборга бериб юборганди-ку! Агар у ўз манфаатини кўзлаб, шу ишларни қилганида эди, дарахтлар ҳосилга кирар-кирмас боғ атрофини сим тўр билан чирмаб

ташлаган, анаву Равшан чўтирдай қўлига милтиқ олволган бўларди. Унга нима ҳам керак, нафақа олса, ёлғиз бир жон бўлса! Нега энди ўша цехни сал нарироққа қуриш мумкин эмас экан?!

— Мумкин. Қичқириқнинг бу бетида ҳам, этагида ҳам анча бўш ерлар бор. Менимча, завод лойиҳани ўзгартиришдан манфаатдор эмас.

— Демак, катта боғни пайҳон этилишидан манфаатдор.

— У ерда боғ борлиги ҳеч қайси ҳужжатда қайд этилмаган. Планда яйдоқ саноат қурилиш зонаси деб кўрсатилган. Шунинг учун ҳам Раҳимов ҳақ бўлиб чиқяпти.

— Жалилнинг ўғли прораб ошнанг Турсунбой қизиқ бир гап айтиб берганди. Яқинда булғорлар шаҳримизга мактаб қуриб беришмоқчи бўлган экан, лойиҳа бўйича уч туп мевали ниҳолни кесишга тўғри келиб қолибди. Шунда барака топкур ўша қурувчилар лойиҳани ўзгартиришни илтимос қилишибди. Бу дарахт ҳисобда йўқ эди, дейдиганлар топилмабди. Лойиҳа, ўзгартирилибди... Нега энди ҳозир яшнаб турган бутун бир боғни сақлаб қолиш мумкин эмас?!

— Дада, биласиз, Раҳимов обрўли одам. Катталарнинг назарига тушган раҳбар. Уни шаҳарда ҳамма биледи. Айтгани айтган, дегани деган. Сопол буюмларнинг бозори чаққон эмиш. Ҳар икки гапининг бирида миллионлаб фойдадан гапиради. Бу сўзлар кимга ёқмайди дейсиз. Кеча бувани райисполкомдаги Каримова ҳузурига чақиртирибди. Арзимас дарахтларингизни деб оммани бизга — яъни Совет ҳукуматига қарши кўзгатиб қўйибсиз, бу қилмишингиз учун ҳали жавоб берасиз, боғингизга кимларни таклиф этиб, зиёфатлар уюштиратганингиздан ҳам хабаримиз бор, дебди. Хонада унинг сўзларини тасдиқлаб директор Раҳимов билан яна бир милиционер йигит ўтирганмиш. Деҳқон бува Каримовага «қизим», деб мурожаат қилган экан, мен сизга қиз эмас, ҳукумат раҳбариман, исм-фамилиямни айтиб чақиринг, дебди.

Бобомнинг пиёла тутган қўллари титраб кетди:

— Ўз мавқеини пеш қилиб, пўписа урадиган ундай раҳбарларга гап уқдириш қийин. Худо кўрсатмасин, ўшанақалар каттароқ ишга ўтириб қолса борми, уёғини кўраверасан!

— Кунини кеча денг, ўша ердаги янги иморатга кўчиб келганлардан айримлари бувани боққа киритмабди. Ҳар

бир дарахт учун давлатдан пул олгансиз, бу ер энди бизга қарайди, даввойингиз бўлса райисполкомга му-рожаат қилинг, дейишганмиш. Мактабдан келатуриб олдиларига киргандим, кайфиятлари йўқроқ!

— Ишдан қайтишингда уйига киргин-да, ўзинг бош-лаб кел. Керак бўлса уни етаклаб райисполкомдан каттароқ жойга чиқаман.

Шу пайт негадир ғарибгина ўз ҳовлисида мунғайиб ўтирган бува кўз олдимда гавдаланди. Унинг олдига чопиб бориб хабар олгим, кўнглини кўтаргим келди. Бироқ буванинг уйини аниқ билмасдим. Яхшиси, Тарзан билан бирга борганимиз маъқул. Айтганча, Тарзанинг бу воқеалардан хабари бормикан! Узини ҳам анчадан бери кўрганим йўқ. Ҳозир уни топишим керак.

Шу хаёллар билан ўрнимдан турдим-у, апил-тапил ювиндим. Кўчага чиқиб, Тарзанларнинг ҳовлиси томон чопиб кетдим.

Аксига олгандай уйда йўқ экан. Мактабда фаррош бўлиб ишловчи қорача, юм-юмалоқ онаси «ошнанг икки кун бўлди, бадар кетган, Равшан амакига ўхшаб, буванинг боғида қоровуллик қияпти», деди.

Бир томондан Тарзан яхши ўйлабди. Хоҳлаган одам кириб пайҳон қилавергандан кейин боғнинг боғ-лиги қолармиди!

Тўхта, ундай бўлса нега бувани ўз боғига кири-тишмабди!..

Ҳар ҳолда аввал Тарзан билан учрашишим керак. Йўлни Қичқирик томон олиб борувчи сўқмоққа қараб солдим.

Шанба кuni бўлганлиги учунми, баланд иморат олди одамлар билан гавжум эди. Боғ этагидан моторнинг бир маромда тариллаб турган овози эшитиларди.

Иккита заранг хода ҳамда шох-шаббалардан иборат таниш кўприқдан ўтиб боғ оралаб озгина юришим билан кутилмаган манзара устидан чиқдим: хандақ орқасида ковшини қучоққа келиб қолган ёнғоққа тираб бульдозер турибди. Унинг ёнбошида қўпорилган беш-олти туп ўрик ва сертомир илдизлари қорайиб чиқиб қолган анжир туплари ётибди.

Миқтигина яланғош одам зўр бериб Деҳқон бувага нималарнидир тушунтирмақда.

Сал нарироқда юзлари худди грим суртилган артист-ларникидек қип-қизил, бароққош, ўртабўй киши қўл-

ларини орқасига чалиштириб олганча, безовталик билан уёққа икки қадам қўяди, буёққа икки қадам.

Боғ тўридаги бульдозер қаршисида бежирим кийинган бўлса ҳам қилтириқлигидан либоси ўзига унча ярашмай шалвираброқ турган шляпали бир йигит кўзга ташланар, у семизгина папкани қўлтиқлаганича ҳайкалдай қимир этмасдан турарди.

Яна сал наридаги майдончада қиялатиб қўйилган иккита оқ енгил машина турибди. Шу одамларга қарашли бўлса керак.

Бир пайт бароққош киши юришдан тўхтаб, Деҳқон бувани биринчи бор кўраётгандай унинг оёғидаги эскигина калишидан тортиб тердан унқиқиб кетган яктаги, бошидаги одмигина дўпписигача бир сидра қараб чиқди. Кейин ялангбош кишидан сўради:

— Ўртоқ Раҳимов! Бу одам қаердан келиб қолган? Маҳаллага нима алоқаси бор? Асли шаҳарликми?

Директор бирон калима айтиб улгурмай, Деҳқон буванинг ўзи бароққошга сўз қотди:

— Мен сизни таний олмаянман. Кўринишингиздан жуда бообрў одамга ўхшайсиз!

— Ҳа, бу киши ўртоқ Толмасов. Министрликдан! — деди Раҳимов шоша-пиша. Кейин қўшиб қўйди: — Маҳалла номидан редакцияга ёзган шикоятингиз юзасидан...

— Аввало, мен ҳеч қаерга шикоят ёзган эмасман.

— Нега ўзингизни гўлликка соласиз? Мен ёздирганман дейверинг-да! — Раҳимов масхараомуз жилмайди, овозини баландлатиб қўшиб қўйди. — Лекин ким ёзган бўлса ҳам бу ерлар заводники, яъни давлатники! Давлат ери дахлсиздир.

Деҳқон бува бўш келмади:

— Майли, шундай бўлсин! Лекин мен бу ҳурматли раҳбарнинг гапига ҳайрон бўлиб турибман. Саволни бошқаларга учирма қилиб ўтирмай, ўзимга бераверса бўларди-ку. Айтинг бошлигингизга, шаҳарликман. Нима демоқчи?!

Толмасов бирдан чимирилди:

— Жуда сиёсатдон экансиз-ку, бобой! — дея бувага зуғум билан қаради. Бироқ «бобой» юзидаги бепарволик, ҳатто менсимаслик аломатини кўргач, хийла паст тушишга мажбур бўлди.

— Отахон, мени тўғри тушунинг. Айтилган гапни тескари талқин қилманг! Мен мана шу жойнинг — давлат ерининг қонуний эгаси — ўртоқ Раҳимовдан, сиз-

нинг бу ерга, — Толмасов қошларини чимириб, кўрсаткич бармоғини бигиз қилиб, боғ томон силтади, — қачон келганингизни сўраяпман. Тўғрими?

— Ҳа, ҳа, худди шундай дедингиз! — Раҳимов мулойимгина қилиб бошлигининг гапини маъқуллади. Кейин кўзларини олайтирганича Деҳқон бувага ўгирилди. — Шундай деяптилар, билиб қўйинг!

— Иккинчидан, — дея давом этди Толмасов бувага яқинроқ келиб. Давлат ерини мусодара қилиб, ўзлаштириб олишга нима ҳаққингиз бор? Бу жиноят! Яна раҳбарларни обрўсизлантириш мақсадида улар устидан бошқаларга шикоят ёздирганингиз ортиқча.

— Тўғри! — деди Раҳимов унинг гапларини маъқуллаб.

Толмасов энди ўзининг баланд келаётганини сездида, кўзларини қисиброқ, овозини пастлатиб, гапга яқун ясамоқчи бўлди:

— Жуда пихи қайрилган одам экансиз. Уртоқ Раҳимов айтганида ишонмагандим. Нега, янги бинолар, янги объектлар қурилишига, халқ фаровонлигига тўсқинлик қиласиз? Нега, ўз манфаатингизни халқ манфаатидан юқори қўясиз?!

Бува ёқасини ушлаб:

— Ё тавба! — деб юборганди, бароққош шитоб билан чолга ўгирилди, жеркиброқ деди:

— Тавбангизни уйингизда қилинг!

Деҳқон бува негадир бу гапга унча эътибор бермади. Қўлларини кўкрагига босганича директорга рўбарў келди:

— Наҳотки, шу яшнаб турган боғни пайҳон қилишга кўзингиз қияди, ахир, ҳамманинг ризқ-рўзи-ку. Уволи тутмайдими, Раҳимов!

Директорнинг баттар фиғони чиқди:

— Мунча кўп гапирдингиз! Уйингизда тинчгина оёқни узатиб ётсангиз бўларди, тинмаган чол! Уволи тутмайди.

Толмасов энсаси қотгандай яна Деҳқон бувага яқинроқ келди:

— Менга қаранг, бобой, ақлингиз жойидами! Гапни жуда кўпайтириб юбордингиз-да! Анави хандақда ётган бола сизникими?

Деҳқон бува бир оз сукутдан сўнг «ҳа, шундай» дегандек бош қимирлатиб қўйди.

— Нечта болангиз бор?

Бува сесканиб кетди. Раҳимов хунуқкина тиржайиб,

юзини бир четга бурди. Бува бундай оғир терговни кутмаган чоғи, бир лаҳзада бўйин томирлари бўртиб, кўзлари катта-катта очилди. Сўнг оғир хўрсиниб:

— Жуда кўп, ўртоқ Толмасов, — деди.

— Болани кўпайтиравериш мумкин, ҳа, мумкин! Лекин тарбиясига ҳам жавобгарсиз. Яхшиси, унинг қўлидаги қуроли олинг! Йўқса ота-бола қамалиб кетасиз!

Деҳқон бува юракларингга балли-ей, дегандай Толмасовга бир қараб қўйди:

— Хотиржам бўлинг, унинг қўлидаги қурол эмас, шунчаки эски милтиқнинг қўндоғига водопровод трубадан ўрнатиб олган. Кечаси шу ерни қўриқлаб чиқибди.

— Ундай бўлса, ўртоқ Раҳимов, демак, масала ҳал бўлди. Чақиринг анави редакция вакилини. Нега трактор тўхтаб турибди, айтинг, юргизсин.

Дирёктор қорнини силкитганича ўзига ярашмаган эпчиллик билан нарига чопиб борди. Тракторчига нималардир деди.

Бува кетмонини қўлига олиб, хандақ томонга қараб қичқирди:

— Қайдасан, болам, қани юр, кетамиз!

— Йўқ, бу ердан ҳеч қаерга кетмайман, ҳайдаса ҳам кетмайман! — бу бўғиқ овоз Тарзанники эди. Унинг болаларча нохос йўғон, дўриллаган товуши бульдозер қаршисидаги юмалатиб қўйилган дарахтларнинг шох-шаббаси орасидан эшитилар, Тарзан худди бирон нарсани пойлаётгандай, хандақ ичига яшириниб олганди.

Трактор бир наъра тортди-да, олдинга сапчиб, шохлари шигил ҳосилга бурканиб ётган ёнғоқ дарахтини қўпора бошлади. Худди шу пайт пастдан муштдай тошми, кесакми учиб чиқиб, бульдозернинг олди ойнасини чилпарчин қилди.

Раҳимов бувани бурдалаб ташлагудай бўлиб, унинг олдига чопиб келди:

— Бу безорилик учун жавоб берасиз ҳали! — кейин нарироқда қаққайиб турган шляпали кишига жазаваси тутиб гапира бошлади: — Ҳой, мухбир ука — ўртоқ Намозов! Қаёққа қараяпсиз? Манави шикоятловнинг башарасига қаранг, яхши таниб олинг. Ҳали пилатон ёзасиз, пилатон! Ёзмасангиз сиздан хафа бўламиз!

Мухбир хушёр тортиб ёнидан блокнотини олмоқчи бўлганди, бир кесак келиб унинг елкасига тегди-ю, бошидаги шляпаси учиб кетди. Шунда у ингичка овозда:

— Ий-й! — деб орқасига мункиб кетгандай бўлди. Қўлидаги папкаси оғирроқ экан чоғи, шитоб билан ерга тушиб, нималарнингдир синган овози эшитилди. Шунда мухбир иш расво бўлди дегандай, муштдеккина тепакал бошини сарак-сарак қилиб, ерга энгашди, папка ичидаги сопол бўлақларини ерга тўқди. Бунгача кесак-паррондан Толмасов ҳам, Раҳимов ҳам безовталаниб ўзларини паналашга тушиб қолишганди.

Раҳимов баттар жазаваси тутиб:

— Телефон борми бу атрофда, телефон! — дерди.

Биқинидан яна бир зарба еган мухбир:

— Милиция чақиринглар, милиция! — дея бўкириб бошига чарм папкасини тутиб, дарахтлар ичига шўнғиб кетди.

Девдай бақувват тракторчи кабинадан сакраб ерга тушди. Олма шохларига қўйилган йўғон тирговичлардан бирини юлиб олди, дув тўкилган меваларни босиб-янчиб, ҳандақ тепасига келди:

— Ташла қўлингдагини, ҳароми, ҳозир абжағингни чиқараман! — деди ва ёғоч ўқталди-ю, ўзи пастга сакради. Зум ўтмай, мушукдай эпчиллик билан милтиққа жон-жаҳди билан ёпишиб олган Тарзанни юқорига судраб чиқди. Тупроққа белаб, биқинига икки-уч бор тепди.

— Ҳой болам, — дея тракторчи томон чопти Деҳқон бува жонҳолатда, худди ҳозирнинг ўзида рўй берадиган бирон кор-қолга балогардон бўладигандай. — Улдириб қўясан-ку! Болаиғ тенги-я!

— Бола эмас, бало экан. Менинг ўғлим бўлганда аллақачон калласини узиб ташлардим. Қаранг, яп-янги тракторни нима қилди?! Яна бу зумрашангиз кимларга қарши тош отяпти, биласизми ўзи?

Деҳқон бува босиқлик билан:

— Биладан, — деди. — Лекин сен бир нарсани билмас экансан! Бу боланинг озми-кўпми шу ерга меҳнати синган. Сен уни оёқости қиялпсан. Шунинг учун ўзини тутиб туролмади, қизиққонлик қилди. Холисанлилло айт-чи, умринг бино бўлиб, ўзинг бирон туп дарахт ўтқазганмисан, унинг мевасидан одамларни баҳраманд қилганмисан? Шу саволни анави бошлиқларингга ҳам айтиб кўр-чи!

— Ҳой қария, — бутун вужуди тердан бўғриқиб кетган Раҳимов кўнгли озиб бораётган одамдай пойма-пой қадам ташлаб Деҳқон бувага яқинроқ келди, — бўлди энди, шармандага шаҳар кенг деб ҳадеб ҳаддин-

гиздан ошаверманг! Индамаса, жуда бошга чиқиб оляпсиз! Қурилиш худди мана шу боғ устига қурилади, вассалом! Мен атайин проектни шу ерга туздирганман. Чайлангизда ўтириб, меҳмонингиз бўлиб, боғингизни планировка қилишганда ҳам билмаган экансиз, энди билиб қўйинг!

— Раҳимов! — бува асабийлашиб, бақириб юборди. — Ноинсоф! Илоё сени мана шу боғларнинг уволи тутсин! Агар шундай бўлмаса, гўримда тик тураман! Қани юр, болам, энди бу ерда бизнинг қиладиган ишимиз йўқ! — Чол Тарзанга ўгирилиб қўлидан тутмоқчи бўлганди, у ўкириб мен бу ердан ҳеч қаерга кетмайман, дея силтаниб ўзини четга олди.

Бува унинг устига бостириб кела бошлади:

— Юр, деяпман сенга!

— Кетмайман! — Тарзан ўжарлик билан косовдай қоп-қора чайир билакларини Деҳқон буванинг узун, бақувват бармоқлари орасидан бўшатиб олмоқчи бўлганди, кутилмаганда, юзига тарсаки тушди. Кейин... Деҳқон бува қўлларини муаллақ тутганича, нима қилиб қўйдим дегандай Тарзанга ачиниш билан бир лаҳза қараб қолди. Сўнг, индамай орқасига қайтди.

Тарзан итоаткорона унга эргашди...

Улар қийшайиб, ташландиқ ҳолга келиб қолган чайла-шийпон ёнидан ўтиб, Қичқирик томон кўтарилиб кетдилар.

Янги қурилган баланд иморат рўясидаги майдонда томошагўйлик қилиб турганларнинг пичинг аралаш айтган узук-юлуқ гаплари қулоққа чалина бошлади.

— Ай-яй-я! Бобойга қийин бўлди!

— Анчагина даромаддан қолди.

— Мол аччиғи — жон аччиғи деганлари шу-да!

Шу дақиқаларда пиқ-пиқ йиғлаб кетаётган Тарзанга эргашиб борарканман, унга жуда ачиниб кетдим. Қадамимни тезлатиб олдига яқинроқ келдим-у, нима деб юпатишни билмадим.

...Қичқирик дўнглигидаги даҳана бўйига чиққанимизда, учовимиз тўхтаб боққа кўз ташладик.

Мевазор этагидан чанг-тўзон кўтарилар, одамларнинг ғала-ғовури тракторнинг наъра тортиб тариллаши билан айқаш-уйқаш бўлиб эшитилиб турарди.

Шу пайт Сизни ҳайрон қолдириб, Деҳқон буванинг юзларида хотиржамлик, ҳатто беғубор табассум акс этгандай бўлди, Тарзан икковимизни сакамизга қўлини қўйди:

— Чамамда ҳаммасини бузишмаса керак. Барибир биздан бир парча бўлса ҳам боғ қолади-ку!...

Шу куни бува тарки одат қилиб, биринчи марта маҳалла кўчасидан анча барвақт уйига қайтди.

Бир ҳафтадан кейин газетада «Фаровонлик йўлида» деган мақола босилиб чиқди. Унда сопол буюмлари заводи директори Раҳимовнинг корхона коллективи ўз маҳсулотини бир ярим маротаба кўпайтириш йўлида зўр уюшқоқлик билан ҳаракат қилаётганлиги, хом ашёга дастлабки ишлов беришга мўлжалланган янги цех қурилиши бошлаб юборилганлиги тўғрисида гаплари бор эди.

Мақола сўнгида Қичқириқ маҳалла комитети «раҳбарлиги бошлиқ айрим тор тушунчали» кишиларнинг хатти-ҳаракатлари ҳам тилга олиб ўтилганди.

Газетанинг қарийб ярим бетини эгаллаган мақолани ҳижжалаб ўқиб берарканман, бобом охиригача индамай эшитди. Кейин бирдан «Ёлғон! Бу ғаламислик ўша Раҳимовнинг ўзидан чиққан», деди.

Шундан кейин бу мақола хусусида ҳеч қандай гап-сўз бўлмади. Кечқурун ишдан қайтган тоғам ҳам, келинотим ҳам индашмади.

Фақат эртасига эрталаб, ҳовлига жилмайиб, қўлтиғига бир даста газета қистириб олган Жалил ака кириб келди. Бобом унга кўзи тушиши билан:

— Ҳа, раис! Хурсанд кўринасиз? Танқид ёққан шекилли, — деб қўйди.

— Ие, оқсоқол, қизиқ экансиз-ку, номимиз газетга тушади-ю, хурсанд бўлмайликми!

— Агар шунга суюнаётган бўлсангиз хато қиласиз, менимча номингиз тушмаган. Фақат маҳалла комитети аъзоларига шама қилиб, тош отилган.

— Йўқ. Гапингизга қараганда, сиз ҳаётдан орқада қолиб кетибсиз. Маҳаллий матбуотни қўятуринг, — Жалил ака одатдагидай каравот четига омонатгина ўтирди-да, омин, тинчлик-омонлик бўлсин, дея юзига фотиҳа тортди. Сўнг газеталардан бирини ёзиб, бобомга рўпара қилди:

— Сиз мана бунда ёзилганини ўқингу, мазмунини чақинг! Сарлавҳаси «Боғбон». Унда жилмайиб турган қария ўзимизнинг Дехқонбой бўлади. Рассом ҳам ўзимиздан: маҳаллий! — Жалил ака газетани хонтахта устига қўйди-да, ўрнидан турди. — Мен энди Дехқонбойнинг олдига борай. Мазаси йўқ эмиш! Оламга «Боғ-

бон» деган донгинг кетди. Ётавермай тур энди, ўзингни кўрсат дейман!

Ўша куни Миржалолнинг номи ҳам маҳаллада доврүг бўлди. Гўё ҳамма унга қараб: Деҳқон буванинг сура-тини чизган машҳур рассом мана шу бўлади, деяётган-дай эди.

Бироқ оқшомга яқин тарқалган совуқ хабардан бутун маҳалла бир қалқиб кетгандай бўлди.

— Миржалол, — дедим кечқурун унинг олдига чиқиб, — бизникига юр, тоғам Деҳқон буваникига кетди, Умида келинойим йўқ. Ўзим кўрқиб кетяпман. Айвонда бирга ётамиз, — дегандим, у дарров рози бўла қолди.

Битта кўрпага ўралиб олиб, алламаҳалгача гурунглашиб ётдик. Мен Деҳқон буванинг ўша кунги аҳволини, даҳана бўйига чиққач, кетмонини ерга қўйгани, Тарзан иккимизнинг елкамизга қўлларини ташлаб ўз боғи билан хайрлашганини бирма-бир айтиб бергандим, Миржалол таъсирланиб кетди шекилли, кўрпани устидан отиб, ўтириб олди ва оҳиста «Мен албатта у кишининг суратини яна чизаман», деб қўйди.

Эртасига маҳалланинг одатдаги ҳаёти бошланди: атрофдан қушларнинг чуғур-чуғури эшитилар, кимнингдир ҳовлиси этагидан зағизғоннинг овози қулоққа чалиниб қолар, ола ҳакка димоғдорлик билан «қа-қағ»лаб кўча томонга шох эгган қари нокнинг мевасини ҳар чўқиганда атрофга шубҳали аланглар, ҳосили олтиндай сарғайиб турган беҳи новдаларидан гув этиб чумчуқ галалари учар, аҳён-аҳёнда мактаб қоровули Равшан аканинг «ҳайю-ҳайт, ҳайю-ҳайт» деган бўғиқ овози эшитилиб қоларди. Бугун дам олиш куни бўлганлиги учунми, кўчада одам сийрақ, кечаси билан тўкилиб чиққан зарғалдоқ шафтолилар у ер-бу ерда кўзга ташланар, уларни авайлаб териб йўл-йўлакай еб кетадиган ҳафсалали йўловчилар ҳали ҳовлисидан ташқарига чиққанича йўқ эди.

Бир пайт кўчанинг нариги бошида келаётган сон-саноқсиз одамлар тўдасини кўриб қолдик. Ўртада те-вараги оппоқ мато билан ўралган тобут лопиллаб кет-моқда эди.

Атрофдаги ҳовли дарвозалари бирин-кетин очилиб хотин-халажнинг қий-чуви, кимларнингдир «бечора отахон, жойингиз жаннатда бўлсин» деган овозлари қулоққа чалинарди.

Одамлар оқими яқинлашиб келганда унинг орқасида

туртиниб-суртиниб кетаётган Боқига, дадасининг қўлидан ушлаб олган Зуфар «луччакка» ва Тарзанга кўзимиз тушди... Тарзан ҳам бизларни кўрди, дум-думалоқ кўзларини Миржалол иккимизга тикиб, нега деворга қапишиб турибсанлар, қани юр, деган ишора қилди.

Мен учун ғалати туюлгани шу эдики, кўчани лиқ тўлдириб кетаётган одамлар сон-саноқсиз — кўп бўлса ҳам улардан ҳеч қандай садо чиқмасди, бир-бири билан ҳатто имо-ишора қилиб ҳам гаплашишмас, фақат бетартиб оёқ товушларигина эшитилиб турарди.

Бир этаги кўчага туташ мактаб боғи олдидан ўтаётганимизда ичкаридан гумбурлаб милтиқнинг кетмакет отилгани ва қоровулнинг дўриллаган овози эшитилди:

— Баччағарлар, саҳармардонда ҳам... — Равшан ака шохлари ерга қадар ёйилиб тушган олмазор ичидан отилиб чиқди-ю, хаёлига келмаган манзарани кўргач, бир лаҳза ўзини йўқотиб қўйди, сўнг ариқ бўйидаги қовжираган ажриқзорга ўтириб қолди. Шошиб-пишиб нималардир дея пичирлаганича қўлларини фотиҳага ёзди. Лекин унга ҳеч ким эътибор бермади.

Шу куни биринчи марта кўзимиздан тирқираб ёш чиқди. Бу қилган «шўхлик»ларимиз эвазига аҳён-аҳёнда ота-оналаримиз томонидан «сийлаб» туриладиган уриш-сўкишлар ёки ўзаро жиққамушт бўлиб ёқалашилар маҳсули эмас, балки ногаҳон пайдо бўлган илк изтиробнинг аччиқ ёшлари эди.

Марҳумни қабрга қўйишдан олдин кимдир йиғилганларга қараб:

— Халойиқ, Деҳқонбой қандай одам эди? — дея мурожаат қилди.

Ҳар томондан:

— Яхши одам эди, — деган овозлар эшитилди.

Шу ерда биринчи марта Деҳқон буванинг тўрт йил жанггоҳларда қон кечиб, душман билан қаҳрамонона жанг қилганлиги, қатор орден ва медаллар нишондори эканлиги тилга олинди.

Миржалолнинг отаси унга бағишлаб ёзган марсиясини ўқиди.

Биз қабристондан қайтарканмиз, ўзимизни катталар қатори улғайиб қолгандай, худди шу дақиқаларда болалигимиз билан умрбод хайрлашаётгандай ҳис этдик.

Орадан кўп йиллар ўтди. Энди мен ҳам шаҳарликман. Қишлоғимиз ўрнида баланд қурилган иморатлар қу-

риб, янга квартал номини олган. Қичқириқ ҳамон тўлиб оқиб турибди. Лекин унинг юқори оқимидаги Тегирмонбошининг қуруқ номигина қолган, холос.

Деҳқон бува барпо этган ўша мевазорнинг кичик бир қисми сақланиб турибди. Уни боғ деб бўлмайди. Утўлан босиб кетганидан чакалакзорни эслатади. Ҳар ким ўзига қарашлисини сим-тўр, темир-тунука тўсиқлар билан ажратиб олган.

Шу «чорбоғча»лар шом тушиши билан гавжум бўлади. Қалин дарахтлар орасидан узук-юлуқ музика овозлари эшитилади, тахтакачга шитоб билан урилаётган динамо тошларининг қарсиллаган овози қулоққа чалинади. Кимдир зотдор итини бу ерда силаб-сийпаб сайр қилдиради.

Мен ҳар куни ишга шу таниш бино ёнидан ўтиб бораман. Унда истиқомат қилувчи, ишлашни ҳам, ҳордиқ чиқаришни ҳам биладиган, кундалик ҳаётидан мамнун ҳамшаҳарларимга, чўлтоқланиб қолган, кўплари говлаб кетган дарахтларга қарайман-да, беихтиёр қачонлардир худди ана шу яланглиқдан туриб, Деҳқон бувага қарата айтилган «Ай-ай-я, бобойга қийин бўлди» қабилдаги масхараомуз гаплар қулоқларим остида қайта эшитилиб кетгандай бўлади. Ҳа, бувага ўшанда жуда қийин бўлганди! Сўнг унинг босиқлик билан айтган «Барибир, бир парча бўлса ҳам биздан боғ қолади. Ушани авайлашса, унга қараб туришса бўлгани...» деган гапларини эслайман...

Ҳозир Деҳқон буванинг қабри ёнида икки туп ёнғоқ кўкка бўй чўзган. Уларни боғдорчилик илмий текшириш институти ёш олими — ўша ўзимизнинг «Боғбонча» эккан... Ҳаётнинг қизиқлигини қарангки, ёнғоқлар ўн қадамча нарироқда дабдабали қора мрамртош ўрнатилган қабр устига соя ташлаб турибди. У ерда Раҳимов ётибди...

Миржалол республиканинг етакчи меъморларидан. Шаҳардаги қатор маъмурий бинолар, майдон ва хиёбонлар унинг лойиҳаси асосида барпо этилган.

Кўп йиллардан бери марказий шаҳар истироҳат боғининг янги тарҳи устида иш олиб бораётганлигидан хабардор эдим. Баъзан, жуда чўзиб юбординг-да, бу ишининг қачон ниҳоясига етказасан десам, ҳали қиёматга етгани йўқ, бу лойиҳа шундай мукамал бўлиши керакки, унча-мунча нунозарага ўрни қолмаски, Деҳқон

бувадай шахримиз гражданига муносиб ёдгорлик бўлсин, дерди.

Мана, ниҳоят ўша боғ лойиҳаси кўпчилик муҳокамасига қўйилди. У Қичқириқ атрофлари учун мўлжалланган бўлиб, одатдаги манзарали дарахтлар ўрнини ранг-баранг мевали ниҳоллар, турли буталар ўрнини жамбилу райҳонлар эгаллаши керак. Яъни Ўзбекистон табиатининг, боғларининг бор гўзаллиги, саховати шу ерда намоён бўлиши лозим. Катта асосий хиёбон ўртасида эса, икки ёшгина йигитнинг елкасига қўлларини қўйиб, узоқларга кўз тикиб турган пурвиқор бободеҳқоннинг ҳайкали... Хиёбон атрофини чойхоналар, болалар майдончалари, турли мева ҳамда қандолатпазлик маҳсулотлари сотиладиган чиройли дўкончалар эгаллаган. Орқароқда эса... Очиқ музей: тегирмон гувилаб юриб турибди...

Мен дўстим Миржалолнинг бу хайрли нияtlари амалга ошишига ишонаман. Чунки покиза туйғулар маҳсули бўлган Эзгулик ҳақиқатдай пойдор ва муқаддас бўлади. У барибир рўёбга чиқади.

ПУБЛИЦИСТИКА

БҮСТОНЛИҚНИ ҚУТҚАРИНГ!

МУҚАДДИМА

Ниҳоят ақлимиз ойдинлашди, кўзимиз очилди ва оптимизга назар ташлаб чексиз бўшлиқни кўрдик. Агар аввалгидек қуруқ сафсатавозлик талқини билан яшайверганимизда нималарга дучор бўлардик, мана шулар ҳақида ўйлашнинг ўзи бир даҳшат!

Ч. Айтматов

Географик йилномаларда таъкидланишича, инсоният «яқиндагина» пайдо бўлган. Агар замин ёши билан унинг умрини таққослайдиган бўлсак, қандайдир лаҳзаларни ташкил этади, холос. Одамзод мана шу қисқа муддат ичида миллион йиллар мобайнида шакланган борлиқ муҳитни ишдан чиқариб, яксон қилувчи кучга айланди.

Айниқса XX аср техника тараққиёти кишиларнинг табиий ресурсларга бўлган истеъмолчилик хуружини мисли кўрилмаган даражада авж олдириб юборди. Эндиликда имконияти чексиз ва ҳар нарсага бардошли деб келинган экологик олам дардчил қиёфага кириб қолганлиги маълум бўлди. Ҳаммага аёнки, дард авж олиб кетгандан кейин уни даволаш анча қийин кўчади, кўп нарса йўқотилган бўлади. Ҳозир мана шулар ҳақида афсус ва надоматлар билан кўп гапирилмоқда.

Кўҳна дунё кишилари ҳам табиат инъомларига битмас-туганмас деб қарамаганлар. Инсониятнинг ақлий баркамоллиги меъёрга нисбатан муносабат тушунчаси билан ўлчанса, ўша даврлардаёқ аجدодларимизда мана шу хислат юксак даражада бўлган: Афлотуннинг «қонунлар» китобида сувни ифлослашда айбдор бўлган шахслар жазоланиши, етказган зарарни сув ҳавзаларини тозалаб бериш эвазига қайтариши лозим, деб ёзган.

Мелоддан олдинги 1200 йилларга тааллуқли хитой қўлёзмаларида ўрмонларни йўқотиш ҳалокатли оқибатларга олиб келади, деган битиклар бор.

Қадимги Ҳиндистоннинг буюк ҳукмдори Ашока

олти ойга тўлмаган ёввойи ҳайвон боласини ва мода ҳайвонларни овлашни қатъий ман этувчи махсус қарор чиқарган. «Табиатдан ажралган инсон — онадан жудо бўлган етим гўдақдир», деган ҳикмат ҳам ўша давр китобларининг зарварақларидан олинган.

Демак, олам ва одам ўртасидаги мутаносиблик тушунчаси кеча ёки бугун пайдо бўлгани йўқ.

«Инсон табиат билан тирик. Бу демак — табиат унинг вужудидир»... Маркснинг доҳиёна бу сўзларига Совет ҳокимияти ташкил этилган дастлабки йиллардан оқ эътибор бера бошланди. В. И. Ленин ҳаёти ва фаолиятига оид кўндан-кўп ҳужжатлардан маълумки, доҳиймиз атроф-муҳитни, табиатни муҳофаза қилиш борасидаги қатор декретларга қўл қўйган, табиатга нотўғри муносабатда бўлаётган кишиларга қатъий жазо чоралари қўлланиши керак деб талаб қилган, бу масала иқтисодий-сиёсий масала даражасига кўтарилиши лозим деган.

Бизда узок йиллар мобайнида мана шу умуминсоний принциплардан чекиниб, юзаки назариётчилик асосида иш юритиш одат тусига кириб келди. Натижада бутун-бутун регионлар табиатида хунук, ҳатто тузатиб бўлмас жараёнлар юз берди.

Айниқса, бу борада республикамизда аҳвол аянчли эканлиги ҳозир кўпчиликка сир эмас.

Биз «сахий» еримиздан кўп нарса талаб қилавердик: унинг силласини қуритдик. Янги ерлар саховатини кўкларга кўтариб тараннум этиш билан овора бўлдик: шўрланиб ишдан чиқаётган минг-минг гектарлаб «эски»ларига қайрилиб қарамадик! Шундай қилиб, она ерни, ўзимиз қўйнида яшаб турган она табиатни алдадик. Бу ҳам етмагандек, алдовга расмий тус бериб, ғайритабиий ҳисоботлар туздик.

Мана энди шу кунга келиб, ҳар қандай андишани йиғиштириб қўйиб, Оролнинг йўқ бўлиб кетиши ҳақида тап тортмай ёзмоқдамиз. Дарвоқе, бутун бир денгизни инсон ўз «хукми» билан табиатдан ташқари деб эълон қилиши курраи замин тарихида рўй бермаган ҳодиса. Олимлар бу кўргиликни аср фожиаси деб атамоқдалар. У келтириб чиқарадиган вайроналиклар ҳисобини аниқ айтишга тиллари бормаяпти...

Ҳозир Орол атрофида кўтарилаётган қуюн ҳақида кўп гапирилмақда, ёзилмақда.

Айни пайтда шундоқ Тошкент воҳасининг обиҳаёт

манбаи бўлган, сарин еллар ўлкаси деб аталмиш Бўстонлиқда ҳам мана бир неча йиллардирки, қуюн кўтариладиган бўлиб қолди. У йилдан-йилга зўрайиб, атроф муҳитни, тоғларнинг азалий қиёфасини ифлослантирувчи омиллардан бирига айланиб бормоқда. Лекин бунга ҳали ҳеч ким жиддий эътибор бераётгани йўқ. Йигирма йил муқаддам бош кўтарган Орол қуюнига ҳам шундай эътиборсизлик билан қаралган эди.

Тўғри, ҳар доим ҳам узоқни кўзлаб иш юритиш тарафдорлари — етти ўлчаб бир кесадиغان одамлар топилган. Яқинда телевидение орқали худди шундай жонкуяр олимлардан бирининг суҳбати берилди. У катта доирада ўша даврнинг нуфузли раҳбарларидан бирига денгиздан айриламиз-ку, унинг келажаги нима бўлади? — дея мурожаат қилганида, «биз кўрадиган фойдалар олдида Орол мардонавор туриб ўлиши керак», деган «расмий» жавоб олган экан. Ҳозирча Бўстонлиқнинг «мардонавор ўлиши» ҳақида ҳеч ким бу даражада сурбетлик билан «башорат» қилгани йўқ. Афтидан, бу ўлканинг келажаги тасвирланган, аллақачон сарғайиб кетган макет ва чизмалардаги кумуш косадай шаффоф денгиз, дала-боғли замонавий қишлоқ, оппоқ мрамор кошоналардан иборат курорт шаҳарчалар, қорли чўққиларга қадар ўрлаб кетган ям-яшил ўрмонлар... Ҳали ҳам айримлар учун юракни таскин топтирувчи ширин туш каби бардам умидворлик бахш этса керак... Аммо одамни чалғитадиган бу манзаралар ҳозир ҳақиқатан йироқ. Бўстонлиқнинг шу кундаги реал ижтимоий-экологик аҳволи бир пайтлардаги Орол аҳволини эслатади.

Биз мана шулар ҳақида баҳоли қудрат тўхталиб ўтмоқчимиз. Чунки аҳолиси икки миллиондан ошаётган пойтахт Тошкент ва унинг узоқ-яқин музофотлари учун ҳаёт-мамот — сув, ҳаво манбаи бўлмиш табиатнинг бетакрор мўъжизаси бўлган гўзал маскан қаровсизликдан ёки тасодифий офатдан эмас, пала-партиш хатти-ҳаракатлар, бемаъни газийқлар остида емирилиб, рўдапо бўлиб бормоқда.

Орол денгизи каби Бўстонлиқ ҳам бебаҳо бойлигимиз, уни кўз қорачиғидай авайлашимиз керак. Бу маскан тақдирини кенг кўламда авж олдириб келинган фойдахўрлик сафсаталаридан юқори қўйиш, дардли нуқталарига ақл-идрок билан малҳам қўйиш пайти келди. Токи авлодларга бизлардан яна бир уятли «мерос» қолмасин.

1. ТОҒДАГИ ГУЛХАНЛАР

Ҳар бир диёнатли гражданин учун табиатга нисбатан қилинаётган ваҳшиёна хуружларнинг гувоҳи бўлиб яшашдан оғирроқ жазо бўлмаса керак.

В. Белов

Мутасадди ташкилотдан бизга берилган ҳисоботга қараганда бутун республикада ўн йил мобайнида бир миллиард туп дов-дарахт ўтқазилгани айтилган. Биз бу маълумотни академик М. В. Муҳаммаджоновга кўрсатдик.

— Бутун Ўрта Осиё республикалари территориясида шунча дарахт йўқ!— деди у куйиб-пишиб.— Ахир шунча дарахт ўтқазиб кўкартирилган бўлса, республикамиз бошдан-оёқ жунгли бўлиб кетар эдику. Аслида Ўзбекистон ҳозир мамлакатдаги энг яйдоқ жой бўлиб қолди.

Ҳа, куймасдан-ёнмасдан иложи йўқ одамнинг! Еримиз тақдири узоқ йиллар давомида оёғи остидан нарини кўрмайдиган бир гуруҳ обрўталаб, шуҳратпараст кишилар қўлига тушиб қолди.

Иқлим шароити ўта иссиқ ва кескин ўзгарувчан республикамиз экологик мутаносиблигини сақлашда ўрмонлар қай даражада аҳамиятли эканлиги ҳақида кўп гапирамиз, арчазорларни оби ҳаёт манбаи деймиз. Тоғлар орасида ястаниб ётган яйловларнинг чексизлиги, юракни орзиқтириб юборадиган гўзаллиги, боғларнинг саховати ҳақида хўп ўхшатиб ёзамиз. Кўпчиликни тоғ сайрига таклиф этамиз... Аммо ҳозирги пайтда ҳамма ҳам шу сайрдан кўнгли тўлиб қайтавермайди. Агар у табиатни, жонажон диёрини чинакам севса, тоғлардаги аҳволни кўриб, юраги ўртанади, ғаш тортади.

Бўстонликдан берилган маълумотлар ҳамда бу ернинг рекриакцион ҳолатига алоқадор ташкилот баёнотларида айтилишича, район келажаги ғоят порлоқ, ҳозирги ҳам жуда кўнгидагидай! Бу гапларга қисман ишониб мумкин. Маълум даражада ибратли ишлар қилинганлигидан кўз юмиб бўлмайди. Чорвоқ сув омбори шарафати билан олдинлари унча-мунча одамнинг қадами етавермайдиган Хўжакент томонларга электричка қатнай бошлади. Тоғлар орасига қа-

раб равон асфальт йўллар қурилди. Кунора минглаб шаҳарлик сайёҳлар тоғ сўқмоқлари бўйлаб табиат қучоғига йўл оладиган бўлдилар. Бу, шубҳасиз, қувонарли.

Бироқ (инсоннинг атроф-муҳитга индивидуал таъсири деб аталувчи) бундай оломон сайиллар оқибати аянчли бўлишлиги ҳаёт тажрибасида исботланган: ўт-ўланли яшил майдонлар пайҳон бўлади, дарахлар синади, парранда, фойдали ҳашаротларнинг уяси бузилади, қушлар, ҳайвонлар азалий масканларини тарк этишади. Оқибатда табиий миграция бузилади. Бунга ҳозир Бўстонлиқ тоғлари мисолида ўзимиз гувоҳ бўлиб турибмиз.

Электровоз табиат қўйнига тантанавор гулдуроч солиб кириб келган кунларни эслайлик: айти баҳор кунлари эди. Хўжакентдаги янги бунёд этилган вокзал майдонида тумонат одам. Музыка садолари билан бошланган байрамона тантана аввалида митинг бўлди. Темир йўл қурувчиларини меҳнат зафарлари билан табриклаб оташин нутқлар сўзланди, раҳматлар айтилди. Митинг сўнгида ҳамма оммавий сайилга таклиф этилди.

Кечга яқин сайилчилар яна вокзалга тўпланишди. Барчанинг қўлида лола, қучоқ-қучоқ тоғ гуллари... Майли, яйрасин, қачонгача чексиз бепоён бу маскан одамлар нигоҳидан яшириниб ётади, ахир ҳамма нарса инсон учун-ку, дедик. Чунки бундай жойлар назаримизда битмас-туганмасдек эди. Лолалар шундоқ йўллар бўйида очилиб ётар, қир-дала этаклари алвон бўлиб товланарди.

Бу гўзаллик таърифи оғиздан матбуот саҳифаларига, журнал зарварақларига кўчди. Кўп ўтмай тоғ табиатидан истаганча баҳраманд бўлишнинг антиқа услуби қайсидир киночини қизиқтириб қолди: ўрта аср рицарларига ўхшатиб кийинтирилган бир гуруҳ ёш йигит-қизлар мотоцикларда шаҳардан тоғ томон елиб келмоқда. Улар музиканинг авжли садолари остида турфа тоғ гуллари қоплаб ётган яшил майдонни пайҳон қилиб, шавқ-завқ билан «сайр» бошлайдилар. Ҳамма хурсанд... Шу йўсинда табиатни топташ тафсилоти узоқ вақт экранда кўрсатилади. «Тоғларда сайр қилиш қандай яхши-я!» — фильмда айтилмоқчи бўлган гап мана шундангина иборат.

Бундан фильм ижодкорининг калтабинлиги, эстетик фаросати ўта ночорлиги яққол кўриниб турибди. Аммо табиатга ваҳшиёна муносабат ҳиссини уйғотиб, ёшларда инфантилизм руҳини қўзғатадиган шу зарарли «маҳсулот» нима учун кинотеатрларда намоёйиш этилди, узоқ йиллар давомида телеэкранларда такрор-такрор кўрсатиб келинди? Киши мана шунга ҳайрон қолади.

Ҳозир ўша фильм суратга олинган Хўжакент атрофларидаги жойлар — лолзор ўтлоқлар ўрни яйдоқ бўлиб ётибди. Тўп-тўп наъматаклар ҳам, дўланазор ўрмон ҳам қолмаган.

Утган йили кузда Чорвоқ посёлкасининг марказий кўчаси бўйидаги ягона дўлана дарахти қуриди. Ушанда унинг шохлари шигил мевадан ларзон бўлиб ётарди.

— Ғира-ширада ишдан келаётгандим. Хумсон тарафдан беш-олти чоғли мотоцикль минган сайёҳ ёшлар келди-да, йўл бўйида тўхтади,— дея ҳикоя қилади посёлка шифохонаси врачси Ж. Қурбонов ачиниш билан,— дўлана шохларининг қарсиллаб синган овози эшитилди. Етиб келганимда, дарахтнинг қуруқ танасигина қолганди.

Бу балки ўткинчи номаъқулчиликдир. Уни пеш қилиб, ҳамма сайру саёҳат ишқибозларини ёмонотлиққа чиқариб бўлмас... Бироқ мана ўн уч йилдирки, мунтазам электричка қатнаб, ҳар ҳафта давомида ўн-ўн икки мингдан зиёд (бунда давлат автотранспорти ҳамда шахсий машиналарида борувчилар кирмайди) сайёҳларни бу томонларга келтириб турибди. Кунора шунча оломон тазйиқи билан бир бўйра ердаги ўт-ўланга заҳм етди, бир туп дарахт шохи қайрилди, биттадан тош думалатилди, деб камтарона ҳисоб қилайлик. Бу аҳвол ойлар, йиллар мобайнида давом этиб келаётганлигини назарда тутганимизда, атроф-муҳит қанча зарар кўраётганлигини бир тасаввур этинг!

Албатта, ҳамма ўзини дид-фаросатли табиат ошиғи қилиб кўрсатишга уринади. Аммо ҳордиқ чиқаришга келгандан кейин доvon ошиш учун турист таёғи керак, ходирни эса қозиксиз шундоқ қуруқ ерга тикиб бўлмайди. Гулхан ёқмаган, пишиқчилик пайтида табиат неъматларидан татиб кўрмаган сайёҳ — сайёҳми! Бу фикр ҳеч бўлмаганда ўндан бир сайёҳ-

нинг хаёлидан ўтади. Унинг устига киши тоғдан «қуруқ» қайтгиси келмайди.

Хуллас, шаҳарнинг тор, гавжум даҳаларидан адоқсиз тоғ яланглиklarига келиб қолган «эркин сайёҳ»нинг кўнгли нималарни тусамайди дейсиз... Уни ўзбошимчаликда айблаб ҳам бўлмайди. Ҳамма дам олишга ҳақли: чунки Бутуниттифоқ миқёсида тарқатиладиган туристик қўлланмаларда гулханни қандай ёқиш, чодирни қай усулда тиклаш, ўрмондаги табиий неъматлардан ҳар бир гражданининг истаганича фойдаланиш ҳуқуқи борлиги ҳақида мунтазам уқдириб борилади...

Лекин бир пайтлар бизда шарт-шароит ҳисобга олинмай, кўр-кўрона тасдиқлаб юборилган бу «ҳуқуқ» йиллар давомида республикамиз ўрмонлари қиёфасига қанчалик зиён-заҳмат етказаётгани, ёнгин, дарахт ва бутазорларни пайҳон қилиш ҳодисалари кўлайиб бораётгани ҳақида ўрмончилар куйиб-ёниб гапиришмоқда.

Ўзбекистон ўрмон хўжалиги кодекси китобида оломон сайиллар учун республика территориясида ўрмонлар ланг очиб қўйилганлиги ҳақидаги жумлаларни ўқиб туриб ҳайрон бўласан киши: қачонгача алмисоқдан қолган ақидалар билан яшаб келамиз! Ахир бизда табиий ўрмонлар, тўқай-ўтлоқлар чексиз эмас-ку. Нега шуларни ҳисобга олиб, тоғли зона ва ўрмонларда қатъий дам олиш тартибини ишлаб чиқиб, ҳаётга татбиқ этмаймиз? Ёки бунинг учун ўрмонларимиз обдан тугаб, «ўрмон» сўзини тилга олишдан истиҳола қиладиган пайт келишини кутишимиз керакми?

Тўғри, Бўстонликдаги дов-дарахтларга шикаст етказиш, ҳар хил доривор ўсимликларни район территориясидан олиб чиқиб кетиш ман этилди — албатта жуда-жуда кечикиб! Лолалар (маҳаллий) қонун йўли билан ҳимояга олинди — деярли барчаси йўқ бўлиб, «Қизил китоб»га ёзилгач! Бироқ баъзида ўтказилиб туриладиган шошилич «рейд»ларни ҳисобга олмаганда, бу борада ҳамон изчил назорат йўлга қўйилмаган дейиш мумкин.

Ҳозир оломон сайёҳлар Хўжакент, Чорвоқ атрофларини тарк этиб, тўғрироғи, шипшийдам қилиб, Пском водийси томон ичкарилаб боришмоқда. Ёз ойлари Шарқирамасой, Наволисой соҳилларигача чў-

зилган табиат қўйни пала-партиш тикилган чодирларга тўлиб кетади, шундоқ чашма сувлари, ўт-ўланлар устида ҳайдаб, тўхтатиб қўйилган юзлаб автомашина, мотоцикллarga кўзингиз тушади. Булоқ бўйлари, жилғалар атрофи қўлбола «пляж» вазифасини ўтамоқда. Атрофдаги қишлоқлар аҳолисидан булоқлар булғанаётганлиги, ҳатто сувдан... ахлат оқиб келаётганлиги ҳақида тез-тез шикоятлар тушиб турибди.

Табиатнинг энг ажойиб неъматини — Тошкентнинг таърифи кетган ширин суви расво бўляпти! Ахир бу сувни фақат Бўстонлиқ аҳолиси эмас, балки Чирчиқ шаҳри, шунингдек, Тошкент шаҳри аҳолиси ҳам ичади-ку!

— Болалигимизда «Тоғдаги чироқ» деган қўшиқ бўларди. Шу қўшиқни завқ-шавқ билан куйлаб, бирон шуъла кўзимизга ташланиб қолармикан, деб кечалари зим-зиё тоғлар бағрига кўз тикардик, — дея ҳикоя қилади Пском дарёси соҳилида жойлашган мактаб ўқитувчиси Мирзомут Тошпўлатов. — Энди гулхан шуълаларини кўриб, болта овозларини эшитиб, ваҳимага тушадиган бўлиб қолдик. Чунки ҳозир бу томонларда ўзи билганича келиб дам олувчилар жуда кўпайиб кетди. Улар меҳмон, бир нарса деб бўлмайди.

— Айниқса Чорвоқ атрофларида тез-тез ёнғин чиқадиган бўлиб қолди, — дея суҳбатга қўшилди район ички ишлар бўлими ўт ўчириш командаси инспектори Абдужалил Жолдасов, — 1987 йилнинг август ойи бошида кетма-кет уч жойда ёнғин чиқди: Хўжакент ГЭСи билан Чорвоқ тўғони орасидаги катта тўқай ҳамда боғ ёниб кетди. Айни шу паллада Сижжак магистрал йўли атрофидаги ўрмон ва унга туташ бугдойзор куйиб кулга айланди. Хумсон қишлоғи атрофидаги тоғ ёнбағрида кўтарилган олов билан икки кун курашдик. Йилдан-йилга авж олиб бораётган бундай кўнгилсиз ҳодисалар районимиз табиатига катта зиён етказмоқда. Бирон-бир қатъий чора кўрилмаса, оқибати ёмон бўлади.

Ўқитувчининг ҳам, ўт ўчирувчи масъул ходимнинг ҳам сўзларида жон бор. Табиатни фақат қаншоқлаштиришга олиб келаётган бундай жикояткорона тартибсизликлар яна неча йил давом эташи мумкин?

2. СУВГА ЧҶККАН ВАЪДАЛАР

Ўзидан ҳеч нарса йўқотмайдиган кишилардан қўрқиб керак.

Gère

Бир пайтлар саратоннинг жазирама иссиғидан сўнг, шомга яқин Тошкент узра муздай шабада эпкини эсар, одамлар енгил нафас олиб: «Ана, Бўстонлик шабадаси келди», деб қўйишарди. Меъморлар буни «Субҳи сабо» ҳам деб аташган.

Бу сабо олмосдай оппоқ қор билан қопланган пурвиқор тоғлар, тошдан-тошга урилиб, сапчиб оқаётган ўйноқи сой ва жилғалар, нилгун осмон юзига сингиб кетган ям-яшил олам узра эсиб, ҳаётбахш ўз тароватини бутун борлиққа ёйган, одамларга ҳаловат бахш этган.

Шу кунларда сарин еллар ўлкасининг «субҳи сабо»си шаҳарга етиб келяптими-йўқми, бирон гап айтолмаймиз. Лекин Бўстонликнинг ранг-баранг наботот, ҳайвонот дунёси, гўзал оромгоҳлари, нурли истиқболи, Қрим ёки Швейцарияга нисбат бериб таърифланувчи шифобахш ҳавоси ҳақида китоблар ёзилмоқда. Бу мақтовлар мавжуд ҳақиқатдан анча йироқ бўлса-да, биз уни яхши ниятга интилиш деб қабул қиламиз. Яна шуни ҳам айтмоқчимизки, бундай ошириб-тоширилган, эҳтиросли мақтовларга таяниб иш юритиш ҳар доим ҳам табиат фойдасига ҳал бўлавермайди, унда ибтидоий катализмни келтириб чиқариши мумкин.

Худди шундай нохушлик ҳозир Бўстонлик узра акс садо бериб турибди, дейишга ҳақлимиз. Бизнингча, бунинг «ўқ илдиш»ларидан бири қуйидаги масалага бориб тақалади. Маълумки, Иттифоқимиздаги «миллионер» шаҳарларнинг деярли кўпчилиги баҳаво рекриацион — дам олиш зонасига эга. Биз ҳам мириқиб ҳордиқ чиқарса арзигудек, таърифи дoston яшил масканга узоқ йиллардан бери эгамиз. Бироқ ундан ҳалигача мақсадга мувофиқ, самарали фойдаланишни йўлга қўйганимиз йўқ. Бор диққат-эҳтиборни Чорвоқ қурилишига қаратдик. «Уддабурон»ларнинг аввал буёғини дўндирайлик, кейин дам олиш бўлаверади, деган талқинига кўндик. Ҳамма чалкашликлар шундан бошланди.

Баҳайбат сув омбори мазкур район экономика-

сини тебратиб турган Чирчиқ дарёси соҳилидаги энг унумдор дала-боғлар, яйлов ва ўтлоқлар устида қуриладиган бўлди. Натижада атрофдаги хўжаликларнинг 4849 гектар ер майдони «денгиз» зонасига қўшиб олинди.

Агар қийин ва мураккаб тоғ шароитидан келиб чиқадиган, бу ердаги хўжаликлар учун деҳқончиликда фойдаланиладиган ҳар қарич ер қанчалик қимматли эканлигини назарда тутадиган бўлсак, бу жуда катта йўқотишдир. Зотан умумий территорияси 4,93 минг квадрат километр бўлган Бўстонлиқ райони ҳозирги пайтда деҳқончиликка яроқли 6 минг гектар ер майдонига эга, холос.

Яқинда таниқли олим, академик А. Яншин марказий матбуот учун берган интервьюсида «маҳкамавий жазаво»га тушиб, табиатга зиён етказувчи сув иншоотлари қуриш «тажрибаси» узоқ йиллар давомида авж олдириб келинганлиги ва унинг ҳозирги хунук оқибатлари ҳақида қатор жонли мисолларни келтириб ўтди. Уйлаймизки, Чорвоқ гидроузели қурилишида ҳам мана шундай иллатлар йўқ эмас.

Аmmo сиз қурилиш «эгалари» ҳузурида бўлсангиз, у ердаги ўртоқлар Бўстонлиқ суви билан 600 минг гектардан зиёд майдон суғорилаётганлиги, энг арзон электр қуввати олинаётганлиги ҳақида бир-бирларига навбат бермай гапирадилар. Қурилишга сарфланган 350 миллион сўмлик маблағ икки-уч йилдаёқ давлатга ортиғи билан қайтарилганлиги, энди ГЭС билан сув омбори фақат фойда келтираётганлиги ҳақида пойдор маълумотлар билан қўйин-қўнжингизни тўлдиршади.

Агар бу маълумотларга сал шубҳа билдирсангиз, «давлат манфаати»ни менсимасликда, майда гапликда айбашлари, умуман, сиз билан гаплашмасликлари ҳам мумкин. Чунки улар фақат шу кунда келаётган фойдалар ҳисоб-китобини қилишади ва шу атрофда фикр юритишади: Бўстонлиқнинг минглаб гектар унумдор ерлари сув остида қолиб кетган бўлса, нима бўпти! Жаримаси тўланган! Юзлаб булоқлардан сув ичувчи ўнлаб аҳоли пунктлари бошқа жойга кўчирилган бўлса кўчирилгандир. Ҳар бир ҳовли-жой учун товон тўланган! Вассалом! Яна нима керак одамларга?!

Расмий маълумотларга кўра мамлакатимизда ме-лиорация ва сув хўжалиги министрлиги сингари ет-

тита қудратли идора бир ёқадан бош чиқариб, табиат ва атроф муҳитда рўй бераётган рутубатли аҳвол ҳақида узоқ йиллардан бери ҳеч кимни оғиз очишга қўймай келганлар. Бу борада гўё ўзларини бошқалардан кўра юрт тақдири учун кўпроқ қайғурадиган оташин ватанпарвар, жонкуяр қилиб кўрсатганлар. Бугунги кунда улар нималар учун жон куйдириб, нималарга қўл силтаганлари ошқор бўлиб қолди.

Энди бу масалаларда «майдалашиш»га тўғри келади: фақат одамларга эмас, ороми бузилган табиатга, келажакка кўп нарсалар керак! Берилган ваъдаларнинг ҳалол ижроси керак! Қолаверса, табиатдан йўқотилган ерларга бойваччаларча товон тўлаб, қутулиб кетиб бўлмайди.

Буни аввал, ишбошилар — республика мелиорация ва сув хўжалиги министрлиги ҳамда энергетика ва электрлаштириш министрлигидаги раҳбар ўртоқлар англаб етишлари керак эди. Лекин улар ишлари битиб, халқ ибораси билан айтганда «эшак лойдан ўтгач», ваъдаларини унутиб, бебурдлик йўлига ўтиб олдилар.

Сен энг яқин, сирдош дўстингни кўрсат, кимлигингни айтиб бераман, деган нақл бор. Узоққа бориб ўтирмайлик-да, икки министрликнинг ўн беш йиллар нари-берисида Бўстонликда иш олиб борган энг ишончли кишилари фаолияти балан қисқача таниша қолайлик. Дарвоқе, ваъдаларнинг қуюғи ҳам ўшалар томонидан берилган.

Улардан бири Г. Г. Исаев. 1972-78 йиллар давомида «Узбекгидроэнергострой» трестини бошқариб, фақат ўз идорасининг манфаати йўлида жонини жабборга бериб «ишлади». Бўстонлик тақдири уни заррача қизиқтиргани йўқ. Отнинг калласидай қуруқ ваъдалар билан кўпларни «девор ушлатиб» кетди... Исаевдан сўнг трестни бошқарган К. В. Кручинин устомонликда ўтмишдошидан ўтиб тушди. Қарийб саккиз йиллик фаолияти давомида Бўстонлик райони учун тариқдай нафли иш қилганини ҳеч ким эслолмайди. «Савоб» иши шу бўлдики, тоғ ёнбағирларини қолган-қутган дов-дарахт ва буталардан тозалаттириб, тап-тақир қилди. Гўё ўпирилиш олдини олган эмиш. Аслида эса бу табиатга қарши қирғинбарот эди. Ўпирилишни яйдоқлатиш йўли билан даф этиб бўлмаслиги ҳаммага маълум!

Чорвоқ атрофидаги янги қир-тепаларга кўчирилган қишлоқлар аҳолиси сув танқислигидан нолимай, жимгина ўтираверишсин экан. Бу раҳбар ҳатто ўз ходимларини ҳам дарё бўйида ташна қилиб қўйди: Хўжакент ГЭСи иншооти чала ҳолда: ичимлик сувисиз, санитария-канализация системасисиз... яна қанча чалкашликлар билан «муддатидан илгари» фойдаланишга топшириб юборилди...

Лекин шунча йил давомида Кручининнинг (яқинда бошқа ишга ўтиб кетди) мушугини пишт, дейдиганлар топилмади. Чунки районда обрўйи чакки эмасди, керакли одамлар кўнглини олиш йўл-йўриғини биларди. Бу Бўстонликдаги айрим раҳбарларга ёқарди ҳам, улар ўз «шеф»ларидан миннатдор эдилар.

Уч йилча бурун районнинг ўша пайтдаги масъул раҳбари билан бўлган мулоқот давомида, Бўстонлик экологик ҳолатида рўй бераётган нохушликлар хусусида ташвишланиб гапиргандик, суҳбатдошимиз аввало, ҳамма иш яхши кетяпти, ҳеч қандай нохуш ҳодисалар йўқ, деб бизни астойдил ишонтирмақчи бўлди. Сўнг бир оз шаштидан тушиб:

— Тўғри, ерларимиз қисқарган, — деди. — Шунинг учун сал қийналяпмиз.

— Шартнома бўйича ўша ерлар, янги ўзлаштирилиб, сув чиқариладиган тоғ ёнбағирларидаги майдонлар ҳисобига қайтарилиши керак экан-ку!

— Ҳа, шундай қилиниши керак эди... Қўйинг, буларни ёзманг! Гапларимиз ёзиш учун эмас... «Шеф»ларимиз бизга кўп ёрдам кўрсатишмоқда! Яқинда замонавий катта идора қуриб беришди. Бир неча юз минг сўмлик санъат саройи тикланмоқда.

Биз район марказидаги «шеф»лар марҳамат қилиб қуриб беришган ўша идорага узоқ вақт қатнаб, ниҳоят «Чарвак ГЭСстрой»дагиларнинг Бўстонлик олдидagi мажбурияти ёзилган «шартнома» билан танишишга муваффақ бўлдик. Ҳеч истисносиз айтиш мумкин, бу расмий ҳужжатдаги мажбуриятларнинг лоақал ярми виждонан адо этилганда эди, ҳозир Бўстонлик олдида кўндаланг бўлиб қолган экологик муаммолар бу даражада кескин тус олмаган бўларди.

Афсус, ваъдалар қоғозда қолаверган, сувга чўккан тошдай дом-дараксиз кетган.

3. НОДИР ТОШЛАР ЁКИ ТУЯҚУШНИНГ БОШИ ҚАЕРДА?

Инсон — табиатнинг ўзи яратган мавжудотдир. Шунинг учун табиат уни ўз қонунияти билан яшашга ундайди. Бу қонунни бузиш ҳаётда содир бўлиб турадиган ҳар қандай оғир жиноятлардан ҳам хавфлироқдир.

Г. В. Семёнов

Чотқол тизмаларининг шимоли-шарқий этагида жойлашган Оқсоқота водийси тоғлар оралаб қирқ саккиз чақирим ичкарига чўзилиб борган. У ердаги бетакрор табиат олами — бодом, ўрик, олма, ёнғоқ каби дарахтлардан иборат мевазор ўрмонларнинг саховати одамни ҳайратга солади. Серўт яйловлар, шифобахш гиёҳзорларнинг чеки чегараси йўқдай... Водийдаги кўпдан-кўп тарихий ёдгорликларни айтмайсизми. Палеолит даврига оид тоғликлар қароргоҳи — ғорлар, ибтидоий манзилгоҳлар, вулқон отилиши натижасида тош қотган кратер, денгиз чиғаноқлари, инсон заковати бовар қилмайдиган «хайкал» шаклидаги қоялар... Водий адоғида V—VII асрга оид Нуракота харобалари кўзга ташланади. Қаср ўрдаси қарийб етти метр қалинликдаги девор билан ўралган. Атрофда сочилиб ётган ганч, нақшинкор сопол парчалари, орқароқда қабр тошлари кўзга ташланиб турган мазористон тоғлар орасидаги бу маскан бир пайтлар гуллаб-яшнаганлигидан далолат беради.

Кўриниб турибдики, Оқсоқота фақат Бўстонлик учунгина эмас, балки бутун республика аҳамиятига молик табиат ва тарихий ёдгорликларнинг очиқ музейидир.

Бу жойнинг мана шу қимматли жиҳатларини ҳисобга олиб, Ўзбекистон ССР Министрлар Совети махсус қарор қабул қилган. Унда Оқсоқотада курорт-экскурсия зонаси барпо этиш кераклиги айтилиб, шу мақсадда атроф табиат оламига бирон-бир путур етказмаган ҳолда лойиҳа ишлари олиб бориш мутасадди ташкилотларга топширилганди.

Аmmo бу ўринда лойиҳачилардан кўра геологлар уддабуронроқ чиқиб қолишди. Ўзбекистон Ер кодексига меҳнаткашлар дам оладиган ва экскур-

сиялар учун мўлжалланган зоналарда қазишма-қидирув ишлари олиб бориш номатлубдир, деб ёзиб қўйилганига қарамай, республика геология министрлиги халқ маънавий бойлигидан кўра ўзининг идоравий манфаатини юқори қўйди. Турли қинғир йўллар билан бу ердан «фойдаланиш ҳуқуқи»ни қўлга киритди.

Шундан кейин гўзал табиат қўйнига қудратли техника кириб келди. Кучли портлашлардан тоғлар ларзага тушиб, кўплаб қадимий иншоотларга шикаст етди. Бу хилдаги тартибсизликлар бир-икки йил эмас, узоқ муддат чўзилди. Ниҳоят, водий ичкарисидан тош кони топилгач, хом ашёни «вақтинча» ишлатиб туриш ваколоти Ғазалкент тошни қайта ишлаш комбинатига берилди.

Бу корхона маъмурияти Оқсоқотада ўнлаб йиллар мобайнида кўнглига келганини «кети»га уриб келди.

Агар аҳвол шу тарзда давом этаверадиган бўлса, водийнинг тарихий ва табиий қиёфасига ўнглаб бўлмас зарар етиши аниқ.

Оқсоқотанинг асрлар бўйи дахлсиз сақланиб келган қиёфасига ўтказилаётган тазйиқ оқибатлари шундоғам тез-тез уч кўрсатиб турибди: Белдорсой воҳаси ёнбағирликларидаги тошлар «шилиб» олинishi атрофдаги кўплаб булоқларнинг қуриб қолишига, сувлар ўз йўлини тупроқнинг пастки ғовак қатламлари томон ўзгартиришига сабаб бўлди. Натижада тоғнинг ясси сатҳи бўшашиб, жала, сел сувларига чидамсиз бўлиб қолди. Атрофдаги қишлоқ ва аҳоли пунктларига, археологик ёдгорликларга тошқин, тоғ қатламларининг ўпирилиши хавф сола бошлади.

Бундан бир неча йил муқаддам Чақчам қишлоғида рўй бериб, барча хонадонларни вайрон қилиб кетган, бахтли тасодиф орқасидагина одамлар омон қолган табиий офат райондаги айрим мансабдор шахсларни сергаклантириши лозим эди. Бироқ улар бунинг аксича йўл тутиб, айни ўша йиллари Оқсоқота қиёфасини рўдапо қилаётган корхонани зўр бериб мақташда давом этдилар. Ўз навбатида республика қурилиш материаллари министрлиги раҳбарлари эса маҳаллий хом ашё — Бўстонлиқ тошлари

сифатини таърифлаб, «пландан ўзиб» ишлашга даъват этдилар...

Калта ўйлаб амалга ошириладиган бу номатлуб режалар хусусида матбуот, радио, телевидение орқали тинимсиз бонг уриладиганлигининг яна бир сабаби бор. Белдорсой тошларини аёвсиз қазиб олиниши натижасида вужудга келадиган сунъий «туйнук» орқали ғарбдан эсувчи иссиқ ҳаво оқими Чимён тоғ зонаси иқлимини кескин ўзгартириб юборади. Қор қатламлари барвақт эриб, у ердаги намлик меъёри бузилади. Ҳаво ҳарорати кўтарилиб кетиши натижасида мазкур районда ёз ойлари иссиқ ва қурғоқчил бўлади.

Эндиликда мана шу номақбулчиликка чек қўйиш пайти келди. Чунки Оқсоқотанинг тошлари шунчаки бекордан-бекорга «сочилиб» ётгани йўқ. У — мувоzanат тоши! Тарози палласидан кўринмас миттигина тошни бир марта, икки марта олиш мумкин... Ҳадеб қўл югуртиравергандан сўнг, шайин бир томонга оғиб кетиши аниқ.

Куни кеча хушxabар эшитдик: Оқсоқотанинг ҳамма зонасидан хом ашё сифатида тош олиш тўхтатилибди.

Минг марта эшитгандан, бир марта кўрган афзал дейишади. Йўлга тушдик. Ростданам тошга ишлов бериш комбинати мутасаддилари байрамона кайфиятда бизни «янгилик»дан воқиф этдилар.

Аммо район ижроия комитети раисининг ўринбосари, Бўстонлиқ табиатни муҳофаза қилиш жамиятининг раиси В. Қодиров ҳузурида бўлганимизда, бошқа янгиликни эшитдик. У киши боши комбинат томонларда яширилган туяқушнинг думи қаерда эканлигини билибми, билмайми шундай деди:

— Танқидлардан сўнг комбинат Белдорсой томонлардан тош олишни тўхтатди. Аммо геологлар ҳозир Оқсоқотанинг Чақчам қишлоғи атрофида катта тош кони борлигини аниқлашган. Ишлатиб кўрдик, жуда сифатли. Дарвоқе, комбинат маҳаллий қурилишларни ўша тошлар билан оз-моз таъминлаб турибди. Агар юқоридан рухсат беришса, ёмон бўлмасди. Чунки узоқ масофалардан харсанг тошларни келтириб, бу ерда ишлов бериш, яна жўнатиш қimmatга тушибди. Комбинат эса, биласизлар, катта қувватга эга қилиб қурилган.

Уртоқ Қодировнинг бу гапларига қўшимча қилиб, Ғазалкент мармар комбинати хусусида андак фикр-мулоҳазалар билдириб ўтмоқчимиз. Чинданам бу ерда хом ашё — мармар, гранит блоклари Ўрта Осиё мармар конларидан ташқари, Украинадан, РСФСРдан, ҳатто Арманистон ва Озарбайжондан ҳам келтирилади.

Шу ерда кичкина «чекиниш» қилишга тўғри келади: маълумки, биз Иттифоқимиз ва дунёнинг турли мамлакатларидаги тўқимачилик комбинатлари учун хом ашё — пахта толаси етказиб бераётганимиз билан фахрланамиз. Бироқ Ўзбекистоннинг узоқ тоғли Бўстонлиқ деган жойидаги комбинат учун минглаб километр йўл орқали ҳар бири кичикроқ уйдай келадиган харсанг тошлар жўнатаётган ва уларнинг қайтиб келишини кутаётганлар ҳар қалай бошқачароқ кайфиятда бўлсалар керак.

Айтмоқчи, Ғазалкент мармар комбинатининг «таъминот» доираси бу даражада узоқ-узоқларга чўзилиб кетганлигининг оддий сабаби бор. Бир пайтлар Бўстонлиқ марказидаги кичкина тоштарошлик устанонаси, Оқсоқота тошларининг мўл-кўллиги ҳақидаги геологлар тахминига ишониб, республикадаги энг йирик комбинатга айлантириб юборилди... Кейинроқ маълум бўлдики, бу ерда комбинат эҳтиёжини қондирадиган тош запаслари йўқ экан...

Мана энди олис-олислардан ташиб келтирилаётган миллионлаб тонна «хом ашё»нинг чанг-тўзони билан ҳаво, булоқ сувлари ифлослантирилмоқда. Маҳсулот тайёр бўлагач, яна қайтадан вагонларга ортилади. Гапнинг индаллосини айтганда, бундай оворагарчилигу сарф-харажатлар қимматини Бўстонлиқ атроф-муҳитига етказилаётган зарарга қўшиб ҳисоблаганда, бу комбинатнинг «эшагидан тушови» қимматга тушяпти шекилли. Мармар комбинати маъмурияти эса тушкунликка тушаётгани йўқ, Белдорсой тошларини қўлдан чиқариб, эндиликда Чақчам хом ашёсидан умидвор бўлиб, қандайдир рухсатнома берилишини кўзлари тўрт бўлиб кутиб туришини. Демак, «туяқуш» яшириниб турибди. У бош кўтаргудай бўлса, бир оз сукут оромига чўккан Оқсоқотада тагин алғов-далғов бошланади. Уни тўхтатиб қолгунча яна кўп йиллар керак бўлади.

4. ЕНАЁТГАН ДАРАХТ

Ҳар туп дарахт ҳаво, сув манбаи эканлигини унутиш жиноятдир. Чунки бир туп дарахтнинг кесилиши булоқнинг қуришига олиб келади, булоқнинг қуриши эса аҳоли азалдан яшаб келган жойларнинг вайрононага айланишига сабаб бўлади. Жамият учун бундан ортиқ зарарқунандалик борми!

«Литературная газета»дан

Яқинда Москвада истиқомат қилувчи таниқли ёзувчимиз халқ ўз удуми бўйича эъвозлаб келаётган Бўстонлиқдаги энг кекса дарахт маҳаллий «мутаассиб» атеистлар томонидан кесиб ташланганлигини марказий газета саҳифаларида ташвиш билан ёзди.

Ҳамюртимизки, олисда яшаб туриб, шунчалик куюнчаклик қилаётган экан, биз шу ўлканинг минглаб гектар дала-боғлари, ўрмонлари пайҳон қилиб юборилаётганда қаерда эдик! Нега қуруқ сафсаталарга ишониб, Бўстонлиқ учун катта йўқотиш келтириб чиқарувчи бу «мутаассиблик»нинг олди олинмади! Нега ўзидан ҳеч нарса йўқотмайдиган идоралар талаби итоатгўйлик билан бажарилаверади-ю, шу ўлканинг келажаги учун зарур бўлган, етилган масалалар ўртага кўндаланг қилиб қўйилмайди.

Жавобни узоқдан излашга тўғри келади. Мен Бўстонлиқнинг энг сўлим масканларидан бири, Чотқолнинг «Олтин водийси» деб аташга муносиб Пскомни ўттиз йилдан бери биламан. Шу водий номи билан юритилиб, қарийб юз чақирим масофадан оқиб келувчи асов дарёнинг икки қирғоғида кўплаб аҳоли пунктлари, қишлоқлар жойлашган. Улар худди ям-яшил олам ичра муаллақ тургандек кўринади.

Ҳозир хийла файзи кетиб қолган Пском водийсини таъбир жоиз бўлса, унча-мунча тазйиқларни писанд қилмайдиган баҳайбат дарахтга қиёс қилгим келади. Унинг узоқ-узоқлардаги тоғлар томон интилиб, катта-кичик жилғаларга «чирмашиб» кетган «шоҳ»лари ҳали бақувват, навқирон. Аммо илдири эса касалманд, гўё хавфли қурт-қумурсқалар аста-секин кемираётганга ўхшайди.

Территориясининг асосий қисми Пском бўйлаб чўзилиб кетган «Правда» газетасининг 50 йиллиги совхозининг маркази Чорвоқ сув омбори ёнгинасидаги Нанай қишлоғида жойлашган.

1982 йилнинг эрта баҳори. Кун совуқ, ташқарида изғирин шамол эсарди. Совхоз идорасида ёшгина йигит билан суҳбатлашиб ўтирибмиз.

— Э, ака, нимасини айтасиз, бу ерларнинг олдинги файзи қолмади. Сабаби оддийгина. Мана, печкада ёнғоқ гўласи ёняпти! Дарахтлар беармон ёқил-япти-ю, лекин ҳеч ким уни экиб кўпайтиришни, борларини сақлаб қолишни хаёлига келтирмаяпти. Чунки ҳамма бу ерда омонат яшаб тургандай. Ёшлар шаҳарга, иссиқ-совуқ суви, чинни ванналари бўлган уйларга кетиб қоляпти. Қишлоқларда эса, фақат қари-қартанглар... Пском бўйлаб ичкарилаб борсангиз ҳамма жойда аҳвол шу!

Суҳбатдошим — совхоз комсомол комитетининг секретари Улуғбек Орифжонов куюниб айтаётган бу сўзларни тингларканман, беихтиёр хўжалик бўлимларидан бири — Полвонак қишлоғига ўтган йили бир ҳамкасбим билан. қилган сафаримиз ёдимга тушди. Биз у ерда дастлаб ўн беш йилларча олдин бўлгандик. Утган йили борганимизда «ўзгариш»ларни кўриб ҳайрон қолдик. Ён дафтарга қуйидаги таасуротларимни ёзиб қўйган эканман: «Ҳайҳотдай ҳовлининг бир чеккасидаги супада саксон ёшлар нариберисидаги чол ва кампир мунғайиб ўтиришибди. Катта томорқани ўт-ўлан босиб кетган. Боғ қаровсиз.

— Болалар қани? — деб сўрадик улар билан салом-алик қилишгач.

— Шаҳарда. Заводда ишлашади. Чунки бу ерда иш йўқ. Ҳафта ора гўшт, сабзи-пиёз ташлаб кетишади. Шукур, аҳволимиз ёмон эмас!

Қарийб етмиш чақирим наридаги шаҳарда яшаб ишловчи, қишлоқни гўшт-ёғ, сабзи-пиёз (?) маҳсулотлари билан таъминловчи полвонаклик ёшлар анчагина (!). Ҳайитмат буваникига ўхшаш қаровсиз томорқалар, ўз ҳолига ташлаб қўйилган дов-дарахтлар, ҳатто ҳувиллаб ётган ҳовлилар ҳам шунга яраша. Қишлоқ ташландиқ ҳолга келиб қолгандай. Биз аввал кўрган Полвонакка ўхшамайди...»

Ҳа, авваллари худди шу жойларни айланган киши серҳосил боғу кўм-кўк ўтлоқлар, олтин бошоқли бугдойзорлару сабзавот-полиз маҳсулотлари етиштириляётган пайкалларни кўриб, баҳридили очиларди. Яшиллик оламига бурканган қишлоқ файзи ҳам бошқача эди...

— Мен ўз қишлоғимни ташлаб кетгим келмайди, — дея сўзида давом этади Улуғбек чарсиллаб ёнаётган ёнгоқ гўласидан нигоҳини оларкан, ўртадаги жимликни бузиб. — Чунки ўша олдинги кўрганларим гўзал манзаралар кўри тасаввуримда муҳрланиб қолган. Аммо ўғлим киндик қони тўкилган ерга содиқ бўлиб қолармикан? Шу савол мени қийнайди. Тўғри тушунинг, мен тор маънодаги «маҳаллийчилик» қилмоқчи эмасман. Ахир, ҳамма нарса остонадан бошланади, дейдилар-ку! Халқда ҳам бари одам шаҳарлик бўлиб кетаверса, подани ким боқади, деган гап бор. Ҳозир кўпчилик ёшлар «пода» боқишга номус қиладиган бўлиб қолишган.

Бу фикрни социологларимиз қай йўсинда изоҳлайди, билмайман-у, бироқ гурундошимнинг эндигина уч ёшга тўлиб-тўлмаган фарзандининг келажак ҳақида қайғуриб гапириши мени хаёлга толдирди. Авлодлар келажак ҳақида ўйлаш қандай яхши ҳислат! Биз мана шу олий ҳислатни унутиб, кўтара манфаатдорликка берилиб кетаётганимиз кўп хунук оқибатларни келтириб чиқармаяптимики?!

Бутун район ва хўжаликларни бошқариб келган раҳбарлар ўз граждандарига чинакам ғамхўр «оилапарварлик» қилганларида эди, балки ҳозир бутун мамлакатни қоплаб олган номақбул демографик ҳолат юз бермаган, минглаб қишлоқлар «шукрона» қилишдан бошқага ярамай қолган қари-қартанларга қолиб кетмаган бўлармиди!

Дарвоқе, аксар жойларда бўлгани каби Бўстонликнинг қай бир гўшасига борманг, ёшлар қишлоқдан кетиб қолаётганлиги ҳақида афсусли гапларни эшитишингиз мумкин. Уша ердаги колхоз ёки совхоз бошлиқлари эса, иш билан таъминлаш имкониятлари йўқлигини айтиб, тирикчилигини шаҳарда ўтказаятган ёш-яланларни мақтагудай бўлиб гапиришади.

Мен худди шу хусусда Улуғбекка савол билан мурожаат қилганимда у:

— Аслида ундай эмас, — деганди қатъий оҳангда, — биласизми, Японияда бир квадрат метр ер кишини йил бўйи «боқиши» мумкин экан. Бунинг сирини ердан фойдаланишдаги ўта уддабуронликда, деб ёзишганини қаердадир ўқиганман... Балки лофдир... Ҳар ҳолда бизнинг ерлар тақдири уддабуронлар кўлига эмас, унинг аксича иш юритадиган кишилар

қўлига тушиб қолганга ўхшайди. Ана ўшалар ўзларини ҳар хил йўллар билан оқлашади-да! Бир баҳона топиш керак-ку, ахир! Мана, масалан, бизнинг совхозда ер ҳам, қилинадиган ишлар ҳам тўлиб ётибди. Фақат жонкуярлик билан имконият яратишга келганда... Бизда номигагина комсомол ёшлар бригадаси бор, лекин бу бригаданинг ўз ери йўқ. Ёшлар йилда уч-тўрт ойгина турли бўлимларга бориб, «ёлланган» ҳолда ишлашади, холос. Бошқа пайт бекорчи, ҳамма ҳар ёққа тарқаб кетади... Шу орада бахти кулиб, шаҳардан иш топиб олганларга байрам... Биз мана шу қўнимсизликка чек қўйилиши, комсомол бригадаси «ўз» ерига эга бўлиши учун совхоз маъмуриятига бир неча бор таклиф билан мурожаат қилдик, Ахсарсой бўйларини бизга беришларини сўрадик, биз у ерда «Холмат бува боғи»дай ўнлаб боғлар яратишимиз мумкинлигини айтдик. Аммо беришмади, худди ўша эллик йил олдин навқирон Холмат Халиловга айтилган гапни қайтаришди: «Бўлмайдиган иш. Хомхаёллик», дейишди.

Сухбатдошимиз эслатган, қишлоқнинг шундоқ кунчиқар томонидаги ҳозирги пайтгача совхознинг асосий боғи ҳисобланувчи мевазорнинг ўзига хос тарихи бор. Уни нанайликлардан кўп марта эшитганман.

«Холмат бува боғи...» Тоғ бағирлаб қарийб ўн чақирим масофадан илон изи бўлиб оқиб келувчи анҳор ҳам шу одам номи билан аталади.

Ёшгина Холмат ўз даврининг қаҳрамони — стахановчиси бўлган. У ўттизинчи йилларнинг бошида, қишлоқда колхоз янги тузилган пайтда тоғлар орадаб оқиб келувчи Ахсарсой сувини Болмазор тепалигига келтириш ва у ерда янги боғлар барпо этиш режасини тузган. Аммо қишлоқ фаоллари бу хайрли ишни қўллаб-қувватлаш, унга бош-қош бўлиш ўрнига Холматнинг режасини бўлмайдиган иш, хомхаёллик деб шаштини қайтаришади. Вужудида куч-ғайрат жўшиб турган йигит эса ўз аҳдидан қайтмайди, енг шимариб ишга киришади. Бир йил давомида ёлғиз ўзи тинимсиз меҳнат қилиб, тоғ-тошлар орасидан ариқ қазийди... Бу ариқдан ҳозир ҳам сув оқиб турибди...

Холмат Халилов Болмазорга илк ниҳол ўтқазаётган пайтларда «Янги турмуш» колхозининг икки жуфт хўкизи, бир қўшомочи бор эди, холос.

Эллик йил ўтиб, комсомол ёшлар совхоз маъмуриятига мурожаат қилишган пайтда хўжаликнинг ўнлаб машина ва тракторлари, уларга хизмат кўрсатадиган техника ремонт станцияси бор эди. Ер, сув етарли эди. Фақат раҳбарларда уддабуронлик, эртани ўйлаб иш юритиш хислати етишмади. Кесиб ёқиладиган дарахтлар эса йилдан-йилга ортиб бораверди...

Улуғбек билан бўлган суҳбатдан сўнг совхознинг ўша пайтдаги раҳбарларидан бирига ёшларнинг янги боғлар яратиш ҳақидаги таклифлари борлигини айтганимда, у киши бўлмаган хомхаёллиқ, бизда умуман ортиқча ер йўқ, дея қўл силтаганиди.

Мана, «ҳеч ким бироқ туп дарахт кўкартиришни хаёлига келтирмаётган»лигининг асосий сабабларидан бири! Ваҳоланки, райондаги энг катта территорияга эга бўлган бу совхозда истаганча имконият тўлиб ётарди. Биргина Ахсарсойни оладиган бўлсак, «Холмат бува ариғи»нинг юқорисидан то Унгур яланглигигача чўзилган тоғ этакларида ўнлаб булоқлардан сув оқиб ётибди. Бу ерларда ёнғоқзорлар, ўрикзорлар ташкил этса бўладиган теп-текис майдонлар мавжуд. Афсуски, шундай ажойиб жойларнинг бефарқ, танбал кишилар қўлига тушиб қолганлигидан хафа бўлиб кетасан киши...

Кейинроқ, ўша эрта баҳорнинг изғиринли кунларидан бирида гурунг берган суҳбатдошимдан ҳам ҳафсалам пир бўлди. Чунки у бор гапни айтишга айтиб қўйиб, охирида ялинишга тушганиди:

— Жон ака, ёзманг, ўтишиб сўрайман. Кейин бизга — хўжаликка гап тегиши мумкин. Биласиз, биздан каттароқ раҳбарлар бор, мумкин эмасдирки, шу ишларга рухсат етишмас...

— Демак, ҳаммаёқ ёнса-ёнаверсинми? — галати-роқ оҳангда айтган гапларимга аввал Улуғбек нима дейишини билмай турди. Сўнг:

— Ҳаётга бундай нотўғри қараш керак эмас, кенгроқ қараш керак, районда амалга ошириладиган жуда катта ишлар олдида бу камчиликлар аҳамиятсиз! — деди у қатъий оҳангда.

Қаршимда энди ўз хўжалиги, райони «шон-шавкати» учун жон фидо қилишга тайёр кичик бир амалдорча турарди...

Кўп ўтмай Улуғбек Орифжонов тилга олган район раҳбарларидан ҳам айнан «ҳаётга кенгроқ қараш» ҳа-

қидаги буйруқнамо «жавоб» эшитдим. «Катта ишлар амалга ошириладиган пайтда майда-чуйда камчиликлар содир бўлиши табиий ҳол. Шунинг учун фақат катта режалар ҳисоби билан фикр юритиш лозим».

Мана шу тушунча натижасида ўн йиллар давомида аҳамият бермай келинган «майда-чуйда» камчиликлар ёмон ярадай авж олиб, Бўстонлиқ учун беҳудуд иқтисодий-экологик зарар келтиргани ҳозир ҳаммага аён бўлиб қолди. Айниқса, сув омбори қурилиши даврида атрофдаги бир неча хўжалик ўз ерида омонатдай бўлиб қолди. Уларнинг аҳволидан хабар олиши, келажак билан қизиқиши лозим бўлганлар эса, гўё ўз вазифасини унутиб «денгизчи» бўлиб кетгандилар. Сув иншооти қурилиши майдонларида елиб-югуриб, аҳолини оммавий сафарбарликка чорладилар...

Худди шуни кутиб тургандай, қайсидир бир «иқтисодчи»нинг каромати билан ҳар йили район аҳолиси учун ажратиладиган кўмир фонди кескин қисқартиб ташланди, рўйхат орқали пилла қурти боқиш пайтида ёқиш учунгина бериладиган бўлди.

Табиат бошига оғир кўргилик олиб келадиган бу калтафаҳмлик кўпчилик томонидан қораланди, ёқилғи муаммоси оқилона ҳал этилсин, деб район, область раҳбарлари номига узлуксиз шикоятлар ёзилди. Бироқ ҳеч ким эътибор бермади, наинки ҳамма «собитқадам» режалар билан банд эди.

Айтишларича, бир оила йил давомида ўз эҳтиёжи учун (кўмир ёки газ бўлмаганда) 6—7 кубометр ўтин сарфлайди. Бу ўн туп навқирон ёнғоқ дарахти ёки ўнлаб тоғ арчаси демакдир.

Ҳар бир хонадон (масалан, Нанайда 350 оила, шунча ўчоқ, уйлардаги печлардан ташқари, 330 та тандир бор) аъзоси ўзига яраша ўтинни қандай қилиб бўлса ҳам топиши, ғамлаб қўйиши керак. Бу ҳаёт тақозоси. Чунки олдинда узоққа чўзилувчи аёзли қиш кунлари турибди, совқотиб яшашни ким хоҳлайди?.. Албатта, бундай пайтда киши ўз томорқасида кўкариб турган дарахтни кесмайди. Хуржунга арра билан болгани жойлаб, отуловини тоққа ҳайдайди... Икки-уч йил ўтгач, юқори-роққа, яна озгина вақтдан сўнг унданам баландроққа ҳайдайди.

Бу гапдан тоғлиқлар табиатга беписанд эканлар, деган маъно чиқмаслиги керак. Меҳнат ветерани, колхоз қурилишининг фаолларидан бири Асо бува Холматов 1938 йили айни шу Нанайда тоғдан бир туп арча ке-

сиб тушган одамни бутун қишлоқ аҳли томонидан сазойи этилиб, кўпчилик жавобгарликка тортилсин, деб талаб қилганини эслайди.

Богистон, Бурчмулла, Сижжак қишлоқлари атрофидаги боғларни кесиб олиш ҳақида буйруқ берилганда, бирон кимса бу ишга қўл урмаганининг гувоҳи бўлганман. Бу табиий ҳол эди. Чунки ҳеч ким, барқ уриб, яшнаб турган ям-яшил бўстонни ўз қўли билан пайҳон қилишни хоҳламасди.

Аммо сув омбори территорияси деб эълон қилинган майдон «тозаланиши» керак эди — юзлаб гектар боғларга ўт қўйилди...

Бу маълум даражада тоғликларга хос бўлган маънавий-ахлоқий мезоннинг бузилишига олиб келди. Ҳеч ким дарахт кесишдан тап тортмайдиган бўлиб қолди. Аввал барибир ёқиб юборишар экан, деб кесишди. Сўнгра ёқилмайдиганларига ҳам болта тегди. Халқда бирники ўнга, ўнники туманга деган нақл бор...

Шу кунга келиб, ҳолдан тойган хўжаликларга «қарам» бўлиб қолган сув омбори атрофидаги айрим қишлоқларни «табиатни сақлаб қолиш» ниқоби остида кўчирма қилиш керак, деган овозлар ҳам эшитилиб қолмоқда. Бу одамларни сарсон-саргардон қиладиган, давлат ва аҳоли учун ўта қимматга тушадиган бемаъни фикрدير.

Модомики, асрлар давомида таркиб топган тоғ қишлоқлари ва у ернинг табиат олами (бу бутун республикага таалуқли!) тақдири ҳақида гап кетаётган экан, бу масалага ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ёндашмоқ лозим.

Вужудга келтириб қўйилган норасоликни «кўрпани куйдириш» йўли билан ҳал этилмайди. Табиат инсон билан гўзал, унинг меҳрига, ардоғига муҳтож!

Дарвоқе, Пском тақдири билан боғлиқ бўлган яна бир нохушлиқдан кўпчиликни воқиф қилиб қўймоқчимиз. Шу кунларда республика энергетика ва электрлаштириш министрлиги худди шу ерга қурилажак, ўзингизга маълум «кумуш косадай шаффоф денгиз, оппоқ мрамар кошоалардан иборат посёлка ва қорли чўққиларга қадар ўрлаб кетган ям-яшил дала-боғлар» лойиҳасини қойилмақом қилиб ишлаб чиқди. Уни кўрган ҳар қандай одам тасанно айтиши аниқ!

Бироқ водийнинг қоқ ўртасидан бўғиб, азалдан даҳлсиз бўлиб келган табиатни «сиртмоқ»қа солувчи бу режа жуда катта майдондаги боғу ўрмонларга ўт

қўйилишига, қарийб минг гектар ерни сув остига ғарқ қилинишига олиб келади. Бу жабр-зулмга Пском бардош бера олмаслиги, яна бир экологик бузгунчилик пайдо бўлаётганлиги ҳозир кўпчиликка маълум. Биз бу офатнинг олдини олмоғимиз керак!

5. КУМУШ КОСА КЕМТИГИ

Қаранг, ошпоқ тож кийган тоғлар орасида бутун борлиққа ҳукмрона найза отаётган инсон турибди.

М. К. Чюрленис

Ҳозирги Бурчмулла қишлоғи ўрнида бир пайтлар нуфузли Шош давлатининг Ардланкент шаҳри жойлашган бўлиб, Фарғона, Етгисув музофотларини бир-бири билан боғловчи гавжум савдо-сотик маркази вазифасини ўтаган. 1220 йили мўғул истилочилари бу шаҳарни вайронага айлантирган ва шундан сўнг Ардланкент узоқ вақт ҳувиллаб ётган. Фақат XIV—XV асрларда бошлаб бу ерга одамлар кўчиб кела бошлаган. Тарихий манбаларга қараганда «Бурчмулла» номи ана шу пайтларда пайдо бўлади.

Бўстонлиқнинг энг сўлим масканларидан бири ҳисобланган бу қишлоқни икки дарё оралигидаги жаннат, деб ҳам аташади. Бу гапда жон бор: табиат гўзаллик бобидаги ўз санъатини моҳирлик билан шу ерда намоён этган. Баланд тоғлар бағридан юқорига ўрлаган ям яшил арчазор, ёнғоқзорлар, поёни йўқ зумрад далалару ўрикзор боғлар, қадимий Ардланкентнинг тарихий йилномаларда ёзилган ўша гавжум ҳаётини эслатувчи савдо расталари, серқатнов кўчалари, зилол сувли булоқ бўйларидаги чойхоналар... клуб, кинотеатр, пурвиқор дов-дарахтлар шоҳларига қўнган булбуллар хониши, қушлар чаҳ-чаҳи... Буларнинг ҳамма-ҳаммаси Бурчмуллага бир маротабагина келиб кетган одам хотирасида унутилмас бўлиб сақланиб қолади.

Республикадаги энг катта дам олиш уйларидан бири шу ерда жойлашган. Ҳар йили бу ерда уч миңдан зиёд одам ҳордиқ чиқаради. Бундан ташқари Бурчмулла Тошкент, Чирчиқ шаҳри меҳнаткашларининг қисқа муддатли дам олиб қайтадиган диалкушо сайилгоҳларидан.

Сурур билан таъриф-тавсиф этилган бу манзараларни кўрмоқчи бўлиб йўлга отланган табиат ошиғи

озгина сабр қилсин! Бу таърифни Бўстонлик ҳақидаги янги китобчаларидан ҳам излаб овора бўлмасин! Ун беш йилдан ошяптики, Бурчмулланинг асл қиёфаси бутунлай ўзгартириб юборилган. Тўғрироғи, унинг бетакрор табиати ўйламай-нетмай тасқара қилинган. Худди бу ерда яқин-ўртада босқинчилик рўй бергандай... Илгариги сўлим боғкўчалар энди йўқ. Чурқ этган қуш овозини эшитмайсиз.

Янги қурилган баҳайбат замонавий темир-бетон кўприкдан қишлоққа кириб келишингиз билан дашт қўйнига тушиб қолгандай ҳис этасиз ўзингизни. Йўл атрофидаги кукун уюмлари, тартибсиз кавлаб ташланган ўралар дилингни хира қилади. Юқорироқдаги тоғ яланглигини эса кон бойитиш комбинати цехлари эгаллаган. У ердаги баланд мўрилардан доим бурқсаб, кўкка қора тутун уладаси кўтарилиб туради.

Бу манзаралардан кейин ўйдим-чуқур кўча келади, унинг адоғида қишлоқ маркази. Бир четда кўримсизгина чойхона. Айни саратон бўлганлигидан жазирама иссиқ тафти шундоқ юзга уриб турибди. Салгина нарироқда «денгиз»! Уйламанг, суви мавжланиб турган экан деб. Унинг номи шундай холос! Аслида бўзариб, бир неча километрга чўзилиб кетган қум саҳросини кўрасиз.

— Аҳволимиз шу, бу томонлардан ҳам иссиқ гармсел аримай қолди, — дейди қишлоқ мактаби директори бизни ўтқазиб учун офтобдан панароқ жой изларкан. Сўнг қўшиб қўяди: — Номигагина денгиз бўйида яшаймиз!

— Шунга айтиш! — гапга аралашди уруш ва меҳнат ветерани Раҳимжон ота Аҳмаджонов. — Бир пайтлар Чорвоқ қурилиши раҳбарлари келиб, чойхонада йирилган тумонат одамга қарата, энди Қримга бориб ўтирмайсизлар, денгиз бўйидаги курорт мана шу ерда бўлади, дейишганди. Ҳаммаси ёлгон бўлиб чиқди. Бу дейман, ёлгон учун жазо йўқ экан-да!

— Э, оғайни, ал қасоси минал ҳақ, — гапга қўшилди Валижон ота Шукуров, — қинғир ишнинг қийиғи қирқ йилдан сўнг ҳам чувалашиб чиқади. Мана, ҳозир давлатни, халқни алдаганлиги учун жавоб бераётганлар озмунчами...

Сухбат ўз-ўзидан қизгин тус олиб кетди. Бурчмулладаги Бўстонлик қишлоқ совети раисининг ўринбосари Мирсодиқ Мирфайзов қизиқ бир янгилик айтиб қолди:

— 1980 йиллар эди чоғи, Чорвоқ сув омбори қурилишига бошчилик қилган баъзи кишилар катта мукофотга тақдим қилинибди, деган хабар эшитиб қолдик. Кўп ўтмай Москвадан бир гуруҳ мутахассислар келишди. Тайёргарлик кўриб, кутиб олдик. Уларнинг бошлиғи таниқли олим, Бурчмуллани ҳам яхши биладиган киши экан. «Ўзгаришлар»ни кўриб, ўзини тутиб туролмади. «Табиатга нисбатан қилинган бу номақбулчилик мукофотга эмас, жазога лойиқ», деди йиғилганларга эшиттириб. Нега сизлар шу ерда яшаб туриб, ўз ерларинг шундай аҳволга тушгунча томошабин бўлиб турдиларинг, дея бизларни койиди. Шундан кейин мукофот ҳақидаги гап-сўзлар ўз-ўзидан тинчиб кетди.

— Уёғини сўрасангиз, меҳмон, — Аҳмаджон ота суҳбатни давом эттирди, — ёшлигимизда Чотқол дараси ичида тоғ деви бор, у бош кўтариб қолса, ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб юборади, деган гапни эшитардик. Уша «дев»ни кимдир тепага ҳайдаб чиқарди дейман, ўн йилдан бери кўз очирмаяпти. Сентябрь охирларида кучли бўрон бошланиб, тўрт-беш ойгача давом этади. Бу ердаги тўс-тўполон худди Курскдаги жангни эслатади менга... Осмондан қум-тупроқ ёғилаверади, дарахлар синади, томлар учиб кетади. Деразаларни қанчалик беркитмайлик, уйларимиз ичи, дастурхонларимиз устигача бир энлик қум-чанг бўлиб кетади. Худди, Қизилқум саҳросидагиларга ўхшаб кун кечиряпмиз. Қуюн авжга чиққанда бир келиб кўринг-а!

Гап юқорида эслатиб ўтилган «Бўстонлик қуюни» ҳақида кетаётганини сезгандирсиз. Ҳа, унинг «таърифи»ни олдинроқ ҳам эшитгандик. Чорвоқ денгизи атрофида истиқомат қилувчи аҳолидан турли ташкилотларга юборилаётган шикоятларнинг бир қисми бизга ҳам келган, «ҳодисани ўз кўзимиз билан кўриб, хулоса чиқариши»миз илтимос қилинган эди.

Январь (1987 йил) ойи бошларида «шикоят изидан» йўлга тушдик. Чорвоққа яқинлашиб келганимиз сари, атрофни қоплаб ётадиган, биз пахтадай оппоқ деб тасвирлашга ўрганиб қолган қорли чўққилар қиёфаси кулранг-сарғиш тортиб бораётганини кўриб, ажабландик.

Тўғон ёнбошидаги қиялама йўлдан кўтариларканмиз, атрофда гужгон ўйнаётган қаттиқ қум-тўзонга дуч келдик. Машина деразаларини зич бекитишга тўғри келди.

Ниҳоят, тоғлар ёнбошидаги ялангликда тўхтадик. Қуюн сув омборининг эллик чақиримча нариги қирғоқидан худди гирдобдай «бурқсаб» кўтарилар, бутун борлиққа ўз ҳукмини ўрнатиб, довол оша пастликдаги гидроқурувчилар посёлкаси устига ёпириларди.

Ҳамроҳимиз, район бош архитектори В. И. Китченко хира тортиб ётган қор уюми устидан бир сиқим тупроқ олди:

— Денгиз қурила бошлаган пайтларда дарёлардан оқиб келадиган тоғ жинслари сув омборини тўлдириб қўймайдими, деган савол туғилганди. Ушанда «Гидропроект» буюртмачиларидан бири, бу ерлардан юз йил бемалол фойдаланишимиз мумкин, чунки табиатнинг ўзи бизга хизмат қилади, дея башоратомуз гап айтгани эсимда. Мана, кўриб турибсизлар, табиат кимга қандай «хизмат» қилмоқда. Энди бу қум-тўзон Ғазалкент томонларда ҳам изғийдиган бўлиб қолди.

Виктор Иванович кафтидаги тупроқни ерга ташлади-да, диққатимизни сув омбори атрофидаги «ғирашира» манзарага қаратди. Узоқларда чала чизилган суратга ўхшаб, баланд иморатлар қораси кўриниб қоларди.

— Денгиз бўйидаги бўлажак курорт комплекслари! Қримга тақлид қилиб қурилмоқда! Аммо яқинроқ бориб қарасангиз, худди янги очилган кўриқ ерларда тикланаётган иморатларга ўхшайди. Тушунмайман, нима-лаб бўлаётганини! Ҳамма айб, маҳаллий шарт-шароитни яхши ўрганмасдан, билмасдан, фақат механик билимдонликка ишониб тузилган лойиҳаларнинг нобоплигида. «Узоқдан туриб бошқариш»га ўрганиб қолган кишиларнинг ҳаётдан йироқлиги — ўзбошимчалигида! Афсус, мана шу эгоистик фаолият биз учун жуда қimmatга тушди... Яна ҳам давлатимизнинг «бағри кенг» экан.

Кекса архитекторнинг аввал жиддий, сўнгра бир оз кинояли оҳангда айтган бу сўзларида жон бор. Шундоқ оддий кўз билан қараганда ҳам одамни ҳайрон қолдирадиган ишлар бизда бўлиб туради. Жумладан, бир пайтлар Ородан сув қочаётгани ҳаммага аниқ, равшан бўлишига қарамай, Мўйноқ яқинида денгиз бўйи курорт шаҳри қурилоқчи бўлиб, лойиҳа-қидирув ишлари бошлаб юборилган эди. Бу ишга олти миллион атрофида пул сарфланиб, лойиҳа битди деганда, сув қирғоқдан ўн икки километр узоқлашиб кетган, табиат

«Крим билан беллашувчи денгиз бўйи курорт шаҳри» ишқибозларини доғда қолдирганди.

Ушанда-ку, калта фикрли ҳайбаракаллагиларни табиат чув туширган экан, энди Чорвоқда нималар юз бермоқда?!

Бир пайтлар Чорвоқ сув омбори лойиҳаси муаллифларининг комил ишонч билан айтган гапларига қараганда, сув тоғлар орасидаги «кумуш коса»да лиммолим бўлиб, мавж уриб, ҳаммаёқни яшнатиши, атрофдаги сайилгоҳларга келган кишиларга яхши кайфият бахш этиши лозим эди. Қоғоз ва макетларда қолиб кетган ажабтовур лойиҳа ва чизгиларни эсланг! Бироқ мана йигирма йил ўтяптики, бу гаплар хом хаёл бўлиб қолмоқда. (Денгиз суви ҳатто бу йилги серёғин келган ойларда ҳам мўлжалдаги нуқтага кўтарилгани йўқ.) Айни одамлар ҳордиқ чиқарадиган саратон кунлари икки министрлик сувни «юқи»гача қолдирмай «сипқориб» қўймоқда.

Шундай экан, ҳалигача биронта қўнимли чўмилиш зонаси бунёд этилмаган, энг ибтидоий санитария қонун-қоидаларига ҳам амал қилинмаётган бу жойларни меҳнаткашлар ҳордиқ чиқарадиган «денгиз бўйи» деб бўладими? Ахир дам олишга келганлар сув орқасидан қувиб, ботқоқ кечиб юрмайдилар-ку!

Яна «денгиз»да сувнинг ярим-ёртилиги шу атрофларда тез-тез рўй берувчи қурғоқчиликни келтириб чиқармоқда, яқин-атрофдаги табиатга, қишлоқ хўжалигига мислсиз зарар етказмоқда.

Биз Бурчмулла, Чорвоқ теварагидаги муаммолар, хусусан, «қуюн» ҳақида мутахассислардан фикр билдиришларини сўрадик.

— Бу ҳали бошланиши, — дейишмоқда улар яқдиллик билан, — аҳвол шу даражада давом этаверса, ўн беш йигирма йиллардан кейин иккинчи Орол муаммоси олдимизда кўндаланг бўлади. Йилдан-йилга зўрайиб бораётган «қуюн» ҳақида ҳозир бир нарса дейиш қийин. Унинг йўлига ғов солиш учун кўпгина илмий тажрибалар олиб борилди, аммо натижа чиқмайпти!

Тўғри, бизга кўпроқ электр энергияси, катта-катта майдонларда янги ўзлаштирилган ерлар учун сув зарур. Бироқ инсоф билан айтганда, бу хайрли ишлар бир жойни бўстон, иккинчи жойни чўлистон қилиш ҳисобига бўлмаслиги керак...

Кечга яқин ажабтовур ҳошияли баланд дамба эта-
гида жойлашган ГЭС иморатлари комплекси томон ту-
шиб келдик. Улар тепадан қараган киши кўзига худди
ҳар хил шаклда териб қўйилган гугурт қутичаларига
ўхшаб кўринади. Бу жойларда хийла тинчлик ҳукмрон,
шамол кучи қирқилган, қум тўзонлари ҳам камроқ. Ма-
шинани чапга буриб, гидроқурувчилар шарафига ўрна-
тилган улкан ҳайкал қаршисига келиб тўхтадик. Чоғ-
роқ майдон ўртасида бутун вужудидан куч ёғилиб тур-
ган, ҳамма нарсага қодир паҳлавон (балки Фарҳоддир!)
икки қўлида даст кўтарган харсангни қаршисида ҳай-
қириб оқаётган дарё тўлқинларига отмоққа шай...

Зўр иқтидор билан яратилган ушбу санъат намуна-
сининг ижодкорлари маъзур тутсинлар-у, беихтиёр
хаёлимиздан, табиатдан юлиб олинган бу тош унинг
ўзига отиляпти, деган фикр ўтди. Дарҳақиқат, ҳар қан-
дай нарсанинг дарз кетиб, кемтик бўлиб қолишига но-
гаҳон арзимас зарба сабаб бўлиши мумкин. Табиатга
урилган зарбанинг акс садоси эса жуда хунук бўлади.

6. ЧУНТАК ҚОҚДИ ЁКИ ТОҒНИНГ ТАГИГА КИМЛАР СУВ ҚУЙМОҚДА?

Бой табиий имкониятларимиз — сув,
ўрмон, қазилма бойлик, энергетика ресурс-
ларидан фойдаланишни, уларни асраб-авай-
лашни ўрганганимизда эди, дунёдаги ҳеч бир
мамлакат иқтисодий фаровонликда биз би-
лан беллашолмаган бўларди.

С. Залигин

«Шубҳасиз, бизлар саноатнинг равнақ топиши,
мамлакатимизда кўпдан-кўп завод, фабрикалар барпо
этилиши тарафдоримиз. Зеро, Ватанимиз иқтисодий
бақувват, янада бадавлат бўлишини буларсиз тасаввур
этиш қийин. Бироқ биз миллий бойлигимиз бўлган
табиат оламига фақат шу куннигина эмас, келажакни
ўйлаб, эҳтиёткорлик билан оқилона муносабатда бў-
лишнинг тарафдоримиз», деб ёзишди яқинда бир гуруҳ
таниқли совет адиблари, фан ва маданият арбоблари
«Правда» газетаси саҳифасида.

Бу шунчаки айтилган гап эмас. Ҳозир олимлар
инсон ва табиат ўртасидаги муносабат географик қо-
биқни ҳал қилувчи омилга айланди, шуни ҳисобга

олиб, зукколик билан иш юритилмаса, ер куррасида жуда хавфли вазият вужудга келади, деб огоҳлантирмоқдалар. Табиий бойликларидан иложи борича тежаб-тергаб фойдаланиш зарурлигини уқтирмоқдалар.

Чехословакиядаги курорт шаҳар Карлова-Варининг донги бутун оламга кетган. Лекин шаҳарча шуҳратини бунданам машҳурроқ қилиб юбориши мумкин бўлган яна бир имконият бор. Бу битмас-туганмас запасга эга бўлган олий сифат кўмир конидир. Уни қазиб олиш учун ортиқча маблағ сарфлашнинг ҳожати йўқ — шундоқ тоғ ёнбағрида уюлиб ётибди..

Саноатчилар давлат аҳамиятига молик бўлган бу бойликдан фойдаланишга бир неча бор уриниб кўрдилар. Аммо ҳукумат атроф-муҳитга, қолаверса, меҳнаткашлар дам оладиган бу жойларнинг табиатига етказилиши мумкин бўлган зиён-заҳматни назарда тутиб, улар илтимосини қатъий рад этган.

Бу реал ресурсларга фақат мазахўраклик тенденцияси билан ёндашиб «иш» юритадиган корчалонлар учун сабоқ бўладиган тадбир!

Минг афсуски, бизда ундай эмас. Табиатни «қоқиштириш»га жуда уста бўлиб кетганмиз. Қўполроқ қилиб айтганда, унинг қўйнидаги арзимас «чақа»сигача шиламиз.

Сезгандирсиз, гап узоқ йиллардан бери оҳанрабо домига тушиб қолгандай Бўстонлиқ тоғлари атрофида айланишиб, қайта-қайта «изланиш»лар олиб бораётган геологлар ҳақида кетяпти.

Ҳа, улар бу ўлканинг экологик қиёфасини қўлларидаги тигдор пўлат болғачалари билан яра-чақа қилиб ташладилар. Ҳамма жойда амал қилинадиган потенциал ресурс тушунчасини бутунлай эсларидан чиқариб юбордилар.

Биз юқорида сув омборининг қақраган қирғоқлари-ю, у ердаги кон бойитиш комбинатининг чиқинди уюмлари ўртасида қисилиб қолган, бир пайтлар «яшил шаҳарча» деб аталувчи Бурчмулла хусусида тўхталиб ўтгандик.

Оқсоқотадагидек бу ерда ҳам саноатни «гуркираб» кетишида албатта геологлар хизмати бениҳоя. Улар шундоқ қишлоқ юқорисидан янги кон топганларидан сўнг, Бурчмуллада улкан комбинат қурилармиш, де-

ган гап тарқалиб қолди. Шунда ахир бу томонларда истиқбол план бўйича янги қишлоқ ҳамда дам олиш зонаси барпо этилиши керак-ку, комбинат қурилса, атрофдаги аҳволи нима кечади, дейдиганлар топилмади.

Ваҳоланки, худди ўша йиллари КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Совети томонидан «Атмосферани, дарё ва сув ҳавзаларини органик моддалар билан ифлослантирилишига қарши чоравий тадбирлар кўриш» ҳақида махсус қарор эълон қилинганди.

Лекин саноатчилар томонидан бундай кўрсатмаларга хилоф равишда жадаллик билан янги корхона комплекси қурила бошланди ва 1972 йили ишга туширилди.

Бироқ контопарлар ва уларнинг ҳомийлари сал шошқалоқлик қилганликлари орадан кўп ўтмай маълум бўлиб қолди. Ун беш йил давомида комбинат бирон марта ҳам мўлжалдаги хом ашёни ололгани йўқ. Ишлаб чиқариш суръати кўтарилиш ўрнига йил сайин пастлаб кетаверди.

— Ҳозир корхонамиз йилига бир миллион икки юз минг, бир миллион уч юз минг зарар билан ишлаб турибди, — деганди бундан бир йилча олдин комбинатнинг ўша пайтдаги директори Х. Ғ. Ғуломов. — Сабаби, тўла қувват билан ишлаш учун зарур бўлган хом ашё запаси тахмин қилинганидек кўп эмас экан...

— Корхонанинг атроф-муҳитга келтираётган зарари сиз айтган «ишлаб чиқариш» зараридан кам бўлмаса керак. Шундай экан, нега ёпиб қўяқолмайсизлар?

— Бу ҳақда ҳали ҳеч ким бир нарса дегани йўқ. Комбинат яна тўрт-беш йил ишлаб турса керак... Геологлар Саргардонда қидирув ишлари олиб бормоқдалар. Режаларимиз кейинроқ маълум бўлади...

Яқинда, орадан бир йил ўтгач, яна комбинатга ташриф буюрдик. Директор куни кеча ўзгарибди. Янги бошлиқ ҳали корхона ишларидан яхши хабардор эмаслигини айтиб, бош инженер Рисқиддин Фарзиддиновга рўпара қилишди.

Рисқиддин қирқ беш ёшлар чамасидаги гапдон киши экан. Асли бурҷмуллалик. Шу ерда узок йил ишлаб, ўз корхонасининг ҳақиқий жонкуяри бўлиб кетганлиги сезилиб турибди. Комбинатни қишлоқ фахри деб билади. Яқинда қатор министрликлардан масъул ходимлар ташриф буюришганини ғурур билан эслайди. Ке-

тидан иш кўнгиладагидай эмаслигини, ўтган йил бир ярим миллион зарар кўрилганини қўшиб қўяди:

— Умидимиз Саргардондан! 1988 йили у ерда иш бошлаб юборсак керак. Геология министрлигидаги ўртоқлар шундай дейишмоқда. Рудани ўша ердан ташиб келтирамиз!

Бу сўзларни эшитарканмиз, Чотқолнинг сўлим соҳилларидан бири ҳисобланган Саргардон водийсининг бокира, яшил қиёфаси кўз олдимизда гавдаланиб кетди. Демак, ҳадемай у ерга қудратли техника кириб боради, ўттиз беш чақиримли йўл қурилиши бошланади. Сокин тоғлар бағри шовқин-сурондан ларзага тушади. Табиатда безовталиқ бошланади: дов-дарахтлар, кесилади, ўтлоқлар пайҳон бўлади, у ердаги мавжуд қушлар, ёввойи ҳайвонлар воҳани тарк этади.

Биз бир неча йил муқаддам Бурчмулланинг бошига тушган кўргиликлар келажақда Саргардонда ҳам содир бўлишини айтганимизда, Фарзиддинов эътироз билдирди:

— Аввало корхонамиз Бутуниттифоқ аҳамиятига эга. Саргардон Бўстонлиқнинг кичкина бир жойи, холос. Иннайкейин, у ернинг табиатига ҳеч нарса бўлмайди. Рудани ёпиқ ҳолда, тоғ ичига қазиб кирилган траншеялар орқали олинади. Бурчмулладан ҳам кўнгилларингиз тўқ бўлаверсин. Комбинат ҳали кўп йил ишлайди. Лекин атроф-муҳитга зиён етказяпти, деб ким айтган бўлса, бекорларни гапирибди. Бу ҳақда тилхат ёзиб беришим мумкин! Тўғри, бир тонна хом ашё — рудани ювиш учун икки-уч кубометр сув керак бўлади. Унинг анчагинаси тоғ бағрига шимилиб кетади, ифлосланган қисми эса махсус ўраларда сақланади.

— 1983 йил баҳорида комбинат комплексининг катта қисми жойлашган тоғ ёнбағрининг сурилиши бутун қишлоққа хавф солганди. Бу кўнгилсизлик ўн йиллар давомида «шимилиб» кетган сув таъсирида рўй бермадими?

— Ундоқ эмасдир. Чунки сув ишлатиладиган шахталар табиий офат рўй берган жойдан уч километрча юқорида! Хайрият, орадан кўп ўтмай, қурилиш тўхтаганлиги аниқланди. Комбинатни яна ишга тушириб юбордик.

Бош инженернинг кўтаринки руҳ билан айтаётган бу гапларидан қандай хулоса чиқаришни билмай қоласан киши. Унинг замирида омонат арқонда осилиб тур-

ган бўлсанг ҳам табиатдан бирон нарсани юлиб қолишинг керак, деган шиор яширинганмикан!

Маълумки, табиий офатлар ичида энг маккори кўчки ҳисобланиб, тоғ зоналарида тез-тез содир бўлиб туради. Томчилардан «уммон» бўлган сув кутилмаганда «чайқалади», натижада тоғу тошларни зимдан ҳаракатга келтириб, катта вайронагарчиликларга сабаб бўлади. Кўчкининг олдини олиш мумкин, лекин қўзғалгандан кейин йўлига ғов солиб бўлмайди.

Бурчмулла тепасидаги таҳдидли офатнинг кучи қандайдир бахтли тасодиф туфайли қирқилган экан, «хайрият», дея шукрона қилсак арзийди. Чунки у корхона ва қишлоқ бошига катта кулфат солиши муқаррар эди. Бироқ ачинарли жойи шундаки, комбинат маъмурияти таваккалчилик қилиб, кўчки остига сув қўйишни яна давом эттирмоқда. Бу иш кимнинг йўл-йўриғига биноан қилиняпти? Ёки тўрт йил олдинги кўнгилсизлик энди қайтарилмайди, деб тилхату хатти муҳр орқали кафолат берадиганлар бормикан?!

Кон бойитиш комбинатининг атроф-муҳитга етказётган зиёни ҳақидаги асосли гапларни «бекор»га чиқариш ҳам қорани оқ дейиш билан баробар. Ахир бу корхона йил давомида минглаб тонна кўмир, икки минг тонна мазут, уч минг тонна дизель мойи ёқиб, мусаффо тоғ осмонига қора қурум пуркаб, ҳавони булғаетганлиги, беғубор булоқ сувларини ифлос қилаётганлиги ҳаммага маълум-ку!

Мана сизга атроф-муҳитга «ҳеч қандай зиён етказмайдиган», Саргардон хом ашёси ҳисобига узоқ йиллар ишлаб туриши башорат қилинаётган «беозор» корxonанинг асл қиёфаси!..

— Ҳа, табиат қўйнига фақат шу кўннигина ўйлаб кириб бораётган, ҳар бир тоғу тошни тит-пит қилиб юрган геологлар бу томонларга турли «сўқмоқ»лардан юриб фаоллик кўрсатаверишар экан, ҳали кўп ишқалликлар бўлиши мумкин.

Район мутасаддилари эса, уларни инсофга келишларини кутиб, ҳар бир дақиқаси Бўстонлиқ учун йўқотишдан иборат бўлаётган ою йилларни ўтказмоқдалар. Афтидан, атроф-муҳит муҳофазасига доир «Ўз территориясидаги табиатни асраб-авайлаш ва табиат бойликларидан оқилона фойдаланиш масъулияти бевосита маҳаллий Совет органлари зиммасига тушади», деган қонуний ҳақ-ҳуқуқларидан хабардор эмаслар шекилли.

7. «ЭШАКТЕПА»ГА САВҲАТ

Манфаатпараст одамлар чала, ўз қобигидан чиқмаган, ўзини ҳеч нарсага ва ҳеч кимга жавобгар деб ҳисобламайдиган одамлардир.

М. И. Калинин

Биз эслатиб ўтган Бўстонликдан рекреацион зона — оромгоҳ сифатида фойдалана олинмаётганлиги ҳақидаги фикрга шу ишга узвий алоқадор бўлган кўпчилик ўртоқлар оғриниброқ қўшилишлари мумкин.

Тўғри, республика партия ҳукуматининг (ва ниҳоят) 1976 йил 13 октябрда чиқарган навбатдаги фармойишига биноан Бўстонликда кенг кўламли дам олиш зоналари барпо этишга киришилди. Қатор министрлик ва идоралар зиммасига ўз йўналиши бўйича қилинадиган ишлар тақсимланди. Уларни маблағ билан таъминлаш вазифаси республика Госпланига топширилди.

Ана шундан кейин ҳар ким ўзи билганича «улоқ» чопишга тушиб кетди. Зиммасидаги вазифаларни уддалашда карвонбошилиқ қилаётганлар йиғилишларда мақталаверди. Аммо объектив сабабларга биноан қийинчиликка дуч келаётганларга амалий ёрдам бериш, улар олдидаги муаммоларни принципиаллик билан ҳал этиш унутиб қўйилди.

Масалан, Бўстонликдаги қурилиш комплекслари учун сув ва марказий канализация системаси бунёд этиш вазифаси республика уй-жой ва коммунал хўжалиқ министрлиги зиммасига юкланди: «Мана, йиғирма икки миллион сўм пул! Нима қилиб бўлса ҳам топшириқни бажариш керак!» дейишди шу ишларга раҳнамолик қилиб турганлар.

Лекин топшириқни ўта мураккаб томонлари ҳам бор эдики, у билан ҳисоблашишни ҳеч ким хоҳламади. Қадимгилар «тоғорага... сиққанга ҳам, сиғмаганга ҳам бир танга» деганидек, ҳаммага талаб бир хил бўлди.

Жумладан, ўша пайтлари Бўстонлик курорт зоналари барпо этиш ташкилотлараро зарбдор вахтасининг байроқдори бўлган, ҳаммага ўрнатилган кўрсатилган, албатта, (жуда кўп ишларни табиатни қийратиб, ҳеч қандай экологик қонун-қоидаларга риоя этмай бажарган) республика автомобиль йўллари қурилиш ва фойдаланишга топшириш министрлиги қудратли моддий-техник базага эга эди.

Бироқ Чирчиқ-Ғазалкент-Бақачўл-Чотқол-Чимён-Чимёнсой каби тоғ массивлари бўйлаб чўзилувчи канализация системаси қурилиши биринчи тажриба эди. Бу иш учун техника воситалари, мутахассислар ҳам етарли эмасди. Салгина ҳисобдан адашиш ўта хунук оқибатлар келтириб чиқариши мумкин эди.

Айтайлик, табиий офат рўй бериб, тозалаш трассасининг бирон жойида қувур ёрилса, даҳшат бўлади, жамики ифлос оқава сувлар дарё ва жилғаларга оқиб туша бошлайди. Шикастланган жойни тuzатиб, эпаккага келтиргунча кунлар, ҳафталар ўтиши мумкин. (Бу ерларнинг рельефи мураккаб эканлигини унутмаслик керак!) Натижада ким айбдор бўлиб чиқади? Албатта, уни қурганлар!

Демак, бу системани қурадиғанлар елкасида ишни муддатидан аввал тугаллашдан ташқари, жиддий жавобгарлик масъулияти ҳам ётарди. Шунинг учун бўлса керак, коммунал хўжалик раҳбарлари етти ўлачаб бир кесишган, эҳтиёткорлик билан қадам босишган чоғи... Шунинг натижасида «боқибегамлик» келиб чиққан, ўн йил давомида ажратилган капитал-маблағнинг атиги ўн процентигина ўзлаштирилган, холос.

Биз бу ерда «коммунал»чиларни сутдай оппоқ деб оқламоқчи эмасмиз. Улар «юқори»дан туриб талаб ва танқид қилувчилар дашномини сиполик билан эшитаверганлару, лекин масалани очик-ойдин ўртага қўйишдан андиша қилишган. Бугунга келиб, «калтак» уларнинг бошида синаётганлигининг сабаби ҳам мана шундадир балки...

Ҳа, шов-шувсиз бажарилиши мумкин бўлган ҳар қандоқ оддий ишларга ҳам «зарбдор кампания» тусини бериб юборадиган айрим юқори лавозимли «талабчан» шахсларнинг кўрсатмалари Ўзбекистон шаҳарсозлик илмий-тадқиқот лойиҳалаш институти (ЎзНИИП) ҳамда Тошкент шаҳар ижроия комитети қошидаги курорт ва соғломлаштириш муассасалари қуриш ва ишга тушириш бош бошқармаси каби идоралардаги ўртоқларни шошириб қўйди. Улар «бегамлик» қилиб ўтиришмади, енг шимариб ишга киришдилар. Ўн йиллар давомида республика раҳбарларининг назаридан четда қолиб келган, меҳнаткашларнинг соғлиғи ва ҳордиқ чиқариши билан боғлиқ бўлган режаларни арзимас муддат ичида амалга оширмақчи бўлдилар. Бундай пайт-

ларда ким ўзини ишбилармон қилиб кўрсатгиси келмайди дейсиз!

Оқибатда, кўндан-кўп ҳордиқ чиқариш ва туристик қароргоҳлар: Чимён курорт комплекслари, Ғазалкент-Юсуфхона атрофидаги турли ташкилотларга қарашли бир йўла ўн минг кишига хизмат кўрсатувчи йигирма бешта дам олиш зонаси, Чорвоқ сув омбори теварагидаги йигирмадан зиёд оромгоҳлар марказий санитария иншоотларисиз фойдаланишга топшириб юборилди. Улардан чиқадиган ифлос оқовалар «вақтли» ўраларда, тоғлар ёнбағрида қаққайтириб қўйилган бетон «бункер»ларда сақланадиган бўлди.

Ишнинг бундай чакана усулига ҳамон зўр берилиб, йилига ўн олти мингдан ортиқ кишига хизмат кўрсатадиган ўн тўртта кенг қўламли дам олиш зонаси қурилиши олиб борилмоқда. Яқин келажакда бир юз йигирма минг (120.000) кишилик (бу республикадаги ўрта миёна шаҳар аҳолиси сонига тенг) санатория, курорт муассасалари қурилиши планлаштирилмоқда. Бўстонликнинг бошқа тоғ зоналарида ҳам ўнлаб туристик соғломлаштириш спорт базалари барпо этиш режаси мавжуд.

Энг ачинарлиси шундаки, бутун бир район тақдири билан боғлиқ шу даражадаги кенг қўламли ишлар яна марказий канализация системаси қурилишини узилкесил ҳал этмасдан туриб амалга оширилмоқда.

Агар бу гапларимизга сал шубҳаси бор киши УзНИИП — Ўзбекистон шаҳарсозлик илмий-тадқиқот лойиҳалаш институтининг Бўстонликда қурилаётган объектлар бўйича бош архитектори ўртоқ Т. М. Шетина бошлиқ муҳтарам лойиҳачиларига учраб, уларнинг «ҳузурбахш» режалари билан қизиқсин, гап нимада эканлигини билиб олади. Ё бўлмаса Хўжакент-Бурчмулла магистрали бўйлаб сафар қилсин. Шундоқ Эшактепа довонидан ўтгач, катта қурилиш майдонида осмонга бўй чўзиб «сочилиб» ётган маҳобатли иморатлар қаршисидан чиқади.

Тошкент шаҳар Фрунзе ҳамда Ленин районларига қарашли ушбу дам олиш комплексларидан чиқадиган ифлос оқова сувлар ҳам кучли насослар ёрдамида Эшактепа баландлигидаги табиий «ўра»га ташланмоқчи. Лойиҳа шундай тузилган.

Ахир тоғ тепасида ахлат бижғиб, қайнаб ётса ҳаво буғланмайдими, ёгин-сочин таъсирида атрофдаги бу-

лоқлар суви ифлосланмайдими дерсиз! Ҳозирча бу ҳақда ҳеч ким бош қотирмаяпти. Тўғри, лозим бўлиб қолган пайтда бу ишнинг бошида турганлар «қурилмаларимиз вақтинча бўлса ҳам мустаҳкамдир, атроф-муҳитга мутлақо зарари йўқ», дея «илмий» далиллар билан ўзларини оқлаган бўладилар.

Аслида тоғ зоналарининг инжиқ, кескин ўзгарувчан табиий шароитига асло тўғри келмайдиган бундай системалар қонундан ташқари эканлиги лойиҳачиларга ҳам, қурувчиларга ҳам, қўйинг-чи, шу ишларга мутасадди юқори лавозимли кишиларга ҳам яхши маълум эди.

Шу йилнинг бошида, Бўстонлиқда қурилиш олиб бораётган ташкилотлар фаолияти хусусида Ўзбекистон ССР Бош санитар врачлари ўртоқ М. К. Шариповдан фикр билдиришни сўрагандик. У киши ўшанда:

— Марказий канализация системаси бўлмаган жойларда, айниқса тоғ зоналарнинг сув ҳавзалари яқинида баланд иморатлар қурилиши қатъиян ман этилади. Бу ҳақда қонун бор. Биз маъна шу қонун асосида атроф-муҳит ва сув ҳавзаларини булғанишига қарши кураш олиб борамиз, — дейишдан нарига ўтмаганди.

Аммо кўп ўтмай нобоп ишнинг «миси» чиқди. «Зарари йўқ», «мустаҳкам» қурилмаларнинг айримлари худди шу гаплар айтилганидан кейин уч ой ўтар-ўтмас рўй берган офат — қаттиқ жала-ёмғир чоғида ўпирилиб кетди. Минглаб кубометр ифлос чиқиндилар Бўстонлиқнинг булоқ-жилғалари, дарё ва сув ҳавзаларига оқиб тушди...

— Қонун, шубҳасиз, ҳар қандай министрликнинг буйруғидан, маҳкамавий кўрсатмалардан юқори турадиган муқаддас нарса! Уни менсимасликка ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Афсус, узоқ йиллар давомида қонунга ҳилоф иш қилиб келинди, — дейди Тошкент область архитектура Бош бошқармасининг Бўстонлиқ бўйича нозири Д. Ш. Аҳмедова, — энди эса табиатни ўз «мулки»га айлантириб олиб, хоҳлаган ишини қилаверадиганларнинг даври ўтди. Биз тегишли қурилиш ташкилотлари, муассасалар олдига Бўстонлиқнинг ҳар туп доғдарахти, булоғу жилғаларини авайлаш бўйича қонуний талаблар қўймоқдамиз. Серхаражат қурилишга зўр бериб, табиий мувозанат нормаларини менсимаслик ҳолларига қаттиқ қарши турибмиз... Аммо, барибир, ҳозир ҳам «йўли»ни топадиганлар, кимларнидир ишга солиб қонунни четлаб ўтаётганлар учраб турибди.

Шу пайт телефон жиринглаб, суҳбатимиз бўлинади.

— Эшитаман.

Кутилмаганда трубкадан, на салом, на алик бор, эркак кишининг қаттиқ-қаттиқ овози эшитила бошлади: «Яна илтимос қилиб кўрамиз. Агар йўқ десангиз, кейин пушаймон бўласиз, ўзингизга жабр бўлади!»

— Бундай дўқ-пўписаларни кўп эшитганман. Овора бўлманглар! Бўлиқсувнинг шунчалик ташландиқ қилингани етар! — Дилором Шоаъзамовна телефон трубкасини жойига қўйди, сўнг бизга ўгирилди:

— Булар темирйўлчилар! Ҳар куни келишади, қўнғироқ қилишади. Энди дағдагага ўтишди... Бўлиқсувнинг соя-салқин жойларида ўз ҳолига ташлаб қўйилган, қаровсиз бир нечта кўп қаватли бинолари бўлатуриб, янгисини қуришга киришдилар. Бу ҳам етмагандек яна қўшимча ер сўрашяпти... У ердаги расвогарчиликларни бир бориб кўрсангиз эди...

Хўжакентга киравериш йўлининг ўнг томонида ям-яшил тепалик бор. У ерни Баландбоғ ёки булоқлари кўп бўлганлигидан Бўлиқсув деб ҳам аташади.

Ун беш йилларча муқаддам худди шу ердаги боғ ичига Урта Осиё темир йўлининг Тошкент бўлими маъмурияти томонидан ҳар бири ўтгиз-эллик хонали бир нечта типовой бино қурилди. Улардан иккитаси темирйўлчилар ҳордиқ чиқарадиган пансионатга айлан-тирилди.

Ҳозир мана шу пансионат корпусларининг ён-атрофи саришталироқ, холос... Йўлакдан озгина нари борсангиз, бутунлай бошқа манзарани кўриб, табиатингиз тирриқ бўлади, бир пайтлар бу ернинг кўрки ҳисобланган азалий ёнғоқзор боғ қуриб, йўқ бўлиш арафасида. Деразалари синиб тушган, эшиклари ўрнига тахта қоқилган, равоқлари осилиб қолган иморатлар... ва улар орасига қачонлардир шу ерда истиқомат қилганлар томонидан тартибсиз қуриб ташланган сон-саноқсиз гараж, омбор, товуқхона, молхона, чўчқахоналар ачиб-бижиб ётибди. Оёқ қўйгулик жой йўқ. Қўланса ҳиддан кўнгил беҳузур бўлади, пашшалар ғужғон ўйнайди.

— Бу биноларда темир йўл ишчилари, пансионат хизматчилари яшашарди. Икки йилча бурун Чорвоқ посёлкасидан янги квартира олиб кўчиб кетишди-ю, қаровсиз қолди, — дея бизга изоҳлаб беради қоровул кампир ва қўшиб қўяди: — Энди анави янги корпуслар битиб, ишга тушса, иморатларни қайтадан ремонт қи-

либ, шаҳардан келадиган хизматчиларга беришармиш.
— Вой-бўй, — деймиз ҳазиломуз оҳангда, — хизматчиларингиз дам олувчилардан кўпайиб кетмайдими?

Пайпоқ тўқиш билан банд бўлган кампир кўзойнакларини устидан бизга жиддий қараш қилди:

— Бу гапингни нега менга айтасан, болам. Катталарга гапир! Ана, ўн-ўн беш қадам наридаги қишлоқларда қадамидан ўт чақнайдиган ҳар қиз-жувонлар бекорчиликдан нима қилишини билмай ўтирибди. Ҳар бири ўнта шаҳарликнинг ишини қилади. Э, бу дунёнинг ишлари қизиқ экан: шунча уйлар туриб, яна қурдиришяпти!..

Нишаб асфальт йўлдан юриб, қурилиши ниҳоясига етай деб қолган пансионатнинг янги корпуслари томон борамиз.

— Биласизми, — деди Дилором Шоаъзамовна, — бу ишлар ҳам кўр-кўрона таваккалчилик билан қилиняпти: дарёнинг у бетидаги Чорвоқ посёлкасига қарашли вақтинчалик чиқинди «омбори»га умид боғлаб қурилмоқда... Яна, бу томонларнинг шарт-шароитини ҳисобга олиш керак, дабдабали осмонўпар иншоотлар қуравериш жуда қимматга тушади. Лекин баъзи кишиларни бу масала қизиқтирмайди, «каттароқ» қурилиш бошлаб, каттароқ пул ундиришнинг пайдан бўлишади, буни ҳар ким тушуниб етавермайди!

Суҳбатдошимиз жимиб қолди. Узоқларда ястаниб ётган пурвиқор тоғларга кўз ташлайди. Сузиб юрган булутлар орасидан яшил оролчалардай кўзга ташланиб қолаётган қишлоқларга тикилади, сўнг оғир хўрсиниб давом этди:

— Гапим мавзуга алоқадор бўлмаса ҳам мен бир нарсани айтиб ўтмоқчиман: райондаги мавжуд 46 та мактабнинг 24 таси авария ҳолида ётибди, болаларни ўқитиш хавфли. Баъзан ўзимча ўйлаб ҳайрон бўламан: нега бундай қурилишларга миллионлаб пул ажратиш оппа-осону, мактабларга келганда минглаб «тўсиқ»лар йўлда кўндаланг?! Ҳаммамиз бир замин, бир элнинг фарзанди бўлсагу, нега муносабат икки хил? Ахир, бизда ҳамма яхши нарсалар болаларники бўлиши керак-ку?!

Архитекторнинг «мавзуга алоқадор бўлмаган» гапларига район ижроия комитетининг раиси А. И. Кашенко аниқлик киритгандай бўлди:

— Албатта, биздаги экологик аҳвол кўпчиликини

ҳақли равишда ташвишга солмоқда. Айниқса, палапартиш қурилишлар ҳақида гапирадиган бўлсак, «иккиланишга ўрин йўқ, фақат бажариш керак», деган чала расмий кўрсатмалар Бўстонлиқ учун жуда қимматга тушди. Унинг асосий ижрочилари — Чорвоқ атрофларидан ўзларига ажратиб олинган ўн уч ярим минг гектарлик территорияда узоқ йиллардан бери хоҳлаганча иш юритиб келдилар. Ҳатто, бир пайтлар янада эркинроқ ҳаракат қилиш учун бу жойни алоҳида «автоном» район қилиб ажратиб олиш режасини ҳам кўтариб чиққандилар. Энди уларнинг бош плани бўйича шу территорияда азалдан яшаб келган аҳоли кўчирилариш, деган гаплар юрибди. Шу сабабли бирон мактаб, болалар боғчаси, аҳолига маиший хизмат кўрсатиш пунктлари, клуб ёки ҳаммом, қўйинг-чи, мозорга ҳам рухсат йўқ эмиш. Ун беш-йигирма йилдан бери аҳвол шу. Уёгини сўрасангиз, тўрт мингдан зиёд аҳоли истиқомат қиладиган Сижжак қишлоғида қабристон бўлиши планда кўрсатилмаган. Лойиҳалаштириш идораларидаги баъзи кимсаларнинг мана шу калтабинлиги туфайли ҳам ўнлаб идоралар эшигини қоқишимизга тўғри келди. Айниқса, шу «зона» даги мактаблар аҳволи ночор. Уларнинг кўпи яроқсиз ҳолга келган, болалар вагонларда ўқитилмоқда.

Ҳа, энди шу ерда Бўстонлиқнинг табиатидан ташқари, маънавий қиёфасига етказиб келинган қусурлар ҳақида андак тўхталиб ўтиш лозимга ўхшайди. Қўлимизда бир даста фотосурат. Уларнинг аксариятида қуйидаги манзарани кўришингиз мумкин: деворлари ёнбошлаб қолган, қулаб тушган, баъзиларига қўша-қўша тирговичлар қўйилган бинолар, на поли, на тузукроқ печкаси бор синфхоналар... Бундай «билим масканлари»ни кўпчилиги «курорт территорияси»га тушиб қолган аҳоли пунктларидадир. Уларга эътибор берилмайди. Лекин бу аҳволни нуфузли кишилар бошлиқ ҳар хил «текширувчилар» қайта-қайта келиб кўришади, бош чайқашади, мандатлар, мансабларини ўртага қўйиб ёрдам берамиз дейишади, шундан кейин дом-дараксиз йўқ бўлиб кетишади.

Биргина Сижжак қишлоғидаги йигирманчи йилларда қурилган эски мактаб биносини «янгилаш» учун ўн йиллардан бери ҳаракат қилинади. Қишлоқ совети раисининг ён дафтарида икки йил нари-берисида йигирмага яқин комиссия келиб-кетганлиги қайд этилган.

Шулар ичида иккита маориф министри ҳам бор. Бироқ қарийб 900 бола ўқийдиган даргоҳ ҳамон авария ҳолатида турибди.

Энди очиқ-ойдин айтилаётган гапларга қараганда «маблағ йўқ» эмиш. Баҳонани ўйлаб топганлар бор бўлишсин! Уларнинг андақ қитигига тегувчи саволимиз бор: мана шу рўдапо мактаб бинолари қаршисида қурилаётган дабдабали оромгоҳ кошоналар, ажабтовур туристик қароргоҳлар учун ажратилаётган ҳисобсиз маблағлар қаердан олинмоқда? Қачондан бошлаб тузумимизнинг энг олий «Ҳамма нарса болаларга бўлсин!» (В. И. Ленин) деган муқаддас шиорига амал қилишдан кўз юмадиган бўлиб қолдик? Наинки болаларимиз тупроғи ўйнаб ётган зах, оддий шарт-шароити ҳам йўқ синфхоналарда билим олса-ю, улар кўзини ўйнатиб биз қимматбаҳо гиламлар тўшалган, паркет полли, шинам, иссиқ хоналарда бамайлихотир ҳордиқ чиқарсак?!

Бундай адолатсизликка ўн йиллар давомида тоқат қилиб келганлар киму, дарёнинг бир қирғоғида икки хил манзарани вужудга келтириб қўйганлар ким?!

Жавобни бир томонга ботмонлаб, иккинчи томонга мисқоллаб «ризқ» улашадиган республика Госпланидаги валломатлар, бизга одами эмас, ери керак қабилда план тузган лойиҳачилар берсалар маъқулроқ бўларди. Ахир улар ҳам мактаб кўрган одамлар-ку!..

Ҳозирга келиб партия ва ҳукуматимизнинг экологик қонунбузарликка қарши тутган жиддий позицияси табиатга нисбатан нигилистик қарашлар пайини қирқди. Бу Бўстонлиқда ҳам сезиларли ўзгаришларга сабаб бўлди: хоҳлаганча иш юритиш «ҳуқуқи» бериб қўйилган бир нечта қурилиш трестларида на сув ресурслари, на тозалаш системаси ҳисобга олинган, лекин қурилиш бошлаб юборилган ҳар бири уч юз ўринли еттита меҳмонхоналар комплекси ҳамда Чорвоқ сув омбори атрофидаги, Бақакўл, Бойбоқсой, Белдорсойдаги қатор иншоотлар табиат муҳофазасига оид тартиб ва қонунларга жавоб бермайди, қонундан ташқари деб топилди.

Шундан кейин мазкур қурилиш раҳнамоларига раёнда марказий санитария системаси барпо этмасдан туриб, иш силжимаслиги аён бўлиб қолди. Шоша-пиша лойиҳа қайтадан кўриб, чиқилди. Лекин ҳозирча ишни жадал силжиб кетишига ҳеч ким кафолат беролмайди. Мутахассислар эндиликда Тошкент область сув хўжалиги бошқармаси билан Чорвоқ ГЭС ташкилоти зимма-

сига юкланган бу қурилиш бошлаб юборилган тақдирда, уни битказиб, тўла фойдаланишга топшириш учун ўн йил вақт керак бўлади демоқдалар.

Энди ҳақли савол туғилади: бу ишга ўн йил бурун, балки ундан олдинроқ эътибор берилса бўлмасмиди?!

Бўстонлиқ қурилишларида амал қилиб келинган нотўғри тенденция ва унинг ҳозирги хунук оқибатлари аввало маҳаллий шарт-шароитни менсимамай, ўзбошимчалик билан иш тutilганлиги натижасидир. Яширишнинг нима ҳожати бор. Бош планни ишлаб чиққанларнинг мана шу «жузъий» камчилиги шу кунга келиб давлатга ҳам, табиатга ҳам жуда қимматга тушди: ҳозир қурилиш тўхтатиб қўйилган, худди кимсасиз харобаларни эслатувчи дам олиш зоналарининг сони тобора ортиб бормоқда.

Шулардан бири (ўзингизга маълум) Эшактепа ёнбошидаги бўлажак дам олиш комплексларидир. Бу ерда бири бирига туташ баҳайбат иморатлар анчагина. Улардан бирига яқинроқ келиб разм солинг: худди қум-шағал барханлари оралаб, «сузиб» келаётган кемага ўхшайди. Чунки Чорвоқ суви жуда олисда!.. Яқин теварақда ҳад-ҳисобсиз яшик-ромлардан иборат қурилиш ашқол-дашқоллари, темир-бетон блоклари тоғдай уюлиб ётибди. Уларнинг бир қисмини ёгин-сочиндан ўпирилиб тушган хандақлар ўз домига тортиб бормоқда.

Шамол авжга чиққан сари шундоқ кўз олдингизда минглаб дераза қанотлари очилиб ёпила бошлайди, ваҳимали овоздан қулоғингиз қоматга келади... Нимадир гурсиллаб аганайди, бетон устунлар зириллаб кетади. Чўчиманг, юқорида пиёз пўчоғидай қилиб тикланган омонат гишт деворлардан қайси биридинг қулади... Умуман, бу ердаги биноларнинг деярли ҳаммасида шундай «тўкилиш» жараёни давом этмоқда. Бу томонларга яқин ярим йилдан бери биронта тирик жон юрак ютиб қадам ранжида қилолмаётганлигининг боиси шундан.

Бироқ сиз ҳақиқий саргузаштни севсангиз, дадилроқ бўлинг! Ер ости йўлларида ўхшаб қолган узундан-узоқ коридорлар, лифт шахталаридан бир амаллаб йўл топиб, иккинчи, учинчи... еттинчи... қўйинг-чи, янада юқори-роқ қаватга чиқаверинг. Бирдан кўз олдингизда гўё уруш ҳақидаги фильмни суратга олиш учун махсус тайёрланган «жанггоҳ шаҳар» манзараси намоён бўлади. Буни киночилар лаҳжасида «декорация майдони» дейи-

лади. Аммо сиз кўриб турган манзаранинг ҳеч қандай кинога алоқаси йўқ. Шунчаки олти миллион (Худди ўша! Мўйноқ атрофидаги курорт шаҳарчасидек!) нари-берисида пул сарфлаб тикланган ва кейин ташлаб кетилган ёки бошқача айтганда «консервация» қилиб қўйилган оддий қурилиш объектларидан бири, холос.

Бўстонликдан ажратиб олинган қарийб 13,5 минг гектар майдонда шу аснодаги рўдапо объектлар нечта эканлиги албатта сизни қизиқтирса керак. Биз ҳам шуни аниқламоқчи бўлиб, курорт ва соғломлаштириш муассасалари қуриш Бош бошқармасининг Тошкентдаги идорасига боргандик, шу ташкилотнинг бошлиғи В. Н. Арбузов яқинда иззат-икром билан пенсияга чиқиб кетганлигини айтишди. Вақтинча бошлиқ вазифасини ижро этиб турган В. Ю. Манянсин, гарчи шу идоранинг узоқ йиллар давомида масъул раҳбарларидан бири бўлиб ишлаб келган бўлса-да, Бўстонликдаги тўхтатиб қўйилган қурилиш объектлари хусусида бирон-бир жўяли маълумот айтолмади.

— Бунинг учун, яхшиси, Госпланга мурожаат қилинлар. У ерда объектлар сонини ҳам, уларга кетган пул миқдорини ҳам аниқ айтишади. Чунки юқоридан берилган кўрсатмага биноан В. И. Суздальцева деган аёл ўрганиб чиққан.

Ўртоқ В. И. Суздальцева биз билан хоҳламайроқ, таранг қилиб гаплашган бўлса-да, фактларни ўргангани, маълумотлар ҳам қўлида борлигини айтди.

— Бироқ,— деди у,— юқоридагиларнинг рухсатисиз мен бирон нарса даёлмайман.

— Махфийми?

— Ҳа, шундоқ.

— Наҳотки ўзингиз ўрганган, билган нарсаларга ўзингиз жавоб беролмасангиз?

— Жавоб беролмайман дедим-ку! Тартиб шундай,— гапни қисқа қилди суҳбатдошимиз.

Бундай тартиб кимдан чиққан, ҳайрон қоласан киши.

Партиямиз оммадан пинҳона, ими-жимиди иш юритишдай эскича тенденцияларга қарши кураш учун жанговар ошкоралик шиорини ташлади. Бу яхши, аблатта. Аммо ошкораликнинг ҳаётбахш шабадаси ҳали ҳам кирмаган, бюрократик бикқиқлиги билан одамларни қийнай-диган идоралар ҳамон мавжудлиги кишини афсуслантиради.

Биз Бўстонлиқнинг «янгича» курорт қиёфасини яратишга жалб этилган йигирма битта лойиҳалаш институт-

лари орасида ижодий ҳамжиҳатлик муҳити йўқлиги, қурилиш ташкилотлари раҳбарларининг хўжасизларча масъулиятсизлиги орқасида келиб чиққан парокандаликларга аниқ баҳо берилишини сўраймиз. Чунки давлатнинг бир неча ўн миллионлаб маблағи сарф этилган бу ўлик объектлар йиллар давомида қаровсизликдан емирилиши, ишдан чиқиши, зиён келтирувчи манбага айланиши мумкин....

Дарвоқе, чиқиндиси бошига чиққан антиқа қурилишларни кўраман десангиз Эшактепага чиқинг!

8. ТОЙНИ ЧАВАНДОЗ МИНАДИ

Отни нотўғри тушовлашди,
Юришга мажоли йўқ дейишади,
Билиб қўйинг: бу ёмон!
Урхун-Енисей битигига оид
«Тавбирнома»дан

Бўлажак денгиз остида қолиб кетган, ўнлаб аҳоли яшайдиган жойлар орасида салмоқли ер йўқотгани Боғистон билан Сижжак қишлоқлари бўлса керак. Бир ярим минг гектардан зиёд дала-боғлар ва уларнинг обиҳаёт манбаи — олтмишга яқин серсув булоқлар сув остида қолиб кетди, аҳоли тоғ этагидаги яйдоқ қирлик бағрига кўчирилди. Чорвоқ ГЭС раҳбарлари сув муаммосини (чунки сув бўлса тоғнинг ҳар қандоқ жойида одам фаровон яшаб, хўжалик юритиши мумкин) юқоридан оқиб келувчи сой ўзанларини янги аҳоли пунктларига буриш йўли билан ҳал этиб берамиз, деб кўпчиликни ишонтиргандилар. Аммо бу ҳам одатдагидай қуруқ ваъда бўлиб чиқди. Бу атрофларда суғориладиган бўйрадай ер тиллага тенг бўлиб қолди. Бир қисм аҳоли ўз ерига «сигмай» кўчиб кетди.

Лекин гап бошқа томонда: икки-уч чақирим наридаги қўшни Нанай қишлоғи баландроққа жойлашганлиги учун денгиз «доми»дан омон қолди. Бироқ унинг серунум, энг сара ерларини сув эмас, шаҳардаги кўпгина ташкилотлар «ютиб» юборди. Гап бу ерда фақат шу қишлоқ ҳақида кетаётгани йўқ, райондаги кўплаб хўжаликларнинг оборотдаги ер фондидан турли қинғир йўллар билан юлиб олинган дала-боғлар ҳақида кетмоқда, бирон наф ўрнига ўн йиллар мобайида фақат зиён келтириб ётган «индивидуал» чорбоғлар ҳақида кетмоқда!

Айтмоқчи, Нанайда бу чорбоғларнинг ҳар хил шакл-

шамойилдаги турфа манзараларини кўришингиз мумкин. Улар анчагина. Атрофи тиканак симлар билан ўралганлари ҳам, бетон давор билан ўралганлари ҳам бор. Ҳар бири худди алоҳида қонун-қоидага риоя қилувчи мустақил салтанатни эслатади. Ҳар ким ўз билганича иш юритади.

— Қишлоғимиз теварагида нима учун хўжалигимиздан ер олиб, нима учун қанча-қанча маблағ сарфлаганини ўзи билмайдиган «чорбоғчи» ташкилотлар истаганча топилади, — дейди шу ердаги совхознинг маданий ишлар бўйича директор ўринбосари Мадраҳим Тиллаҳонов. — Улар эгардаги узангининг вазифаси нима эканлигини билмасдан туриб, чавандозликка ишқи тушган одамни эслатади.

Ҳақ гап! Бунга Чирчиқ шаҳри яқинида жойлашган «Октябрь Х йиллиги» пансионати раҳбарларини мисол қилиб келтириш мумкин. Ўз қўллари остида шундоғам қаровсизликдан чакалакзор бўлиб ётган 36 гектар ерлари бўла туриб, улар узоқ Бўстонликдан яна қўшимча ер олиш ҳаракатига тушиб қолдилар. Бу «ташаббус»ни ўйламай-нетмай қувватловчилар ҳам топилади. Пансионат Нанайдаги совхозга қарашли навқирон боғлар маскани Денап ерларига «харидор» бўлди. Шундан кейин уларнинг шаштини қайтаришга на совхоз маъмуриятининг, на район раҳбарларининг қурби етди. Катта сарф-харажатлар эвазига барпо этилган соҳил бўйидаги боғ-даланинг 20 гектар қисми «юқоридан» берилган кўрсатма билан пансионат ихтиёрига ўтиб кетди.

Бироқ, Ўзбекистон касаба союзлари Советига қарашли ушбу пансионат маъмурияти яхши ишга қўл урибди. Денап мезазорларини парваришлаб, дам олувчиларни табиат неъматлари билан роса сийлаётган бўлишса керак, деб ўйласангиз янглишасиз! Ҳозир ўша Денапдаги баравж боғ ўрнида яккам-дуккам дарахтлар қолган, холос... Узумзор ўрнида ошхона, ётоқхона, водопровод минораси сингари жами бир миллионга яқин пул сарфланган қурилиш иншоотлари қаққайиб турибди... Чунки «чорбоғ» бир пайтлар қанчалик шошилинич равишда қурилган бўлса, шундай шошилинич равишда ташлаб кетилган. У ернинг ҳузурини ўн икки йилдан бери учта қоровул, битта комендант штатидаги одам кўриб ётибди...

Денапдан яна 10 гектар ерни «ўзиники» қилиб олган Чорвоқ ГЭС «дам олиш» зонасида аҳвол бундан ачи-нарлироқ...

Қишлоқнинг кунчиқар томонидан Чақмоқсанг, Самбусак, Калит ерларидаги ёнғоқзорлар аллақачон қўлдан бой берилган. У ернинг «чорбоғчи»лари орасида геология министрлиги ҳамда энергетика ва электрлаштириш министрлигига қарашли автохўжалик раҳбарлари ҳозирча фаоллик кўрсатиб, тезкорлик билан иккита кўп қаватли (илмий лаборатория ниқоби остида) бинони тикламоқдалар. Ҳар иккисидан чиқадиган ифлос сув дарёга тўғрилаб қўйилган.

Наҳотки, бу «омонат пойдевор» устига қурилаётган иморат эгалари Ўзбекистон ССР Сув тўғрисидаги кодекснинг V бўлим, XXVIII боб, 132-моддасига мувофиқ сувни булғаган ва ифлослашда айбдор бўлган шахслар ССР Иттифоқи ва Ўзбекистон ССР қонунларига мувофиқ жиноий ва маъмурий жавобгарликка тортиладилар, деган жумлалардан беҳабар бўлсалар! Район санитария ва эпидемиология станциясидаги ўртоқлар қаёққа қарашяпти?!

Нанайдаги «Правда» гезетасининг 50 йиллиги» совхозининг кунига яраб турган серунум ерлари хомталаш қилиниб, ғайриқонуний қурилишлар кўпайиб кетганлигининг «ўзаро келишувга» асосланган ярим расмий сабаблари ҳам бор. Яъни бир пайтлар хўжаликлар билан шаҳардаги корхоналар ўртасида «сендан угина, мендан бугина» қабилидаги алоқалар авж олиб кетганди. Буни «ўзаро ҳамкорликка асосланган янгича иш юритиш усули», деб талқин қилинарди ҳам.

Шундай талқиннинг қурбони бўлган Қорабулоқ ҳақида қисқача тўхталиб ўтмоқчимиз. Икки томони баланд тоғлар билан ўралган, бир ёнбошини Пском ювиб ўтувчи бу сўлим маскан илгари кичик қишлоқча бўлган. Унинг мафтункор табиати одамларни доим ўзига чорлаб турган, у ердаги ҳар бир дарахт ардоқланган.

Водийни кесиб ўтган сўқмоқ йўл бўйидаги баҳайбат ёнғоқ дарахтлари остидан қайнаб чиқувчи зилол сувли чашмалар бу жойнинг Қорабулоқ деб аталишига сабаб бўлган дейишади. Катта-кичик жилғалар орқали пастликка интилаётган булоқ сувлари қалин дарахтзор-ўрмон адоғига етгач, шаршарага айланар, ўнлаб тош зиналарга урилиб, дарёга қуйилар, унинг гуриллаган овози бутун борлиқ бўйлаб ҳаётбахш тантанаворликнинг акс садоси бўлиб янграб турарди.

Кунларнинг бирида худди мана шу Қорабулоққа Ўзбекистон ССР Пахта тайёрлаш ҳамда алоқа министрликлари қўшалок «харидор» бўлишди. Иккиси ҳам «бой»

ёрдами тегадиган ташкилот: биридан чорва учун озуқа ундириш мумкин, иккинчиси хўжаликда телефон алоқасини йўлга қўйиб беради, деб ўйлашди. Шундай қилиб, совхознинг ўша пайтдаги раҳбарлари бир ўқ билан икки «қарга»ни урмоқчи бўлишди. Бироқ министрликлар орасида жой талашиб келишмовчилик чиқди: ҳар икки томон ҳам ўзининг «Ниагара шаршараси»га эга бўлишни истарди.

Ниҳоят, алоқачилар зўр чиқишди. 1975 йили улар 7023 сўму 91 тийинга беш гектар ер «сотиб» олдилар. Тўғрироғи, Қорабулоқнинг бутун табиати шунча пулга бой берилди.

Ерга «эгаллик» ҳақидаги ҳужжатнинг бир нусхаси расмий дафтарга тикилгач, алоқачилар водийнинг беш гектар эмас, бутун территориясини сим тўр билан ўраб, ўзлариники қилиб олдилар. Сўнгра, «ёввойи» табиат қиёфасига замонавий «сайқал» бериш бошланди: энг аввало азалдан қайнаб чиқувчи булоқлар атрофи бетонланиб, «кўзи»га темир трубалар қоқилди. Натижада, улар атрофидаги азим ёнғоқлар қуриди, сув қочди. Ҳозир 50—60 саржин баландликдан сапчиб тушувчи шаршаларнинг овози сўниб бормоқда...

Аммо алоқачилар совхоз раҳбарларига қишлоқлараро телефон станцияси қуриб берамиз, деб берган ваъдаларининг устидан ҳалигача чиққанлари йўқ.

Яқин-яқинларгача Бўстонликдан олганга яраша «арзийдиганроқ» ер ундирнишга ҳаракат қилиб юрганларнинг кети узилмасди. Масалан, бир амаллаб асраб қолинган ўша Денап соҳилидаги сўнгги ўн гектарли боғ устида «Ўзбекфильм» маъмурияти суратга олиш майдони барпо этмоқчи бўлди. Албатта, киночилар ўз маҳсулотимизни сизларга текин намойиш этиб «ёрдам» берамиз дейишгани йўқ. «Юқорироқ»дан ҳаракат бошлашди — хат устига хат кўтариб келишди.

Бироқ «Правда» газетасининг 50 йиллиги совхозининг янги раҳбарлари хат йўллаган ташкилотларга ўз ҳурматларини изҳор этган ҳолда, устомонлик қилишди: мабодо киночиларимиз мусаффо тоғ ҳавосидан баҳраманда бўлиб, яхши асарлар яратмоқчи эканлар, уларга керакли жойни ўзимиз кўрсатамиз. Лекин хўжалик балансидаги ердан, боғ ёки яйловдан, ҳатто бутазордан бирон гектар беролмаймиз, дейишди мулоҳимлик билан.

Бу хилдаги дангал гапларни Бўстонликнинг турли минтақаларидан «ҳавас учун» ер олиб қўйиб, нима қи-

лишини билмай юрган кўпдан-кўп ташкилот бошлиқларига ҳам айтиш пайти келганга ўхшайди. Ахир, тойни чавандоз мингани маъқул. Умрида эгарга ўтирмаган одам ўзини ҳам, аргумоқни ҳам қийнаши мумкин.

Яна бир нарсани таъкидлаб ўтмоқчимиз. Яқинда партия-ҳукуматимиз томонидан шаҳарлик меҳнаткашларга, қорхоналарга чорбоғ участкалар ажратишни кенг йўлга қўйиш ҳақида махсус қарор чиқарилди. Бу Бўстонлик ерлари учун «даъвогарлар» сонининг кўпайиб кетишига сабаб бўлди. Айниқса, шахсий чорбоғ ишқибозлари дарё ва булоқлар бўйидаги соя-салқин унумдор ерлардан, электричка қатнайдиغان темир йўл атрофидаги қулай дала-боғлардан ўз «улуш»ларини талаб қилиб, турли идоралар эшигини қоқмоқдалар, имтиёз берувчи ҳужжатларни пеш қилмоқдалар.

Ҳа, Бўстонликдан ер олишда маҳкамавий тазйиқ ўтказиш йўллари яна кучайиб қолди. Бу борада, айниқса, ҳуқуқ ва тартибот посбонлари бўлган республика прокуратурасидаги ўртоқлар ўзларини камтарроқ тутишмаяпти, уларга кўрсатилган унча-мунча жой ёқмаяпти. Энг сўлим, энг чиройли ҳамда қулай участка беришларини талаб қилиб, мана бир неча ойки, район маъмуриятини ҳоли жонига қўймаяптилар.

Шу ерда тегишли кишиларга тагин бир нарсани эслатиб қўймоқчимиз: тўғри, ер ажратиш ҳақида қарор чиққан. Бу кенг жамоатчилик манфаатини ўйлаб, ўз вақтида чиқарилган оқилона қарор! Лекин унинг бирор жойида чорбоғ участкалар айнан Бўстонликдан ажратилсин, деб ёзиб қўйилмаган-ку!

9. РЕЖАСИЗ ИШ – ХҲЖАСИЗЛИК

Агар сен ҳақиқатни айтгани амалиндан кўрқсанг, ёш жоним бор десанг, қўй, мен гапирай, менинг амалим йўқ, ёшим ҳам бир жойга бориб қолган. Сен тескари қараб тур,
мен айтмай!

А. Қаҳҳор

Кўҳна дунё донишманди Платон ўз даврида Юнонистоннинг еру ўпқонлари чорва туёғи остида топалаётганлиги хусусида ташвишланиб ёзган... Бу муаммо айниқса XX асрга келиб яна долзарб, «чирсиллаб» турган масала бўлиб қолди.

Ўзимиз ҳақимизда гапирадиган бўлсак, ўрмон ва яйловлардаги табиий имкониятлардан фойдаланишда

шундай тартибсизликка йўл қўйилдики, бунинг учун келажақда авлодлар олдида жавоб беришга тўғри келади.

Икки йил муқаддам «Чорвоқ» совхозига қарашли ерларда табиат муҳофазасига оид фильмни суратга олиш пайтида қуйидаги манзаранинг гувоҳи бўлганмиз: тоғ бағрига ёйиб юборилган чорва подаси атрофдаги навниҳол, ўт-ўланларни шипшийдам қилиб бормоқда, дарахтларнинг пўстлогигача ҳам шилиб емоқда. Узоқдан қараган кишига осойишта бўлиб кўринадиган бу манзарани оператор сезгирлик билан суратга туширишга ҳаркат қиларди.

Ушанда кекса чўпон бизларга қараб шундай деганди:

— Сувсизлик бир-икки ой давом этиши, олов шохшаббани ялаб ўтиши мумкин — борлиқ табиат озгина вақтдан кейин ўзини ўнглаб олади. Аммо чорва туёғи етган жойда бирон нарсанинг кўкариб кетиши маҳол!

Ҳа, чорвачилик ва табиий мувозанат бир-бирига қарама-қарши кучга айланди. Республиканинг қатор тоғли районларини кезаркансиз, хўжалик юритишдаги нўноқлик орқасида бир жойни ишдан чиқариб, «иложсиз»ликдан иккинчи жойга ҳайдаб келтирилаётган минглаб қўй, мол подаларига йўлиқасиз, йўл-йўлакай яйдоқлатиб кетилган манзарани кўрасиз.

Бундан тоғли зоналардаги яйловлардан қишлоқ хўжалигида фойдаланиш керак эмас, деган маъно келиб чиқмайди. Ҳар бир ернинг ўзига яраша шарт-шароити, аниқроқ қилиб айтганда, меъёр чизиги бор. Мана шуни бузмаслик керак. Масалан, тоғларда боқиладиган чорва сонини белгилашда албатта, ўша зонадаги озуқа имкониятини ҳисобга олган ҳолда иш юритиш лозим. Бу ҳақда махсус кўрсатма ва илмий йўл-йўриқлар бор. Лекин қани энди унга амал қиладиган азамат!

Биздаги ўрмонлар атмосфера, ҳайвонот дунёси, тупроқ, сув, ҳаво, атроф-муҳит ҳолати билан узвий боғлиқдир. Шу сабабдан биринчи категорияга киритилган. Афсус, у узоқ йиллар ўз қадрини топмай келди.

Ўзбекистон ССР Олий Совет Президиуми томонидан тасдиқланиб, 1979 йил 1 январдан кучга кирган «ЎзССР ўрмон тўғрисидаги кодекси»нинг 69-моддасида шундай дейилган: «Ўрмонлар ва давлат ўрмон фондининг ўрмон билан қопланмаган ерларида, ўрмонга зарар етказиш мумкин бўлган участкаларда пичан ўриш ва мол боқиш тақиқланади».

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг 1980 йил 18 июндаги махсус қарорида эса «Урмонларда чорва боқиш ёки бошқа бирон мақсадда хўжалик юритиш» қатъий ман этилган.

Шулардан кейин ҳам Бўстонликда ҳеч қандай ўзгариш бўлгани йўқ. Ваҳоланки, кучга кирган қонунқоидалар аввалгидан баттарроқ қилиб бузиб келинди. Шубҳасиз, ҳукумат қонунларига зид бўлган бундай хатти-ҳаракатлар маъмурий жазога лойиқ. Бироқ районда айбдор шахслар устидан ҳалигача бирон марта жиноий иш қўзғатилмаганлиги одамни ҳайратга солади.

Бўстонликдаги азалдан чорвачиликда фойдаланиб келинган яйлов ва ўтлоқларга узоқ йиллар давомида нормадагидан қарийб бир неча баробар кўп (бунга шахсий хўжаликлар қарамоғидаги мол-ҳол кирмайди) чорва подалари ҳайдаб боқилди. Бу район учун жоиз бўлган табиий меъёрнинг кескин бузилишига сабаб бўлди, яйловларнинг тупроғи ўйнаб кетди. Кўп йиллик тўйимли ўт-ўланлар нимжонланиб, деярли йўқ бўлди. Ҳозир бунинг оқибати ўлароқ тоғ ораларида дашт ва чўл зоналари пайдо бўлиш хавфи туғилмоқда.

Яқинда район ўсимлик дунёсини ўрганиб чиққан ЎзССР Фанлар академияси Ботаника институти олимлари аҳвол шу даражада давом этаверса, ўн беш йиллардан сўнг Бўстонликда ҳалокатли деграция бошланиб, чорва очарчилиги рўй бериши мумкин, деган хулосага келдилар.

Бу гапларда жон бор. Ҳозир шу ердаги айрим чорвачилик хўжаликларига қарашли пичанзорлардан ўриб олинаётган озуқа 1975-80 йилларга нисбатан қарийб саккиз-тўққиз баробар камайиб кетган.

Бу муаммолар ҳам табиатни, ҳам колхоз ва совхозлар аҳволини танглаштириб қўйди. Статистика маълумотларига қараганда, районда етиштирилаётган чорвачилик маҳсулотларининг таннархи йилдан-йилга кўтарилиб бормоқда. 1983 йили Фрунзе номли колхоз давлатга гўшт топшириш планини 47 тоннага ошириб бажарди. Бироқ соф фойда 0,1 процентни ташкил этди, холос. Чунки хўжалик учун бир центнер пичан тайёрлаш аввалги йилдагидан бир ярим баробар қиммат — 4 сўм 02 тийинга тушган.

Районнинг экономикаси дуруст деб келинаётган бир-икки хўжаликларида ҳам кўрсаткичлар бундан яхши эмас. Унинг устига ерларнинг анчагина қисми ҳар хил

қурилиш «чорбоғ»лар ҳисобига қисқариб бораётганлиги ҳаммага маълум. Бироқ область планлаштириш бўлимидагиларни бу масала асло қизиқтирмайди. Улар биз ҳеч нарсани билмаймиз, билишни хоҳламаймиз ҳам дегандек кабинетларда ўтириб олиб йилдан-йилга чорвачилик маҳсулотлари етиштириш планини ошириш билан овора. Масалан, 1987 йил учун биргина сут етиштириш планини район бўйича 735 тоннага оширилган.

Маълумки, республика қишлоқ хўжалиги министрлиги (ҳозирги агропром) ҳамда маҳаллий советлар хўжаликларнинг нотўғри иш юритиши орқасидан келиб чиққан камчиликларга чек қўйишлари, «ошириб» ёзишларни тугатиш ҳақида қайғуришлари лозим эди. Аммо улар келажак ҳаққи, шу хайрли ишларни амалга ошириш ўрнига, ҳамон Бўстонликқа «гектарчи»ларга хос муносабатда бўлаётганликлари, унинг яйлов ва ўтлоқлари устидан тўла «ҳақ-ҳуқуқ» талаб қилаётганликлари одамни ажаблантиради.

Шу ўринда ердан фойдаланиш республика Бош бошқармасидаги мутасадди ўртоқларга ҳақли эътироз билдириб ўтиш лозим бўлади: мана йигирма йилдирки, улар Ўзбекистонда яйловлар қанчага қисқариб, қанчаси қолди, аниқ билмайдилар. Ҳамон эски ҳисоб-китоб билан иш юритиб келмоқдалар. Ваҳоланки, шунча вақт мобайнида чорва туёғи бир неча баробарга кўпайиб кетганлиги ҳаммага маълум.

Айниқса тоғли зоналарда боқилаётган мол-қол ҳақида аниқ маълумотга эга бўлмаслик ёки мавҳум маълумотлар бериш замирида қандайдир одамни чалғитиб юборадиган сир-асрорлар борга ўхшайди... Жумладан, 1984 йили Тошкент область марказий статистика бошқармаси областда «Боқувда бўлган ва яйловлардагидан ташқари 144,9 минг қорамол бор», деб эълон қилди.

Аслида жами қорамол қанча? Ҳеч кимга маълум эмас!

Ҳисоб-китобдаги мана шундай чалкашлик табиат имкониятларидан аёвсиз фойдаланиш тенденциясига кенг йўл очиб берди. Хусусан, Бўстонлик тоғларида мувозанат бузилди, дендрологик қиёфа ўта қашшоқлашиб қолди, мавжуд бўлган ўт-ўланларнинг қирқ беш тури батамом йўқ бўлиб кетди.

Умуман, бу ерда йўқ бўлиб кетиб «Қизил китоб»га тушмаган ёки тушиш арафасида турмаган нима қолди?!

Бодом, нок, писта, уноби, ёввойи олма каби ўнлаб мевали тоғ дарахтлари қуриб битди ҳисоб. Арча, ёнғоқзорлардан иборат ўрмонлар йил сайин Орол сувидай одамлардан қочиб бормоқда. Уларни ҳозир денгиз сатҳидан 1500 метр юқори бўлган жойлардагина учратасиз, холос. Ваҳоланки, яқиндагина шундоқ қўл узатса етадиган тоғ этаклари арчазор, ёнғоқзорлардан иборат бўларди. Бу хил нохушликлар олдини олиш, табиатга «қисман» етказилган «жароҳат»га малҳам қўйиш учун ҳозир мамлакат бўйича йилига 60 миллиард сўм ажратилмоқда. Шундан юз миллиони республикамизда оқизмай-томизмай «сарфлаб» келинган ҳам. Бироқ бу ерда оғриган бош қолиб, оёқни даволашга киришган нўноқ табибнинг хатти-ҳаракатига ўхшаш иш тутилган. Яъни шу маблар «жабрдийда» табиатга эмас, унга нодонларча зуғум ўтказган, охир-оқибат ўз ботқоғига ботиб қолган хўжаликлар аҳволини «яхшилаш» учун асқотган. Бу республика қишлоқ хўжалиги (агропром) ҳамда мелиорация ва сув хўжалиги министрликларининг ўртасидаги одамда шубҳа туғдирувчи «ҳамжиҳатлик»нинг маҳсули бўлса ажаб эмас...

Бўстонликдаги чорвачилик билан шуғулланадиган ўнта колхоз ва совхоз территориясида уларга қарашли минглаб гектар табиий ўрмон мавжуд. Ҳозир шу яшил бойликлар ўрнини ёппасига қўй-мол боқиладиган майдонга айлантириш хавфи турибди. Кейинги пайтларда минг-минглаб чорва моллари шипшийдан қилинган яйловлардан олиниб, шу ўрмонлар ичига ҳайдалмоқда. Улардан қолган ўт-ўлан эса озуқа ўрнида йиғиб олинмоқда. Демак, яна қонун икки карра бузилмоқда! Бу ўз навбатида мавжуд ўрмонларни ишдан чиқишига ёки кўр-кўрона йўқ қилинишига олиб келади.

Биргина мисол: кейинги йилларда Фрунзе, Жданов номли хўжаликлар территориясидаги жами 869 гектар ёнғоқзор — ўрмон яйлов деб хатланиб, ҳисобдан чиқариб юборилган. Агар район хўжаликлари зиммасида ҳар хил ўрмон мевалари ҳамда доривор ўсимлик маҳсулотлари топшириш плани ҳам борлигини ҳисобга оладиган бўлсак, бу тоқат қилиб бўлмас ўзбошимчаликдир!

Хўш, хўжаликлар табиатга терс қараб, чорвачиликдан «ютмоқчи» бўлаётган эканлар, аслида шундайми! Йўқ, улар фақат ютқазмоқдалар. Бунга колхоз, совхоз раҳбарларининг ўзлари ҳам иқрор бўлишяпти.

Фақат чорва «истиқболи»ни ўйлаб қилинадиган яна бир номатлуб тадбир бор. Бунинг ҳам адоғи табиат учун ҳалокатли! Яъни колхоз ёки совхоз ўзига яқинроқ жойдаги ўрмон хўжалигидан билет орқали маълум миқдорда ер «сотиб» олади. Маҳаллий миқёсдаги расмиятчилик учун шундай қилинса керак! «Шартнома»да на ажратилган майдоннинг аниқ ҳажми, на чорванинг сони кўрсатилади. Бу ҳар икки томоннинг бир-бири билан қай даражада тил топишига боғлиқ бўлиб, унинг замирида яшириниб ётадиган шахсий манфаатдорликлар ҳам йўқ эмас.

Райондаги биргина Фрунзе номли колхоз ўзининг 6450 гектар бедазор ва яйлови бўла туриб, шу йўл билан 14 минг бош чорвасидан 10 минг бошини ўрмон хўжалиги территориясида боқиб келмоқда.

Ўрмонлар устида бўладиган ҳар қандай «савдогарчиликларга» чек қўйилмоғи керак!

...Бўстонликқа чигирткадай ёпирилаётган яна бир офат хусусида тўхталиб ўтмоқчимиз. Бу — ҳар йили қўшни область ва районлардан ҳайдаб келиниб учтўрт ой давомида боқилаётган юз минглаб чорва подаларидир.

Утган 1986 йили Бурчмулла ўрмон хўжалигининг чорвадан дахлсиз бўлиб келган Пском зонасига Фарғонадан эллик (?) минг чорва моли ҳайдаб келиб боқилди. Таассуфки, текширилганда улар сони қоғоздагидан икки баробар ортиқ эканлиги аниқланди.

Худди ўша йили Чирчиқ ўрмон хўжалиги территориясида «чет»дан етмиш саккиз минг (қоғозда) қўй-қўзи ҳайдаб келиб боқилди.

— Бу нормадагидан бир неча маротаба ортиқ, — дейди хўжалик директори Эргаш Эшматов, — яқин-яқингача ўзининг қалин ўрмонлари, серўт яйловлари билан оғизга тушган Майдонтол водийсининг ҳозирги қиёфаси жуда аянчли. Қир-адирлар яйдоқланиб бўлган, тупроғи ўйнаб ётибди. Ёмғирдан ювилиб, ўпирилиб тушаётган жойлар кўпайиб бормоқда... Лекин шунга қарамай куни кеча ўрмон хўжалигимиз территориясига Фарғона водийсидан 64 минг бош қўй келтириб ёйилди. Иложимиз йўқ, «қўшни»ларнинг бундай оғирини енгил қилиш олдиндан анъана тусига кириб қолган экан. Фармойиш шундай!

Ҳа, ҳамма жойда ўт сероб бўлган 1987 йили Тошкент область ижроия комитети раисининг махсус фармойишига биноан Бурчмулла ва Чирчиқ ўрмон хўжалиги территориясидагина 146700 (бу қоғоздагиси) чорва ҳайдаб келиб боқилган экаң, ҳақли савол туғилиши мумкин: нима учун, Бўстонлиқнинг ўтлоқ ва ўрмонлари турли тазйиқ-таъсирлардан сийраклашиб бўлди-ю, қачонлардир кучга кириб қолган эски «анъанага» чек қўйилмаяпти! Нима учун ҳукумат қарорларига ҳалигача ижобий ёндашилмаяпти?

Район раҳбарлари шу мазмундаги гапларни фармойишга қўл қўйган ўртоқларга босиқлик билан тушунтирмақчи бўлгандилар, аммо улар «эгоистлик»да, «юқоридан бериладиган кўрсатмаларни шубҳа остига олиш»да, ҳатто «умумдавлат аҳамиятига молик бўлган иқтисодий тадбир»га тўсқинлик қилишда айбландилар.

Қаранг-а, нақадар баландпарвоз, дағдағали гаплар! Буни ўзига «қалқон» қилиб олганлар умумдавлат ватанпарварлигини даъво қилишлари ҳам мумкин! Лекин уларни табиатга нисбатан беҳаёларча алдоқчилик қилинаётгани асло қизиқтирмаса керак: 35 минг бош деб ҳайдаб келинган қўй-қўзилар уюри яқинда махсус группа томонидан саноқдан ўтказилганида 75 мингдан зиёд бўлиб чиққан бўлса, нима қилибди! Тоғнинг бирон жойи камайиб қолармиди?!

Узоқ йиллар давомида «кўрсатмалар»га қуллуқ қилавериб, «одоб сақлаш» кўникмаси қон-қонига сингиб кетган айрим раҳбар ўртоқлар ҳалигача ўзлари ўралашиб қолган «қобиқ»дан ташқарига чиқолмаяптилар чоғи...

Шу ерда ҳангоманамо бир воқеани эслатиб ўтиш жоиздир: дам олиш куни эди. Чет бир район бозорини томошалаб, орқага қайтмоқчи бўлдигу кутилмаган тўполоннинг устидан чиқдик. Дарвоза олдида одам тирбанд. Халойиқ худди денгиз каби чайқалар, олға сурилар, бирдан орқага оғиб кетарди. Ҳамма ўзини бир четдаги туйнукдай темир эшикка уради. Ташқарида ҳам, ичкарида ҳам бақирӣқ-чақирӣқ, ёш болаларнинг йиғи-сигиси бутун майдонни тугган.

Бу ур-сурнинг сабабчиси, ўрта яшар, пачоққина одам бир четда туриб олиб, қўлидаги калитни ўйнар, атрофида йиғилганларга эшикни берқитишга бозоркомдан «буйруқ» бўлганлигини айтарди.

Бозоркомни топиб келишди.

— Бизга юқоридан — райфинотделдан кўрсатма

беришди, — деди у бепарвогина. — Одамлар патта олмай кириб кетаётгани учун бекитдик. Дарвозани очдиришга менинг ҳаққим йўқ!

— Уша райфиндагиларга айтинг, бу манзарани келиб кўришсин. Ярим соатдан бери чиқиб кетолмай жазирама иссиқда куйиб бўлди, давлатга одам ҳам керак! — деди бола кўтарган ёшгина жувон.

— Синглим, менга тинчлик керак! Ҳар қаёққа чопиб, «катта»ларга ақл ўргатадиганлардан эмасман. Буйруқни бажараман, холос! Менинг шундоғам ишим кўп! — бозорком шартта бурилди-да, ўз идораси томон йўналди.

Худди шу пайт занжир узилди шекилли, қарсиллаган овоз эшитилди, дарвоза қанотлари даранглаб очилиб кетди.

Бу одам-ку, райфинотдел раҳбарларига бирон сўз айтиб «ақл ўргатишга» юраги дов бермас, эҳтимол тили қисикдир. Шунинг учун ҳам ўз «тинчи»ни ўйлаб, буйруқни бажарар... Бироқ Тошкент области ижрокомидагиларнинг тиллари нега қисик? Наинки, мана бир неча йиллардан бери мурасасозликка қарши, ошкоралик ҳақида гапирилаётган бўлса-ю, улар «занжир» узилишини кутиб ўтирсалар! Наҳот, «юқоридан» кўрсатма берувчиларга имкониятимиз йўқ, Бўстонликда аҳвол чатоқ, у ернинг табиати шундоғам ночор бўлиб бормоқда, деган гапни рўй-рост айтиш шунчалик қийин бўлса! Ахир бошингга қилич келса ҳам тўғрисиани гапир дейдилар-ку, машойихлар.

Майли, ижроком раҳбарлари, ҳатто водийлик чорвадорларга тегишли оддий бир гапни ҳам айтишдан истиҳола қилишаётган бўлса, улар «тесқари қараб» туришсин, биз айта қолайлик: ҳурматли фарғоналик дўстлар, қачонгача чорвангиз ризқини пахта монокультурасига бой бериб, кенг кўламадаги алмашлаб экишни пайсалга солиб келасизлар? Бу иш амалга оширилса, чорва етарли озуқа запасига эга бўлар, минглаб қўй-қўзи уюрларини сарсон-саргардон қилиб қўшни областга ҳайдаб келиб боқишга ҳожат қолмасди.

Энди мана шу муаммоларнинг олдини олишнинг иложи бормикан! Бор. Бунинг учун режасиз ишга чек қўйиб, оқилона иш юритиш: илғор технологияга риоя қилиш; ноўрин буйруқбозликларнинг пайини қирқиш керак.

Демак, ўзни ўту чўққа ураверишнинг ҳожати йўқ. Бу соҳада қатор тараққий этган мамлакатларнинг тажрибаси ҳам бор.

10. «ТУЛКИ ДУМИ»НИ ЯШИРИБ БУЛАДИМИ ЕКИ ЁВЧИҚАНДА НИМА ГАП?

Кутилмаганда рўй берувчи самовий офатдан қутулиб қолишининг иложи бор. Лекин инсон ўзи яратиб қўйган офатдан ўзи қочиб қутулолмайди.

Шарқ мақоли

У киши билан район газетаси редакциясида танишгандик. «Шу тоғларнинг шайдоси — шоир», деган эдилар ўрта яшар кишини бизга рўпара қилиб. Аммо «Шоир» шеър ўқимади, одатдагидек ўз ижод намуналари — «мажмуа» дафтарни ўқиш учун бизга топширмади. Қисқагина салом-алик, ҳол-аҳвол сўрашиш билан кифояландик.

Орадан анча вақт ўтгач, у ҳузуримизга кириб келди: «Бўстонлиқ ҳақида бир нарса қоралагандим, фикр-мулоҳаза билдирсангизлар», деди.

«Сариқ тулкининг думлари». Мақола сарлавҳаси, унинг остидаги Эсхилнинг «Занжирбанд Прометей»идан олинган:

О, муқаддас, қудратли Она,
Мовий само, замин узра нур таратувчи,
Оҳим эшит, ўртамоқдалар мени ноҳақ!

мисралари қўлёзмада бир «гап» борлигини англатиб турарди. Қўлёзмани диққат билан ўқиб чиқдик. Чиндан ҳам мавзу қизиқарли, «занжирбанд» қилинаётган Бўстонлиқ табиати ҳақида эди: Чирчиқ шаҳаридаги корхоналарнинг сон-саноксиз мўриларидадан бурқсаб чиқиб, ҳавони бузаётган, дала-боғларга зиён-заҳмат етказаётган заҳарли тутунлар — «сариқ тулки думи» ҳақида далиллар билан фикр юритилар, нохуш ҳодисанинг оқибатларини ўйламай, лоқайдлик қилаётган район раҳбарлари танқид остига олинарди.

Ҳамкасблардан «шоир»га иложи борича ёрдам беришларини сўраб илтимос қилдик.

Чамаси, бир ойлардан сўнг, матбуот саҳифасида бутунлай тескари мазмундаги мақола босилиб чиқди. «Химия саноатининг гуллаб-яшнаётганлиги» ҳақида! Эҳтимол унинг остида ўша таниш муаллифнинг исм-фамилияси бўлмаганда, эътибор бермасдик...

Кейин маълум бўлдики, газета редактори «Сариқ тулки думи» мақоласини босиб чиқариш учун район

раҳбарларидан изн сўраган экан, у ердагилар хушёр тортиб, «айбдорлар»ни излашга тушишибди. Сўнг завод бошлиқлари «масалага кенг ёндашиб», «тушунтириш» берибдилар. Шу асосда мухбир «огоҳлантирилибди», «масалага тор ёндашганлик»да, «умумдавлат манфаатларини кўра билмаслик»да айбланибди. Ҳатто унга маъмурий чора кўрилмоқчи экан, узр сўраб мақоласини қайтадан ёзибди.

Уша пайтларда бундай ишлар бўлиб турар, «маъмурий чора»нинг бозори чаққон, саноатчилар объектив баҳоналарни рўкач қилиб, ўз фойдаларига ҳар қанча фирромлик билан «тушунтириш» бера олишлари мумкин эди. Шундай усул билан шошилиш қуриб юборилган кўпдан-кўп корхоналарнинг номақбуллиги «эндигина» ошкор бўлмоқда; Андижон, Фарғона шаҳарларидаги гидролиз заводлари водийнинг гўзал табиатини ишдан чиқаришдан ташқари, чорвачилик истиқболининг ҳам кушандаси бўлиб келганлиги аниқланди. Тошкентнинг қоқ ўртасида «реконструкция» ниқоби остида бир неча баробарга кенгайтирилаётган чинни заводи ҳамда пойтахтнинг «Кунчиқар дарвозаси» деб аталмиш остонасида қурилаётган баҳайбат мотор заводи ҳали кўп ишканалар келтириб чиқариши ҳозирданок аниқ-равшан бўлиб қолмоқда.

Мотор заводи «осмондан тушгандай» тўсатдан пайдо бўлиб қолган, ҳатто ўша ерда қурилиш олиб бораётган ташкилот эгалари ҳам бунинг тагига етолмай бир неча кун бошлари қотиб юрган дейишади. Бу гапда жон бор: Чирчиқ дарёси соҳилида барпо этилган «Роҳат» дам олиш зонасини ҳамма яхши билади. Шу ерни янада кенгайтириб, кўп миллионли Тошкент меҳнаткашлари учун ёзги истироҳатгоҳга айлантириш мақсадида Бош план тузилганди. Шу асосда республика табиатни муҳофаза қилиш жамияти томонидан улкан табиат музейи комплексини қуриш, Ўзбекистоннинг турли областларига хос бўлган дендрологик олам мужассамлашган катта боғлар яратиш ишлари бошлаб юборилганди.

Нима бўлди-ю, бир кечада бу хайрли ишларнинг ҳаммасига нуқта қўйилди, муҳофаза жамиятига қарашли ўнлаб трактору бульдозерлар суриб чеккага чиқариб қўйилди, улар ўрнини «ғойибдан келган» темир-бетон блоклари, баҳайбат қурилиш техникаси эгаллади...

Табиат устига кўр-кўрона қилинган «босқинчилик» сабаби нимада, унинг бошида кимлар турган, ҳамон кўпчиликка қоронғи... Мотор заводи хусусида алоҳида тўхталиб ўтишдан муддаомиз шунга ўхшаш «тўсатдан» пайдо бўлиб қолган объектлар республикамизда анчагина эканлигини эслатиб қўйиш! Уларнинг деярли ҳар бири тепасида бир сўзли ўз «соқчиси» бўлган. «Тафтиш» қилишга ҳеч кимнинг ҳадди сиғмаган.

Чирчиқдаги биргина капролактама заводидан ҳавога чиқаётган заҳар-заққум Бўстонлиқни айланиб пойтахт осмонига етиб келгунча анча йиллар ўтди... Ниҳоят, бу корхонанинг иш фаолиятини «тафтиш» қилиш мумкин бўлди. Чунки мамлакатимиз бўйлаб бир қолипдаги, бюрократларча иш юритиш «анъана»ларига қарши ўт очилган, янгича фикрлаш куртаклари бўрта бошлаган эди.

Матбуотда капролактама заводи келтираётган фойда, саноат ривожидида тутган «фахрли ўрин» ҳақида эмас, балки атроф-муҳитга, одамлар соғлиғига етказётган зарари хусусида ёзилди, телеэкранда махсус кўрсатувлар уюштирилди, қуриб жиганага чиқаётган дов-дарахтлар, ҳосилдан қолаётган далалар киноленталар орқали кўрсатилди.

— Аммо, — дейди райондаги «Ленинград» колхозининг раиси Акром Пратов, — бир шов-шув кўтарилди-ю, яна ҳаммаёқ сув қуйгандек жимиб қолди. Ҳеч қандай ўзгариш бўлгани йўқ. Боғларимиз қуриб, ерларимизнинг ҳосилдорлиги йилдан-йилга пасайиб борапти. Тут барглари заҳарланган, пилла қурти боқолмай қолдик. Кеч-қурунлари ҳавода шундай сассиқ ҳид тараладики, нафас ололмай қоласиз. Бу ҳам етмагандек, мана кўп йиллардирки, капролактама заводи ўзининг ўта хавfli чиқиндиларини колхозимиз территориясига келтириб тўқмоқда. Бундан молларимиз, чорвамиз заҳарланиб, тез-тез нобуд бўлиб турибди.

— Раис бува, — деб гапга аралашди нарироқда турган кишилардан бири, — «бомба»ни шундоқ ёнимизга кўмиб кетишяпти, деб айтаверинг!

— Ваҳима қилма, бомба эмас, радиоактив модда! — луқма ташлади унинг ёнида турганлардан бири.

— Барибир эмасми!..

Бўстонлиқ «саноат чиқиндилари омбори»га айланиб бораётганлигини бизга район раҳбарлари ҳам айтишганди.

- Бориб кўрасизларми? — деб қолди Акром ака.
- Олисдами?
- Йўқ, машинада ўн-ўн беш минутли масофа!

Тошкент-Ғазалкент магистрал йўлидан чапга бурилиб, икки километрча юргач, қир ёнбағридаги каттагина қишлоққа кириб келдик. Бу ер Ҳайдарали қишлоғи деб аталаркан, беш юзга яқин хонадон истиқомат қилади. Уртадан кесиб ўтган асфальт йўл юқорироқдаги янги Паркент канали томон олиб боради. Канал кўпригининг нариги ёғида паст-баланд адирлик ерлар. Машина ўша ёққа қараб ўрлади.

— Яқингача бу жойлар Ёвчиққан деб аталарди, колхозимизнинг серҳосил лалми бугдойзорлари эди, — тушунтирди раис. — Авваллари ҳеч ким нима учун шундай аталишини билмасди. Энди эса ўз номига муносиб бўлиб қолди!

Бир чақиримча юргач, булутга ўхшаб буруқсаётган қалин тутун қаршисида машина тўхтади. Ҳаво бирдан ўзгариб, димоқни ёриб юборгудай сассиқ ҳид анқий бошлади. Дастрўмол билан оғиз-бурунни беркитишга мажбур бўлдик.

Шундоқ йўл четида кўмир кукунини эслатувчи қандайдир масса тоғдай уюлиб ётибди. Улар ёнида қора сақичга ўхшаш суюқлик билан тўлдирилган бир нечта баҳайбат ҳовуз... Тутун аралаш буруқсаган газ ҳиди шу ердан кўтариларди.

Капролакташ заводига қарашли «очиқ усул»даги бу чиқиндихона муҳофаза қонун-қоидаларига хилоф равишда ҳеч қандай ҳимоя тўсиғи билан ўралмаган. Яқин атрофда огоҳлантирувчи ёзув ҳам йўқ. Қачонлардир номигагина ўрнатиб қўйилган қоровулхона уйчаси ағанаб ётибди... Умуман, бу ерда одам зоти чидаб туриши мумкин эмас.

Атрофни ўн-ўн беш минут айланиб лоҳас бўлаёздик, кўзларимиз ёшланиб, бошимиз тошдай вазмин тортди, лабларимиз қуришди.

— Бу тутун билан ҳид бир нави, — деди бизга ҳамроҳ бўлиб келган Улуғ Ватан уруши ва меҳнат ветерани Тўқсон ота Калимбетов, — анави қурумга ўхшаб уюлиб ётганлари шундоқ балойи азимки, асти қўяверасиз! Сувга тушса вишиллаб кўпиради. Бир сиқими бир анҳор сувни заҳарлаши турган гап.

— Э, бу томонларда жала ёққандаги ташвишни кўрсангиз эди, — қўшимча қилди Акром ака. — Тоғдан оқиб келган сув шу ерда заҳарланиб, жилғаларга, жилғалардан ариққа, анҳорга қуйилади. Биз унинг йўлини тўсолмай ҳалак бўламиз. Саксон учинчи йили мана шу кукун таъсирида колхознинг юзлаб қўйлари, одамларнинг моли қирилиб кетди.

— Завод ўз чиқиндиларини қайси пайт ташиб келтиради?

Саволимизга Тўқсон ота жавоб берди:

— Ҳар куни қоронғи тушиши билан таший бошлашади, шундоқ очик машиналарда бурқситиб олиб келишади. Йўллар бўйига тўкилади. Ана ўшанда ҳамма кўчага чиқмай қўяди. Қишлоқни сассиқ ҳид қоплаб, уч-тўрт соатча тарқалмай туради...

«Чиқиндй»си очилиб-сочилиб ётган бу «омборхона»дан беш юз қадамча нарида жуда катта «қўрғон» кўзга ташланади, у Ёвчиққан қирларининг паст-баланд ўркачлари бўйлаб чўзилган бетон девор билан ўраб олинган. Тошкентдаги Ядро физикаси институтининг «ташландиқ» моддалари шу ерга келтириб кўмилади.

«Қўрғон» мутасаддиларининг юз фоиз кафолат бериб айтишларига қараганда «сақлаш омборларининг ўта мустаҳкамлиги илмий асосда ўрганиб чиқилган, бирон хавф-хатар рўй бериши асло мумкин эмас».

Еу гапларга ишондик дейлик. Лекин бизни бошқа нарса ташвишга солади: илмиёт ўта тараққий этиб кетганига қарамай, ҳозирча радиоактив моддаларини зарарсизлантириш масаласи бутун дунё олимлари олдида ҳал этилмаган муаммо бўлиб турибди. Шунинг учун «бедаво» чиқиндилар иложи борича одамлардан олисроққа, ҳар кимнинг ҳам қадами етавермайдиган овлоқ жойларга олиб бориб кўмилаётганлиги, ҳатто олис денгизлар тубига чўқдирилаётганлиги мутахассис бўлмаган одамларга ҳам маълум.

Биз атроф изда рўй бераётган ҳодисаларга шу кундаги талаб ва масъулият билан қарайдиган бўлсак, нега энди институт ўз «бомба»сини аҳоли зич яшайдиган қишлоқлар (бир-икки километр теварак-атрофда яна аҳоли пунктлари бор!) ёнгинасига, хўроз қичқирса етадиган Чирчиқ шаҳри «устига» келтириб кўммоқда? Ёки уларнинг асфальт йўли 20—30 километр «ичкарироқ» чўзишга маблағлари етмай қолганми?! Институтнинг олим улачилари бу ҳусусда нима деркинлар!

Ер юзидаги жамики мавжудот юпқа муқовали «Қизил китоб» саҳифаларидан «паноҳ» излаётган ҳозирги даврда биз онгли одамлар экологик тушунчани муқаддас эътиқод даражасига кўтармоғимиз керак. Чунки ички маънавий маданиятимиз, инсонпарварлигимиз тушунчамиздаги мана шу бурилишга қараб белгиладиган пайт келди.

А. Нурпеисов

Қўшнинг кўр бўлса кўзингни қис қабилида иш юри-тиб, Бўстонлиқ ҳиқилдоғидан тутган ўз панжаларини ҳамон қўйиб юбормаётган «Узбекхимпром» бирлашма-сига қарашли капролакташ бошлиқлари қачон танқид ва даккилардан хулоса чиқарадиган, атроф-муҳитга ет-казаётган социал, маънавий талафот учун жавобгарлиқ ҳиссини тушуниб етадиган бўладилар! Ёки Иттифоқ-нинг баъзи регионларидаги саноат корхоналарини бош-қариб келган, ҳеч нарсани менсимайдиган, «гап юқмас» айрим ҳамкасбларига ўхшаб одил суд курсисига ўтқазил-гандан кейингина ўзларига келармикан!

Умуман, уларга ҳомийлик қилиб турган Бирлашма корхоналарининг зиёни «сассиқ ҳид», «заҳарли кукун»-лардангина иборат эмас.

Райондаги боғларда август ойиданоқ хазонрезгилик бошланаётганлиги, дарахтларнинг баргу мевасига «доғ» тушиб, илма-тешик бўлиб кетаётганлиги ҳамда қишлоқ хўжалиқ экинларига ёппасига қирон келаётганлигининг яна бир сабаби бор. Бу зудлик билан олди олиниши керак бўлган кислотали ёмғирдир.

Узоқ йиллардан буён шу хавфли офат хусусида кўп гапириб келинмоқда. Саноати ривожланган мамла-катларнинг деярли барчасида шу «ёмғир» таъсирига тушиб қолган территориялар картаси тузиб чиқилган, шунга кўра табиатни «соғломлаштириш» тадбирлари белгиланади.

Мен бундан ўн йилча бурун «кислотали ёмғир» кел-тирадиган вайроналиклар Хиросимага ташланган атом бомбаси вайроналикларидан қолишмаслиги ҳақида ма-қола ўқиб, даҳшатга тушгандим. Ҳатто «Курьер» жур-нали саҳифаларида икки сурат босилган бўлиб, улар-нинг бирида чексиз ўрмон ичига қурилган биохимия корхонаси биноси тасвирланган, иккинчисида эса ўша ернинг ўн йилдан кейинги аҳволи — бутун ўрмондан

ном-нишон қолмаган аянчли манзара акс эттирилганди.

Бу ҳам «кислотали ёмғир»нинг атроф-муҳитга етказувчи хавф-хатарли таъсири ҳақида ҳушёрликка чорловчи огоҳлантириш эди.

Бундай қусурли ишлар, келажакни ўйламай қуриб ташланган табиий муҳитга ўнглаб бўлмас зиён-заҳмат етказувчи корхоналар бизларда йўқ эдими! Албатта кўп эди. Лекин ҳаммаси «беозор» деб яшириб келинади. Улар ҳақида «ёмон» гап айтиш гуноҳи азим ҳисобланган. Бунда албатта бир гуруҳ масъулиятсиз кишиларнинг экологик авантюристлик қарашлари асосий роль ўйнаганлигини яқинда таниқли совет олими, академик А. В. Яблоков афсус билан матбуот саҳифаларида айтди.

Ёмғир республикамизнинг қурғоқчил, тоғли районлари учун ҳаёт-мамонт масаласи эканлиги кўпчиликка маълум. Қадим-қадимдан халқимиз серёгин келган кунларни ризқ-рўз, қут-баракага қиёслаб келган. «Осмондан ёмғир эмас, ош-нон ёғяпти» деган сўз замирида бир олам маъно ётади.

Айниқса, ёмғир шивалаб ўтгандан кейинги тоғларнинг яйлову ўтлоқларидаги жонланишни, боғу ўрмонларидаги мусаффо тароватни кўз олдингизга келтириб кўринг-а!

Афсус, табиатнинг мана шу бебаҳо инъоми ҳозирга келиб Бўстонлиқ бошига оғир кулфатлар соладиган ёвуз кучга айланиб бормоқда. Бу Чирчиқдаги корхоналарнинг заҳарли чиқиндилари таъсирида вужудга келаётган, ҳозирча олимлар «сирли ёмғир» деб атаётган бедаво офатдир. Энди бу ҳақда баралла гапириб одамларни огоҳ қилиш, «кимёгарлар» олдига экологик қонун-қоидалар асосида жиддий талабларни кўндаланг қилиб қўйиш пайти келмадимикан!

Дарвоқе, ҳуқуқ-тартибот органларига Бўстонлиқнинг минглаб гектар дала-боғлари, экинзору яйловлари устига баъзи-баъзида ёғиб ўтувчи «ёмғир»и, аҳолининг соғсаломатлигига хавф солаётгани сир эмас, ўнлаб «тулки думи»дан, Ёвчиққандаги тартибсизликлардан ҳам хабарлари борми? Шундай экан, нега ҳамон қатъий чоралар кўрилмаяпти! Ёки қачонлардан бери давом этиб келаётган бу номаъқулчиликни чеклашга ҳамон ҳеч кимнинг ҳадди сиймаяптими?

II. САБ ОҚ

Табиатга муносабатда ўта эҳтиёткор бўлиш керак. Токи ҳамма нарсалар аниқ текширилган, ўйланган, ҳисобланган бўлсин... Агар биз бугун сиёсий планда тинчликни асраб, эртанги кунда яшаш ҳуқуқини қўлга киритганимизда ҳам индинга ҳаво, сув ва заминнинг заҳарланишидан қирилиб кетишимиз мумкин.

В. Распугин

Шу кунга келиб ичимлик сув танқислиги умумжаҳон муаммоси бўлиб қолди... ЮНЕСКО маълумотларига қараганда инсониятнинг иккидан бир қисми ташналикда кун кечирмоқда. Бу атроф-муҳитда ўтказилаётган нотўғри тазйиқларнинг маҳсулидир. Яъни ер юзидаги мавжуд оби ҳаётнинг тенг ярми одамларнинг ўзи томонидан яроқсиз қилиб, заҳарлаб бўлинган. Табиатнинг мана шу ноёб инъоми ҳозирга келиб, турли касалликлар манбаи бўлиб қолди — одамлар ёстиғини қуритаётган шу юқумли хасталикнинг саксон фоизи сув орқали тарқалмоқда.

Бундай хунук оқибатларни келтириб чиқараётган асосий омил саноат корхоналари эканлиги ҳаммага маълум. Олимларнинг фикрича, ҳалокатли тус олаётган бу кўнгилсизликдан қутулишнинг ягона йўли бор: сув ҳавзалари бўйига қурилган мавжуд корхоналар фаолиятини тўхтатиш ёки оқова сувли жойлардан узоқроқ масофага кўчириш керак. Чунки илмий тажрибалардан шу нарса маълумки, ҳар қандай мўъжизакор техника ҳам ифлосланган сувни «зарарсизлантириб», табиий ҳолига қайтаролмайди. Ифлос оқова турли йўллар билан дарё, кўл ва ер ости сувларига бориб қўшилаверади.

«Технократизм» гуллаб-яшнаган, тараққиётнинг «ақл бовар қилмас» чўққисига кўтарилган Япониядек мамлакатда ҳам ичимлик сув саноат чиқиндилари таъсирида йилдан-йилга заҳарланиб бормоқда, сувни расмана тозалаш масаласи муаммо бўлиб турибди. Натижада аҳоли орасида «минамата» касаллиги тарқалган. Уни даволашга медицина ожиз. Ҳозир шу касалликдан азоб чекаётган кишиларга, ҳаётдан кўз юмганларнинг яқинларига саноат концерни хўжайинлари пул жаримаси тўлаб қутулмоқдалар.

Бундай аҳволни келтириб чиқарганлар шу куннинг лаҳжаси билан «Гомо сапиенс» деб аталмоқда. Уларнинг

хатти-ҳаракати кўҳна ҳинд фалсафасига оид кўзлари, қулоғи, оғзини маҳкам беркитиб олган «Тийн мурти» (Уч маймунча)ни эслатади. Яъни борлиққа «кўрмадим, эшитмадим, билмадим» деб қараб ўз билганидан қолмай-диганлардир.

«Гомо сапиенс»лар бизларда ҳам бўлганми? Бўлганда қандоқ! Энг учига чиққанларини, табиатнинг муқаддас меҳробига бостириб кириб, оёқ ости қилаётганларни топишингиз мумкин эди. Ҳозир ҳам топилади. Бироқ биз уларни кўп йиллар давомида ўзимиздан ўзимиз яшириб келдик! Ҳазабимиз жўшиб, тилимиз «қичиб» қолган пайтларда «Шахсий манфаати йўлида ҳеч нарсадан тоймайдиған очофат капиталистлар»ни оқ калтак-қора калтак қилиш билан овора бўлдик. Энди ойдинлашдики, ўз «томорқамиз»да ҳам ишлар бинойидек эмас экан, инсон ва унинг ҳаёти ҳар қандай «жарима» инъомларга алмашилмаслиги, уни ғаровга қўйиш социалистик жамиятимиз учун буткул ёт эканлиги хийла унутилган экан. Ҳар қандай очофатликдан ҳам хавфлироқ, зарур бўлган пайтда башарасига қора ниқоб кийдирилувчи «маҳкамавий манфаатдорлик» деган гап-лар чиқиб қолди.

Агар шундай бўлмаса йигирма беш миллион (факт!) йиллардан бери даҳлсиз бўлиб келган Байкалдай табиат мўъжизаси бошига йигирма беш йил нари-берисида ҳалокатли кулфат солинармиди! Оролни қон-қақшатилармиди! Амур, Ладога каби улкан сув ҳавзалари булғатилармиди! Яқиндагина Қорабўғозкўл билан Каспий денгизи орасига «тов» солиб, 1980 йилнинг 2 мартини «асов табиат» устидан қозонилган ғалаба куни деб эълон қилганлар, бу мамлакат учун битмас-туганмас иқтисодий равнақ келтиради, дея жар солганлар бугунга келиб юзлари шувут бўлармиди!

Регарнинг тоғдан эсувчи ҳаво йўли зонасига алюмин заводи қурилармиди! Ҳозир биргина мана шу «хатолик» ни тўғрилаш озмунча харажат талаб қилиниши ҳақида гапирилмоқда. Лекин нима бўлганда ҳам шу регионнинг ери, табиатни сақлаб қолиш, одамлар саломатлиги ҳақида қайғуриш керак!..

«Атроф-муҳит мусаффо бўлсин, экологик мувозанат бузилмасин, халқ соғлиғига раҳна солаётган воситалар тақиқлансин!» Партия ва ҳукуватимиз томонидан қабул қилинган қарор ва ҳужжатларда шу сўзлар қайта-қайта такрорланмоқда. Аммо республикамизда табиатга муно-

сوباتда кескин ўзгаришлар сезилаётгани йўқ. Буни яқинда (1987 йил 17 август) СССР Министрлар Советининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиат ресурсларидан оқилона фойдаланиш комиссиясининг навбатдаги мажлисида алоҳида таъкидланди. Яъни Ўзбекистон ССРда корхоналари жойлашган ўнлаб марказий министрлик раҳбарлари КПСС XXVII съездининг табиатни муҳофаза қилиш ва табиат ресурсларидан оқилона фойдаланиш ҳақидаги қарорларидан тегишли хулоса чиқармаганликлари, республикада табиатни муҳофаза қилиш ишларини яхшилашга оид етарли чора-тадбирлар кўрмаётганликлари алоҳида уқдириб ўтилди. Шунга қарамай ҳануз «эчкига жон қайғуси, қассобга гўшт қайғуси» қабилида иш юритилмоқда.

Бўстонлиқ ҳақида гапирадиган бўлсак, маҳкамавий эгоизмнинг эпчил ва қудратли бармоқлари унинг оёқ етмас узоқ гўшаларини ҳам пайпаслаб чиқмоқда... Қўйни қўнжи маблағга тўла, «қўллаб-қувватлайдиганлари» кўп, тили бурро саноатчиларнинг ҳамон ошиғи олчи! Улар пайти келганда волонтаристик иш услуби — мажбурлаш методларини ишга солишдан ҳам тоймасликлари мумкин.

Одамларни фаровонлик жозибалари билан маҳлиё этиб, индустрия келтириб чиқарадиган хунук оқибатларни таҳлил қилишдан чалғитиш келажакнинг нохуш аҳволи ҳисобига маҳкамавий фойдалар орқасидан кувиш, на ижтимоий, на экологик, на маънавий ҳақ-ҳуқуқни тан оладиган саноат эгоизмини келтириб чиқаради.

А. А. Лиханов

Яқинда, иттифоқо (чунки бу гап кўпчиликдан сир тутиб келинмоқда!) район маркази Ғазалкентда иккита завод қурилармиш, катта маблағ сарфлаб 2000 йилгача мўлжаллаб ишлаб чиқилган шаҳар Бош плани ўз кучини йўқотибди, деган гапларни эшитиб қолдик. Бу хусусда расмий маълумот олмоқчи бўлиб, республика Давлат қурилиш комитетига мурожаат қилдик. У ердагилар елка қисиб Ғазалкентда завод қуриладиган бўлса, сизлардан аввал биз билардик, дейишди.

Шундан кейин Госстрой раҳбарлари (раиси Ҳайдарова)га учрашдик. Чиндан ҳам у ердаги ўртоқлар ўз «хўжалиги»да бўлаётган ишлардан беҳабар эканлар, бу масалага узвий алоқадор ўринбосар зудлик билан раис

ҳузурига чақирилди. Унинг айтишича, Ғазалкентда қурилиши мўлжалланаётган объект «эгалари» узоқ йиллар лом-мим демай куни кеча корхона лойиҳасини кўтариб келишибди.

Юқори ҳукумат минбарларидан туриб биз катта вазифаларимизни биронтасини ҳам халқсиз, халқ билан маслаҳатлашмай ҳал этмаслигимиз тўғрисида неча марта талаб айтиб ўтилди. Демак, социалистик қадриятларни мустаҳкамлаш манфаатлари йўлида ошкораликни ривожлантириш, демократиялаш жараёнини авж олдириш зарур, дея таъкидланаётган бир пайтда, бу лойиҳа кўпчилик тугул, ҳатто республиканинг нуфузли давлат органи билан ҳам ҳисоблашмай, ғайриқонуний йўллар билан амалга ошириб келингани маълум бўлди...

Балки бу ерда ҳеч сўзсиз кимларнингдир «иш бошлаб юборилган, давлатнинг фалонча миллион маблағи сарфлаб қўйилган» қабилидаги «стратегик» устомонлиги яширинган бўлса керак! Наинки Тошкентнинг аҳоли зич яшайдиган даҳасида тикланаётган, шаҳарнинг шундоғам ночор экологик аҳволини баттар ёмонлаштирадиган, юқорида эслатиб ўтилган чинни заводининг раҳбарлари мана шундай фирромлик билан ўз мақсадларига эришганликларининг гувоҳи бўлганмиз.

Яна масаланинг ҳар ким англаб етавермайдиган нозик томони бор. Одатда ҳар бир йирик қурилиш иншоотини лойиҳалашга ўнлаб идора, юзлаб мутахассисларнинг «меҳнати сингган» бўлади. Улар қилаётган ёки бошламоқчи бўлган ишларга салгина шубҳа билдирсангиз, хатони англаб, арзимас тузатиш билан ҳал бўладиган камчилик бир четда қолиб, сиз билан «жанг»га киришиб кетадилар. Қани энди бу «жанг» ҳалол, холисона бўлса! Нафсониятни ҳимоя қилиш тусини олиб кетади. Шундай «жангари» кишилар «психологияси»ни синчиклаб ўрганган таниқли ёзувчи Сергей Залигин яқинда шундай деб ёзди: «Улар янги лавозим, мўмай мояна, шинам қабулхоналар, мукофоту обрў-эътиборлар йўлида табиатга қараб қўл силтовчи, аллақачонлар ўз кучини йўқотган талқин-шиорларни кимлардандир ҳимоя қилувчи ва шу билан гурурланувчи консерватор шахслардир...»

Ҳа, бу хилдаги кимсалар осонликча таслим бўлмайди. Мабодо «мағлубият»ни сезиб қолса, дарров вужудини «темир қалқон»га ўраб олади: амалга оширилаётган иш қандайдир номсиз, нишонсиз кимсаларнинг мутлақ

махфий буйруғи эканлигини шипшийди, «давлат аҳамиятига молик» деган сўзларни ўртага қўяди. Демак, ортиқча гап бўлиши мумкин эмас! Биз мана шу «чегара чизиги»дан нарига ўтмасликка кўникиб қолгандик. Тўғрироғи, узоқ йиллар давомида ақлий тушунчамизда бундай ҳодисаларга кўникиш, муроса қилиш «иммунитети» ҳосил қилганмиз.

Балки давр шуни тақозо этгандир. Ёш Совет давлати манфаати йўлида амалга оширилаётган баъзи ишларни маккор душман назаридан пинҳон тутишга мажбур бўлингандир. Чунки ўша пайтлар ғанимларимиз кўп ҳамда тажовузкор эди. Хайриятки, ҳозир Ватанимиз ўта қудратли, тили қисқлик жойимиз йўқ. Қолаверса, эндиликда она заминимизни экологик фалокатдан ҳимоя қилиш зарурроққа ўхшаб қолди. Чунки табиатни ҳимоя қилиш — Ватанни ҳимоя қилиш демакдир.

Шу кеча-кундузда қирқ-ўттиз йилларча олдинги «ўз кучини йўқотган талқин-шиорлар» билан яшашнинг биз учун бирон-бир нафли томони бўлмаса керак. У фақат муқаддас туйғуларни бозорга солиш, кимларнингдир эгоистик «бирсўзлиги»га ўйламай-нетмай қуллуқ қилавериш машқини олган авантюристларга қўл келади, холос.

Мавзу айланиб, Ғазалкентда қурилиши мўлжалланаётган корхоналарга тақалди чоғи. Шундан фойдаланиб, бир воқеани айтиб ўтмоқчимиз. Бўстонлиқнинг шу кундаги экологик муаммолари хусусида Ўзбекистон радиоси учун бир нечта эшиттириш тайёрлагандик. Шуларнинг дастлабки қисми эфир орқали берилгандан кейин «гап Ғазалкентдаги қурилишга келиб тақалиб қолмасин», дея ҳали ўзи йўқ корхонанинг директори бизни излаб турли идораларга борибди. Қурилиш ҳақидаги «маълумотлар»ни кимлардан, қайси «йўл» билан олганлигимиз билан қизиқибди. «Сир»ни ошкор қилганларни албатта топиб, «керакли жойда гаплашамиз», дебди... Ҳозир бизни қидириб юрганмиш. Биз ҳам уни қидириямиз. Афсус, ҳали учрашганимиз йўқ. Саргузашт кинолардаги эпизодни эслатувчи бу «учрашув» нима билан тугаши ҳозирча номаълум.

Аммо кўринмас директорнинг бу хатти-ҳаракати бизга бундан ўн йилча муқаддам Тожикистон Ёзувчилар союзининг органи «Помир» журналида эълон қилинган «давра суҳбати» ва унинг атрофида кўтарилган кўнгиласиз шов-шувни эслатди. Журнал редколлегияси

уюштирган ўша суҳбатга Иттифоқнинг бир гуруҳ та-
ниқли ёзувчи ва публицистлари таклиф этилган, мавзу
Регардаги алюмин заводи ва унинг келажакда атроф-му-
ҳитга етказадиган зарар, хунук оқибатлари ҳақида эди...
Ўшанда ҳам ҳали ўзи йўқ заводнинг директори жонини
жабборга бериб елиб-югурган, юқори идоралардан
паноҳ излаган ва ниҳоят, корхона ҳақида ҳеч ким,
ҳеч нарса билмаслиги, ёзмаслиги хусусида кўрсатма
берилишига эришган ҳам... Шундан кейин журнал раҳ-
барлари «кўрсатма»га хилоф йўл тутганликда айблан-
иб... маъмурий жазо олдилар... Аммо ўша пайтлардаёқ
улар келажакни кўра-билганлари ҳозир ҳаммага аён!
Тожикистондаги алюмин заводи муаммоси Орол муам-
мосига ўхшаб, даҳшатли тус олаётганининг гувоҳи бўлиб
турибмиз...

Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг навбатдаги йиги-
лишида бир ҳамкасбимиз куюнчаклик билан шундай
деганди:

— Биз ўйламай-нетмай хато ишга қўл урамиз, олди-
мизда улкан «тўсиқ» пайдо бўлаётганини сезиб ҳам тура-
миз. Бошимиз шу «тўсиқ»қа урилгач, унга қарши «мар-
донавор» кураш бошлаймиз. Бу қачонгача давом этиши
мумкин?

Ҳозир лойиҳалари тахт қилиб қўйилган, қарийб юз
гектарли майдонни эгалловчи Ғазалкентдаги «асбобсоз-
лик» номи билан тикланмоқчи бўлаётган завод, сал
нарироқда — Товоқсойда қурилмоқчи «Ўзбекхимпром»-
га қарашли корхона шубҳасиз олдимиздаги шундай «тў-
сиқлар»га айланади. Чунки бунинг асосли томонлари
бор. «Ўзбекхимпром» корхоналарининг республикамиз-
да экологик аҳволни нечоғлик мураккаблаштирилаётган-
лиги ҳаммага ойдек равшан. Бирлашма йил мобайнида
бутун Тошкент шаҳри ва Тошкент воҳаси томон обиҳаёт
бўлиб таралувчи беғубор Бўстонлик сувига тўкаётган
заҳарли оқова 230 миллион куб метрдан зиёдлиги, Чир-
чиқ дарёсида сульфид нормадагидан етти баробар, маг-
ний эса тўрт баробар кўплиги яқинда матбуотда таш-
виш билан ёзилди. Яна, шу зонадаги 60 метр чуқурликда
бўлган ер ости сувларида ҳам жигарни, асаб система-
сини ишдан чиқарувчи фосфорганик моддалар мавжуд-
лиги аниқланди. Бу албатта тоқат қилиб бўлмас ҳол!

Бироқ шунга қарамай, биз эслатиб ўтган қурилиш-
лар устида турган ҳайбаракаллагичилар қачонлардир пай-
до бўлган, ҳозир номақбуллиги аён бўлиб қолган

«Ғазалкентни ҳам Чирчиқ каби саноат шаҳарига айлантирамиз», деган шиорни байроқ қилиб, идорама-идора югуриб юришибди. Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш министрлиги, ҳаво ва атмосферани назорат қилиш республика Давлат комитети, табиатни ҳимоя қилиш республика жамияти (хайрият, улар ёнига яқинда республика Госстройи ҳам қўшилди) каби нуфузли идораларнинг фикри билан ҳисоблашмаяптилар.

Шу қурилиш «эгалари» баъзи кўнгли бўш раҳбарлар қўйини пуч ёнғоққа тўлдириш мақсадида айтаётган гапларга қараганда, Бўстонлиқдаги беш минг «бекорчи» иш билан таъминланармиш, районнинг истиқболи мана шу корхоналар билан боғлиқ эмиш. Бу — емайди-ичмайди, фақат сут бераверади, деб ўз говмишини мақтаган афандининг гапларини эслатади. Умуман, саноатчилар учун одамларни (соғлиғи эмас) «иш билан таъминлаш» шиори ҳар доим қўл келган. Чунончи бир пайтлар Чирчиқдаги капролактама, Фарғона ва Андижондаги гирдолиз, Тожикистондаги алюмин заводлари қурилишлари ҳам худди шу баҳона билан бошлаб юборилган. Орол бўйлари истиқболи чунонам кўкларга кўтариб таъриф-тавсиф этилган эдики, одамларнинг Мўйноққа кўчиб кетгиси келганди...

Гапнинг мухтасари шуки, ҳозир асло кечиктирмасдан кечаги кун сабоқларидан зукколик билан хулоса чиқарган ҳолда Ғазалкентда қурилажак корхоналар хусусида жиддий мушоҳада юритмоқ керак: завод қуриб бир жойни обод қиламан, кўпчиликнинг олқишини оламан, деганлар учун бўш, яйдоқ ерлар республикада тўлиб-тошиб ётибди. Нега энди ўша жойлар бир четда қолиб, қурувчиларни айнан Бўстонлиқ қизиқтириб қолди! Нега энди улар ўз иншоотларини худди, кўп миллионли пойтахтнинг шундоқ тепасига, мусаффо ҳаво, тоза сув йўлига қалқон қилиб қуришмоқчи!

Яна йиллар ўтиб, Бўстонлиқда ҳам Регар, Байкал кўли, Ясная Поляна атрофларидагидек мамлакатимиз экономикаси ва экологияси учун ҳад-ҳисобсиз зарар келтирувчи вазият келиб чиқмайдими!

Бунга аниқ жавоб берувчилар борми?!

Бор бўлса, ўртага чиқсин!

Биз уларнинг «ҳа» ёки «йўқ» деган бир оғиз каломини эшитмоқчимиз. Чунки бу ерда умумхалқ, умумдавлат ҳамда мудофаамиз аҳамиятига боғлиқ масалалар турибди. Яшириб ўтиришнинг ҳожати йўқ!..

«Эшитиб қўйинглар: Ўзбекистон Итти-
фоқдаги энг яйдоқ қилинган зонага айланиб
қолди. Асрлар бўйи бизни боқиб келган ер-
нинг силласи қуритилди, ҳозир унинг қарийб
ярми «касаланган». Хўш, энди нима қила-
миз? Йўқотилган ўрмону боғлар ўрнини тик-
лаш, Оролни сақлаб қолиш, ерни даволашга
белни боғлаб киришамизми ёки яна икки
қўллаб идоравий фойдахўрлар қўлига топ-
шириб қўямизми! Бунга сизу биз, юрагида
шу юртга меҳр туйғуси бўлган ҳар бир граж-
дан яқдил бўлиб жавоб изламоғи керак».

*Академик М. В. Муҳаммаджонов,
Ўзбекистон Ёзувчилар союзида
бўлган учрашувдаги суҳбатдан.*

Имкониятдан фойдаланиб, шу ерда яна бир нарсани
алоҳида таъкидлаб ўтмоқчимиз. Ҳозир Урта Осиё рес-
публикалари, хусусан Ўзбекистон ерлари ишдан чиқди,
энди уни ўнглаб бўлмайди, МИЛЛИОНга яқин одамни
иш билан таъминлаш учун кенг кўламда саноат корхона-
лари қурилишини бошлаб юбориш керак, деган талқин
маддоҳлари пайдо бўлиб қолди. Бу худди бир пайтлар
Ўзбекистон далаларини ёппасига пахта плантациялари-
га айлантириш ҳақида авж олдирилган, охир-оқибат
унумдор ерларимизнинг бошига етган васвасаларнинг
янги ниқоб кийдирилган формасига ўхшайди. Яъни ким-
лардир саноат «монокультураси»ни тарғиб қилиб, табиат
устига иккинчи «юриш» бошлаш режасини тузмоқда.

Кўзи фойдадан нарини кўрмайдиган, унча-мунча
«майда» нарсаларни тан олмайдиган (республика Гос-
плани бошлиқ) айрим министрлик ва идораларнинг
жонига ора кирадиган бундай талқинлар баъзи газета
саҳифаларида кўзга ташланиб турибди. Чунончи, яқин-
да марказий матбуотда чиқиш қилган К. Таксир мўъ-
табар бир илмий ташкилот номидан гапириб, қуйидаги
фикрни ўртага ташлади: «Иқтисодчиларнинг ҳисоб-ки-
тобига кўра, Урта Осиёда ишчи ўринларини вужудга
келтириш мамлакатнинг бошқа районларига нисбатан
камроқ капитал маблағ сарфлашни талаб этади... Бу
Ғарбий ва Шарқий Сибирда қилинадиган харажатларга
нисбатан уч баробар камдир»... Шундан кейин олим
Хоразм воҳасида саноат корхоналари барпо этиш учун
мавжуд имкониятлар ҳақида сўз юритади. Бу яхши фикр
албатта. Лекин унинг замирида ҳозир кўп гапириб фош
этилаётган идоравий фойдахўрликнинг илдиэлари яши-
риниб ётмаганмикан!

Таксирни кўпроқ «кам капитал маблағ сарфлаш» қизиқтиради, холос, регионда кескин тус олиб бораётган экологик номақбулликни хаёлига ҳам келтирмайди. Дарвоқе, унинг ўзи саноатчи... Шу ерда саноатни ривожлантириш тарафдорлари бир ўз қизишмай турсинлар. Биз аксар кишилар ўйлагандек, тараққиётга шак келтирувчи «консерватив» қарашлардан йироқмиз. Фақат ўз фикрларимизни баҳс сифатида ўртага ташламоқчимиз, холос. Ахир кенгашли тўй тарқамас дейдилар-ку!

Биринчидан, табиий шарт-шароити деҳқончилик, боғдорчилик ишлари учун энг қулай, иқлими мўътадил Урта Осиё ўз «соҳаси»ни уддалай олмаётган (тўғрироғи, узоқ йиллар давомида шу норасоликка кенг йўл очиб келинган!) экан, наҳот энди бу ўлканинг эски коржомасини ечиб, янғиси билан алмаштирилса! Иккинчидан, фикрлаш даражаси унча чуқур бўлмаган ҳар қандай одамга ҳам маълум бир ҳақиқат бор: иқлими совуқ регионларда (бу мамлакатимизнинг жуда катта қисмини ташкил этади) боғ-роғлар яратилш жуда мушкул, деҳқончилик маҳсулотлари етиштирилш, уч эмас бир неча баробар қимматга тушади. Аммо у ерларда замонавий саноат корхоналари қуриб, бемалол ишга туширилш мумкин. Ҳисоб-китобни мана шу тарзда қилингани тўғрироқ эмасми! Учинчидан, ўзимизни ўраб турган атроф-муҳит тақдирита ҳалол табиий мувозанат нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, территориясининг 70-80, ҳатто 90 фоизи дов-дарахт — ўрмонлар билан қопланган регионлар табиатини дахлсиз сақлаб қолиш учун, яшиллик дунёсининг кушандаси, сув, ҳавонинг бузилиш омили бўлган турли-саноат корхоналарини қалаштириб қурилишига қарши кетма-кет бонг урилаётгани кўпчиликка маълум. Шундай экан, қисқа муддат ичида Урта Осиёдаги энг «яйдоқ зонага айлантилган», бор-йўғи қолган қуттай бир неча фоиэтина ердаги ўрмони билан нафас олиб турган республикани ёппасига саноатлаштирилшининг — тўғрироғи, завод, фабрика мўриларига тўлдириб ташлашнинг оқибати нима бўларкин!

Қайтариб айтаемиз, бу ерда консерваторлик қилаётганимиз йўқ! Тўғри, бизда саноатни ривожлантириш керак, бу замон талаби, саноатсиз тараққиётни тасаввур қилиб бўлмайди. Бироқ арзон-таров режаларга ҳирс қўйиб, табиатнинг шўрига шўрва қайнатилш ҳисобига эмас!

Айрим шаҳарларимизда, шу жумладан, пойтахт — Тошкентда ўйламай-нетмай қуриб ташланган, қурилиш

давом этаётган саноат объектларининг сони мавжуд экологик имкониятлардан 50-60 (!) йил олдинлаб кетганидан, бунинг натижасида атроф-муҳитни булгаб, атмосферага заҳар-заққум чиқаришда Иттифоқда «пешқадам» эканлигимиздан баъзи мутасадди ўртоқлар хабардормикан? Умуман, ёзи-ғоят иссиқ ўлкада шашарлар қурилишида «гигантомания» ортидан қувиш мақсадга мувофиқмикан?

Еримиз, табиатимиз шу қадар аянчли аҳволга тушиб қолган экан, унинг дардига малҳам қўйиш, меҳр билан парваришлаш, йўқотилган ўрмону боғ-роғларни қайта барпо этиш, қолаверса, Оролга ёрдам қўлини чўзиш МИЛЛИОНЛАРНИНГ (агар чиндан ҳам миибарлардан туриб айтилаётганидек мамлакатимиздаги «бекорчилар»нинг учдан бири Ўзбекистонда бўлса!) иши эмасми?!

Биз республикада тугилиш юқорилигини, келгусида пайдо бўладиган ишчи кучларини иш билан таъминлаш зарурлигини, бунинг учун ҳеч сўзсиз саноат корхоналари қуриш лозимлигини яхши англаймиз! Аммо бизнинг нисбатан яйдоқ, аҳоли зич зонада атроф-муҳитга кам зарар етказадиган энгил саноат ва озиқ-овқат маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналарни кўпайтириш, борларини ривожлантириш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон пахтачилик республикаси ҳисобланади. Айтишларича, ҳозир республикамизда етиштирилаётган толанинг атиги етти процентга яқини ўзимизда қайта ишланиб, энгил саноат буюмлари ишлаб чиқарила экан. Нега бизда толадан буюмлар ишлаб чиқарадиган корхоналарни кўпайтириш мумкин эмас? Агар шундай қилинса, республика хом ашё етказиб берувчи эмас, балки тайёр маҳсулот етказиб берувчи регионга айланар, миллий даромад янада ортар эди.

Энди биз ўзимиз вужудга келтириб қўйган муаммоларни ақл билан ҳал этиш йўларини ўйлашимиз керак! Асрлар бўйи шаклланган табиатнинг барқарор қиёфасини бир «зарб» билан ўзгартириб юборишга уриниш каби янги муаммолар келтириб чиқарувчи талқинларни кўр-кўрона маъқуллайвермай, ҳушёр туриб муносабат билдириш пайти келди.

Қлиматбаҳо меҳмонхоналарда яшаб «иш» битирадиган «гастролчи» эмакдошларнинг ҳам йўл-йўриқлари бизнинг маҳаллий шарт-шароитга мос тулмавермайди.

Чунончи, шу ерда «саноат (яна қайтарамиз, қанийди атроф-муҳитга зиён-заҳмат етказмайдиган, маҳаллий

маҳсулотларни қайта ишлашга мўлжалланган корхоналар бўлса алам қилмасди?) монокультураси» тарғибот-чиси муҳтарам Таксирни тагин тилга олиб ўтишимизга тўғри келади. Чунки унинг Ўрта Осиёни «арзон-гаров саноатлаштириш» борасидаги талқинига талабгорлар айнан Хоразмдан чиқиб қолди. Областнинг айрим нуфузли раҳбарлари бу зотга зўр эҳтиром кўрсатиб, ҳар сўзига «лаббай, тақсир», деб туришибди.

Бизга қўйиб берса, табиат билан ўйламай ўйнашиб, оғир дард тўшагига миҳлаб қўйилган Оролга ёндош Хоразм воҳасида ҳар қанча фаровонлик, тенгсиз «боғи эрам» ваъда қилинганда ҳам Таксирга ўхшаганлар атрофида гирдикапалак бўлавермасдан, бир оз тўхтанг, дўппини ерга қўйиб ўйлаб олайлик, кейин фикр-мулоҳазаларимизни сизларга етказамиз деган бўлардик. Ҳа, ҳадеб меҳмоннавозлик қилавериш ўрнига шундай дангали гапларни айтган бўлардик.

Чунки кенг жамоатчилик билан кенгашмай, узоқдан туриб бошқариш ишқибозлари-ю, бир гуруҳ маҳаллий шошқалоқлар томонидан «ўзаро» амалга ошириб юборилган режаларнинг ўлимтик шарпаси қадимий қорақалпоқ эли узра судралиб юрибди, кўҳна Тошкентнинг қон томири, «ўпкаси» деб аталмиш Бўстонлиқдан хунук акс садо эшитилмоқда. Булар ҳаммамиз учун унутилмас сабоқ бўлмоғи лозим!

12. ОЛМОҚНИНГ БЕРМОҒИ БОР

Сахийлик жуда яхши хислат, уни ҳеч қўймаслик керак, лекин ўзганинг моли билан сахийлик қилмаслик ҳам керак.
Юсуф Хос Ҳожиб

Буюк бобокалонимиз Абу Али ибн Сино агар ҳавода ҳар хил зарарли чанг-тўзон бўлмаганда эди, кишиларнинг йил умр кўрарди, деб айтган экан.

Ҳақ гап, инсон соғ-саломатлиги у нафас олиб турган атроф-муҳитнинг қай даражада мусаффолигига боғлиқ.

Яқинда машҳур онколог олим академик Н. Н. Трапезников мухбирлар саволига хийла мунгли жавоб қайтарди: «Медицина ривожланиб бормоқда. Янги дори-дармонлар, замонавий даволаш аппаратлари яратилмоқда. Шу билан ўта хавфли ўсма касалликлари ҳам йилдан-йилга кўпайиб бормоқда. Бу ҳавони ҳар хил «чиқин-

дилар» билан булғайдиган саноат ва бошқа объектлар сони ортиб бораётганлиги натижасидир!»

...Кишиларда шундай туйғу бор: улар ўзи яшаб, нафас олиб турган муҳит тоза, беғубор бўлишини истайди, умр бўйи шунга интилади. Аммо ҳар доим ҳам ҳаёт қонунияти деганларидай, истак тўқис бўлавермайди. Ана шунда одам тоғларга «бош олиб» кетгиси келиб қолади, чунки кўнгилни равшан торттирадиган мусаффо олам қаерда? Албатта ўша томонларда!

Тоғ ҳавоси... Шу жумланинг ўзи вужудингизга қандайдир ором бахш этади, юзингизни тароватли эпкин сийпалаб ўтгандай бўлади... «Тоғ ҳавоси»... Бир пайтлар қайсидир мамлакатда устига шундай сўзлар ёзилиб, ҳаво тўлдирилган «консерва» банкалари сотувга чиқарилганлиги ҳақида хабар қилинган эди. Демак, унинг қадр-қиммати ҳамма жойда ортиб бормоқда.

Яқинда қаламкаш бир ҳамкасбимиз зўр эҳтирос билан ёзган мақолани ўқидик. У шундай бошланарди: «Бўстонликда бўлганмисиз! Хуш ҳавоси, оромбахш сабосидан завқу шавққа тўлганмисиз!» Бу жумлалар мазкур ўлка экологик аҳволини узоқ йиллардан буён кузатиб келаётган илмий муҳофаза даргоҳлари ахборотининг бадиий талқинига ўхшайди.

Аслида бундан ўн беш-йигирма йиллар муқаддам Бўстонлик ҳавоси чиндан ҳам мусаффо, оромбахш эди. Лекин ҳозир «муҳофазачилар»нинг ялтироқ қоғозларга «ўраб» тарқатаётган маълумотларига ишониш қийин. Чунки ундан Бурчмулла, Чорвоқ, Ғазалкент атрофларидан буруксаб кўтарилаётган қора тутунлар ҳақида, Чирчиқ шаҳридан «оқиб» келиб, Бўстонлик ҳавоси қобиғи бўйлаб айланма ҳаракат қилувчи кимёвий ғуборлар хусусида бирон жумла йўқ.

Маълумки, атроф-муҳитни ифлос қилувчи манбаларни аниқлаб, айбдорларга маъмурий чора кўриш-расман атмосфера ва ҳавони назорат қилиш Ўзбекистон метеорология Давлат комитети қўлида. Лекин у ердагилар яқин-яқингача ўз қонуний ҳуқуқига эга эмасдай, айбдорларнинг ўзидан «айбнома» келишини кутиб ўтирардилар. Жумладан, турли министрлик ҳамда нуфузли маҳкамалар (ҳатто, ўзини нимадан ҳимоя қилаётгани ўзига ҳам гумонроқ Узсельхозхимия, Узбекхимпром бирлашмалари) қошида «табиатни муҳофоза қилиш постлари» бўлиб, ўша ердан иш ҳақи олиб, хизмат вазифасини ўтаб турганларидан «шикоят» кутиларди. Бироқ ким еб турган «нон»идан айрилгиси келади?.. Ҳар қандай ша-

роитда ҳам ким ўз идораси манфаатини ҳимоя қилиб, «сув мусаффо, ҳаво тоза, мўътадиллиги» ҳақида илмий ахборотлар бермайди дейсиз.

Айвиқса, Чорвоқ сув ҳавзаси бўйида муҳофаза пос-бонларининг тили бурро: улар Бўстонликда шифобахш денгиз ҳавзасини вужудга келтирдик, дейишгача бориб етдилар, гуё бунинг учун улардан бўстонликликлар мин-натдор бўлишлари лозим эмиш! Аммо бу гаплар фақат зўраки даъвогарликдан иборат эканлиги яқинда махсус Давлат инспекцияси томонидан текшириш ўтказилган-ида маълум бўлиб қолди: «Денгиз» атрофида сув ва ҳавога жиддий зиён етказаётган саксондан ортиқ «объект» борлиги аниқланди. Буларнинг кўпчилиги йил давомида ўз эҳтиёжлари учун хизмат қиладиган печь ва қозонхоналарга минг-минглаб тонна қорамой, кўмир ёқадиган корхона ҳамда дам олиш комплексларидир.

Яна Чорвоқ атрофларида «денгиз ҳавоси» эмас, оддий курорт зоналарига хос хусусият ҳам қолмаётганлиги, атмосферада карбонат ангидрид, ис, сульфид газлари, азот оксиди, углерод аралаш чанг-кукуни кўпайиб кетганлиги маълум бўлди.

Ахвол шу даражада давом этаверса нафақат Чорвоқнинг, бутун Бўстонликнинг «өрәмбахш сабосидан шавқу завқ» олиш хаёлий орзу бўлиб қолади. Чунки бу район шундай рельефли зонаки, ундан эсувчи шабада йўналиши «айланма» хусусиятга эга, атрофи баланд тоғлар билан ўралган дараю водийлардан ташқарига чиқиб кетолмайди. Натижада ҳаво массасидаги турфа зарарли «гардлар» ер бетига сингиб, мавжуд органик дунё учун ҳалокатли вазиятни вужудга келтиради: асраар бўйи таркиб топган биологик жараёнлар издан чиқади, дов-дарахтлар касалланади, ўсимаиклар қурий бошмайди. Албатта, булар эрта-индин рўй берадиган жараён эмас. Лекин уч кўрсатиб турибди, агар ҳушёрлик қилинмаса, фарзандларимиз кўз ўнгида содир бўлиши мумкин. Олимларнинг ҳисоб-китоби шундай!

Демак, Бўстонликда илгари унча эътибор бермай келинган яна бир жумбоқ — кенг кўламли комплекс қозонхоналарни ёқилғи билан таъминлаш муаммоси кўндаланг бўлиб турибди. Бирон иложини топишмаса, жиддий йўқотишлар бўлиши аниқ.

Айрим кишилар келгусида қурилиши мўлжалланаётган Чимён-Белдорсой газ магистрали ишга тушиши билан бу муаммо ўз-ўзидан ҳал бўлиб кетади, демоқдалар. Бироқ узоқни кўзатиш юритувчи олимлар Бўстонлик-

ни кенг кўламда табиий «газлаштириш»га қарши фикр билдириб, у район экологик ҳолати учун ҳеч қандай энгиллик келтирмайди, ҳавони баттар «оғирлаштиради», деган асосли мулоҳазаларни ўртага ташламоқдалар. Чунончи, катта босимли газ ёнган пайтда шунга яраша кўп миқдорли углевод оксиди концентроген ажралиб чиқади. Бу моддалар тоғ шароитида, айниқса Бўстонликда ҳаво билан аралашиб йўқ бўлиб кетмайди, ерга ҳам сингмайди, «муаллақ» туриб қолади. Натижада, тагин экологик мувозанат бузилиши ҳоллари рўй бера бошлайди. Шунини ҳисобга олиб, олим ва мутахассислар кенг кўламдаги ёқилғи масаласини ҳал этишнинг энг қулай, илғор усулини ўйлаб топдилар, электро-гелио яъни электр ва қуёш энергияси билан ишлайдиган қурилма яратилди.

Маълумки, республикамиз серқуёш ўлка. Йилнинг тўққиз ойи мобайнида осмонда қуёш чарақлаб туради. Беминнат бу имкониятдан истаганча фойдаланиш мумкин.

Атроф-муҳитга мутлоқ зарарсиз ҳамда арзон бу қурилма синовдан муваффақиятли ўтди. Шу кунга қадар Чимён дам олиш комплексида ишлаб турибди. Самараси кўнгилдагидай!

Афсуски, Бўстонлик учун энг зарур бўлган ушбу ихтирони кенг жорий этилишига республика энергетика ва электрлаштириш министрлиги, Ўзбекистон Госпландаги айрим «иқтисодчи» мутасаддилар қарши турдилар. Уларнинг назарида бу илмий янгилик жуда кўп электр қувватини олиб қўядигандай туюлди чоғи, мутахассисларнинг илтимослари ёзилган хатга оғриниб тўраларча муносабатда бўлиб, ўзларини уёқ-буёққа ташладилар... Ниҳоят, ихтиро билан «шуғулланиш» масъулияти Госпландаги қуйи лавозимли бир «амалдорча»га топширилди. Кўп ўтмай ундан қисқагина «электро-гелио қурилмаси зарарли» деган жавоб олинди.

Қачонлардир бюрократларча айтилган бу хил раддибадал жавоб ҳақича ўз кучида турибди. Лекин одамни бир нарса ҳайрон қолдиради: «Электро-гелио зарарли» дейилганда нима назарда тутилган! Бу қурилма кимга зиён етказиши мумкин эди! Силла-мадори қуририлиб, ороми бузилаётган табиатгами ёки идорадан ташқарига чиқмай «оширилган мажбуриятлар» режасини тузувчи айрим обрўталаб кишиларгами?!

Бизнингча, «зарар»ни фақат фойдали томонни мўлжалга олавериб, кўзлари қамашиб қолган электрчилар кўриши мумкин эди! Яна, электро-гелио Госпландаги-

ларни ҳам бир оз «ташвиш»га қўяди, қоziқдай қоқиб ташланган планга хийла ўзгартириш киритиш, бунинг учун юқори идораларга мурожаат қилиш деганларидай... бундоқ «машмаша»ларга кимнинг тоқати бор...

Бу таъбиримизга иккала идорани бошқариб турган ҳозирги раҳбарлар қўшимча қилиб қандай муносабат билдиришади, бизга номаълум. Ҳар қалай кафолат бериб айта оламизки, табиат билан олди-берди қилишда уларнинг аввалги ҳамкасблари тутган позиция шунга яқинроқ бўлган.

Ҳечдан кўра кеч бўлгани ҳам яхшироқ деганларидек, тегишли ўртоқларга икки оғизгина гап айтмоқчимиз: нега энди биз табиатдан чангалга сиққанча оламиз-у, инсоф юзасидан унга бир парча ўз насибасини қайтаришга келганда худди хонумонидан ажралиб қолаётган кишидай ўзимизни ҳар ёнга отиб, талвасага тушамиз! Ота-боболаримизнинг «Олмоқнинг бермоғи бор» деган ҳақ сўзлари қачон тушунчамиздан мустаҳкам ўрин олади? Ахир бу гаплар бекорга айтилмаган-ку! Шундоқ эмасми?!

ХУЛОСА

Гўзалдир бу олам — тоғларнинг бағри,
Гўзалдир табиат, фаровонлик ҳам.
Гўзалдир она ер — гар қучса қаъри...
Розиман чангига бошимни эгсам.

Р. Тагор

Мана, ниҳоят Бўстонлиқ ҳақидаги «мунгли» ҳикоямиз ҳам ниҳоясига етай деб қолди. Бу гўзал маскан таърифини ўнлаб дoston битиб ҳам адо этиб бўлмайди.

Айниқса, баҳор паллалари унинг жамолига кўз ташланг-а, худди тонгги сабо тароватидан хумор кўзларини пирпиратиб, эндигина уйғонган нозанин истиқболида тургандай бўласиз: ёзи-ку, жоннинг ҳузури, соя-салқин боғ-роғлари, нилгун осмонию зумрад ўтлоқлари юракка олам-жаҳон шавқу завқ солади: олтин кузнинг бор тўкин-сочин саховати шу юртда намоён; қиши ҳам ўзгача бир дунё, тўшини пурвиқор тоғларга бериб вазмин нигоҳ ташлаётган нуроний, заҳматкаш бободоҳқонни эслатади.

Ҳа, фахр билан «Ўзбекистон Швейцарияси» деб аталувчи бу сарин еллар ўлкасининг ажойиб жойлари кўп. Аммо биз ҳаяжонга берилиб кетдик чоғи, кўпроқ унинг дардли нуқталари ҳақида гапирдик, фикр-

мулоҳаза юритдик. Бетга айтганининг заҳри йўқ деганларидай, гаплар кескинроқ бўлди! Ният холис. Куюнчаклик билан баҳоли қудрат ўртага ташланган муаммолар ечими шу ўлканинг истиқболи учун нафли бўлса ажаб эмас!

Ҳозир алоҳида дарё-кўллари, ҳатто унча катта бўлмаган сув ҳавзаларининг табиий ҳолатини сақлаб қолиш ҳақида қизгин баҳслар, тортишувлар кетмоқда. Шу жиҳатдан қараганда келажак ҳаққи, авлодлар олдидаги гражданлик бурчимиз ҳаққи, Бўстонлиқ тақдири ҳар биримизни ўйлашга мажбур этмоғи керак. У ҳаммамиздан ёрдам кутмоқда, қутқаринг, демоқда!

Чунки бокира қиёфаси топталмоқда, кунлар ўтгани сайин саховатли ерлари ишдан чиқарилмоқда, ҳосилсизликка маҳкум этилмоқда, обидалари емирилмоқда, ўтлоқ-яйловлари пайҳон қилиниб, улар ўрни яйдоқ бўлиб қолмоқда, ўрмон-боғлари қисқариб кетмоқда, суви ифлосланмоқда, ҳавоси бузилмоқда. Бунинг учун ҳаммамиз жавобгармиз!

Табиат ҳар қанча тазйиққа бардош беради деб ўйланлар хато қилади. Бардошнинг адоғи исён!

Биз узоқ йиллар давомида табиат устидан фақат зафар қозониб келдик, бу билан фахрландик ҳам. Ҳозир эса талафот кўраётганимиз маълум бўлиб қолди, буни очик тан олмоқдамиз. Эндигина бирдан-бир оқилона йўл — сулҳ! Ҳамкорлик!

Бу ҳамкорликни айниқса, Бўстонлиқда кечиктирмасдан йўлга қўйиш пайти келди. Олдинги ўн йиллар хатоси из солиб кетган йўللاردан юриш энди хатарли! Ҳалигача отдан тушса ҳам узангидан оёғини олмаётганлар билиб қўйсин: ҳозир инсоният табиат билан тўқнашув арафасида турибди. Ақл-идроқ устунлик қилмаса, беомон жанг бўлади...

Энди қуруқ ваъдалар, ёлғон қоғозбозликлар билан «иш юритиш» вақти эмас! Зеро табиат олдидаги гуноҳларни виждонан ювмоқ лозим ва зарур.

Олимлар ва табиат жонқуярлари Бўстонлиқнинг ҳозирги куни ва келажаги ҳақида қайғуриб, қатор самарали тадбирларни ишлаб чиқдилар, кечиктирмасдан амалга оширишни таклиф этмоқдалар.

Биринчи таклиф, районнинг аёвсиз «ўзлаштирилган» қисмини қайтариб олиш ва халқ миллий парки деб эълон қилишдан иборат. Бундай парклар Иттифоқимизда илк бор Болтиқбўйи республикаларида барпо этилган бўлиб, меҳнаткашларнинг кўнгилли ҳордиқ чиқаришларини

уюштириш, табиий мувозанатни асраб-авайлаш ишларида ибратли самараларга эришилди, ўрмонлар қўйнига оқиб келадиган «оломон туризм»га чек қўйилди.

Айниқса Латвиядаги «Гауя» халқ миллий паркиннинг иш тажрибаси ибратлидир. У ерда қўриқхона, илмий иш олиб бориш, интенсив хўжалик юритиш, оммавий дам олиш каби зоналар мавжуд.

Узоқ йиллик кузатишлардан паркиннинг табиат оламида номатлуб ўзгаришлар бўлмаганлиги, аксинча «ёшариш» жараёни кечамгани аниқланган.

Қардош Арманистон, Қирғизистон каби қатор республикаларда худди шу хилдаги ўнлаб миллий парклар мавжуд. Дўстларнинг ибратли тажрибалари бизларда ҳам қўлланиб, Бўстонликда жорий этилиши лозим эди. Аммо табиатга фақат мазахўраклик нуқтаи назаридан нотўғри муносабатда бўлиш орқасида бу иш амалга ошмай келди... Бироқ эзгуликнинг кечи йўқ. Бу ишнинг жонкуярлари топилса бас.

Шу ерда яна бир нарсани таъкидлаб ўтиш жоиздир. Болтиқбўйи, Грузия каби қатор республикаларда узоқ йиллардан бери ўз юридик ҳуқуқига эга, кимларгадир тобе бўлмай, бошқаларга сўзини ўтказа оладиган табиатни муҳофаза қилиш давлат комитетлари мавжуд. Шунинг учун ҳам дўстлар диёридаги экологик вазият бирмунча яхши, табиий олам бизлардагидек истаганча «хомталаш» қилинмаган.

Республикамиздаги атроф-муҳит билан боғлиқ бўлган аҳволнинг мураккаблигини назарда тутиб, КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Совети томонидан яқинда эълон қилинган қарорга биноан бизда тезроқ табиатни муҳофаза қилиш давлат комитети тузиш ишларини амалга оширмоқ керак. Зеро табиат оламидаги «гуноҳлар»ни ювиш учун қилинадиган ишлар ҳали жуда кўп.

Ҳозир Бўстонлик учун жон куйдираётган ҳақиқий фидойилар сафи кундан-кунга ортиб бормоқда. У ерда илк бор барпо этилиши мўлжалланаётган миллий паркиннинг қиёфаси қуйидагича: жами территорияси 424159 гектар бўлиб, унга учта колхоз, саккизта совхоз, Чотқол қўриқхонаси ҳамда айрим ташкилотларнинг ёрдамчи хўжаликлари киради. Парк территориясининг 19 процентигагина қишлоқ хўжалик ишлари олиб борилади.

Асосий соҳаси боғдорчилик, чорвачиликка ихтисослашган колхоз, совхозларнинг бу зонага тушиб қолиши

уларнинг актив иш фаолияти учун ҳеч қандай қийинчилик туғдирмайди. Балки қишлоқ хўжалик ишларини табиат билан ҳамкорликда интенсив ривожлантира бориш, ердан агротехника асосида унумли фойдаланиш тартибини йўлга қўяди.

Атроф-муҳитга етказиладиган зарар ҳақида гапирадиган бўлсак, ўзбошимчалик билан бошлаб юборилган ҳар хил қурилишлардаги тартибсизлик барҳам топади. Табиат устига «бостириб» кириб бораётган минглаб енгил машиналар маълум «чегара» чизиғида тўхтатилади. Саёҳатчилар йўлнинг давомини белгиланган сайилгоҳларга олиб борувчи махсус автобуслар (кейинчалик троллейбуслар) ёрдамида босиб ўтадилар.

Хуллас, Миллий Паркнинг ҳар қарич ери ягона назорат остида бўлади: ҳар бир дарахт, ҳатто бута ҳам ҳам ҳисобда туради. Водийлар оромини бузувчи ҳар қандай хатти-ҳаракатларга чек қўйилади, боғу ўрмонларга изғиб кириб келувчилар йўли тўсилади, булоқлар кўзи очилади, жилғаю шоввалар тўлиб оқа бошлайди...

Бўстонлиқ бу кунларни орзиқиб кутмоқда, қутқаринг, демоқда!

1984 – 1987 йиллар

ШАҲАР ҲРТАСИДАГИ БИР ТУП ОҚ ҲРИК

I. ЭРТАҚЛАРДАГИДЕК ШАҲАР. БИРОҚ...

Бир туп мевали дарахтга болта кўтарган
одам минглаб кишилар дастурхонидаги
ризқни оёқ ости қилаётганини билармикан?

*Абдулатиф ота Турсунов,
хекса боғбон*

Ҳиндистон ярим оролининг улкан шоири, ҳинд тараққийпарвар Ёзувчилар уюшмаси президиумининг раиси, яқин дўстимиз Фулом Раббоний Тобон жаноблари яқинда шаҳримизда меҳмон бўлиб, қизиқ бир гап айтиб қолди:

— Мен Тошкентга келиб, ҳассасини йўқотган одамга ўхшаб қолдим. Адашиб қолишдан қўрқиб, мусофирхона атрофидан нари кетолмаяпман. Чунки шаҳар шу даражада ўзгариб кетибдики, тасаввур қилиш қийин. Бугун мени бутун Тошкент бўйлаб бир айлантурсангиз!

Кун бўйи шаҳар кездик. Осмонўпар иморатлар, маъмурий бинолар, санъат кошоналари, бежирим кварталларни томоша қилиб юрарканмиз, меҳмон жўшиб кетар, нуқул «Тошкент эртақдаги шаҳар бўпти, қойил!» дерди.

Кечқурун шоир Тошкентга бағишланган янги газалини ўқиб берди. Кўп ўтмай бу газал ҳинд элида матбуот саҳифаларида эълон қилинди. Бутун Ҳиндистон радиоси мушоирасида ўқилди.

Гўзал пойтахтимиз шаънига айтилган бу мадҳияларни эшитиб ғурурланмай бўладими!

Аммо ҳар кимда таъб ҳар хил бўларкан: Тошкентнинг шундоқ биқинида жойлашган пансионатда дам олаётиб эр-хотин Черновлар билан танишиб қолдим. Улар узоқ Олтойдаги М. И. Калинин номи трактор заводининг илғор ишчилари.

Валентин Лаврентьевич Чернов олдинлари ҳам иш юзасидан республикамизда кўп бўлган, энди ўн йиллардан сўнг дам олиш баҳонасида рафиқаси билан яна келибди.

Бир куни шаҳарни айланиб юриб, у менга ёрилиб қолди:

— Тошкент жуда ўзгариб кетибди. Кимга қандай билмадиму... мента бир томони ёқмади...

Гапни унинг хотини давом эттирди:

— Бу ер ҳақида тасаввурим бошқача эди. Бозорларингизни айланиб, ҳайрон қолдим. Мевалар нархи бизникидан қолишмайди.

— Ҳа, мен Тошкентнинг боғкўчалари, бозоридаги тўкин-сочинликлар ҳақида Алла Васильевнага кўп гапиргандим. Лекин боғлар қолмабди. Кўчалари ўзимизнинг шимолий шаҳар кўчаларини эслатади. Бу гапни шунинг учун сизга айтяпманки, қонимда оз-моз боғбонликка иштиёқ бор. Бизнинг шароитда мева етиштириш осон эмас. Лекин мана, рафиқам айтсин, дурустгина миришкорман. Гап бунда эмас. Эҳ, сизлардаги ер, шарт-шароит бизда бўлганда эди...

Узоқ шимоллик оддий завод ишчисининг бу сўзлари беихтиёр фарғоналик боғбон Абдулатиф ота Турсуновни кўз олдимда гавдалантириб юборди: фронтдан бир оёқсиз, бир қўли ногирон бўлиб қайтган бу одамни водийда яхши билишади.

У киши Бешариқнинг бирон туп гиёҳ униб-ўсмайдиган, нуқул тошлоқдан иборат чексиз Шаварда даштига бориб, худди оқоп қазигандай эмаклар юриб, чуқурчалар кавлаган, аравачасида тупроқ ташиб, шу чуқурчаларни тўлдирган. Кўчат эккан. Бочкаларда сув келтириб суғорган.

Шундай қилиб, бир неча йиллар давомида қақроқ дашт бағрида ақл бовар қилмайдиган 83 гектарлик боғ яратган. Халқ ҳозир у ерни «Латифобод боғлари» деб атайди.

Мана шу одам ўтган йили бизникида меҳмон бўлиб, «Тошкентга келсам, мевасиз дарахтлар қоплаб ётган сара ерларни кўриб, ачиниб кетаман. Кейин ўйланиб қоламан: «Шаҳарда мевали кўчат ўстириш мумкин эмасдир балки!» деган эди.

Бу гаплар кўп йиллардан буён қораламалар тушириб юрган ён дафтаримни варақлаб чиқишга яна бир туртки бўлди.

Шаҳарда мевали дарахтлар ўстириш мумкинми?

Мумкин! Ҳатто ҳозирги пайтда зарур ҳам!

... Дарвоқе, олтойлик меҳмон аёлнинг гапларида жон бор. Бизнинг бозорларимиз тўкин бўлгани билан мевалар нархи шимолий минтақалардаги шаҳар бозорларидан кам фарқ қиладиган бўлиб қолди.

Бундан бир йилча олдин марказий Олой бозорига янги бошлиқ бўлиб келган киши сотувчилар билан йиғилиш ўтказаетгани устидан чиқиб қолгандим. У куюниб гапирарди:

— Олма уч-тўрт сўм. Ёнгоқни беш, беш ярим сўм деб ўтирибсизлар. Нок етти сўм-а! Инсоф борми ўзи сизларда! Бу мевалар яқин-яқингача Тошкентнинг ҳар бир даҳасида ўсиб ётарди, ҳеч ким қарамасди!

Шунда орқароқдан кимдир «қани ўша мевалар» дея луқма ташлади.

2. ШАҲАРНИНГ БОҒУ БОҒҚУЧАЛАРИ ҚАНИ?

Баъзан ҳаётда шундай бўладики, кимдандир чиққан номақбул гап тош босиб кетади, кейин ёмон ярадай авж олаверади. Бир пайтлар бизнинг архитекторларимиз орасида ҳам шунга ўхшаш иллат пайдо бўлган, «улар мевали дарахт замонавий иморатларга кўрк беролмайди, одамлар синдириб юборади», деган бемаъни гапларга маҳкам ёпишиб олгандилар. Бу «гап» ободонлаштириш бошқармасидаги ўртоқларга ёқиб тушди, уни авж олдирдилар. Натижада шаҳар боғлари бу ёндану у ёндан туриб пароканда қилинди.

Мен бир меъмор сифатида шунга айтманки, ҳамкасбларим Иттифоқ миқёсида улкан ютуқларни қўлга киритиш билан бирга, шаҳримиз шарт-шароитини ҳисобга олмай, қусур ишлар ҳам қилдилар. Минг афсуски, бу «иллат» ҳали ҳам давом этмоқда...

*Обид Зайниддинов
Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган архитектор,
Ҳамза номидаги республика
Давлат мукофоти лауреати*

Юқорида, бозорда қулоққа чалинган луқмада айтилгандай, бир пайтлар «Мингўрик» номи билан аталган, яқин-яқингача ҳамманинг кўз ўнгида яшнаб турган Тошкентнинг боғ-роғлари — мевазору покзорлари қани?

Шу фикр хаёлимдан ўтди-ю, кечагидай, ёшлигимизнинг унутилмас гувоҳи бўлиб гуркираб турган боғлар кўз олдидан гавдаланиб кетди: шундоқ шаҳар билан ёндош Ленин номи хўжалик территориясига жойлашган музыка билим юртида ўқирдик. Колхоз боғдорчиликка ихтисослашган эди. Ёз ойлари ҳашарга чиқардик. Мевазорлар шундай катта эдики, узоқроқ кетиб, адашиб қолишдан қўрқардик... Ҳозир ўша боғлар ўрнида Студентлар шаҳарчаси қад кўтарган.

— Мана шу янги ўқув корпусимиз орқасидаги ихота

дарахтлари экиб ташланган ерларда асрий ёнғоқзорлар бўларди... Кўриниб турган ётоқхона атрофидаги бўш майдон ўрнида эса, баҳайбат нашватилар ўсиб ётарди, — дея ҳикоя қилади В. И. Ленин номидаги ТошДУ биология факультетининг декани М. Н. Валихонов, — шу ерларда мева териб юрардик. Бир шамол турса ариқлар олма, ўрик, нокка тўлиб оқарди. Қурилиш бошланди-ю, зарурат бўлса-бўлмаса мева дарахтлари кесилаверди. Энди улар ўрнига ҳар йили манзарали дарахтлар ўтқазилади. Ариқлар қуриб ётибди. Ташқарида 43 градус иссиқ! Бизлар эса ўзимизни худди қўриқ ер ташкил этилган ўқув юртини бошқараётгандек ҳис этамиз. Ҳайрон бўламан: нега энди мевали дарахтларнинг ҳаммаси қўпориб ташланди, ҳеч кимга халақит бермасдику! Ё улар ўрнига мана шу мевасиз дарахтларни экиш зарурмиди? — суҳбатдошим кабинетги деразаларидан кўзга ташланиб турган қақроқ майдонга хомуш тикилиб қолади...

Тошкентдаги марказий кўчалардан бири Фурқат номи билан аталарди. Эрта баҳор паллалари бу кўчадан ўтган одамнинг баҳридили очиларди. Ҳовли ва кўча бўйларида чаппор уриб очилиб ётадиган турли-туман мева дарахтлари, ҳаммадан аввал етилиб, тилни ёргудек, садафдай мева билан бурканадиган марварид, балх тутларини айтмайсизми! Маҳаллани қушларнинг чуғурчуғури босиб кетарди... Шундан кейин гилос қизарарди... Хуллас, ҳақиқий бу боғкўчада баҳор билан бирга тўкин-сочин, пишиқчилик бошланарди. Бу яқиндаги гап!

Ҳозир-чи, Фурқат кўчаси ўзгариб, катта магистрал бўлди. Маҳобатли иморатлар қурилди.

Шубҳасиз, генплан бўйича ҳамма мевали дарахтлар олиб ташланиб, ўрнига манзарали дарахт экилди. Ҳатто, пионерлар саройи учун «боғ» деб ажратилган ер ҳам қарағайзор бўлиб кетди.

Шаҳарда мевали дарахтлар билан «ҳисоблашиш» ана шундай йўлга қўйилган!

Айтмоқчи, бозорда нега мевалар қиммат? Сабаби нимада?!

Бу ҳақда бир неча йилдирки, республика матбуот органлари ҳам бонг урмоқда. Ушбу масалани кўтармаган биронта газета ёки журнал қолмади: қатор танқидий мақолалар, фельетонлар, рейд материаллари, мутахассисларнинг чиқишлари эълон қилинди.

Бироқ ҳеч қандай силжиш бўлгани йўқ.

Нега шундай? Меваларнинг бу даражада қадр-қиммати ошиб кетишига бирон жиддий сабаб борми?

Бизнингча, бунинг сабабини соддагина қилиб «Узингда йўқ — ўзгада йўқ» деб айтилган ҳикматдан қидирмоқ керак. Рўй-рост тан олавериш лозимки, биз ўзимиздаги мавжуд йирик боғларни йўқотиб бўлдик.

Бу йўқотиш қачон, қаердан бошланди? Адашмасам, йигирма беш йилларча муқаддам Чилонзордан бошланди. Ушанда шаҳар атрофларида ҳали ўзлаштирилмаган, қурилишбоп минг гектарлаб ерлар тургани ҳолда архитекторлар бу ердаги серҳосил боғлар атрофида айланиб қолишди. Соя-салқин жойларда ўтириб, нималарнидир чизишди. Аслида эса уларнинг қўлида болта борлигини ҳеч ким сезмай қолди.

Кўп ўтмай бу ерда пойтахтнинг фахри бўлган янги массив қад кўтарди. Чиройли уйлар, кенг кўчалар хўп мақталди, ашулаларга тушди. Аммо Чилонзор пойтахт аҳолисининг анчагина қисмини ширин-шаҳар мева билан таъминлайдиган тўкин боғлар, номи чиққан ўнлаб соҳибкорлар маскани бўлганлигини шу кунларда ҳам кўплар эслайвермайди. Тўғри, баъзан «Эҳ, Чилонзор боғлари қандай эди, ном-нишон қолмади-я», деб қўядиган одамларни учратамиз.

Ҳа, ўша боғлардан ном-нишон қолмади. Лоақал иморатлар орасидаги майдонларда, йўл бўйларига мевали кўчат экиб, озгина бўлса-да, йўқотилган боғлар ўрнини бутлаб қўйиш ҳеч кимнинг хаёлига келмади.

Уйламай йўл қўйилган бу хатолик ўша вақтдаёқ кенг жамоатчилик норозилигига сабаб бўлган, республиканинг мўътабар матбуот органларидан бири катта танқидий мақола билан чиққанди. Ушанда шаҳарсозлар редакцияга расмий жавоб йўллаб, бундай хатолик энди минбаъд қайтарилмаслигини айтишган, кечирим сўрашган эди.

Аммо орадан кўп вақт ўтмай, ўша ваъдалар унутилди. Қилинган танқидга ўчакишгандай, бутун қурилиш техникаси Чилонзордан олиб унинг ёнгинасидаги Чўпонотанинг серҳосил боғларига ташланди. Ваҳоланки, яна қайтарамиз, беш-олти километргина нарида Дўмбиробод мавзидан бошланувчи қанчадан-қанча қурилишбоп ерлар ястаниб ётарди!

Мана энди қарийб ўн йил бўлди, генплан Юнусобод боғлари устида «болта»сини ўйнатиб юрибди. Колхоз-совхозларнинг қанча-қанча маблағию минглаб кишиларнинг пешона тери билан барпо этилган мева-

зор-узумзорлар шу кеча-кундузда ҳам бульдозерлар гилдираги остида пайҳон бўлмоқда.

— Экиб кўкартирган дарахтларимиз учун пул беришди. Лекин ҳақиқий боғбон ҳеч маҳал янги ҳосилга кирган боғини олтинга ҳам алишмайди, айниқса унинг йўқ қилинишини билса! — дейди идорасини ташлаб чиқиб кетаётган хўжалик раҳбари. Сўнгра ачиниш билан қўшиб қўяди: — Ҳеч бўлмаса шу боғнинг ўндан бирини янги уйларга кўчиб келадиган одамларнинг болалари учун сақлаб қолинглар, деб қурувчилардан илтимос қилдик. Лекин улар, боғбонлик бошқаларнинг иши, дейишди.

Ҳа, раис бува, сизлар мурожаат қилган одамлар қурувчи! Улар «иш бошляапсанми, аввало атрофни шипшийдим қил — жой ҳозирла», деган ақидага қатъий риоя қилишади.

Замонавий боғ қандай бўлишлиги эса, генпланда кўрсатилган. Бу планнинг бир нусхаси шаҳар ободонлаштириш бош бошқармасида. У ерда ҳам уddaбурон кишилар курси эгаллаб ўтиришибди. Улар бир «боғ» яратишга тушиб кетишмасин! Сизнинг боғингиз ип эшолмай қолади уларники олдида! Ишонмасангиз, нарироққа бориб кўринг, «пули тўланган» мевазорлар ўрнида чинор, қайрағоч, қатрангилардан иборат шундай дарахтзорлар яратиб қўйишибдики, ёқангизни ушлайсиз!

Бобокалонларимизнинг «бирни кессанг — ўнни экин», деган гапи бор. Энди бу ҳикматни чаппасига айлантириб юборган шаҳарнинг айрим мансабдор кишиларига (улар бизни кечирсинлар, албатта!) қаттиқроқ тегадиган гаплар айтиш пайти келганга ўхшайди. Чунки ҳамма «юмшоқ» гаплар айтиб бўлинган.

Шундай қилиб, Тошкент атрофидаги боғлар тугатилди ҳисоб. Энди навбат шаҳарнинг турли даҳаларида тасодифлар орқали сақланиб қолган боғларга келди. Бу борада ҳам шаҳарсозларимиз катта қурилишларни рўқач қилиб, айтганимиз айтган, деганимиз деган деб туриб олмоқдалар.

Гапимизни исботловчи фактлар тўлиб ётибди.

Тошкентнинг Оқтепа мавзеидаги Зах маҳалласида ҳам шундай ҳодиса юз берди.

— Кечагина бу ер яшнаб турган боғлар эди, — дея бизни ўйдим-чуқур қилиб ташланган катта майдон томон бошлади шу ерлик Улуғ Ватан уруши инвалиди Акбархўжа ота Муҳиддинов, — бульдозерлар келиб дарахтларни қўпора бошлаганда, маҳалла қариялари улар-

га ялиндик: «Ҳеч бўлмаса мана шу йўл бўйидаги қадимий нок дарахтларидан ўн-ўн бештасини қолдиринглар», дедик. Қулоқ солишмади! Бир кунда нокнинг ўзидан бир юз йигирматасини қўпориб ташлашди. Кўчамизнинг кўрки эди бу дарахтлар. Бир юз ўттиз, бир юз қирқ ёшли ноклар эди!.. Ахир шаҳардаги мевали дарахтларга шундай қирон келтирилаверса оқибат нима бўлади! Келажак авлод бизни кечирармикан!

Нохуш таассурот билан орқага қайтар эканмиз, беихтиёр бозор директорининг гаплари эсимга тушиб кетди:

«Инсоф борми ўзи сизларда!»

Бу сўз фақат деҳқонгагина тегишлими?

3. ЮРАҚДАГИ ГАПЛАР. АСОССИЗ ЖАВОБЛАР

«Дарвозани кимдир тақиллатди. Эшикни очдиму, Узкомпартия Марказий Комитетининг биринчи секретари Усмон ота Юсуповга кўзим тушди.

— Қизим, отангиз уйда бўлсалар чақириб чиқинг, — деди у киши.

Отам чиқдилар. Сўрашишди.

— Биласизми, — дедилар Усмон ота дадамга маънодор қараб. — Ўзбек халқи мевасиз дарахтнинг хосиятсиз дарахт деб ҳисоблаган. Бунинг тагида ҳар ким ҳам дарров илғаб олавермайдиган катта маъно бор: чунки мевали дарахт ҳосилидан бола-чақа, ўтган-кетган, хуллас, ҳамма баҳраманд бўлади. Мевали дарахт маъмурчилик нишонаси. Энди манави дарвозангиз ёнидаги дарахтга келсак, биргаликда кўчириб ташлаймиз! Урнига яхши навли бир туп мева кўчати ўтқазиб қўясиз. Кейин кўпчилик сиздан хурсанд бўлиб юради... Қани, арра бўлса олиб чиқинг!

Отам икковлари бақатеракни кўчириб ташлашди. Кўп ўтмай унинг ўрнида бир туп ўрик пайдо бўлди. Мана, орадан ўттиз йилдан зиёдроқ вақт ўтибдики, ҳар йили ўша ўрик мевасига ўтган-кетганининг, қўни-қўйинининг оғзи тегади, дастурхонимизни безайди».

*Матлуба Ҳайдарова,
врач-кардиолог, Тошкент шаҳри*

Ёз бошлари эди. Оиламиз билан йўлимиз тушиб, қардош Тожикистоннинг Исфара шаҳар боғида озгина ҳордиқ чиқариб ўтмоқчи бўлдик.

Айни пишиқчилик, гилослар қонталаш бўлиб ширага тўлган палла. Боғнинг қаерига қарамайлик, мева. Очи-

либ ётган турфа гуллар. Хиёбоннинг икки четида гилос шохлари шигил-шигил бўлиб осилиб ётибди.

Бизнинг болалар бунақа шаҳар истироҳат боғини биринчи кўриши эмасми, чопганича бориб ўзларини гилос шохларига уришди. Хижолат тортдик. Ҳай-ҳайлаб уларни тартибга чақирмоқчи бўлгандик, кекса чойхоначи отахон йўлимизни тўсди:

— Қўяверинглар, майли, яйрашсин. Меҳмонга ўхшайсизлар, бемалол чойни ичаверинглар. Ҳали-замон кўзлари тўяди-да, кейин қарамай қўйишади. Болаларнинг табиати шунақа!

Ҳақиқатан ҳам озгина вақт ўтгач, атрофни тўлдириб ётган мевалардан фарзандларимизнинг «кўзи тўйди» шекилли, нарироқдаги майдонга бориб, аргимчоқ уча бошлашди. Ушанда мен ичимда «қани энди бизнинг Тошкентда ҳам шундай шаҳар боғлари бўлса», деб қўйгандим.

Негадир бизнинг паркларга раҳбарлик қилаётган ўртоқлар мевали дарахт экмаслик хусусида «қонунлашган» аллақандай қарорлар борлиги ҳақида гапириб, сизни ҳам астойдил ишонтиришади! Эмишки, бу дарахтларни болалар синдириб юборармиш, унга чиқаман деб бирон жойини лат едирармиш ёинки тош отиб бир-бирининг пешонасини ёрармиш ва ҳоказо.

Баҳонани қаранг! Мана шу хил мужмал важларга чиппа-чин ишониб боғ учун ажратилган ўз майдонларини турли мевасиз дарахт ва буталардан иборат чакалакзорларга айлантириб юборган мактаб ҳамда мактабгача ёшдаги болалар муассасалари Тошкентда тўлиб ётибди. Шу сабабли ҳам ясли-боғчаларда «барг териш машғулоти» билан шуғулланиб юрган болаларни тез-тез учратиб турамиз. Бу «машғулот»нинг эстетик тарбия бобида қандайдир фойдаси бўлса бордир. Аммо атрофмуҳит, она табиат ҳақида илк маротаба тасавури шаклланаётган фарзандларимизга тўкин-сочин боғда сайр қилиш, мевалар териш янада фойдалироқ бўларди деб ўйлайман. Бунинг учун юқоридагига ўхшаш ақидаларга чек қўйиш керак.

Зеро, чек қўйганлар ҳам йўқ эмас.

Шу йил кузда Тошкент марказидаги 426-боғчада ажойиб тантана — «ҳосил байрами» бўлиб ўтди. Бу ерда тарбияланувчи болалар мураббиялари раҳбарлигида олма, олхўри, шафтоли, узум каби мевалар терилди, ўзлари «деҳқончилик» қилиб ўстирган кичкина участкалардан турли сабзавот ҳосилини йиғиштиришди.

Шунинг ўзи болалар учун бир олам завқ-шавқ эди... Қани энди, Тошкентдаги қарийб 600 дан зиёд ясли-боғчаларда ҳам шундай манзаранинг гувоҳи бўлсак! Ёки шаҳардаги Аброр Ҳидоятлов номи 14-ўрта мактаб коллективини олайлик.

Мактаб боғи кичкина бўлса ҳам одамнинг ҳаваси келади.

— Бир неча йилки, болалар ўзлари етиштирган ҳосилни ўзлари йиғиб олишади. Ҳамманинг оғзи тегади. Ана шунда уларнинг хурсандлигини бир кўрсангиз эди! — дея ҳикоя қилади кекса педагог, тарбиявий ишлар бўйича директор ўринбосари Юсуф ака Зоитов.

— Кечирасиз, саволимиз ғалатироқ: дарахтга чиқиб ёки тош тегиб бирон бола шикастландими? — деб сўраймиз у кишидан.

— Йўғ-а, — ажабланди Юсуф ака.

— Афсус, — дея суҳбатга аралашди мактаб илмий бўлим мудирини Маҳмадҷон Зиёвуддинов, — янги жойга кўчяпмиз. Мактабимиз ўрнида қурилиш бошланармиш. Энди боғимизнинг тақдирини ҳеч кимни қизиқтирмас керак... Мен яқинда ГДРда, Венгрияда бўлдим. Уқув юртлари, мактаб атрофида кўча бўйида ҳам нуқул мевали дарахт. Биронга мевасиз дарахтга кўзингиз тушмайди. Ўзимча ўйланиб қоламан, нега бутун жаҳонга донғи кетган, яқин пайтларгача боғ-роғлар шаҳри бўлган Тошкентимиздан мева дарахтлари сиқиб чиқарилмоқда. Сабаби нимада?!

Мен бу хилдаги саволни хизматлари юксак тақдирланган машҳур бир архитекторимизга бериб кўргандим, у киши кўп ҳамкасблари учун энг «оммавий» бўлган жавобни айтди:

— Ҳозирги Тошкентни бундан йигирма йил олдинги Тошкент билан солиштириб бўлмайди. Зилзиладан кейин шаҳар бутунлай қайта қурилди. Биринчи навбатда одамларни жой билан таъминлаш зарур эди. Қолаверса, ҳозир Тошкент аҳолиси икки баравар кўпайган. Архитектурада замон талабини ҳам ҳисобга олиш керак. Ҳозир космик давр!

Украина учун жанг қилган Улуғ Ватан уруши қатнашчилари билан суҳбатлашсангиз, улар Львов, Тернополь, Винница каби қатор шаҳар боғ кўчаларини шавқ-завқ билан эслаб гапирадилар. «Баъзан қуршовда қолганимизда шу боғлар меваси, йўл бўйларидаги ёнғоқзорлар бизни боққан», деб эслашади.

Уруш жафосини тортган ўша шаҳарлар култепалар

ўрнида бутунлай қайтадан қурилган. Урушдан кейинги даврларда бошпанасиз қолган кишиларни бошпана билан таъминлаш ҳар қачонгидан ҳам зарурроқ бўлган. Бироқ ҳеч кимнинг хаёлига йўллар атрофидаги мевали дарахтларни мевасиз дарахтларга алмаштиришдай, қош қўяман деб кўз чиқариш «идея»си келмаган.

Ҳозир Фарбий Украинанинг ўнлаб шаҳар кўчалари ҳамда шаҳарлараро магистрал йўллари бўйлаб юрсангиз, нашвати, олхўри, азим ёнғоқ дарахтларига кўзингиз тушади... Бозорда эса мевалар биздагидек килолаб эмас, жуда арзон баҳода, пақирлаб сотилаётганининг гувоҳи бўласиз.

Айни пайтда «мумкин эмасдир-да, мумкин бўлганда биздан ҳам ақллироқ шаҳар раҳбарлари бош қотиришган бўларди», деб юрадиган мурасасоз кишиларни ҳам кўрганман.

Деярли ҳаммани қизиқтириб келаётган «Нега Тошкентда мевали дарахтлар аҳволи шу даражада абгор ҳолатга тушиб қолди?» — деган саволга жавоб беришга зиммадор Шаҳар Ободонлаштириш Бош Бошқармаси мавжудлиги ҳақида юқорида айтиб ўтгандик. Яна алоҳида таъкидлаб қўймоқчимизки, ушбу идора системасида 15000 (ўн беш минг) киши меҳнат қилади. Шулардан алақанчаси «боғбон»лиги учун маош олади.

Ана шу мўътабар даргоҳ бошлиғи Шамсиддин Исломов қабулига кириш осон бўлмади. Мажлислар, йиғилишлар...

Ниҳоят, учинчи кун қабулхона ходимаси «бошлиқ ўзларидалар», деди.

Менинг хайрли иш хусусидаги кўпчиликни қизиқтираётган фикрларимни эшитгач, Шамсиддин Исломовичнинг ҳам чехраси ёришиб кетса керак, деб ўйлагандим. Афсус, тескариси бўлиб чиқди. «Бу масалада сизни қабул қилолмайман. Бир ҳафтадан кейин телефон қилинг», деди у киши.

Мен ҳам имкониятдан фойдаланиб қолиш, вақтни бой бермаслик йўлига ўтдим:

— Қисқагина икки-уч саволим бор, холос...

Уртоқ Исломовнинг жавоби қисқа ва лўнда бўлди:

— Ҳали ҳеч қайси шаҳарда мевали дарахт биздагидек кўп экилган эмас! Яқин ўн йиллар ичида ҳосилга кириб қолади.

Сухбатимиз давом этади.

— Нега бизда қардош республикалардаги Исфара, Конибодом, Олмаота шаҳарларидаги каби боғлар йўқ?

— Конибодом, Исфарада бўлганман. У ернинг об-ҳавоси бошқа.

— Олмаотада-чи?

— Одамлар, шароит бошқа.

Ана холос! Шаҳар Ободонлаштириш Бош Бошқармаси бошлиғининг бу гапларини шарҳлаб ўтиришга ҳам истиҳола қиласан киши. «Одамлар, шароит бошқа» эмиш. Тошкент билан Олмаота ўртасидаги иқлим барчага маълум, бизда қулайроқ. Лекин «одамлар»нинг қанақа «бошқа»лигини тушунмадик.

Майли, ўртоқ Исломов айтганидай, шаҳар об-ҳавоси, унинг кишилари «бошқача» бўлиб қолгандир. Лекин ана шу «қийинчиликлар»ни енгиб, мевали дарахт экиш борасида бу идора ҳаммадан ўзиб кетган экан, ўша дарахтлар қани?! Қаерларга экилган?!

Шаҳарнинг ҳаммаси бўлиб саккиз минг гектар (!) ерини эгаллаб ётган қарағай, чинор, теракзорлар орасига ёки йўл бўйларидаги дарахтлар қаторига паналаб экилганмикан?! Ёинки шаҳардаги минглаб ишчи «боғбонлар», тер тўкаётган, энг сифатли ўғитлар билан ишлов берилаётган жами майдони 550 гектарни ишғол этган ўн бешта истироҳат боғларидан биронтасини мевазор деб ўйларсиз? Йўқ, бу ерлардан ҳам ўша «экилди» деган мевали дарахтларни қидириб тополмайсиз. Мабодо улардан биронтасида бир туп бўлса ҳам ўрик, гилос, олма, нок, олхўри, анор, анжир... ниҳолига кўзингиз тушса, ўша ерга муҳофаза ва эсдалик тахтаси ўрнатмоқ зарур бўлади.

Ҳа, анор, анжир дедик. Бу дарахтлар йил сайин шаҳардан узоқлашиб, анқонинг уруғи бўлиб бормоқда. Ахир Шарқда нафосат рамзи сифатида шоирлар назмида куйланадиган анор гулларининг, жой танламасдан самбитгулдай ўсаверадиған тансиқ мевали анжир ниҳолларининг шаҳардаги кўпгина паркларда ардоқлаб ўстирилаётган хорижий буталардан нима камлиги бор? Буларни Тошкент заминида ўсмайди деб ким айта олади?

Ёинки хурмо билан қайси манзарали дарахт баҳшаша олади? Бу субтропик мевани бизнинг иқлимга хос нави яратилган. Тошкентдаги кўпгина хонадонларда, шаҳар четидаги боғларда хурмо гуркираб ўсмоқда, бир неча йилки, мўл-кўл ҳосил бермоқда.

Лоақал шу дарахтнинг ўзидан ҳеч бўлмаса истироҳат боғларида тўрт-беш тупдан ўстирилганда эди,

ўртоқ Исломовнинг гаплари сал-пал ҳақиқатга яқинроқ бўлармиди? Ахир ҳайвонот боғларида одамлар кўрсин, завқлансин, деб бутунлай бошқа иқлимли мамлакатлардан келтирилган ҳайвонларни асраб-авайлаб парваришлашади-ку...

Яна шу ерда бир нарсани эслатиб ўтмоқчимиз: оромгоҳ жойларда боғдорчилик ишларини йўлга қўйиш зарурлиги тўғрисида Ўзкомпартия Марказий Комитети, Ўзбекистон Министрлар Советининг 1983 йил 10 октябрда махсус қарори чиққан.

Шу қарордан кейин ҳам шаҳар оромгоҳ-паркларининг қиёфасида ҳеч қандай ўзгариш сезилмади...

Ҳар йили эрта баҳорда шаҳарнинг бир неча мўнтабар кишилари «Тошкентни боғ-роғларга айлантмайлик» деган мурожаатнома билан чиқишади.

Газеталарнинг биринчи бетида йирик ҳарфлар билан эълон қилинадиган бу чақириқни ўқиб, хайрият-э, деворгингиз келади.

Шундан кейин, шаҳарга турли-туман манзарали дарахт кўчатлари, айниқса чинор «ёғилиб» кетади.

Кўп ўтмай корхоналар, ташкилотлар пландан ошириб кўчат ўтқазганликлари ҳақида ҳисобот берадилар. Уларнинг кўпларига ташаккурномалар эълон қилинади, мукофотлар ажратилади.

Баъзи вақтли матбуот саҳифаларида кўчат ўтқозиш ойлугига бош-қош бўлиб турган кишиларнинг дезинформациядан иборат чиқишлари бошланади. Улар «Юнусободнинг чанги ўйнаб ётган ташландиқ ерларида боғ-роғлар яратдик» деган замини нобоп фактлар келтириб, мақтанчоқлик қилишади. Аммо ким қандай дарахт ўтқазганлиги билан ҳеч кимнинг иши йўқ!

Энди бир нарсани аниқлаб олайлик. «Боғ» дегани нима ўзи?!

«Боғ»нинг ўзбек тилидаги луғавий маъноси қуйидагича: «Мева дарахтлар билан банд бўлган ер майдони боғ дейилади». Демак, бақатерак билан қарағай, акация билан чинор ўсган жойни «боғ» деб бўлмайди.

Бўёғига энди ўзингиз хулоса чиқариб олаверинг. Эзгу ният билан ҳамшаҳарларга қилинган мурожаатнома қаерда-ю, унга амал қилиш қаерда?! Арзани ким қилди ва қачон қилди?!

4. ҚУШЛАР ШАҲАРНИ ТАРК ЭТМОҚДА

Мен чинор умрига ҳавас қилмай қўйдим.
Нега ҳавас қилай унинг бутогига?
Қушлар ин қўймаса, яйрашолмаса,
Полапонлари-ла сайрашолмаса.
Соясида одам ёзмаса ҳордиқ,
Ҳаммадан аввало, ҳаммадан ортиқ
Чинор ўзин севса,
Ёқласа ўзин.
Оғу ишлаб чиқиб
Сақласа ўзин.
Нега ҳавас қилай?!

Гулчеҳра Нуруллаева

Биз шаҳарга маълум даражада оройиш берувчи манзарали дарахт, айниқса ҳар тупи фалон сўм турадиган, бир қор ёққандан кейин шохлари синиб, «увадаси» чиқиб кетадиган арчалар ўтқазилишига бутунлай қарши эмасмиз. Табиатда меъёр деган нарса бор. Ана шунга амал қилмаслик оқибатида кўп нохушликлар келиб чиқаётганлиги ҳозирги пайтда ҳаммага аён.

Чунончи, бизда ҳам шаҳардаги минглаб гектар қайдонни эгаллаб ётган дарахтларнинг кўпчилигини чинор ташкил этади. Бу дарахт азалдан Ўрта Осиё шароитида аҳоли яшайдиган жойлардан нарироқ, қадамжо ерларга экилган. Шаҳарларда эса турли-туман мева дарахтлари, хусусан, ўрик кўпроқ ўстирилган. Ҳамюртимиз Мирзо Бобур ўзининг машҳур «Бобурномаси»да ҳар бир шаҳарга таъриф беришдан аввал унинг боғлари ҳақида гап юргизиши бежиз бўлмаган.

Хўш, нега ҳар қандай қурғоқчилик, ноқулай шарт-шароитга ҳам бардош бера оладиган, чиройли, умри «боқий» чинорлар шаҳарга экилмаган?! Бунинг асрлар оша синовдан ўтган сабаби бор, албатта.

Чинор ўзидан заҳарли модда чиқариб туради. (Унча-мунча касалликка чалинмаслиги, узоқ яшашининг боиси шундан!) Апрель, май ойларида у «гуллаган» пайтда чангидан азият чекадиган баъзи кишиларнинг қай аҳволга тушишини шифокорларимиз яхши билишади. Шуниси ҳам борки, чинорга қора қаргадан бўлак бирон қуш-зоти яқин йўламайди.

Эндиликда Тошкент шу дарахт билан тўлдириб юборилганлиги туфайли кейинги ўн беш йилча муддат ичида меваларсиз яшаш манбаи қолмаган бир юз ўттиз хил паррандадан эллик тури шаҳарни

тарк этди. Яна ачинарли томони шундаки, ўша қушлар шаҳардаги мевали дарахт ҳамда экинзорларнинг санитарии — зарарли ҳашаротларга қирон келтирувчи энг фойдалиси бўлган!.. Боғу парклардан булбулларнинг хониши эшитилмай қолди. Улар ўрнини ҳар бири бароқ мушукдай келадиган қарғаларнинг гала-говури эгаллади.

Мана, бир неча йилки, қуз бошланиши билан сон-саноксиз бу махлуқлар мўр-малаҳдай шаҳарга ёпирилиб келади. Бутун қиш давомида ҳам гала-гала бўлиб чинордан-чинорга учиб юради. Улар дастидан йўлкалар, майдонлар усти ахлатга тўлиб кетади.

Тошкентлик кекса орнитолог олим Р. Н. Мекленбурцевнинг таъкидлашига қараганда, ҳозир шаҳарга учиб келаётган қора қарғаларнинг сони бир миллиондан ошибди. Эндиликда улардан қутулиш йўллари изланаётганмиш. Тошкент Давлат университетининг биология факультетидан ёш бир олим қарғаларга қарши «ҳуркитгич» ихтиро этиб, шаҳар Советига тақдим қилибди.

Кулгили, шу билан ачинарли ҳол. Тўғри эмасми?!

5. БАҲОНА ЭМАЕ, ИМКОНИЯТ ҚИДИРМОҚ КЕРАК

Узимиздаги Закарпатье боғ шаҳарларида бўлганман... Кўрганларимдан оддийгина бир мисолни айтиб берақолай: ёз — пишиқчилик палласи эди. Тошкентда шафтолининг нархи отасининг баҳосида!.. Икки кундан кейин Венгрияда бўлдик. Кўча бўйларида шафтолилар фарқ пишиб ётибди. Хоҳлаган одам тўкилганларини олиб еркан ёки йўл бўйларидаги махсус яшикларга солиб кетаркан. «Шаҳарда шунчалик мевали дарахт ўтқазса бўларкан-ку», деган фикр хаёлимдан ўтди-ю, Тошкентимизнинг бир пайтлардаги Инжиқобод боғлари кўз ўнгимда гавдаланди. Ёшлигимиз ўша мевазорлар ичида ўтган. Ҳозир эса шаҳримизда бундоқ номини айтиб мақтангудай боғ қолмади. Болаларимизнинг ёшлиги ғиштин деворлар, бетон уйлар орасида ўтмоқда. Ҳайронман, бу ҳол қачонгача давом этаркин.

Шукур Бурҳонов, СССР халқ артисти

Соҳибкор олимларимиз ҳиммат кўрсатиб, боғдорчиликда турли гибрид сермахсул мева дарахтлари

яратиб беришди, шаҳарларни эса «илмий ёндашилган» манзарали дарахтларга тўлдириб юборишди. Бу ёғига энди катта магистрал йўл, парк ва хиёбонлар боп мева кўчатлари етиштириш хусусида ўйласалар ёмон бўлмасди. Ахир, манзарали дарахтнинг қай турини шаҳарга экиш ёки экмаслик хусусида катта-катта муассаса ходимлари бош қотираётган бир пайтда, нега энди мевали дарахт ҳақида ўйлаш мумкин эмас?

— Мумкин, қисман бу масалага эътибор берилляпти, — дейди Урта Осиё Урмон хўжалиги илмий текшириш институти директори ўртоқ В. А. Абдураззоқов. — Масалан, бир неча ўнлаб километрга чўзилиб кетган шаҳар ичкарасидаги ва атрофидаги магистрал йўллар бўйига ёппасига манзарали дарахтлар экавериш шарт эмас. Ёнғоқ билан чинорни, арча билан беҳини оралатма қилиб экилса бўлади. Ушбу тажриба Шредер номи боғдорчилик илмий текшириш институти далаларида синовдан ўтказилди, кутилганидан аъло натижаларга эришилди ҳам. Бироқ бу янгилик боғ ичкарасида қолиб кетмоқда.

Шундай экан, шаҳар билан илмий текшириш институти боғи ўртасидаги деворни ким қулатиши керак? Тажрибакор олимларми ё шаҳар раҳбарларими?

Энди шу ерда олимларимиз фикрларига қўшимча қилмоқчимиз. Шаҳар атрофи йўл бўйларига фақат ёнғоғу беҳи экиш билан иш битмаса керак. Бошқа қатор имкониятлар ҳам бор.

Масалан, ҳеч иккиланиб ўтирмай экса бўлаверадиган ўрикни олиб кўрайлик.

Дарвоқе, Тошкент бир вақтлар «Мингўрик» номи билан аталган, шаҳарда ўрик дарахтлари яхши ўсган деб юқорида таъкидлаб ўтгандик. Бунга тагин мисол тариқасида Чилонзор, Чўпонота боғларини эслатиш мумкин.

Аммо... «Ҳозирги пайтда нега ўрик экилмайди?» деб улгурмасингиздан оғзингизга урадиган мутасадди кишилар анчагина топилади. Сийқаси чиқиб кетган, ишлатилавериб кўпчиликнинг қулоғига қуйиб бўлинган баҳоналарни олдингизга гиштдай териб ташлашади:

«Биринчидан, — дейишади улар, — мева пишиб (айниқса ўрик!) тагига тўкилса, шаҳар санитария ҳолатини бузади.

Иккинчидан, мевали дарахтлар меҳнатталаб бўлади. Уларга доим қараб туриш керак».

Мана шу хил баҳоналарни рўқач қиладиган кишиларга айтадиган жавобимиз қуйидагича:

Биринчидан, бу гап айрим маҳалла кўчаларида тасодифан экилиб қолган хашаки ўрикнинг палағда мевасини босиб олиб, бурнини жийириб ўтадиганлардан чиққан бўлса ажаб эмас. Чунки ўша тоифадаги одамлар, она табиат яратиб қўйган бекаму кўст китобни ўзлари ногўғри варақлаб қўядилар-да, кейин ундан нолиб, айюҳаннос солиб юрадилар... Бизда ўрикнинг юзлаб турлари бор. Айниқса унинг «Субхон» нави шундай шаҳарбопки, бўйдорлигу салобатда ман-ман деган чинор билан бслаша олади. «Субхон ўригининг эрта баҳорда чамандай бўлиб очилиб ётиши, ёзда йирик меваларининг лаълиранг бўлиб қизариши, унча-мунча шамолга тўкилавермай кўзни ўйнатиши... ва ниҳоят, кузда пуши деган гулдарахтига ўхшаб баргларининг шафақдай ёниб туриши қайси одам юрагини тўлқинлантириб юбормайди дейсиз! Наҳотки, шаҳар хиёбонларига мана шу гўзаллик ярашмаса!

Тасаввур қилиб кўринг: пойтахтимизнинг бош майдонининг тўрт томонида тўрт туп ўрик қийғос сочилиб ётибди... Кўриб ким завқланмайди!

Иккинчидан: «Ишлашни хоҳлаган имконият қидиради, хоҳламаган баҳона қидиради» деган ажойиб гап бор. Ажабки, шаҳар ободонлаштириш бош бошқармасидаги ҳамма ходимлар «меҳнатталаб» ишларни қиилаб ўтиб, осонига югурадиган бўлиб қолишган бўлса! Ахир оддий деҳқон ҳам меҳнатдан қочиб, ўз ерини бегона ўтларга бостириб юбормайди, йил — ўн икки ой пешона тери тўкиб, дур ундиради-ку!

6. ЕРИМИЗ ҚАНЧАЛАР САХИЙ...

Богдорчилик ўзбекларнинг ота-боболаридан мерос. Биз кўз очиб узум, олма каби анвойи меваларни кўрганмиз. Оналаримиз беланчагимизни ишқомларга, мева дарахтларига осиб аллааганлар.

*Ризамат ота Мусамуҳамедов
машҳур богбон, Социалистик Меҳнат
Қаҳримони*

Устоз Абдулла Қаҳҳор айтган гап яхши эсимда қолган. Ушанда у киши Дўрмондаги ўз боғида саккиз новдасида саккиз нав мева пишиб турган бир

туп шафтоли дарахтига қараб шундай деганди: «Еримиз қанчалар сахий. Кузда деҳқон кетмонини далада қолдирса, баҳорда унинг дастасида ғунча пайдо бўлади. Кузда мева узиб олади».

Бу образли гапда катта ҳақиқат бор. Еримиз шунчалар танти, сахий. Озгина меҳнат қилиб, тер тўкилса бўлгани, дур унади. Арзимас муддат ичида меҳнатингиз самарасини кўрасиз.

Одамлар эса юз йилда бир маротаба ғунча ёзадиган кактусни парваришлаб, гуллайдиган даврини умид билан кутишади.

Ери абадий музлик бўлган шаҳарларда боғдорчилик қилаётган кишилар ҳақида марказий матбуот саҳифаларида ўқиб қолдим. Совуқ иқлимли бундай жойларда мевали дарахт, хусусан, олма вояга етиб, нишона кўрсатиши учун ўн-ўн беш йилдан зиёд муддат керак экан. Шунга қарамай, ўша шаҳар кишилари эзгуликка қўл уриб, боғбонликни касб қилибдилар. Шаҳар раҳбарлари уларни рағбатлантирувчи бир неча тадбирларни амалга оширибди.

...Республикамизнинг Марғилон шаҳри кўчаларида амалга оширилаётган ишлар ҳам таҳсинга сазовордир.

— Боғкўчалар шаҳар кўрки бўлиши керак. Шунинг учун ўз ҳовлиси олдида кичкина боғ яратган соҳибкор ҳамшаҳарларимизни биз доим бошқаларга ўрнак қилиб кўрсатамиз. Ҳатто улар учун махсус ҳурматтахтаси ҳам ташкил этдик, — дейди Марғилон шаҳар ижроия комитети раиси Дониёр Нурматов.

Ҳамманинг нигоҳи тушиб турган бизнинг Тошкентда эса бутунлай тескараси. Эшиги ёнига мевали дарахт экиб қўйиб, боши ғавғодан чиқмай келаётган кўпгина кишиларни биламан.

— Мана шу дарахт учун ҳар йили баҳор ва кузда ижрокомдан келиб жанжаллашиб кетишади. Акт тузишади, маъмурий чора кўрамиз деб қўрқитишади, — дейди эски танишим, оддий ишчи Ҳакимжон ака Охунов йўл бўйида беозоргина ўсиб турган икки туп мевали дарахтни кўрсатиб.

Мен бу одамни эски танишим дедим. Умуман, Ҳакимжон акани, дарвозаси ёнидан ўтган йўловчи борки, албатта таниса керак. Чунки у киши катта магистрал

кўчанинг гавжум йўлаги бўйига бежиримгина «дам олиш бекати» барпо этиб қўйган. Шундоқ ўтирган жойингизда олтиндай товланувчи узум бошлари, серҳосил олма шоҳлари осилиб ётади. Скамейка ёнидаги жўмракни буриб, муздай сув ичишингиз, салқинда бир лаҳза ҳордиқ чиқаришингиз мумкин.

Негадир шаҳарнинг оддий граждани ишчисининг мана шу ҳавас-иштиёқ билан қилган эзгулик иши бошқармадаги баъзи одамларнинг гашини келтираркан. Улар дапқир-дапқир ғазоби жунбишга келиб, жанжал кўтариб туришаркан!

Ҳа, шаҳар бошқармасида гапи бошқа-ю, иши бошқа ўртоқлардан ташқари ўзимиз экмаймиз, экдиришга қўймаймиз, дейдиган ходимлар ҳам борга ўхшайди.

Сохта «боғлар» яратишга чек қўйиш пайти келди. Ҳар йили эрта баҳорда тантана билан шаҳарга экиладиган бир миллион саксон минг туп манзарали дарахт ва буталар эгаллайдиган майдоннинг бир бўлагини инсоф билан мевали ниҳолларга ажратиб бермоқ зарур.

Миришкор боғбонларимизнинг хомчўтларига қараганда, агар минг гектар ерга олма, ўрик ёки нок дарахти экилса, тўрт-беш йилдан сўнг ўша ердан кам деганда 90000 тонна ҳосил йиғиб олиш мумкин экан. Бу икки миллионли шаҳар аҳолисининг ҳар бирига қирқ беш килограмдан мева тўғри келади демакдир. Ваҳоланки, территориясининг катталиги жиҳатидан Иттифокда Москвадан кейин иккинчи ўринда турувчи Тошкентнинг 26000 гектар еридан 8000 гектарини турли-туман манзарали дарахт ва буталардан иборат ҳосил бермас «боғлар» эгаллаб ётибди.

Шундай экан, шаҳарда мевали дарахтларни ўстиришдай хайрли ишга тўғоноқ бўладиган ҳар қандай баҳоналар пайини қирқиш вақти келди. Токи шаҳарда боғдорчилик билан ободончилик бир-бирини тўлдирсин. Чунончи, партия, ҳукуватимиз ўртага ташлаган озиқ-овқат программасини ҳал этишда, табиат мутаносиблигини сақлашда ҳеч ким четда қолмаслиги керак.

Шаҳарда нима кўп, «бош-бош»дан бошланувчи муассасалар кўп. Шулар қаторида ҳақиқий миришкор деҳқон — «Шаҳарнинг бош боғбони» раҳбарлик қиладиган бир идора таъсис этилса, нур устига аъло нур бўларди.

Шунда «шаҳардаги ҳар бир туп мевали дарахт тақдирини билан ҳисоблашиш» қонун тусига кирса ажаб эмас!

7. ЯХШИДАН... БОҒ ҚОЛАДИ

Энди, юқорида шаънларига андак тил тегизиб ўтган ўртоқларга айтадиган икки оғиз «ширин» сўзимиз бор: ҳадемай ёз ҳам ўтиб, кузги дарахт экиш мавсуми бошланади. Ушанда бир дондан мева ниҳоли олиб шаҳарнинг қоқ ўртасига ўтқазинг. Сўнг, орадан ўн йил эмас, икки-уч йил ўтди деб фараз қилинг.

Ана ўша дарахт остида ўтирибсиз. Шаҳар узра сарин ел қўзғалиб, бир дона оқ ўрик ёнингизга тушади. Уни шундоқ қаршингизда оқиб турган ариқнинг зилол сувида чайинг-да, енг! Қандай маза. Бу қадар ширин мевани умрингизда биринчи бор тотиган бўласиз.

Бу ҳаёлот эмас, муҳтарам меъморлар!

Бу бор гап, ҳурматли қурувчилар!

Еримиз ана шундай сахий ва танти.

Унга ишонинг! Ахир халқимизнинг «Яхшидан боғ қолади...» деган ҳикматли сўзи бор-ку!

1980 й.

ЯХШИДАН БОҒ...

1. ХАЗОН КЕРАКМИ ЁКИ МЕВА?

«Ҳар йили кўкаламзорлаштириш ойлиги давомида республикамизда ўтқазиладиган кўчатларнинг 96 процентидан ортигини мевасиз дарахтлар ташкил этмоқда».

Расмий мавзумотдан

Серқуёш ўлкамизнинг унумдор ерларидан фойдаланишдаги бу номутаносибликни эшитиб, ўйлаиб қоласан киши. Кимдир ерни ардоқлаб дур ундиради, кимлардир ундан бефарқларча хазон супуради!

Бунинг боиси нима, нечук манзарали «ўрмончиликка» шунчалик берилиб кетдик?! Жавоби оддий: кўчат ўтқазиланган плани бажарилса бўлди. Вассалом!

Лекин шу кунларга келиб ўша «бажарилган» ишларнинг ҳам қинғир томонлари кўзга ташланиб қолмоқда.

Яқинда, қўқонлик қаламкаш ўртоқлар ҳайрон қоларли бир гап айтиб қолишди. Бир неча йил давомида экилди деб дафтарга тиркалган дарахтлар сонини ҳисоблаб чиқишса, бутун шаҳарда оёқ босишга бир қарич ҳам ер қолмаслиги керак экан... Салкам 4 процент атрофида ўтқазиладиган мевали кўчатлар «ҳисоботи»да ҳам катта чалкашликлар мавжуд.

Бу масаланинг бир томони, холос. Боғдорчилигимизга катта путур етказган яна қатор сабаблар борки, шулар ҳақида ҳам атрофлича тўхталиб ўтмасдан иложимиз йўқ. Чунки энди боғларнинг қаддини тиклаш ҳақида қайғуриш, миллионлаб тонна мева етиштириш хусусида гапириш лозимлигини замон тақозо этмоқда. Зеро партиямиз ўртага қўйган озиқ-овқат программасини бажаришда мана шу соҳанинг роли жуда каттадир.

Баҳор ва кузги кўчат экиш ойликлари ўтқазиланган халқимиз онгига яхши анъана бўлиб сингиб кетди. Бу жуда яхши! Лекин юқоридаги гаплар тавсифидан келиб чиқиб, шу хайрли ишнинг аниқ йўналишини белгилаб олинмоғи

лозимга ўхшайди. Яъни 1000 туп акация, 1000 туп терак ёки чинор билан 50000 туп тут кўчати ўтқазган, «бир ўқ» билан икки мўлжални оладиган хўжалик ёки ташкилотни «ойлик»нинг актив байроқдори деб тарғиб қилиб бўлмайди.

Негаки бу хил дарахтларни экиш, уларнинг зиммасидаги доимий юмушлар қатори бажарилиши шарт бўлган вазифа!.. Шунинг учун ҳам ўтқазилган кўчатларнинг сонини эмас, «номи»ни — мевали ёки мевасизлигини аниқлаш зарур. Сўнгра қилинган меҳнатнинг келажакдаги самараси ҳақида албатта ўйлаш керак. «Ойлик» давомида зўр тантана билан экилган ниҳоллар озгина вақтдан кейин ўз ҳолига ташланиб, эгасиз бўлиб қолмасин!

1984 йилнинг кузги кўчат ўтқозиш кампаниясини наманганликлар жуда катта ташаббускорлик билан ўтказдилар. Уртага «областда истиқомат қилувчи ҳар бир кишининг ўз мевали дарахти бўлсин» деган шиор ташланди. Ёшу қари байрамона тус олган шаҳар кўчаларига, районлараро магистрал йўллар бўйига чиқишди. Жамики муассаса хизматчилари, пенсионердан тортиб пионергача «ўз» кўчатини ўтқазди, вояга етиб ҳосилга киргунча парваришлаб туришни зиммасига олди.

Бу умумхалқ ишига областнинг барча раҳбар ходимлар бош-қош бўлдилар.

Ҳозир Наманган-Янгиқўрғон, Наманган-Норин, Наманган-Пунгон магистрал йўллари бўйига экилган юз минглаб мева ниҳоллари куртак ёзиб, илк баҳорни қаршиламоқда.

Бу жиҳатдан наманганлик ташаббускорлардан ўрناق олса арзийди.

2. ФОЙДА КЕТИДАН ҚУВИБ...

Афсус, ҳамма жойларда ҳам дастурхонимиз тўкин-сочинлигининг омили — мевали дарахтлар ўтқозиш учун мавжуд бўлган ер резервларидан фойдаланиш кўнгилдагидай эмас. Ёки умуман бу хайрли иш турли баҳоналар билан нотўғри талқин қилинмоқда ёинки йўққа чиқариб келинмоқда.

Агар республикамиздаги жами йўллар атрофини мевали дарахтлар ҳисобига «кўкаламзорлаштирганимизда»

эди, яқин тўрт-беш йиллар ичида ҳаммаёқни боғ босиб кетиши, мева баҳоси сувтекин бўлиши муқаррар экан.

Бу муболага эмас, аниқ ҳисоблар асосида туғилган ҳақиқат!

Бироқ бизда мевалар «сувтекин» бўлмай, қадр-қиммати ошиб кетаётганлигининг маълум сабаблари борлигини айтиб ўтдик.

Шулардан бири қишлоқ ва посёлкаларимиздаги мавжуд серқатнов йўллар бўйидан «рационал» фойдаланишнинг нотўғри формасини қўлаб келинаётганлигидир. Шу кунга келиб бундай «фойда»нинг оқибати хунукроққа ўхшаб қолди.

Фарғона область, Охунбобоев районидаги Фрунзе номли колхоз юзаки қарасангиз, бой-бақувватга ўхшаб кўринади. Районда ҳам обрўси чакки эмас! Лекин яқинроқ танишсангиз, ўз «ташаббуси»дан мувозанатини йўқотиб қўйганлигини сезиб, ачиниб кетасиз.

Ҳа, 70-йиллар бошида «бекор» ётган йўллар бўйидан унумли фойдаланиш фикри шу ердан чиққан.

Ишбилармон (собик) раис Рашидовнинг таҳсинига сазовор бўлган, йиғинларда тилидан тушмаган. Мукофотга тақдим этилган. Шундан кейин «ташаббус» яшин тезлигида бутун областга, ҳатто республикага ёйилган.

Бу «ташаббус» нимадан иборат ва у келтириб чиқарган муаммолар ҳақида гапириш учун хўжаликка бирров «сафар» қилишнинг ўзи кифоя.

Биз ҳам Марғилон шаҳрига қўшни бўлган бу хўжаликнинг дала йўллари ва қишлоқлари бўйлаб айланиб юрибмиз. Ҳаммаёқда тут. Кўчалар бўйи, ҳовлилар, колхоз, сельсовет, райпо, қўйинг-чи, болалар муасасалари олдиғача бир текис шу манзара! Бу билан колхозда «барг мўл-кўллиги, ҳар бир пиллакор учун қулайлик яратилганлиги» шундоқ кўзга ташланиб турибди. Колхоз фаоллари «барг муаммоси бизда аллақачон ҳал этилган деб», «раис бува» номини ҳурмат билан тилга олиб гапирдилар.

Бош бухгалтер Нуъмонжон Орипов эса ўтган хўжалик йилида пилланинг ўзидан соф бир миллион сўм фойда олинганлигини чўтга солиб кўз-кўз қилди. Офарин деймиз.

Бироқ бош бухгалтерни шунчаики саволга тутамиз:

— Айни кунлар қизиган пайтларда барг кесиб олинади. Шунда атроф яйдоқ бўлиб қолса керак?

— Ҳа, кўчаларимиз даштнинг ўзгинасига айланади. Тангадек сояга зор бўламиз. Болаларни офтоб уради. Лекин чидаймиз-да!

— Илгари шу кўчатлар атрофи мевазор бўлган дейишади?

— Ҳа, қишлоғимиз йўллари бўйида ўрикнинг ўзидан говқандак, сувқандак, оққандак, муллагадойи... э-ҳа, жуда кўп турлари ўсиб ётарди... Кеча болаларимга Марғилон бозоридан беш сўмдан ўрик олиб келдим. Илгари биз шаҳарга қоп-қоп ўрик таширдик. Энди эса у ердан килолаб олиб келяпмиз!

Шундан кейин суҳбатдошимиз бор эътиборни кўчаларга, хусусан, катта йўллар бўйига қаратилганлиги боисини ҳам тушунтириб берди:

— Биласиз, ташаббус билан чиққанмиз. Шунга яраша иш тутишимиз керак. Утган-кетганнинг кўзи олдида уялиб қолмайлик деймиз-да!

Минг афсус, колхоз шу пайтгача обрў-эътиборни мана шу янглиш саъй-ҳаракат эвазига қозониб келган. Бу хўжалиқда алоҳида ташкил этилган биронта тут плантацияси йўқ! Ваҳоланки унинг ерларига тутлашиб кетган Ёзёвон чўли этакларида шундай тутзорлар барпо этиш имкониятлари тўлиб-тошиб ётибди.

Тўғри, биз давлатга мўл-кўл пилла етказиб беришимиз керак. Бу эса кўп жиҳатдан «озуқа» муаммоси оқилона (!) ҳал этилишига боғлиқ. Шунинг учун ҳам кўп йиллардан бери дала пайкаллари орасидаги ариқ-зовурлар бўйига бехато тут ниҳоллари ўтқазиб, пиллакор ҳар хўжалиқнинг тут плантациялари бўлиши ҳақида гапириб келинади.

Нега энди «ташаббускор» хўжалиқ раҳбарлари ҳақли равишда ўртага қўйилган ушбу тадбирларни амалга ошириб, бошқаларга ўрнак бўлиш ўрнига ҳамон иззатталаблик билан ўзларини «кўз-кўзлаш» пайдан бўлмоқдалар?!

Мана шунга ҳайрон бўласан киши!..

Сўлим Фарғонанинг соя-салқин йўллари кейинги ўн-ўн беш йиллар давомида яйдоқлашиб, ўз қиёфасини йўқотиб қўйгани ҳар бир йўловчи, сайёҳга яхши маълум.

— Ҳа, бир пайтлар катта йўллардан юриб завқланардингиз. Ҳозир аҳвол бошқачароқ, — дейишди бизга область партия комитетида масъул ўртоқлар. — Энди

йўллар бўйидаги тутзорлар масаласига келсак, уларни аста-секин «ичкарига» — зовур ва ариқлар бўйига оламиз. Лекин бу ишлар уч-тўрт йил мобайнида амалга оширилади. Ҳозирдан бошлаб серқатнов йўллар атрофидаги тутзорлар қаторига оралатма қилиб мевали кўчатлар, хусусан, Риштон қандаги экилмоқда. Бир пайтлар Фарғона боғларининг кўрки ҳисобланган бу ўрик нави ҳозир жуда камайиб кетган. Шуни ҳисобга олиб, Риштонда кўчат етказиб берадиган махсус совхоз ташкил этдик. Энди йўлларимиз атрофи соя-салқин боғлар қиёфасини олади. Чунки эртаю кеч табиат оғушида бўладиган деҳқоннинг руҳи тетик, дастурхони бут, кўнгли тўқ бўлса, ишида ҳам унум бўлади.

Тўғри. Чўт қоқиб, миллионлаб фойда ҳақида гапириш мумкин. Бироқ табиатга, атроф-муҳитга, одамларимиз, болаларимиз дунёсига етказилиши лозим бўлган маънавий зиённи ҳам унутмаслик керак. Ваҳоланки вақти келиб унинг қимматини ўлчашда ҳар қандай ҳисобдон ҳам ожизлик қилиб қолиши мумкин.

3. «КАМ КУЮНЯПМИЗ, ЯХШИ ЭМАС»...

Дарвоқе, шаҳардан килолаб мева ташийдиганлар биргина биз номини тилга олиб ўтган Фрунзе номли колхоз раҳбарлари эмас.

Яқинда Фарғона водийси бўйлаб сафарда юриб, шундай ҳодисанинг гувоҳи бўлдик: донг таратган миллионер колхознинг ҳашаматли клубида китобхонлар билан бўлган учрашув ғоят қизиқарли ўтди. Сўнгра раис бизларни бир пиёла чойга таклиф этди.

Дастурхонга хўп зеб берилган, стол усти анвойи мевалар билан тўлдирилган эди. Шу пайт шоирларимиздан бири ўртада товланиб турган қирмизи олмани баланд кўтарди-да, завқланиб тўрт қатор шеър айтди. Кейин мезбонга қараб, далани-ку айландик, боғни ҳам бир кўрсатсангиз, деган истак билдирди.

Раис қизариб-бўзарди. Аввал нима дейишини билмай турди, сўнг ийманибгина:

— Ростини айтсам, биласизми, бизда боғ йўқ. Бу мевалар бозорники, — деди.

Ўртага тушган нохуш вазият икки-уч кунлик сафари-миз давомида кўнглимизни хижил қилиб юрди...

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг ХУИ пленумида экономикамиз учун ўта қимматга тушган қўшиб ёзиш, кўзбўямачилик иллатлари ҳақида қаттиқ танқидий гаплар айтилганди.

Очиғи, бу хилдаги нуқсонли ишлар боғдорчилигимиз соҳасига ҳам кириб борган, ҳатто юз-хотирсиз ошқоралик тусини олган.

Оддий бир мисол: асосан пахтачиликка ихтисослашган қайси колхоз ёки совхозга борманг, идора олдидаги кўрсаткич тахтасида етиштириладиган маҳсулотлар рўйхатига кўзингиз тушади. Албатта унда «мева» деган ёзув ҳам бўлади. Мажбурият, фалон юз тонна!

Шунча ҳосил олиш учун хўжаликнинг катта боғлари бўлиши керак. Аммо ишонаверингки, боғ йўқ. Бўлганида ҳам боғлик сиёғи қолмаган, ичига муттасил экин экиб бориладиган дарахтзорни кўрсатишади.

Шу типда «экинзор-боғ» яратиб, икки тарафлама фойдани кўзлаган кимсалар фақат ерни эмас, давлатни ҳам алдаган бўлиб чиқади. Чунки дафтарда ўша ерлар фақат «боғ», деб қайд этилган.

Аввало шуни айтиш лозимки, лахтак соя-салқин пайкаллар орасида битган ҳар қандай экин ҳосили кўнгилдагидай бўлмайди. Қолаверса, боғ ҳам пароканда бўлади. Чунки йилда бир неча маротаба оралайдиган трактор оочларни дарахт илдизини шикастлантиради, сариқўзак касали шундан бошланади!.. Баъзан боғлар ичини «тинч» қўйиш мақсадида беда экиб қўйилади. Бу ҳам мевачилик агротехикасига бутунлай зид нарса. Беданинг уч метрдан зиёдга «чўзилиб» борувчи илдизи мевали дарахт томирларига чирмашиб, унинг ҳосилига зомин бўлади, охир қуритади.

Ана шундан кейин барча айбни яна мевали дарахтлар устига тўнкаб нолишади:

— Ерларимиз боғдорчиликка ярамай қолди. Ҳосилсиз мана шу боғ бекордан-бекорга жойни эгаллаб ётибди. — Сўнгра иддао ҳам қилишади. — Нима ҳам қилардик, давлатга мева топшириш мажбуриятимиз бор!

— Бу боғдан сизлар топширадиган меванинг ўндан бири ҳам чиқмаса керак. Планни қандоқ бажарасизлар?

— Амаллаймиз. Қишлоқ хўжалиги шундай соҳа — бирининг даромади иккинчисини қоплаб кетаверади.

Оддийгина ҳақиқат тусини бериб, бемалол оҳангда айтилган бу сўзлардан яна ёлғоннинг иси келмаяптимики..

Тўғри, ўз хўжалигининг барча соҳалари қатори боғдорчиликка ҳам меҳр қўйган, ундан катта даромад қилаётган тадбиркор раҳбарлар анчагина. Биз уларнинг ибратли фаолиятини инкор этмоқчи эмасмиз.

Бироқ, умуман олганда, республикада боғдорчиликка эътибор анча пастлаб кетган. Энди бу соҳада кўп ишлар қилиниши, ҳар хил буйруқбозликлар ўрнига конкрет тадбир-чоралар ишлаб чиқиши лозим.

Зеро шу ерда республиканинг атоқли партия ва давлат арбобларидан бири, ажойиб ташкилотчи раҳбар Усмон ота Юсупов бир пайтлар «пахтачилик соҳасида катта ютуқларга эришяпмиз. Бу яхши! Аммо бободехқон ўзбекнинг қон-қонига сингиб кетган боғдорчиликка унча эътибор бермай қўйдик. Бу борада кам куюняпмиз. Яхши эмас», деб айтган гапларини эслаб қўйиш таъбирга жоиздир.

4. ИМКОНИАТ БОР, ШИЖОАТ ЙУҚ

Маҳаллий аҳамиятга эга бўлган йўллардан ташқари қарийб 35 минг километрга чўзилган республика автомобиль йўллар министрлигига қарашли катта магистрал шосселар ҳам бор. Шу йўлларнинг бошлиқлари кўпдан буён ўз хизмат доирасидан «четга» чиқмай келмоқдалар. Чунки «оч қорним — тинч қулоғим» ақидасига қаттиқ риоя қилишади чоғи.

Шундай бўлмаса... келинг, уларнинг ўзларидан эшитайлик:

— Бизга қарашли йўлларнинг қирқ процентидан кўпроғи ярим дашт, тоғ зоналаридан ўтган. Сувсиз. Қолган йўл бўйларига проект бўйича икки-тўрт қатордан қилиб манзарали дарахтлар ўтказганмиз. Улар кўнгилдагидай ўсяпти. Сув бор, ер яхши! — дейди министр ўринбосари ўртоқ Рустам Расулович Расулов.

— Ушалар ўрнига мевали дарахтлар ҳам экилса бўлармиди?

— Бўларди. Бир вақтлар экилган. Налог солингандан кейин чиқариб ташланган... Уёғини сўрасангиз, юқори

илмий текшириш институтларидан фақат манзарами дарахт экиш учун кўрсатма берилади. Бизга шу томони тинчроқ...

Мевали дарахтга жарима солиш тартиби, хайриятки, аллақачонлар йўқ бўлиб кетган. «Кўрсатма» ҳақидаги гапга эса ишониш қийин. Чунки 1960 йил 19 февралда КПСС Марказий Комитети ҳамда СССР Министрлар Советининг автомобиль йўллари бўйига мевали дарахтлар экиш борасида 142-сонли махсус қарори чиққан.

Демак, айб бошқаларда эмас.

Уртоқ Расулов гап орасида мевали дарахт ниҳолларини топиш муаммоси ҳақида ҳам гапириб ўтди.

Аслида бу ҳам асоссиз баҳона.

— Бундай муаммо ҳеч қачон бўлган эмас. Биздан ҳар бир ташкилот буюртма бериб, ҳоҳлаганича мевали кўчат сотиб олиши мумкин. Ҳатто насиёга беришга ҳам розимиз!— дейишади Шредер номли илмий текшириш боғдорчилик институтининг раҳбарлари.

Ҳа, бу гапда жон бор. Институт кўчатхоналарида бир неча миллион туп кўчат ниҳоллари ўз харидорларини кутиб ётибди.

Айниқса олимларимиз томонидан катта йўллар бўйига бемалол экса бўладиган янги серҳосил «ғалвирак» бодом ниҳолларига ўзимиздан ҳамон дурустроқ харидор чиқмаётганлиги ажабланарлидир. Ваҳоланки, қардош республикалардан, ҳатто чет эллардан институт номига кўпдан-кўп буюртмалар келиб турибди.

— Ҳозир шу янги нав бодомларимиз Руминиянинг серкатнов йўл бўйларида ўсиб, қийғос ҳосилга кирди,— дейди институт директори М. Мирзаев.

Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ деганлари шу бўлса керак-да!

Яқинда марказий газеталардан бирида Ғарбий Украинанинг шаҳарлараро магистрал боғкўчалари ҳақида ажойиб мақола босилиб чиқди. Мана шу йўлларда машиналар ҳаракати пайтида юз берадиган кўнгилсиз ҳодисалар ниҳоятда кам бўлиши аниқланибди. Чунки эрта баҳордан бошлаб дарахтларнинг чаппор уриб гуллаши, серҳосил меваларнинг таровати ҳайдовчилар кайфиятига маълум даражада ижобий таъсир этаркан.

Шулардан кейин ўйланиб қоласан киши: наҳот қардошлар тажрибаси биз учун ўрнак манбаи бўлол-

маса! Наҳот йўлсозларимизда боғдорчилик иқтидо-ри шу даражада пастлаб кетган! 35 минг километрли йўлнинг «яроқли» бўлган тенг ярмига проектда кўрсатилганидек мева ниҳоли ўтқазиб чиқилса, 15 миллион туп дарахтдан иборат боғкўча ҳосил бўларкан. Бунинг нимаси ёмон?

Ҳа, министрлик ўз тасарруфидаги йўлларнинг ҳар етти километрга биттадан назоратчи қўйиб, дурустгина маош тўлайди. Агар шу назоратчиларга ўз «чегараси»даги мевали дарахтларга қараб туриш зиммадорлиги топширилса, ўйлаймизки, ҳеч ким йўқ демаган бўларди. Чунки бозордаги ҳар килоси 14 сўмлик бодом, нархи фалонча сўм бўлган мева-чевадан кўра ҳар кимнинг меҳнат самараси бўлиб кўзи олдида пишиб етилгани бошқачароқ бўлади.

Ана шундан кейин республика автомобиль йўллари министрлигидаги ҳисобдонлар тўкин дастурхон ёнида ўтириб олиб, чўтни бемалол миллион сонлар атрофида қоқишлари мумкин.

Бунинг учун фақат андак куюнчаклигу шижоат керак, холос.

5. ҚАРОР ВА БЕҚАРОРЛИК

Масаланинг яна бир ачинарли томони шундаки, ҳозир табиатимиз зеб-зийнати бўлган мевали дарахтлар устида катта индустриал муваффақиятлар (керак бўлса социал тараққиёт тақозоси)ни ўртага қўйиб туриб ҳукм чиқарамиз. Баъзан ўзимиз яшаб турган атроф-муҳитнинг ажралмас синтези боғлар, парранда-даррандалар ҳақида гап кетадиган бўлса «ўтмишни қўмсаш» иллатига обориб тақаймиз. Қарабсизки, шу йўсиндаги баландпарвоз сўзлар олдида бир туп ўрик, нок ёки шафтолининг қадр-қиммати аҳамиятсиз нарсага айланиб қолади.

Шаҳарсозлигимизда амал қилиб келинган бирёқламаликнинг нохуш оқибатлари хусусида ўтган йил «Ёшлик» журнали орқали пойтахтимиз мисолида анчагина танқидий фикрлар билдирилган эди.

Орадан кўп ўтмай шаҳар раҳбарияти редакцияга махсус жавоб йўллади. Унда боғкўчалар хусусида айтиб ўтилган қатор камчиликлар тан олиниб, шаҳардаги мавжуд мевали дарахтларни сақлаб қолиш ҳамда қўшимча

икки юз минг туп ниҳол ўтқазиш хусусида гап кетганди.

Аммо шу кунларга келиб, ўша тадбирлар ижроси га ла бўляпти, тан олинган камчиликлар тузатиляп-ми, деган савол туғиладиган бўлса, йўқ, ваҳоланки шаҳарнинг ободонлаштириш ишлари яна аввалги изига тушириб юборилди, дейишга асосимиз бор.

Аввало мавжуд мевали дарахтларни зарур бўлса-бўлмаса суғуриб ташлаш ҳозиргача давом этмоқда. Уларни иложи борича сақлаб қолиб, кўклам зоналар билан уйғунлаштириш ҳақида ўйлаб кўрилямапти.

Кўчалар қиёфасига яна эски усулда тус берилмоқда. Масалан, ҳозир шаҳар ўртасидан кесиб ўтувчи иккита магистрал йўл битиш арафасида турибди. Демак, ижроком ходимлари учун пойтахт марказий боғ-кўчасини барпо этиб, юзни ёруғ қилиб олиш имкони туғилганди. Аммо яқиндагина ўз-ўзини танқид руҳида «расмий» ваъдалар берган ўртоқларнинг хаёли тагин чалғиди чоғи, ўша иккита катта йўл бўйига қаторасига қилиб манзарали дарахтлар ўтқаздириб юборишди. Дарахт бўлганда ҳам шундайларики, ҳар тупининг баҳоси осмонда! Энди уларга тегиб кўринг-чи!

...Шаҳар ободонлаштириш бошқармасидаги масъул ўртоқларнинг ўз баҳоналари бор: мевали дарахтлар экилямаётганлигига сабаб аввало, имкониятимиз кам, ер етишмайди, маблағ йўқ. Кейин шаҳар об-ҳавоси кўтармайди.

Бу гапларни эшитиб ростданам шундайди, ер, маблағ етишмас деб ўйларсиз! Аммо ундоқ эмаслигини машҳур соҳибкоримиз Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Маҳмуд ака Мирзаевнинг қуйидаги гаплари тасдиқлаб турибди:

— Мевали дарахтлар ўтқазиш учун бизда имконият жуда кўп. Яқинда махсус текшириш ўтказиб, бутун шаҳарни айланиб чиқдик. Қанчадан-қанча очик жойлар, турли сабаблар билан қуриб қолган дарахтлар ўрни бўш ётибди. Унлаб истироҳат хиёбонларини, дам олиш зоналарини ҳақиқий боғ-роғларга айлантириш пайти келди. Кўчат экилиши зарур бўлган яйдоқ йўл бўйлари ҳам анчагина... Энди маблағ масаласига келсак, оддий бир фактни эслатиб ўтмоқчиман: Тошкентни «Роҳат» кўли билан боғловчи катта йўлнинг Авиасозлар шаҳарчаси қисмини олиб кўринг. Ҳозир у ерга сон-саноқсиз игнабаргли

арча ўтқазилмоқда. Ҳамон ижроком раҳбарларининг диққатида турган бу манзарали дарахтларнинг баҳоси шу даражада юқорики, ҳар донасининг пулига 40-50 туп мева ниҳоли сотиб олиш мумкин!

Отахон боғбонимизнинг куюниб айтган бу гаплари давлатга ўта қимматга тушадиган «ободонлаштириш» ишқибози — Тошкент шаҳар ижрокомининг раҳбарларигагина эмас, балки бошқа шаҳарларимизнинг зиммадор бошлиқларига ҳам тааллуқлидир...

Айрим кишилар наздида андак хаёлий, андак лоф-роққа ўхшаб кўринадиган фикр-мулоҳазаларимиз билан юқорида номлари тилга олиб ўтилган идора бошлиқларига ақллилик қилиб йўл-йўриқ кўрсатмоқчи эмасмиз. Улардан «Қаловини топиб — қордан олов ёқиб бериш»ни ҳам сўраётганимиз йўқ.

Фақат, ваъзхонликдан кўра, озгина жонбозлик қилинг, өзгуликка ён босинг, ўзингиздан боғ қолдиринг, ана шунда дастурхонимиз тўкин-сочин, турмушимиз янада фаровонроқ бўлади демоқчимиз, холос.

1985 йил.

РАДДИЯ

1. ШАҲАР ҒИЛДИРАГИ

«...мақола юзасидан қарор чиққанди. Лекин бизнинг Чилонзор томонларда ҳеч қандай ўзгариш бўлмапти. Партия ва ҳукуматимизнинг қарор ва кўрсатмаларини изчиллик билан амалга ошириш зарурлиги хусусида кўп гаплар айтилаётган бир пайтда, буни қандоқ тушуниш мумкин... Яна, шаҳарга мевали дарахтлар экиш хусусида ўртага ташланган фикр нотўғри эмиш, деб эшитдик. Наҳот, шундай бўлса!»

*З. Г. УСТИНОВА, врач.
Тошкент шаҳри, Чилонзор, 24-қават.*

«Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик» кўп йиғилишларда тилга олинди. Бироқ шаҳримизнинг ҳаммаёғини арча, акация дарахтлари босиб кетяпти.»

*М. ҲОТАМОВ,
Шаҳрисабз, Ватан Уруши ва Меҳнат ветерани.*

«Уригингиз» ҳар томондан отилаётган тошлар орасида кўмилиб кетаётганга ўхшайди. Индамай юраверасизми?!»

*И. ФОЛЬКИН,
Шеробод, журналист.*

Ҳалигача келиб турган кўпдан-кўп хатларнинг айримларидан олинган ушбу жумлалар одамни ўйлантириб қўяди. Буларга нима деб жавоб бериш керак. Ёки шерободлик ҳамкасбимиз ёзганидек, «индамай» юравериш лозимми!

Хаёлимдан мана шу сўзлар ўтдию номдор ёзувчи

дўстим билан ўзимиз иштирокчиси бўлган воқеа эсимга тушиб кетди. Ушанда баҳор ўрталари эди. Тошкент шаҳрини лойиҳалаштириш илмий-текшириш институтида навбатдаги йигилишлардан бири бўлди. Унда шаҳарни кўкаламзорлаштириш бўйича мўътабар бошлиқлардан бири мевали дарахт экишнинг «асоссиз»лиги ҳақида матбуотда катта мақола чиққанини, энди бу масала хусусида бош қотириб ўтиришнинг ҳожати йўқлигини расман эълон қилди. Ҳатто, мақолага ўрин берган шаҳар газетаси номини, қачон чиққанлигини ҳам айтди.

Аслида эса, бу мазмунда матбуотда ҳеч қандай чиқиш қилинмаган эди...

Шифокор Зинаида Устинованинг гапида жон борга ўхшайди. Дарвоқе, «катта давраларда» ҳатто «хурматли кишилар оғзидан чиққани»га кафолат бериб айтилаётган бу хилдаги мишмишлар аҳён-аҳёнда бизга ҳам эшитилиб турибди. Демак, кимлардир «узунқулоқ» гаплар тарқатаётган, яхши ният билан ўртага ташланган фикр-мулоҳазаларни чалкаштириб, найзабозликка айлантириб юборишга уринаётган экан, бу масалага яна қайтишни лозим топдик. Зеро халқда «Ёлгон олди олинмаса, эзгуликнинг қаноти қайрилади» деган гап бор.

Кўпчиликка маълум бўлса керак, «Ёшлик» журналининг 1984 йилги сонларидан бирида «Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик» номли мақола эълон қилинганди. Унда пойтахт шаҳарсозлиги ва ободончилиги борасида йўл қўйилаётган камчиликлар очиқ-ойдин ёзилган, шаҳримиз келажаги билан узвий боғлиқ конкрет таклифлар ўртага ташланган эди. Мақолада кўтарилган масалалар аynи пайтда айtilган, долзарблигини назарда тутиб республика партия-ҳукумати кўпчилик диққатини шу масалаларга қаратди, ер мулки саховатли Ўзбекистонимизнинг ҳар бир шаҳар, қишлоқ, посёлкалари қарамоғидаги бўш ётган ерлар, йўллар бўйи, истироҳат зоналарига кўпроқ мевали кўчат экиш зарурлиги таъкидланди, бу ишларнинг боришини мунтазам назорат қилиб туриш жойлардаги масъул ташкилот раҳбарлари зиммасига юкланди.

• Мана, тагин баҳор, аynи кўчат ўтқазиш пайти келди. Шу кунгача нима ишлар қилинди? Қилинмоқда? Хусусан, ўз шаънига анча-мунча таъна гаплар айtilган Тошкентда нима гап?!

Ижроком мазкур мақола юзасидан шаҳарни боғ-роғларга айлантириш борасида мухсус қарор эълон қилганидан кейин баҳор-кузги кўчат экиш ойлигининг тўртинчи навбати келаётган экан, шу давр ичида бирор силжиш бўлдими? Бу қарорга, умуман, шаҳарда унда-мунда сақланиб қолган мевали дарахтлар тақдирига кимлар қандай муносабатда бўляпти?..

Биз аввало худди шу саволларга жавоб беришга ҳаракат қиламиз, ҳаддан зиёд мураккаблантириб кўрсатилаётган айрим муаммолар ечими ҳақида фикр билдирамиз. Чунончи, мақолада тилга олинган камчиликлар фақат пойтахтимизга тааллуқли бўлмай, бутун республикамиз учун тегишлидир.

«Бундан ўттиз йилча муқаддам шаҳарда гул экилишига қарши «ҳавоси кўтармайди, болалар пайҳон қилиб юборади, одамлар узиб кетади» дегувчилар кўпайиб қолганди. Афсуски, ўшалар набототдан беҳабар, табиатдан узилиб қолган одамлар эди. Энди эса, юқоридаги баҳоналарни мевали дарахтлар экилишига қарши тош қилиб отувчилар анча-мунча топилади. Олимларнинг ўнта гапидан уларнинг битта гапи «ишончлироқ» чиқиши мумкин. Шунинг учун узоқ вақт курашишимизга тўғри келади».

Журналда мақола босилиб чиққач, отахон соҳибкор М. М. Мирзаевдан келган ушбу хатни ўқиб, «наҳот ризқ-рўзимиз, дастурхонимизнинг файзи, халқимизнинг азалий удуми бўлган боғдорчиликдай хайрли иш учун ҳам курашишга тўғри келса, кимларнингдир номақбул хатти-ҳаракати туфайли бадном бўлиб қолган бу соҳани «оқлаб» рўёбга чиқаришга узоқ вақт керак бўлса!» — деб ўйлагандим.

Лекин кўп ўтмай бу масалада фикри айқаш-уйқаш йўналишдаги одамлар билан тўқнашишга тўғри келди.

«Манзарали дарахтлар ўрнига мевалиси экилсин, деб ёзибсиз. Унда шаҳарнинг қишлоқдан фарқи қолармиди», деди собиқ қўшним мендан ўпкаланиб. Ёши бир жойга бориб қолган, доим ясан-тусан билан вақтини ўтказувчи бу аёлга мевали кўчат экиб парваришlash ҳақида бош қотиришдан кўра, чет эл сафораси-ю, яна аллақандай дарахтлар гўзаллиги ҳақида гап сотиш осонроқ! Чунки бу хонимнинг эри қайсидир тайёрлов идорасида раҳбар. Егани олдида, емагани кетида!

Майли, бу аёлнинг ўз дунёси шу экан-да, деб қўя-

қолайлик. «Боғдорчилик шаҳар хўжалигининг ва-зи-фаси эмас, бу ишларга алоқадор ташкилотлар шу-гуллансин», дея қўлини совуқ сувга уришни хоҳ-ламай, рутубатли гап тарқатаётган «уддабурон»ларни ҳам қўятурайлик!

Кўпчиликка бош-қош бўлиб, ташаббускорлик кўр-сатиши лозим бўлган айрим масъул ўртоқлар ўзла-рини ҳар ёққа ташлаб туришган бўлса-чи?!

Мен бу ерда республика комсомол-ёшларининг хур-матаи бошлиқларидан бири Бўри Алламуродовнинг «Шаҳарда мевали дарахт экиш идеяси — утопия. Бўл-маган нарса, бўлмайди ҳам!» дея такрор айтган гапла-рига жавобан, утопиядан ҳақиқат яратган ўттизинчи йиллар комсомолларининг жанговар фаолияти наҳот-ки ҳозирги ёшларимиз учун ибрат бўлолмаса, дейиш-ни истардим... Шу раҳбарнинг «шахсий фикри» сабаб бўлдими, ўз органи «Ёшлик» журнали кўтар-ган хайрли масалага шу даргоҳдаги бирон зот қай-рилиб қарамади. Ҳалигача ҳеч қандай амалий тад-бир жорий этилмади.

Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг навбатдаги пле-нуми йиғилишида масъул адибларимиздан бири «Ёш-лик» йўқ бўлиб кетган боғларни, булбуллар хонишини қўмсаб, чиқишлар қилиб, шаҳар қурилишидаги улкан зафарлардан кўз юммоқда», дея нутқ сўзлади.

Шундан кейин савол туғилади: бугун улкан зафар-лар олдида боғлардан кечдик, булбулу қушларга қўл силтадик. Эртага-чи?..

Бир оз нокамтарлик бўлса ҳам шуни айтишимиз мумкинки, журнал ташаббуси республикада кўпчиликка аён, мустаҳкам иддиз отди.

Бироқ ҳали қилинаётган ишлар кўнгилдагидай эмас. Чунки юқорида эслатиб ўтганимиздек, сувни лойқала-тиб, юзага хас-чўп ташлашга уринаётган айрим «миш-мишчи»лардан ташқари «ишончли» сабабларни рўқач қилувчи кимсалар ҳамон бу ташаббус йўлига гов солиб турибдилар. Афсуски, шаҳар гилдираги қайси издан юриши кўпроқ ўшаларнинг изи-фармойишига боғлиқ.

2. БАҲОНАЛАР ЧИРМОВИ

Баъзи ўртоқлар «Ёшлик» ва қатор матбуот саҳи-фалари орқали ўз шаънларига айтилган танқидий гап-лардан тегишли хулоса чиқариб олмадилар ёки муддаони

яхши англаб етишни истамай, реал фактни турли баҳоналар гирдобига чирмаб ташлашга уринмоқдалар.

Бунинг яққол далили сифатида Тошкент шаҳрини лойиҳалаштириш илмий-тадқиқот институти томонидан редакцияга йўлланган «Расмий жавоб»ни келтириш мумкин. Бу «жавоб»ни журнал ўтган йилги сонларидан бирида босиб чиқарди ва одоб юзасидан юмшоққина қилиб, ўз негатив муносабатини ҳам билдирди.

Биз ана шу одоб чизигини андаккина кенгроқ олиб, жавоб эгаларига ўз фикр-мулоҳазаларимизни атрофлича баён этмоқчимиз. Чунки институтдаги айрим ўртоқлар ҳалигача ўз «жавоб»ларида шаҳар боғдорчилиги йўлига кўндаланг қилиб қўйилган «далиллар» ҳақ, уларга шак келтириб бўлмайди, деб юришганга ўхшайди.

Шундай қилиб, пойтахтимизнинг бугуни ва келажаги ўз қўлида бўлган зиммадор идоранинг муҳри босилган «Расмий жавоб»да редакция томонидан баён этилган «айблар» бирма-бир санаб, буларнинг ҳаммаси «хусусий бир масала — шаҳарни мевали дарахтлар ҳисобига кўкаламзор қилишга бориб тақалади, бундай уринишлар бўлган, бироқ ижобий натижа билан тугаган эмас» дея, исбот сифатида шаҳардаги Низомий номидаги Педагогика институти қаршисидаги собиқ боғ эслатиб ўтилади, «барча хатти-ҳаракатлар зое кетган», дейилади.

Зиддиятни қарангки, ўша институтдан шундоқ юз-юз эллик қадам наридаги маҳалла кўчалари бўйида ўрик, олма, гилос дарахтларидан иборат боғ яшнаб ётсаю катта институт коллективи зўр «уринишлар» билан барпо этган боғ натижа бермаса!

Кўпчиликнинг эсида бўлса керак, бундан йигирма йиллар муқаддам Педагогика институти қаршисида навнасаби турли-туман бир неча ўн туп олма кўчатлари бўларди. У ер боғ қиёфасини ололмаслиги ўша вақтдаёқ деҳқончиликдан салгина хабари бор одамга маълум эди. Чунки боғ барпо қиламан деган киши лахтак-лахтак икки-уч майдончага мевали кўчат ўтқазиб, сўнг ўз ҳолига ташлаб қўймайди, унинг атрофини тез ўсувчи манзарали дарахтлар билан «ўраб» ташламайди. Ваҳоланки, ниҳолларни бағирлироқ ерга экади, атрофини иложи бориचा холи қўяди, қараб туради!

Мана энди, шу кунга келиб аллақачон йўқ бўлиб кетган ўша институт «боғи» шаҳарда мевали дарахтлар ўсишига шубҳа уйғотувчи майдонча вазифасини ўтаётган экан, бу инсофдан эмас — зиммадор, катта лавозимли

одамларнинг майда асосларга, ўзини оқламаган «тажриба»га таяниб, пашшадан фил ясаб, мана кўрдингларми, шаҳарда мева битмас экан, дея рўй-рост кафолат бериши бизни ажаблантиради.

Яна «Расмий жавоб»да шаҳарда боғ бўлиши номатлуб эканлигини «асословчи» қатор муаммолар борлиги санаб ўтилади: «Территория» ҳамда «Сув ресурслари танқислиги, қурилиш индустриясининг замон талабларидан орқада қолаётганлиги» ва ҳоказолар...

Бу баҳоналар ҳам мутлақо асоссиз бўлиб, уларни келтириб чиқарган омиллар қуйидагича: аввало, институтнинг ҳамма ишларга бош-қош айрим раҳбарлари томонидан мевали дарахтларга панжа орасидан қараб, шаҳардан бегоналаштирилди — урбанизацияга оғиб кетиш орқасида кескин ўзгаришларни келтириб чиқарган шаҳарсозлик нуқтаи назаридан! Ташналикка маҳқум этилди — ўзлари лойиҳалаган суғориш системаларининг нобоплигидан! Қолаверса, бутун диққат-эътибор «манзарали» кўкаламзорлаштиришга қаратилди, шарт-шароитни ҳисобга олмай, ишни осонроқ «дўндириш» илинжи билан!

«Территория» масаласига келсак, шаҳримиз жуда катта ер майдонига эгаллигини ўтган мақолада таъкидлаган эдик. Шундай экан, яна ҳақли савол туғилади: ҳар йили ўтқазилаётган миллионлаб манзарали дарахтга ер топилаётган бир пайтда мевали дарахтга келганда нега қаҳат бўлиб қолади?!

«Қурилиш индустриясининг ночорлиги» ҳақида гапирадиган бўлсак, маълум сабаблар билан кесилиб кетаётган боғлар ўрнини тўлдириб туриш учун наҳотки, шу соҳанинг юқори даражада ривожланганлиги зарур бўлса! Боғ билан қурилиш индустриясининг бизларга номаълум бир-бирига боғлиқлик томонлари бормийўқми билмаймиз. Лекин оддийгина ҳақиқатни оддий тушунчадан йироқ, залварли сўзлар юки остига бостириб талқин қилишнинг нима ҳожати бор!

«Жавоб»да ўтмишдан мисоллар келтириш ҳам унутилмаган. Яъни «шаҳар хонадонларидан ташқари жамоат территориялари ҳисобланган ер ва майдонларга тол, қайрағоч, терак экилган», дейилади. Модомики, гап ўтмиш ҳақида кетаётган экан, бунда шаҳар қиёфасининг қайси даври назарда тутиляпти, бизга қоронғи. Бироқ ҳар қачон ҳам кўпгина Урта Осиё шаҳарлари каби кўҳна Тошкентимиз боғ-роғлар маскани бўлганлигини тарихнинг ўзи айтиб турибди.

Пойтахт солномасининг пухта билимдони, таниқли археолог олим М. Е. Массон ўзининг «Тошкент ўтмиши» номли асарида «XIV — XV асрлардаги ер қатламларининг таркиби бу жойлар катта боғлар маскани бўлганлигидан дарак беради», деб ёзган.

Рус сайёҳи А. Масалский эса асримиз бошларида ўз кўзи билан кўрган Тошкент қиёфасини «шаҳардаги боғлар, узумзорлар Москва билан Санкт-Петербург шаҳарлари эгаллаган территориядан ҳам каттадир», дея тасвирлаган.

Яна ажабланарли жойи шундаки, ҳурматли жавоб муаллифлари яқингача мавжуд бўлган шаҳардаги кўпдан-кўп боғ ва боғкўчалардан кўз юмиб, фақат «жамоат территорияларида»ги уч-тўрт тур дарахтлар ҳақида сўз юритишади, биз ҳам шу хилдаги тол, қайрағоч, тераклар учун жой ажратиб, бобокалонларимиз анъаналарига риоя қиляпмиз, демоқчи бўлишади.

«Жавоб» сўнгида «Меваали дарахтлардан фойдаланиш тажрибаси ҳали етарли эмас, бу борада яна тадбир-чоралар кўриш керак», деб таъкидланган экан, энг аввало, шу «тадбир-чоралар»ни мазкур институт фаолиятидаги терс оғишларга чек қўйиш билан бошламоқ лозим. Халқимиз ўта миришкор, боғдорчилик билан минг йиллар давомида шуғулланиб келган. Бу борада ҳеч қандай «тажриба» ўргатишнинг ҳожати йўқ.

Қолаверса, аввал ҳам таъкидлаб ўтганимиздек, ҳамма гап Бош планда! Агар у ердаги баъзи мубошир ўртоқлар ўзларини мишмишлардан тийиб, сидқидилдан ишга киришсалар, шаҳар табиати мувозанатини ҳисобга олган ҳолда ижодий фаоллик кўрсатсалар, ҳамма иш ўз изига тушиб кетади.

Ана ўшанда, Бош планда шундай кўрсатилган, биз ижро этипмиз, холос, деб сувдан қуруқ чиқишга уринаётган шаҳардаги барча бир-бирига тавозе кўкаламзорлаштириш ташкилотлари ишида бурилиш бўлиши мумкин!

3. ШАҚИЛДОҚ КИМНИНГ ҚУЛИДА?

Ҳа, бир-бирига тавозе ташкилотлар ҳақида гапирдик. Ана ўшалар устидан турувчи, ижроком раисининг ўринбосари М. У. Ниёзов бошқараётган даргоҳ пойтахтдаги нуфузли, мустақил идоралардан. Шаҳар ҳўжалигига оид жуда кўп қисталанг масалалар шу ерда ҳал қилинади.

Жумладан, майдонлар атрофи, кўчалар бўйи, парку боғларга қандай дарахт экиш-экмаслик ҳам шу ердан берилган кўрсатмага қараб амалга оширилади.

Шаҳарда боғкўчалар, мезазор хиёбонлар барпо этиш борасида ижрокомнинг янги раҳбари Ш. Мирсаидов ўта куюнчак, жонкуярлик билан иш бошлаганлиги бизни хурсанд этади.

Бироқ мана шу ишларга узвий раҳбарлик қилиши лозим бўлган Марат Ниёзов ўз шаънига айтилган қатор танқидий гаплардан тўғри хулоса чиқариш ўрнига ҳалигача турли йўллар билан шаҳар гилдираги остига тош ташлаш билан овора: у киши бу борада ўз идораси номига салгина ҳақли фикр билдирган матбуот ёки радио органларига телефон қилмоқда. Ҳатто шахсан ташриф буюриб, бу хусусда раддибадал «тушунтиришлар» бермоқда. Ҳузурига кирган мухбирларни инкор этиб бўлмас «далиллар» билан «лол» қолдирмоқда.

Дарвоқе, ушбу ёзмалар муаллифи ҳам бир пайтлар ўртоқ Ниёзов ҳузурида бўлиб, «лол» қолиб чиққанлардан.

Ушанда «Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик» тилга тушиб, унда кўтарилган фикрларни кўпчилик қўллаб-қувватлаб турган, шаҳар ижроия комитетининг ўз-ўзини танқид руҳида, боғ-роғлар барпо этиш борасидаги махсус қарори газеталарда эълон қилинган пайтлар эди.

Мен ўртоқ Ниёзовдан яқинлашиб келаётган баҳорги кўчат экиш ойлигида қилинадиган ишлар хусусида икки оғизгина янгилик эшитмоқчи эдим. Аммо суҳбатимиз узоққа чўзилиб, у кишининг тили билан айтганда, «кейин бир-биримиздан хафа бўлиб юрмаслик» шартини кўндаланг қўйиб, «очиқчасига» гаплашиб олгандик.

Суҳбат тафсилоти ёзилган ён дафтарнинг энг аввалида шундай сўзлар бор: «Бизларни тушунмасдан нотўғри танқид қилгансизлар! Бу масалани шундоқ қолдирмаймиз. Жавоб берасизлар ҳали!»

Жавобни қайси томон бериши хусусида мен бир фикрга келиб улгурмасимдан, суҳбатдошим азот ўридан турди-да, тез-тез юриб кабинет бурчагидаги шкаф ёнига келди, ойнаванд эшикни очиб, ихчамгина супургидай қилиб боғланган бир даста дарахт шохчаларини олди:

— Бу нима, биласизми? Эман шохи! Қаранг, қандай чиройли, — суҳбатдошим нафис заргарлик буюмини томоша қилаётгандай шохга узоқ тикилиб, сўзида давом

этди. — Шаҳар учун энг зарур дарахт. Гўзалликда бунга етадигани йўқ. Баргларини зичлигини қаранг, шовқинни, шаҳарда бир неча баробар кўпайиб кетган чанг-тўзонни тутиб қолади. Касалликка чидамли! Ҳа, сизлар ўрик ва унинг меваси ҳақида ёзгансизлар. Эман ёнғоғи мева эмасми! Уқувчилар териб чўққахоналарга топширишяпти-ку...

Ана шундан кейин мен ўртоқ Ниёзовдан қарийб уч соат давомида турли-туман манзарали дарахтларнинг фусункорлиги, ҳар ким ҳам англаб етавермайдиган фавқулодда хусусиятлари, об-ҳаво учун таъсири ва ҳоказолар ҳақида сабр-тоқат билан маъруза эшитдим. Гурунгдошимнинг ўзи таъкидлаганидек, бу соҳада «шарт-шароит тақозоси юзасидан азбаройи профессор» бўлиб кетибди. Шаҳарда ўсаётган буталарнинг неча хил нави борлиги тўғрисида ҳам, баъзи дарахтларнинг келажаги нохушлиги ҳақида ҳам истаганингизча тушунтириш бера олади. Фақат манзаралиси бўлса, бас!

«Арча гўзал, хушбўй нарса. Катта йўллар бўйига бундан кейин ҳам кўпроқ экилади. Узимизнинг мирзатераклар мўрт чиқиб қолди. Мўйловдор шаҳар қўнғизи уни еб битирмоқда. Шунинг учун бу офатдан ҳамма теракларни кесиб ташлаш билангина қутулиш мумкин».

Мен тахтакачдаги игналарга қаторлаштириб санчиб қўйилган ҳар хил жинс, ҳар хил ёшдаги мўйловдор кушандалар коллекциясига узоқ тикилиб турарканман, беихтиёр «бу очофатлар эрта ўтиб, индинга чидамли, гўзал деб мақталаётган бошқа дарахтларга ҳам ҳужум бошласа нима бўлади», дея хаёлга чўмаман, шаҳрисабзлик кекса отахон йўллаган хат жумлаларини кўз олдимга келтираман: «Шаҳарларимиздаги баъзи бошлиқлар манзарали дарахтларни минг оҳангга солиб мақтайдиган бўлиб қолдилар. Одамлар боғлар тароватидан эмас, хушбичим дарахтларнинг қуруқ савлатидан завқланишга ўрганиб қолдилар».

...Шундан кейин суҳбатдошимга биринчи савол билан мурожаат қиламан:

— Марат Умарович, мевали дарахтларнинг ҳам фойдаси, ҳам хосияти кўп-ку?!

— Кўп. Лекин уларингиз шаҳар кўринишига зеб беролмайди. Масалан, ўрик бизга тўғри келмайди! Ёнғоқ ўзидан заҳар чиқариб турадиган дарахт! Айниқса, уни болалар муассасалари бор жойга яқинлаштирмаслик керак! Жийдами... э, букри кампирга ўхшайди! Шаҳримизга келадиган меҳмонлар чиройли арча дарахтларини

кўриб хурсанд бўлишсин, кўзлари қишин-ёзин яйрасин...

Мен суҳбатдошимга ҳайрат билан тикиламан, тикиламану Абдулла Қаҳҳорнинг бир гапини эслайман:

«Ҳиндистоннинг Банорасида бир филни кўрсатишди. Оёғидаги занжир ҳалқаларни судраб, катта дарахт атрофида айланиб юрибди. Маълум бўлишича, филни ёшлигида шу дарахтга занжирлаб қўйишган экан, энди занжир чириб узилибди ҳамки, у ўз жойида айланаварармиш. Фикр доираси сийқа лаппакдай «қотиб қолган» айрим кишиларни кўрсам, ўша фил эсимга тушади...»

Мени яна ҳайратга солган нарса шу бўлдики, Ниёзовга ўрик ёқмас экан, майли, шундай бўла қолсин! Ёнғоқнинг «зарарли» эканлиги ҳақида у киши қайси манбаларга ёндашиб гапиряпти? Айниқса, болаларни унинг заҳридан ҳимоя қилиш борасида жон куйдириши бу соҳада ҳам ўта нўноқ «профессор» эканлигини кўрсатиб турибди. Жумладан, машҳур педагог ва олим В. А. Сухомлинский ёнғоқ ҳақида шуларни ёзади: «Болаларингиз ухлайдиган хона деразаси тагига бир, иккита ёнғоқ дарахти ўтқазиб қўйинг, деб маслаҳат берардим ота-оналарга. Бу дарахт касал тарқатувчи микробларни ўлдиради. Ҳавони фитоницидларга тўйдиради...» Суҳбатдошимга, умуман, шаҳарга мевали дарахтлар экилмоқчими, экилмайдиган бўлса, асосий сабаблари нимада? — дея мурожаат қиламан. У яна манзарали дарахтларнинг сон-саноксиз хусусиятларидан тортиб, ҳатто... стратегик(!) «аҳамияти»гача тушунтириш бериб кетади.

— Ёзинг, айтган дарахтларингизни экмаймиз! Чунки кўпдан-кўп субъектив сабаблардан ташқари бешта объектив сабаб бор.

— Кечирасиз, — дейман ёзишга чоғланиб, — шу беш сабаб сизнинг фикрингизми ёки кўпчиликнинг фикрини? —

— Ёзинг: ижроком маъмурияти, кўпчилик олим, боғбон-мутахассисларнинг фикри!

Бу масалада Н. М. Ниёзов ўзига кимлар фикрдошлик қилиб маслаҳат берганини аниқ айтмади. Лекин «лаппак» яна эски ўқидан айлантирилаётган экан, биз ўз фикрдошларимизни номма-ном айтиб, муддаони бошқачароқ тарзда уқдиришга ҳаракат қиламиз. Яъни республикамиздаги кўпчилик олим, ҳақиқий боғбон — мутахассисларнинг ишончли вакиллари — академик олимларимиз М. Мирзаев, М. Муҳаммадҷонов, боғбон, биология фанлари кандидати М. Тўйчиев ҳамда Тошкент-

нинг шундайгина биқинида узоқ йиллардан бери катта хўжаликка бошчилик қилиб келаётган Социалистик Меҳнат Қаҳрамони М. Рўзматов иштирокида «очиқ-часига» гаплашиб оламиз. Ҳа, кейин «хафа бўлиб юриш йўқ!» Шундай қилиб, баҳона ва юқорида номлари айтиб ўтилган ҳурматли кишиларимиз раддияси:

М. Ниёзов. «Биринчи сабаб — шаҳарда боғ учун имконият йўқ, жой йўқ.

Раддия: Бу масалани аввалроқ ҳам айтгандик, яна қайтарамиз: яқинда шаҳарнинг масъул кишилари билан катта кўчалар, кўпдан-кўп даҳаларни айланиб чиқдик. Қанча жойлар бўш ётибди, йўллар бўйида турли сабаблар билан қуриб қолган манзарали дарахтлар ўрни бўшаб ётибди. Ҳеч нарса экилмаган. Демак, ер ҳам, имконият ҳам жуда кўп!

Эҳтимол, шаҳар марказида илгаридан шаклланган, кейинчалик, транспорт учун торайиб қолган ва дарахтлар ҳисобига кенгайган кўчаларда бу ишни амалга ошириш қийиндир. Лекин ҳозир шаҳар қайта қуриляпти. Кўчалар, магистраллар кенгайиб, уларнинг яшил зоналари бир неча барабар кўпайиб бормоқда. Мана, имконият!

Бизнинг шарҳ: Тўғри гап. Шаҳардаги бор имкониятни йўққа чиқарилаётганлиги ҳақида қатор далилларга эгамиз. Оддий бир мисол: ижроком қарорида «...София бульвари, Халқлар дўстлиги, Зиё Саид, Генерал Узоқов, Истироҳат кўчаларига мевали дарахт экилмай келди», энди бундай камчиликларга чек қўйилади деган гаплар бор эди. Аммо ҳалигача тан олинган «камчиликлар»дан биронтаси тузатилгани йўқ. Қарор ва беқарорлик ҳам эви билан-да!

М. Ниёзов: Иккинчи сабаб — мевали дарахтни ўстириш, кўкартириш жуда қийин. Шунинг учун шаҳарга қўшимча маблағ, қўшимча ишчи кучи ажратилиши керак.

Раддия: Емоқ учун ишламоқ лозим. Ўртоқ М. С. Горбачев таъбири билан айтганда, яхши яшаш учун яхшироқ ишлаш керак... Маблағ масаласига келсак, шаҳарда етиб ортади. Масалан, ёз бўйи тўзғоқларини ҳаммаёққа сочиб ётадиган манзарали бир туп «Сафора» ёки чинорнинг пулига 20 туп яхши нав ўрик, шунча бодом, 17 туп ёнғоқ кўчати сотиб олиш мумкин. Шундай бўлгандан кейин иш юритишда оқилона йўл тутилса, ҳеч қандай муаммоли жойи йўқ.

Бизнинг шарҳ: Оддийгина ҳақиқат. Шаҳар

ижрокоми В. И. Ленин номидаги Марказий болалар паркига 1984—1985 йил, куз-баҳор ойлари экиш учун 10,5 минг сўмлик ҳар хил манзарали дарахт кўчатлари ва буталар ажратди. Майли, кўчат экиш лозим экан, шу ишни ҳар тупи тийин атрофида турадиган мевали дарахтлар фойдасига ҳал қилиб, ортган маблағни уларнинг парваришию «қўшимча ишчи кучи» учун сарфланса бўлмасмикан?!

М. Ниёзов: Учинчи сабаб — шаҳар об-ҳавоси, кўтарилаётган чанг-тўзонга мевали дарахтлар бардош беролмайди.

Раддия: Баҳона. Шаҳарнинг ҳар бир даҳасида, ҳатто айрим ташкилотлар идораси олдида ўсиб турган мевали дарахтларни кўплаб учратиш мумкин.

Бу ҳақиқатни тан олмайдиган айрим кишилар диққатини Тошкентнинг қоқ маркази — Инқилоб хиёбони олдидаги «Ўзбекистон» меҳмонхонаси рўясига тортмоқчимиз. У ерда бир нечта манзарали «Сафора» билан бир туп ёнғоқ ёнма-ён ўсиб турибди.

Узоқдан қараган кишига икки дарахтнинг бир-биридан фарқи йўққа ўхшайди... Бироқ «Сафора»нинг майда баргларидан бошқа ҳеч вақоси йўқ. Ёнғоқ новдаларини эса шиғил ҳосил қоплаб ётибди, ҳам кўркам!..

Бизнинг шарҳ: Мевали дарахтлар ниҳолини шаҳарнинг дуч келган жойига пала-партиш равишда эмас, балки илмий асосда, шарт-шароитига қараб, планли ўтқазилишининг тарафдоримиз.

М. Ниёзов: Тўртинчи сабаб — мевали дарахт ўстирдик дейлик, унинг шаҳарда битган мевасини ким истеъмол қилади! Еган одам, айниқса болалар касалликка чалиниши мумкин.

Раддия: Она табиат ман-ман деб кўкрагига урувчи ҳар қандай билагонлардан ҳам зукқороқ. Унинг бағрида ўсиб-улғайган ҳар туп мевали дарахт ўз неъматини билан одамларга соғлиқ-саломатлик бахш этса этакдики, зарарни раво кўрмайди — ҳаво «заҳарли» бўлса мевасидан олдин ўзи қуриб, қурбон бўлади... Яна бу масалада бизни кўпдан буён бир нарса ташвишга солиб келади. Нега биз сунъий кимёвий дори-дармонларни биринчи ўринга чиқариб, табиатнинг ўзи яратиб қўйган, ҳар бир тирик организм учун жуда зарур ва шифобахш бўлган мева-чеваларни «олабўжи» қилиш йўлига ўтиб олдик! Чала муллалик орқасидан келиб чиқаётган бундай ақидаларга чек қўйиш керак.

Бизнинг шарҳ: Демак, кимлардир йўқ ердаги

гапларни қўзғаб, осонгина қорани оқ ёки унинг акси қилиб кўрсатиши мумкин экан.

М. Ниёзов: Бешинчи сабаб — мевали дарахт эккандан кейин йилига икки маротаба дорилаб, ишлов бериб туриш керак бўлади. Бу эса ҳавони бузиши мумкин. Мен табиатни ҳимоя қилиш шаҳар жамиятининг раиси сифатида бунга қаршиман.

Раддия: «Касалликка чидамли», деб талқин қилинаётган манзарали дарахтларга тушадиган ҳашаротларнинг ҳам ўзига яраша «жони қаттиқ» бўлади. Уларга қарши курашиш зарур бўлиб қолган пайтларда дориларнинг нисбатан «ўткирроғидан» фойдаланишга тўғри келяпти. Бу масаланинг биринчи томони! Иккинчи томони, Тошкентда Ўрта Осиёда ягона ҳисобланган ўсимликларни ҳимоя қилиш илмий-текшириш институти бор. Шаҳар шу катта билим даргоҳининг ёрдамига таянмоғи лозим!

Бизнинг шарҳ: Тўғри, аввало, дарахтларни турли касалликлардан ҳимоя қилишни ҳам ўйлашимиз керак. Фақат кимёвий йўллар билан эмас! Пахтачилигимиз мисолида биологик курашнинг ўта самарадорлиги исботланган экан, энди бу усулни боғдорчиликда қўллаш пайти ҳам етди. Бунинг учун энг аввало ижрокком қошида алоҳида идора бўлиши лозим. Шаҳардаги кўпдан-кўп маҳкамалар қатори «Кучукбозлар жамияти» фаол ишлаб турган бир пайтда, бу идора ҳам ўз йўналиши бўйича хайрли иш бошласа нима қипти!..

Ўртоқ Ниёзов суҳбат давомида бир неча бор шаҳар табиатни муҳофаза қилиш жамиятининг раиси эканлигини таъкидлаб ўтган эди. Мана шу хайрли лавозим йўналишини ҳам мевали дарахтларга қарши қаратиб юбораётганлиги одамни ажаблантиради. Ваҳоланки, бу киши атроф-муҳит мусаффолиги хусусида қайғуриб жон куйдирса арзигулик «субъектив» муаммолар шаҳарда бўлиб ётибди.

Шақилдоқни қаёққа қараб чалишни билиш керак!

4. ИНСОФ

Ҳа, инсоф билан айтганда, қатор «тўсиқлар»га қарамасдан шаҳар боғдорчилигидай хайрли ишда бир оз силжиш бўлди, бўлмоқда. Кўпчилик одамларда, шу ишга шубҳа билан қаровчи айрим мутасадди ташкилот раҳ-

барлари тушунчасида мевали дарахтга нисбатан муносабат анча ўзгарди. Ҳар қалай, ҳеч иккиланмасдан трактори ковшини ўсиб турган нок ёки олма дарахтига солиб юбораверадиган ҳайдовчида инсоф, атрофдагилардан ҳайиқини ҳисси пайдо бўлди.

Маҳаллаларда ташаббускорлик авж олдирилиб, янги янги боғкўчалар пайдо бўла бошлади. Шаҳарнинг Фрунзе райони меҳнаткашлари бутун тошкентликларга қарата «Мевали дарахт экилмаган биронта маҳалла, биронта квартал қолмасин» деган мурожаатнома билан чиқдилар. Бу чақириққа биноан мақтаса арзигулик ишлар қилинди.

Тошкентнинг кўрки ҳисобланган Навоий кўчасининг савдо расталари қисми шаҳарда илк бор барпо этилган марказий боғкўча қиёфасига кириб бормоқда... Албатта, бу ишларнинг мураккаб томонлари ҳам бор. Аввало, мева берса бўлди, деб ўнг келган дарахтни экавермаслик керак, шаҳарга, кўчага кўрк ҳам зарур!

Масалан, катта магистрал йўллар бўйига чинор билан ёнғоқни, арча билан беҳини оралатма қилиб экиш мумкин. Бу тажриба Шредер номидаги илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси олимлари томонидан алақачон синаяб кўрилган. «Кўргазма» учун ташкил этиб қўйилган ўша йўллар бўйлаб юрсангиз, баҳридилингиз очилади. Фақат манзаранинг ўзидан завқланмай, маънавий озиқ ҳам оласиз.

Мутахассисларнинг фикрларига қараганда, хиёбонларга, истироҳат масканларининг бағирли жойларига нок, ўрик, олма, чилонжийда, гилос, тут ўтқазини мумкин. Айниқса, ўрикни шаҳарга мос тушадиган навини танлашда, у пайванд қилинганми, йўқми, шуни аниқлашда адашмаслик керак. Йўқса, санитария нуқтаи назаридан ҳар нарсага ҳам мевали дарахтларни балогардон қилишга тайёр турган «мутахассислар» олдида маломатга қоласиз...

Бу билан шаҳарда ишларимиз жўнашиб кетди дейишга ҳали вақт эрта. Лойиҳачиларимиз таъбири билан айтганда, «жамоатчилик территориялари»да аҳвол кўнгилдагидай эмас.

Ҳали ҳам кўп жойларда кўзни шамғалат қилиб, аксар намойишкорона «лапнак»ни зид томонга айлантириш ҳоллари содир бўлмоқда. Мақоламизнинг ушбу навбатдаги қисми босмахонага топширилиши арафасида Юнусободнинг 19-кварталида истиқомат қилувчи бир гуруҳ кишилардан қуйидаги хат келди:

«Бизнинг янги квартал ҳамманинг кўз ўнгида яш-
наб турган ширин-шакар мевали боғлар, узумзорлар
ўрнида қад кўтарди. Ачинарли бўлса ҳам майли, ўтган
ишга салавот дейлик! Бироқ куни кеча иморатларимиз
ўртасидаги ўнлаб гектар кўкаламзор зона — собиқ боғ-
лар ўрнига сон-саноқсиз акация, бақатерак, қарағайлар
экиб юборилди... Кварталимизни марказий Аҳмад До-
ниш бульвари билан боғловчи бир неча километрли
янги йўл ўртаси, икки ёқаси ҳам минг-минг туп чақир
тиканакли — гладичея дарахтлари билан тўлдирилди.
(Ишонмаганлар келиб кўрсин!) Буни қандай тушуниш
мумкин! Ўзганларингиздагидек, нуқул ер, территория
кам деб нолийдиган айрим мутасадди кишиларда диё
нат, инсоф борми?!»

Биз шаҳарнинг Юнусобод мавзеидаги ўша кварталга
бориб кўрдик. Аҳвол хатда ёзилганидан ҳам баттарроқ.
Ҳар қандай одам хаёлини (агар юраги тош қотмаган,
ақли расо бўлса) ҳақли фикр чулғайди: шу дарахтлар-
нинг ҳеч бўлмаса минг донаси мевали бўлганда, уч-
тўрт йилдан сўнг ҳосилга кириб, ҳар тупи ўн киши,
кейинроқ юз кишига ризқ улашса, юз минг кишининг
туз-насибаси бўларди-ку!..

Тўғри, ҳеч ким қараб тургани йўқ. Мевали кўчатлар
ҳам ўтказилмоқда, уларнинг сони ҳисобга олинмоқда,
тури аниқланмоқда. Бироқ қоғозбозлик, ҳайбаракалла-
чилик билан иш «дўндириш» каби аввалги пилатлар
яна ўз башарасини кўрсата бошлади.

...Ўтган йил апрель ойининг охири, ўриқлар
аллақачон гулини тўкиб, чигитдай довучча боғлаб бўл-
ган пайтлар эди. Тошкент марказига жойлашган савдо
расталари атрофидаги майдонни тумонат одам босиб
кетди. Улар шаҳардаги кўпдан-кўп ташкилот бошлиқ-
лари, ишчилар, ўнлаб ўқув юр்தларининг ўқувчи ва та-
лабалари эди.

Карнай-сурнай овозидан қулоқлар батанг бўлди!
Шундай ваҳимали тантана билан умумшаҳар кўчат
экиш шанбалиги ўтказилди. Аввало, ҳар ўн кишига
биттадан, қачонлардир гуллаб турган еридан кўчириб
келинган катта-катта ўрик туплари (ниҳоли эмас!) тар-
қатилди. Сўнг ҳар ким ўзи билганича уни ўтқазди.

Оқибат нима бўлди денг, ўша минглаб ўриқларнинг
бирон тупи ҳам кўкармади: саратонга бориб, шаҳар
кўкаламзорлаштириш бош бошқармаси ишчилари томо-
нидан кўпориб, ахлат машиналарига ортилди.

Яна ҳақли савол туғилади: авваламбор, апрель охири

кўчат экиладиган пайтми? Урик аллақачон гулини тўкиб бўлгандан кейин, уни ўтқозишнинг самараси борми? Шаҳарнинг бош агрономи қаёққа қараётган эди?! Утқазилмаёқ «жувонмарг» бўлган шунча дарахт қаердан олиб келинди ва қанчага тушди?.. Техника асри бўлган ҳозирги пайтда тўрт-беш трактору ўн беш-йигирма одам бажарса бўладиган шу ишларга «умумшаҳар шанбалиги» тусини бериб, минг-минглаб одамни юмушдан, ўқишдан қолдириш шартмиди?!

Бевақт қичқирган хўроздай, ғирт кампаниявозликдан иборат боши дабдаба, кети дабдала бўлган бу «ташаббус» кимдан чиқди?! Аттанг, кўпдан-кўп мана шу саволларга жавоб қайтариши лозим бўлган айрим шахслар ҳали ҳам тилларини бир қарич қилиб, ғайритавсия гаплар айтиб юришибди. «Ана, қанча жон куйдириб, ўрик ўтқаздик. Кўкармади. Бутун қилган меҳнатимиз зое кетди...»

Дарвоқе, биз шаҳар бош агрономи ҳақида оғиз очдик. У кишининг ҳам мевали дарахтлар хусусида ўз фикр-йўналиши бор:

— Кичик ниҳолларни то ўстириб олгунча кўп вақт кетади. Шунинг учун каттароқларидан эка қолдик.

Бош агроном Қ. Ваққосовнинг бу гапларини эшитиб на кулишингнй, на ачинишингни биласан!

Бир томондан уларни ҳам «тушуниш» керак. Шаҳарга иложи борица тезроқ манаман деб кўзга ташланадиган дарахт экишга одатланиб қолишган. Ниҳол эмас, дарахт экиш, тайёрини кўз-кўз қилиш яхши-да! Кечагина ҳеч вақо йўқ яйдоқ майдонда бир кун ўтиб, осмонга бўй чўзган қайрағоч ёки арчазор пайдо бўлиб қолса ёмонми! Бу антиқа тезкорликни мўъжиза дейиш мумкин. Аммо, ишонаверинг, чиқимдорроқ мўъжиза! Нега дейсизми, мана ҳисоблаб кўринг: дарахтнинг «балоғат ёшидан» ўтганлиги ва илдизи атрофидаги тупроқ ҳажми учун ҳам прејскурант бўйича лўндагина пул тўланади. Сўнг «Кўчириш», «Машинага ортиш», «Ўра қозиш»; «Ўтқозиш» каби қатор тадбирлар бошланади. Уларнинг ҳар бирини ҳам маълум миқдорда ўз харжи бор. Шуларни қўшиб ҳисоблаганда, шаҳар майдонида ёки паркида бир туп дарахт қад ростлагунча озмунча харажат сарфланмайди. Тўғрироғи, унинг ҳар япроғи сочилган пул ҳисобига униб чиқади десак ишонаверинг!..

— Қўчқор Тожибоевич, — дея ўртага чўкиб қолган жимликни бузиб, суҳбатдошимга қарайман. — «Ёшлик»да шаҳардаги паркларда ҳам аҳвол кўнгилдагидай эмасли-

ги тилга олинганди. Энди, уларнинг маълум қисмига мевали кўчатлар ўтқазिश борасида бирон тадбир-чоралар кўриляптими?..

— Аввало, паркка мевали дарахт экилса, унинг парк-лиги қолмайди! Шунга қарамай шаҳардаги мавжуд ўн етти паркнинг ҳар бирига эллик-олтмиштадан мева кўчати ажратганмиз.

Ростдан ҳам шаҳар парклари учун кўплаб мевали кўчат олиб тарқатилган. Четдан қараганда яхши! Ҳатто мақтовга арзирли! Аммо масалага реал ёндашадиган бўлсак, бу ерда ҳам расмиятчиликка зўр берилаётганга ўхшайди.

Мисол тариқасида ўзимизга маълум В. И. Ленин номидаги марказий болалар паркидаги аҳволни олайлик.

— Территориямиз ўн гектар, — дейди бош агроном Зулфия Абдуқодирова, — ҳаммаёқ бир неча ўн минг туп манзарали дарахтлар билан қопланиб ётибди. Уларнинг ҳар бири учун жавобгарман — дафтарда ёзилган! Энди, экишга жой йўғу бу йил яна икки минг туп манзарали, етмиш туп мевали дарахт кўчати беришди. Буларни қарерга ўтқазिशга ҳайронмиз. Айниқса, мевали ниҳолларга алоҳида майдон керак.

Бош агроном З. Абдуқодированинг куйиб-пишиб айтган бу мазмундаги гапини шаҳардаги барча парк агрономлари оғзидан эшитишингиз мумкин. Бундан келиб чиқадики, ҳалигача қоғозбозлик, зарурат бўлса-бўлмаса давлат маблағини керагидан зиёд ишларга совуриш давом этмоқда. Шундай экан, ҳадеб манзарали дарахтларга зўр беравериш тенденциясига бир оз чек қўйиш пайти келмадимикан!

Бу билан биз айрим кишилар ўйлагандек манзарали дарахтларни қатағон қилмоқчи эмасмиз. Улар ўрнини бўшатиш керак, деган талаб ҳам қилаётганимиз йўқ. Ваҳоланки, иқлимимиз шарт-шароити ҳисобга олинган оқиллона мувозанат тарафдоримиз!

Зеро, фақат «манзара»га ишқибоз баъзи мансабдор ўртоқлар йиллар давомида шаҳар табиатида бирёқлама-ликка йўл қўйиб келган эканлар, энди ўша камчиликлар ўрнини тезроқ тўлдириш мақсадида, шаҳарда, умуман, бутун республикада фақат мевали кўчатлар экиш ойликлари эълон қилиниши, бу ишни умумхалқ ҳашари даражасига кўтарилиши тарафдоримиз. Ёши улўғроқ кишилар бир найтлар бундай хайрли ишларни амалга оширишдан олдин оммага мурожаатномалар чиқарилганлиги, самолётлардан варақалар ташланганлигини

шавқ билан эслайдилар. Ҳозир ҳам халқчил бу традициядан фойдаланиш лозим. Чунки меъёр билан мувоzanат бирлиги каби нафосат ва маънавият ҳам табиатнинг ажралмас қисмидир.

5. ИМКОНИЯТ ПОҒОНАЛАРИ

Баъзи кишилардан мевали дарахтларни экиб-ўстириш ҳам чорвачиликка ўхшаш соҳа, уни қисқа муддат ичида амалга ошириб бўлмайди, кўчат етиштиришнинг ўзига беш-олти йил керак, деган гаплар қулоққа чалиниб қолади.

Тўғри. Даставвал, бу масалада шошқалоқлик кетмайди, дея ўзингни босишга ҳаракат қиласан! Аммо қатор имкониятлар мавжуд бўлса-чи! Нега улардан тезроқ, унумли фойдаланиш ўрнига беш-олти йил ўтишини кутиш керак! Масалан, шундоқ шаҳар ёнбошидаги Шредер номидаги бирлашма кўчатзорларида, унинг республикамиз турли бурчакларидаги ўнлаб филиалларида — далаларида бир неча миллион мева ниҳоллари ўз харидорларини кутиб ётибди.

Ана, сизга имконият! Шаҳарлар тасарруфида (жумладан, Тошкентда ҳам) манзарали дарахт ва буталар етиштирувчи совхоз ҳамда хўжаликлар бор. Улар фаолиятида алақандай ўндан бир фоиз ҳисобидамас, кескин ўзгартириш ясалса нима қипти! Бу хўжаликлар шаҳарни таъминлаш билан бирга шаҳарликларга фақат гул эмас, ўзи етиштирган мева кўчатларини ҳам сотса кони фойда-ку!

Яна кўчат масаласида жамоатчилик, ҳаваскор боғбонларнинг ҳам ёрдамига таяниш мумкин. Чунки шахсий хўжалик қарамоғидаги қайси томорқага назар ташламанг, турли меваларнинг асл навини кўрасиз. Демак, халқ селекциячилигига ҳам кўчат етиштиришдаги резервлардан бири.

Республикамиз областларида, ҳатто кўпчилик районларида манзарали дарахтлар (асосан чинор) «ишлаб чиқарувчи» турли расмий номлар ниқоби остидаги «питомниклар» шу даражада кўпайиб кетган эканки, санаб саногига етолмайсиз! Ушаларнинг «шарофати» билан ҳар йили Ўзбекистон бўйича ўтқазилаётган кўчатларнинг қарийб 96 (!) процентидан ортигини мевасиз дарахтлар ташкил этаётганини ёзган эдик.

Мазкур «питомник»лар ўз маҳсулотларини турли

хўжалик ва ташкилотларга нуфузли идоралар раҳбарларининг расмий кўрсатмаси билан суқштирганлар. Ҳатто лўнда фойда орқасидан қувиб, бозори «касода»га учрамаслик йўлида жинояткорона ишлар ҳам қилинган. Бундан бир неча йил муқаддам етиштирган ўз чинорлари илдизини қайноқ намақобга ботириб, «харидор»га сотишга ўрганиб қолган бир гуруҳ корчалонлар башараси фош қилинганидан хабаримиз бор.

Энди бундай «манзарали питомник»ларнинг йўналишини расмана фойдали тармоққа буриб юбориш керак. Бу ҳеч қандай чиқим талаб қилмайдиган, ҳар қандай расмиятчиликсиз амалга оширса бўладиган иш.

Шу орада яна бир қизиқарли фактни айтиб ўтмоқчимиз. Республикада доврўқли «Ботаника боғи» бор. У қарийб юз гектар ерни эгаллаган. «Дунёнинг жамики бурчагида ўсадиган дарахтни шу ерда учратасиз», дейишади. Фақат мевасиз дарахтлар ўстириладиган бу «боғ»да 200 га яқин ходим тер тўқади, илмий иш олиб боради.

Аксар матбуот саҳифаларида бу ердаги муваффақиятлар, ёш олимларнинг изланиш самаралари катта илмий янгилик сифатида эълон қилинади. Яқинда кўпчиликка хабар қилинган шундай янгиликлардан бирини ўқиб, ўйланиб қоласан киши: «Хўш, кўп йиллик тажрибалар орқасида шимолий минтақада ўсувчи ботқоқ лишайниги биз учун иқлимлаштирилган экан... нега энди фақат ботқоқ ўсимлиги ёки бутаси бўлиши керак! Табиатшунос олимларимиз шуғулланиши лозим бўлган бундан ҳам зарурроқ ишлар тўлиб ётибди-ку, ахир».

Олимларимиз бизни тўғри тушунишсин! Асло уларнинг изланишларига шаккоклик билан қарамоқчи ёки камситмоқчи эмасмиз! Лишайник каби бута, хорижий каштан дарахтларининг ҳам табиатда ўз ўрни, илмиётда аҳамияти бордир. Лекин инсоф билан айтадиган бўлсак, шу пайтгача бирон хорижий мева турини боғларимиз учун «иқлимлаштириб», мана энди экинлар, деган садони эшитмаганимиз алам қилади!

«Ботаника» олимлари ўз илмий даргоҳлари ёнига «боғ»ни қўшиб талқин қилишади-ю, шу соҳага озгина эътибор беришга келганда, бизнинг йўналишимиз бошқа, деб мўлжални кенгроқ олишдан чўчишади. Наҳот уларнинг «йўналиши» ўнгарилмас бўлиб, чап томони билан ёнбошлаб қолган, дегинг келади!

Ҳар нима бўлганда ҳам «ботаник» олимлар билан «боғбонлар» ўртасида бир-бирини тўлдиришга асослан-

ган илмий-ижодий ҳамкорлик бўлишини истаймиз. Бордорчилигимиз олдидаги уфқлар янада кенгроқ очи-лиши учун шундай қилиш керак!

Ана ўшанда бизни фаромуш этиб турган ниҳоллар сони бир неча баробар кўпайиб, навларининг ранг-баранглиги ҳам ортиб кетса ажаб эмас...

Хуллас, кўчат масаласида пайсалчиликка ўрин йўқ. Имкониятлар тўлиб-тошиб ётибди. Бу борада ўз ҳиммати-ни аямайдиганлар ҳам анчагина.

6. СУВ ҚИЛИБ ОҚИЗИЛГАН МИЛЛИОНЛАР

Ўз соҳасининг билимдонни бўлган айрим ўртоқлар-нинг гапига қараганда «шаҳар об-ҳавоси чатоқлашиб бормоқда, сув ресурслари танқис, аҳвол бундан яхши бўлолмаслиги аниқ».

Бу гаплар одам кўнглини хира қилади. Бироқ туш-кунликка берилмай, нима сабабдан аҳвол шу даражага келиб қолганлигини таърифу тавсифлашга ҳаракат қиламиз.

Яқин пайтларгача қурилишда эришилган улкан за-фарларни кўкларга кўтариб мушакбозлик қилиб келдик. Энди бундоқ ўйлаб қарасак, ана шу «зафарлар» орқаси-да патос боғлаб ётган кўринмас иллатлар бор экан. Шулардан бири, шаҳардаги чанг-тўзоннинг белгиланган нормадагидан бир неча баробар юқорилаб кетганлиги-дир.

Ҳаммага маълумки, инсон организмнинг мўътадил ривожланиши учун уни ўраб турган атроф-муҳитда кис-лород миқдори 21 процент атрофида бўлиши, карбо-нат ангидрид эса 0,04 процентдан ошмаслиги зарур. Бу мувозанат нормал сақланиши кўпроқ ҳавонинг му-саффолигига боғлиқ. Чанг — атроф-муҳитни ифлослан-тирадиган зарарли омиллардан бири, инсон соғлигининг кушандаси эканлигини буюк Ибн Сино ҳам алоҳида таъкидлаб ўтган.

Хўш, шаҳардаги мана шу чангнинг ўзи қаердан пайдо бўлмоқда? Уни қўзғатиб қўйиб, тутиб қолиш вазифасини манзарали дарахтлар зиммасига юклаш билан иш битар-микан! Сирасини айтганда, чанг-тўзон катта-кичик кўча-лар бўйлаб минглаб чақирим масофага чўзилиб кетган бетон ариқлар ичидан буруқсаб чиқяпти десак, ҳамма ҳам ишонавермаса керак. Ҳа, шундай! Салгина шамол

кўзгалган пайтда йиллар давомида қақраб ётувчи бетон ариқларга яқинроқ келинг-а, кўрасиз томошани!

Дарвоқе, шаҳарда суғориш ишларини яхши йўлга қўймасдан туриб боғдорчилик, умуман, кўкаламзорлаштиришнинг истиқболи ҳақида гапириш мумкин эмаслиги ҳаммага аён. Сувга «обиҳаёт», «тириклик» деб таъриф берган халқимиз. Яъни қаерда сув бўлса ўша ерда қут-барака, маъмурчилик бўлган, боғ-роғлар барқ урган, озодалик бўлган! Қадимдан ариқ қазиб, сув чиқарган одам ҳурмат билан ардоқланган. Лекин ҳеч ким ариқни бемақсад — ўнг келган еридан қазиб кетавермаган.

Шу кунларга келиб, ариқ қазиш биз учун ҳеч қандай муаммо бўлмай қолди. Техника ишга солинса бас, қисқа муддат ичида километрлаб бетон ариқлар тап-тайёр. Кейинги йиллар ичида шаҳар суғориш системасини яхшилаш учун жуда катта маблағ сарфланди. Қарийб ҳамма оқова сувли ариқлар бетонга алмаштирилди. Аммо кўпгина қисми дангарчўндай осилиб ётадиган «туя ўр-кач» бу ариқлар қуруқ савлатдан бошқага ярамайди. Унинг олдида сувни тескари оқизиш қудратига эга бўлган афсунгарнинг ҳийла-найранги ҳам ожизлик қилиб қолади.

Бу нотавон «иншоот»ларнинг «эгалари» айбни нуқул коптоқдай уёқдан-буёққа оширишаверади:

— Шаҳримизнинг ер ости коммуникацияси ўта мураккаб. Шунинг учун бу ариқлардан сув оқизиш имконияти йўқ, — дейишади ижрокомдаги шу ишларга мута-садди ўртоқлар.

— Биз ўз вазифамиз юзасидан фақат кўчат етказиб беришни биламиз. Уни ўтқазиб, парваришlash шаҳар суғориш системаси ва кўкаламзорлаштириш трестининг иши, — дейди ижрокомга қарашли манзарали боғдорчи-лик совхози раҳбарлари.

— Ҳа, ариқларимизнинг жуда кўп қисми йил-ўн икки ой қуриб-қақшаб ётади, — дея очиқ тан олишади трестдагилар, — чунки улар паст-баланд — бир жойида сув кўлоблаб ётса, иккинчи жойига сув чиқмайди. Қурув-чилар бизга панд беришди.

Шундай қилиб, баҳоналар давом этаверади;

кимлардир ўз вазифаси юзасидан кўчат етказиб бе-раверади;

бошқалар экаверади;

бир неча ўн миллион маблағ ҳисобига барпо этил-ган қақроқ ариқлардан чанг-тўзон буруқсайверади!

М. С. Горбачев хўжалик юритиш механизмини такомиллаштириш ва материал сарфини камайтириш, шунингдек, хўжасизлик ва исрофгарчилик учун жавобгарликни кучайтириш юзасидан бутун бир тадбирлар комплексини амалга ошириш лозим бўлади, деганди ўзининг 1985 йил 17 май куни Ленинград партия ташкилотлари активи йиғилишида сўзлаган нутқида.

Ҳа, биз хўжасизлик, ўта исрофгарчилик билан сарфланган миллионлар ҳақида гапирдик. Шаҳардаги мавжуд 5686 километр узунликдаги бетон ариқларнинг ҳар метрида (!) хавондай сочилиб ётган 12 сўму 30 тийин пулни кўз оддингизга келтириб кўрсангизгина бу гапнинг тагига етиб оласиз.

Энди мана шу брак «иншоот» ижодкорларини топиб, хатоларини тузатишга мажбур этиш пайти келмадимикан! Ана шундан кейин ҳали ҳам сув оқмас «ирригация системалари» қуриб, ими-жимида фойдаланишга топшириб юбораётган айрим учар қурувчилар ҳушёр тортса ажаб эмас.

Ана шундан кейин ариқларда шарқираб сув оқиб, шаҳар ҳавоси мўътадиллашган, ўтқазилган ҳар бир кўчат беҳато амал олган бўларди.

7. ЕЧИМ

Шаҳардаги мевали дарахтларнинг қадрсизлиги — уларнинг эгасиз бўлиб қолганидан бошланди ва узоқ йиллар давом этди, кўпчилик бунга кўникиб қолди. Масалан, парк ва хиёбонлардаги мавжуд ҳамма дарахт ёшидан тортиб номигача бошқарманинг кирим-чиқим дафтарига ёзилган бўлади. Уларнинг ҳар бир тупи учун агроном жавобгар, яъни эгаси бор. Аммо мевали дарахт учун шаҳарда жавобгарлик борлигини ҳалигача ҳеч ким билмайди, эшитмаган!

Халқда «эгасиз итга ўнг келган тош отади» деган аччиқ нақл бор. Бундан шу маъно чиқадики, жамоат ерида ўсган мевали дарахт борки, эгасиз бўлиб, ҳимоядан четда қолиб келди, унга ўнг келган «тош» отилди.

Ҳозирга келиб, шаҳар боғдорчилиги масаласида жиддий изланишлар қилинаётган экан, энг аввало, экилган дарахт тақдири, парваришлаб унга қараб турадиган «эгаси» хусусида, қонун йўли билан ҳимояга олиш чоралари ҳақида ўйлашимиз керак.

Токи тантанавор кўчат экиш «ойлик»лари, «шанбалик»ларидан сўнг ўтқазилган ниҳол унутилиб, ўз ҳолича қолиб кетмасин, уни синдирган ёки шикаст етказган ҳар қандай одам муносиб жазосини олсин!

«Тартибсизлар»ни жазолаш борасида кўп йиллик тажрибага эгамиз. Доим ҳушёр, ножўя босилган ҳар қадамдан кўз-қулоқ, автоназорат инспекторлари бизга сидқидилдан кўмак беришлари мумкин.

Кўчатларнинг эгаси ҳақида ўйлайдиган бўлсак, бунинг ҳам чораси бор: маълумки, шаҳардаги барча ЖЭК идоралари ҳар метри ҳисобда бўлган ўз территориясига эга. Шу территория идорада ишловчи фаррош, боғбон, кўкаламзорлаштириш ходимларига алоҳида участкаларга ажратиб, бўлиб берилган. Шу ташкилот бошлиғи ким, қаерда, қандай ишлаётганлигини девордаги карта орқали осонгина билиб олади, назорат қилади.

Нега энди ана ўша участкаларнинг эгаларига маълум миқдорда кўчат тарқатиб, алоҳида дафтарга қайд этиб қўйиш, шу билан уларга «эгалик» масъулиятини юклаш мумкин эмас экан!

Ёки бу хилдаги «қўшимча» ишлардан бўйин товловчилар топилиб қолармикан? Йўқ, шаҳардаги кўпгина ЖЭК ишчилари билан гаплашдик, улар жон деб рози бўлишларини айтишди.

Шу ерда яна бир нарсани эслатиб ўтишни истардик. Утган йили кузда Оҳангароннинг Кўкбулоқ қишлоғида истиқомат қилувчи Қ. Мирусмонов деган отахон область газетаси «Тошкент ҳақиқати» орқали Тошкент шаҳар бошлиқларига мурожаат қилиб, ўзи кекса боғбонлиги, томорқасида икки юз туп энг сара мева кўчатлари борлигини айтиб, агар жой кўрсатишса, пойтахтдагиларга боғ қилиб бериш истаги билан мурожаат қилганди.

Афсус, шаҳар бошлиқларининг бундай «майда» ишлар билан шуғулланишга вақтлари топилмади шекилли, қариянинг илтимосини жавобсиз қолдирдилар...

Мана шундай саховатли, она-Ерга фидокор отахонларимиз бор экан, биз улардан ибрат олишимиз керак.

Ҳар ким ўз боғига — яхши ният билан эккан ўз ниҳолига эга бўлсин. Бизнинг бундан бошқа муддаомиз йўқ!

ҲУШЁР БУЛИНГ, ВАҲИМА ЁКИ МАЖЛИСДАН КЕЙИНГИ СУЗ

— Қаранг, қушлар ёнғоқ чақишяпти, — деди Тошкентнинг қоқ марказида қад кўтарган маҳобатли «Ўзбекистон» меҳмонхонасининг бош директори Қурбон Тўлаганов ердан бир дона ёнғоқ кўтариб менга узатаркан ва қўшиб қўйди. — Бу тўкинчилик нишонаси!

Биз меҳмонхонанинг катта тош яланглиги четида кўкариб турган ям-яшил дарахт ёнига келиб, унинг баравж шоҳларига ҳавас билан тикилдик. Кўкка интилган новдаларни шигил ҳосил қоплаган, тепада ҳали кеч кузнинг булут увадалари қоплаб улгурмаган тиниқ осмон узра қушлар чарх урар, бетон йўлакларга эса, дам-бадам қарсиллаб ёнғоқ доналари тушарди. Ҳа, ёнғоқ! Қуни кеча сиз бозордан килосини беш-олти сўмдан сотиб олган шифобахш мева!

Мен ўзимча ўйлайман: «Бу тўкинчилик рамзи, холос. Бироқ ҳақиқат эмас...»

Айтишларига қараганда, ушбу ёнғоқ дарахтини қушларнинг ўзлари «экишган». Бу атрофдаги кўпдан-кўп дарахтлар ичида ягона мевалиси ҳам, инсоф билан айтганда, энг кўримлиси ҳам мана шу!

Қуш эккан дарахт! Энди уларнинг ўзларига асқат-япти...

Шу дарахт мени кўп ўйга толдиради. Биз ҳам унчамунча (бутунлай эмас, «Узплодовощторг» хонавайрон бўлиши мумкин!) ўзимизга асқатадиган ишлар қилиб гурсак бўлмасмикан! Шубҳасиз, бўлади, дейдиганлар кўпчиликини ташкил этади. Бироқ нима кераги бор дея қўл силтайдиганлар ҳам йўқ эмас. Қанийди, улар шундоққина қўл силташ билан жимгина тура қолишса!

Бундан уч йилча муқаддам «Тошкентни боғ-роғларга

айлантирамиз» деган шиор ташланиб, газеталар саҳифасидан ойлаб тушмаганлиги кўпчиликка маълум. Аммо бу чақириққа жавобан ишни илмий асосда оқилона амалга оширишга келганда... қургур сон-план деган кўрсаткичлардан иборат эски қичима касали яна хуруж қилиб қолди: эк-эк бошланиб кетди. Боғбонлик уқувидан бутунлай беҳабар, касби фақат манзарачилиқдан иборат кишилар уларни дуч келган жойга аралаш-қуралаш қилиб ўтқазма бошлади. Қуёш нуридан бебаҳра салқин жойларга, сугориш системаси йўқ қақроқ ерларга экиди. Эканда ҳам, қадимдан қолган удум, ушбунинг мевасидан бола-бақра, ўтган-кетган баҳра олсин, савоби тегсин деган ниятда эмас, ноҳолис иккиланиш билан қўлдан кетгунча қилиб экиди.

Асрлар давомида Тошкент дендрологиясининг ажралмас қисми бўлиб шаклланган мевали дарахтларга қўл силтаб келган баъзи масъул лавозимли кишилар билан яқинда юзма-юз учрашиб қолдик. Уша кунги Олимлар шаҳарчасида бўладиган йиғилишга биз ёзувчиларни ҳам таклиф этинганди. Кун тартибида табиат муҳофазаси, шаҳар ва қишлоқ, посёлкаларга, йўллар бўйига мевали дарахт ўтқазиб истиқболлари ҳақидаги масалалар бор эди.

Йиғилиш актуал мавзу билан бошланиб бизларни едириб-кийинтириб турган она-Еримизнинг шу кундаги дардли аҳволи, уни тезроқ даволаш чора-тадбирлари борасида академик М. В. Муҳаммаджонев бошлиқ бир гуруҳ олимларимизнинг куюнчаклик билан сўзлаган нутқларини тингладик, келажак авлод олдида зиммадорлик борасидаги жиддий фикр-мулоҳазаларнинг туюғи бўлдик.

Аммо, гапнинг очиги, йиғилиш тартибининг навбатдаги қисмига келганда, таъбимиз тирриқ бўлди. Мавзу жилоси баъзи тор амалиётчи ваъзхонлар қўлига тушиб қолиб, гап боғдорчилик истиқболи ҳақида эмас, унинг «рутубатлари» атрофида айланиб кетди. «Баҳс»ни бошлаб бериб, охиригача ўз фикрида қатъий турган ўртоқларнинг муқаддима тариқасида айтган сўзларини айнан келтирамиз:

— Йўллар бўйига мевали дарахт экиш мутлақо нотўғри. Ҳозир чинорни ҳеч ким харид қилмай қўйди... Шаҳарга ҳам манзарали дарахт экиш керак. Мевалилари барибир ўсмайди. Ўсганда ҳам, мевасини истеъмол қилиш мумкин эмас, — деди босиқ ва қатъий оҳангда мартабали ботаник олим Пўлат Қодирович Зокиров.

— Жуда тўғри, мен ҳам мевали дарахтларга бутунлай қаршиман,— дея бу фикрни қувватлади Вера Степановна Полонская, сўнг овозини баландроқ қўйиб, иддао қилди:— Ўртоқлар, бизлар қаёққа қараяпмиз! Нега узоқ йиллар умр кўрадиган нодир манзарали дарахтлар бир четда қолиб, шафтоли, яна аллақандай олчаларни экиш билан шуғулланамиз!

— Тушунмайман!— дея аёл сўзини бўлиб, сапчиб ўрнидан туриб кетди. Қаршимизда ўтирган ўрта яшар киши атрофга кўз ташлаб, ўзини таништирди,— Рамиз Муқимовман! Ҳа, мен бир нарсага тушунмайман: олчанинг бизга нима кераги бор! Бундан йигирма-ўттиз йиллар аввал эски пахса деворлар ёнида ўсарди. Уни экишни пропаганда қилиш эскиликка қайтиш-ку!

— Тўғри, шаҳарларга мевали дарахт ўтқазिशнинг ҳожати йўқ!—«Баҳс»ни давом эттирди Олег Кузмич Кияткин.— Мана бу йил бозорда олма эллик тийинга тушди. Албатта, бу шаҳарни боғ-роғ қилайлик деб елиб-югуришлар натижаси эмас! Шундай экан, олма экиш зарурми?!

— Ҳа-я, токсинланган меваси билан одамларни кўркўрона заҳарлаш зарурми?— гапга янада жиддийроқ тус берди В. С. Полонская.

Шундан кейин нотикларнинг ўзаро «фикрлашуви» узоқ давом этди. Мевали дарахтлар устига ёғдирилмаган маломат қолмади: шаҳар учун катта ташвиш (!) туғдириши; айниқса, уларнинг меваси огули бўлиши; оёқ-қўли лат еган болалар кўпайиб кетиши қайта-қайта таъкидлаб ўтилди... Хусусан, ўртоқ Полонская «фактлар»га таяниб гапириши билан бошқалардан ажралиб турди. Мевали дарахтлар «беҳусн», «меҳнатталаб»лиги учун оқ калтак-қора калтак қилди. «Қизил китоб»дан ўрин олган каштан (қайрағоч) дарахтининг таъриф-тавсифини хўп келиштириб мақтади.

Бу аёлни «тушуниш» мумкин. Ўрта Осиё Ўрмон хўжалиги институтининг ходимаси. Қанча қайрағоч, арча, чинор каби дарахтлар кўп ўсса, шунча яхши! Ўртоқ Зокиров бошқараётган «Ботаника боғи»нинг йўналиши ҳам айнан шундоқ!

Аммо табиатни муҳофаза қилиш республика жамиятининг масъул ходими Р. Муқимовга ўхшаганларнинг беқарор даъвосини қандай баҳолаш мумкин! Узоқ йиллар мобайнида таркиб топган табиий мувозанатни «Эскилик»ка чиқариб, назар-писанд қилмасак, оқибати

нима бўлади? Ҳурматли масъул ходим ўзи эгаллаб турган лавозим ҳаққи, бунга қандай жавоб бераркин!

Республикамизни боғ-роғларга буркаш каби шарафли касб эгаси бўлган Шредер номли боғдорчилик ва узумчилик илмий-текшириш институти номидан гапирган ўртоқ Кияткинга нима бўлди? Ҳозир олма арзонлашган бўлса, нега энди мевали дарахт экишдан воз кечиш керак экан! Бу фақат «шу бугуним ўтса бўлди, эрта билан ишим йўқ», дегани эмасми? Шигил ҳосилга бурканиб ётган дарахт новдаларидан мева узиб еган болаларимизнинг шавқ-завқини наинки бозор нархнавосига таққослаб, «даллолик» қилишгача бориб етсак.

Биз номлари зикр этилган ҳурматли олим ва мутахассисларнинг ўз фикр-мулоҳазаларини баён қилишларига мутлақо қарши эмасмиз. Зеро ҳар бир янгилик қизғин баҳсларда тоблангандан сўнггина ҳаётдан мустаҳкам ўрин олади. Бироқ кўпчиликка қарата айтилдиган гапнинг ўз салмоғи, қолаверса, теран илмий асоси бўлмоғи лозим деб ўйлаймиз!.. Юқори мартабали одам жойидан туриб, паст савия билан кўп ва кўп мавҳум гаплар айтилганлиги бизни танг қолдирди ва ўз фикр-мулоҳазаларимизни баён қилмоққа ундади.

Аввало, нотиклар нима учундир гапни фақат шафтоли, олча, қисман ўрик атрофида айлантириб, бу дарахтларга айб тақайверишгани ажабланарли бўлди. Жумладан: «Ўша, оқ ўрик пишиб, тагига тушди дейлик. Уни ким олиб ерди... Ачийди, ҳаммаёқни булгайди».

Мана шу гапни айтишнинг ўзи фақат бемаънилик кина эмас, калтабинлик ҳамдир. Худди дарахт соясида ётиб олиб, меваси оғзимга тушиб кетмасайди дея хавотирланадиган ишқмаснинг хаёлига ўшайди... Қолаверса, шифобахш ҳисобланган бу мевани республикамизда юзлаб нави мавжудлиги, шулардан «шаҳарбон»лари анчагина эканлиги ҳақида ёзилган, мутахассисларнинг ҳам бу борада йўл-йўриқлари бор. Демак, оғримаган бошни оғритиб ўтиришнинг ҳожати йўқ эди.

Шафтоли ҳақида гапирадиган бўлсак, бир оз «инжиқроқ» ҳисобланувчи бу дарахтни шаҳарнинг ўнг келган жойига экилсин деб ҳеч ким буйруқ бермаган. Олчалардан эса «эскилик» сифатида шаҳарликлар воз кечгулари йўқ. Улар маҳалла кўчаларига ҳусн ҳам аҳолига беминнат мўл-кўл ҳосил бериб турибди.

Айрим идоралар олдига экилган олма дарахтларининг «ачинарли аҳволи» ҳақида тўхталадиган бўлсак,

айбни уларнинг бепарво «эгалари»дан қидирмоқ керак...

Сўз олганлар шаҳар кўчалари бўйига ёнғоқ билан манзарали дарахт ҳамда беҳини оралатма қилиб экиш ҳақидаги тажрибадан ўтган тавсияномаларга ҳам қарши чиқдилар... Ҳатто шаҳарнинг айрим жойларида ўстирилаётган, ишқомларда ҳосили олтиндай товланиб турувчи узумларга ҳам ғайирлик қилдилар. Уларни ўзлари янги «кашф» этган, мевасиз «манзарали» ток кўчатларига алмаштириш кераклигини таъкидладилар. Қўполроқ ибора билан айтганда, «ахта» қилинган узум нави ҳақидаги бу «янгилик» моҳиятини ё биз тушуниб етмадик, ёки «ўзинг ема, бошқаларга ҳам едирма» қабилидаги довдираш деб билдик...

Ўртоқ А. С. Полонская Наманганда кўп йиллик «қадимий, нодир» манзарали дарахтлар оммавий равишда кесиб юборилганлиги, ўттиз километрли Наманган-Учқўрғон магистрал йўли атрофидаги дарахтлар шипшидам қилинганлиги ҳақида куюниб гапирди. Умуман, бу хусусда бир ярим йилдан бери турли-туман йиғинларда тўхтовсиз гапирилмоқда, қайта-қайта «ҳисобот»ларга тиркалмоқда.

Тан олиш керак, республикамизнинг баъзи жойларида кўкариб турган дарахтларни кесиб, ўрнига мевалисини ўтқазиш каби нотўғри хатти-ҳаракатлар бўлганди. Биз ўз вақтида бу хилдаги қош қўяман деб кўз чиқаришдай бемаъни кампаниявозликни қоралаб, оқилона йўл тутиш кераклигини таъкидлаганмиз. Бироқ олима Полонская айтаётган ҳодисани кўп қиррали «Наманган фожиаси»га айлантириб юборишнинг ҳожати йўқ эди. Бундай дейишимизнинг боиси шуки, биз ҳам Намангандан «табиатга нотўғри муносабатда бўлинаётган»лиги ҳақида шикоятнома олгач, у ерга бориб, жонли «фактлар» билан танишгандик: ростдан ҳам шаҳарнинг айрим кўчалари ёнбошида, Уйчи район партия комитетининг идораси қаршисида шўппайиб турган бир нечта чинор тўнкасини кўриш мумкин эди ўша пайтлар.

— Булар баҳорда рўй берган дўл аралаш қаттиқ шамолда қулаган дарахтлар илдизи, — дея изоҳ берганди область табиатни муҳофаза қилиш бўлимининг ходими. — Баъзиларини темир тиргович қўйиб, тиклаб қўйдик, иложи бўлмаганлари кесилди. Ўрнига мевали дарахтлар ўтқазилганди, сизлардан сал аввалроқ комиссия келиб... акт тузишди...

Бир неча кун давомида областни айланиб, «қади-

мий, нодир» дарахтларни «оммавий равишда кесиб юборилганлиги» ҳақида бирон маълумот ололмадик.

Наманган-Учқўрғон йўли атрофидаги дарахтлар «қисмати» хусусида гапирадиган бўлсак, бу ерда ҳам фактлар бошқачароқ. Нега десангиз, эллик йилча муқаддам қурилган ушбу йўл атрофидаги тераклар шунчаки мевали дарахт ўтқазиш учун кесилмаган. Аввало, замон талаби билан йўлни кенгайтиришга тўғри келди. Қолаверса, тераклар кўчага, хонадонлар томи устига қулай бошлади. Фожиа ҳам юз берди. Шу сабабларга кўра уларнинг баҳридан ўтиб, ўрнига ёнғоқ, ўрик, беҳи каби мевали дарахтлар ўтқазила бошланди. Текширувчи ўртоқ Полонская ҳаёт тақозоси билан амалга оширилаётган бу хайрли ишлардан нотўғри хулоса чиқариб, табиатни муҳофаза қилиш жамиятининг ҳуқуқ тартиботидан ўз идораси фаолиятини кўз-кўз қилиш учун фойдаланаётганга ўхшайди.

Гапнинг оқибини айтадиган бўлсак, Урта Осиё Урмон хўжалиги илмий текшириш институти мутасаддиларининг мевали дарахтларга тош отишдан кўра куюнишлари зарурроқ бўлган ўз муаммолари бор; арзимас ўн-ўн беш йиллар мобайнида республикамизда мавжуд жуда катта майдондаги дарахтзорлар йўқ бўлиб кетди. Урмонлар қисқариб, яна қайта айтамыз, Ўзбекистон Урта Осиёдаги энг яйдоқ қилинган территорияга айланди. Нега шундай бўлди, бунинг сабаблари нимада?! Урмончилар эътиборни энг аввало мана шу масалага қаратишлари лозим эмасми?

Республикамиздаги боғ ва боғдорчилик муаммоларини тубдан яхшилашга эътибор кучайтирилгандан кейин, кўчат ўтқазиш ойликларидаги бу соҳада Наманганда мақтагудай ишлар амалга оширилди. Натижада бир пайтлар областда ҳаддан зиёд кўпайтириб юборилган «чинор ишлаб чиқарувчи» питомниклар мисоли касодга учради. (Осон фойдалар замирига қурилган, турли расмий номлар ниқоби остидаги бу кўчатхоналарнинг қалтис фаолияти ҳақида аввал матбуот саҳифаларида ёзгандик.) Бу албатта ўз иш услубида бурилиш ясашни истамаётган Зокировга ўхшаш айрим кимсаларни ташвишга солса керак, шаҳарга, йўллар бўйига мевали дарахтлар экмаслик ҳақида шиор ташламоқдалар.

Ахир бир туп чинор ёки қарагай кўчатидан тушадиган лўнда-лўнда сўмлар қаерда-ю, мевали дарахт ниҳолдан келадиган арзимас тийинлар қаерда! (Масалан, бир туп ёнғоқ кўчати етмиш тийин, бир туп чинор

кўчати эса етти сўм атрофида!) Айниқса мевали ниҳолларни экиб, кўкартиришдай «майда», «меҳнатталаб» ишга кимнинг тоқати бор! Дарвоқе, йиғилишда худди мана шу баҳоналарни дўмбира қилиб чалингани бежиз бўлмади. «Мевали дарахтларга қараб, парварини қилишга ҳеч кимнинг тоқати йўқ!» (Полонская) дейишгача бориб етилди.

Мана шу сўзларни эшитарканмиз, кўкара бошлаганидан буён бирон марта ёлчителиб қаралмаган, жоқал эгилиб қолган новдаси бутаб қўйилмаган «Ўзбекистон» меҳмонхонаси рўясидаги ўша ёлғиз ёнғоқ... яна, то эрта баҳордан кеч кузгача шаҳарга зўр бериб ўтқазиладиган, ой сайин «қириб-қиртишлаб», қаддига шакл бериб туриладиган, на сояси, на егулик меваси бор пакана, чўлтоқ минглаб акация дарахтлари кўз ўнгимизда гавдаланиб кетди.

Холисанлилло гани айтадиган бўлсак, бу дарахтларнинг қай бири «меҳнатталаброқ» бўлиб чиқмоқда! Катта маблағ, кўплаб ишчи кучи сон-саноқсиз думалоқ «шакл» яратиш учунгина сарфланмоқда-ку?!

Биз бундай «шакл»лари каттароқ, чиройлироқларини Шредер номли боғдорчилик-узумчилик илмий текшириш институти йўллари бўйида учратгандик... Фақат акациядан эмас, беҳи тупларидан яратиб қўйишибди, сон-саноқиз олтиндай мевалар унинг ҳуснига ҳуси қўшиб турибди...

Қолаверса, «меҳнатталаб» ишлардан қочиб, осонига интилиш... Бунинг замирида одамларни фойдали меҳнатдан чалғитиш, тайёрига баковул бўлиб яшаш, мамлакат биз учун ҳамма нарсани муҳайё қилиб бериши керак деган томоқхўрлик кайфиятидаги инфантилистик қарашлар яшириниб ётмаяптимикиан!

Ота-бола ботаник олим Зокировлар шаҳар марказидаги меҳмонхона қаршисида бир туп ёнғоқ ўсаётганлигидан хабар топиб, кунни кеча бўлиб ўтган мартабали йиғилишлардан бирида яна ваҳимали гап тарқатдилар: «Ёнғоқ заҳарли дарахт. Айниқса шаҳарга экиб бўлмайди!»

Бири академик, бири профессор унвонига эга бу фан арбоблари ўз даъволарининг илмий асоси ҳақида гапирмадилар, «кўнчилик шундай дейди» дедилар, холос!

Ободонлаштириш масаласига бағишланган навбатдаги бу йиғилишда айтилган аниқ маълумотларга қа-

раганда, ҳозир тансиқ мевалар қаторига кириб бораётган ёнғоқ республикадаги аҳоли жон бошига уч граммдан (!) тўғри келаётган экан. Агар биз унга қарши «кураш»ни яна авж олдираверсак, ёнғоқсиз қолишимиз ҳеч гап эмас!

Умуман, мен бир нарсага ҳайронман: манзарачилар нима учундир фақат шу дарахтга «ёпишиб» олдилар. Бунга сабаб, узоқ йиллар давомида айрим кишилар онгига сингиб қолган хурофий нотўғри тушунчалар билан боғлиқ бўлса керак: яъни «кечаси ёнғоқ тагида ухлама, ажина чалиб кетади» ва ҳоказо... Уларга мана шу «нозик» жойдаң тутиб, айюҳаннос солиш қўл кел-япти чоғи...

Миришкор боғбон И. В. Мичурин бутун мамлакатни ёнғоқзорга айлантириш умиди билан яшаган экан. Аввал ҳам таъкидлаб ўтилганидек, машҳур педагог олим В. А. Сухомлинский ёнғоқ дарахти, шифобахш мевасидан ташқари касал тарқатувчи микробларни ўлдириб, ҳавони фитоницидларга тўйинтириш хусусиятлари борлигини таъкидлайди, ота-оналарга болалар ухлайдиган хона деразалари ёнига бир-икки туп ёнғоқ экиб қўйишни маслаҳат беради.

Мана, «заҳарли дарахт» ҳақидаги ҳақиқат!

Худди шунга ўхшаш, бир пайтлар бош кўтарган, бирон илмий асосга эга бўлмаган, шаҳардаги меваларнинг «заҳарли» бўлиши ҳақидаги ваҳималарга таниқли олим, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони М. М. Мирзаев бошлиқ қатор илм-фан намояндаларининг раддиялари матбуотда эълон қилинган эди. Лекин шунга қарамай, эски мишмишларга яна жон ато этмоққа уриниш бўлаётган экан, нима ҳам дердик...

«Чехословакиянинг катта магистрал йўллари бўйига фақат мевали дарахт ўтқазиб аёнана экан. У ердаги тўкинчиликни кўриб ҳавасим келган... Молдавиянинг катта йўлларида бирида ўзбекистонлик туристлар тушган автобус тўхтаб қолди. Одамларимиз туша солиб йўл бўйидаги ёнғоқ, олма меваларига ёпишишди. Уялиб кетдим» (О. Отақулов, архитектор, Гулистон). «Нима учун бизда Болгария, Руминия, Греция, Венгриядаги каби шаҳарларимиз боғ-роғ қиёфасини ололмаёпти? Будапештнинг мевазор хиёбонлари-чи!...» (Медицина фанлари доктори, профессор Н. М. Шоматов). «Испания шаҳарлари жуда гавжум экан. Одамидан машиналари кўп дейишди. Шундоққина йўллар бўйида анвойи

мевалар пишиб ётибди. У ерда баҳонадан кўра ишлаш учун имконият қидирадиганлар кўп шекилли, дарахтлар тагини юмшатиб, парваришлаб туришаркан». (Тошкент область, Тошкент районидаги К. Маркс номи колхоздан бир гуруҳ кишилар).

Бир-бирини мазмунан тўлдирувчи бундай хатлар кетма-кет келиб турибди. Уларнинг деярли ҳаммаси ягона бир савол билан йўғрилган: «Наҳотки, шундай манзарани бизда яратиб бўлмаса?!»

Энди уларга қандай жавоб қайтарамиз?! Еки яна мутакаббирлик билан «Бизда ундай нарсалар бўлиши мумкин эмас», дея оёқ тираб тураверамизми ёки бу хайрли ишда бирон конкрет силжишлар бўлишига эришамизми?!

Эндиги қатъий жавоб мана шулар ҳақида бўлиши керак!

1987 й

ҲАМКОРЛИКМИ ЁКИ РАҚОБАТ!

Қўлимда «Правда Востока» газетаси саҳифаларида босилиб чиққан «Хушёр бўлинг, ваҳима!» («Берегитесь паникёра») мақоласи муносабати билан келган кўпдан-кўп хатлар. Улардан бир-иккитасини мустасно қилганда, хатларнинг деярли ҳаммаси кўтарилган масалани қўллаб-қувватлаб ёзилган. Шунингдек, бетараф позицияда туриб «томошабин» сифатида фикр билдирганлар ҳам йўқ эмас.

Мақолада ёзилган меҳмонхона рўясидаги ёнғоққа «алоқадор» номлар анчагина: «Баъзи «мева емаслар» уввос солиб қилаётган қаршиликларига қарамасдан, 24-кварталимиздаги қалин қарағайлар орасида бир туп ёнғоқ ўсиб турибди. Уни навнихоллигидан биламиз. На олимларнинг илмий асосдаги «парвариши»ни кўрган, на ободонлаштириш ходимларининг диққат-эътиборини қозонган... Бироқ сахийлик билан ўз мевасини одамларга ҳадя этмоқда».

«Мен ўша сизлар ёзган, олимлар шаҳарчасидаги йиғилиш ўтказилган бино қаршисида тураман. Уйлари-миз атрофини қоплаб ётган манзарали дарахтлар ичида худди «Ўзбекистон» меҳмонхонаси қаршисидаги каби «тақдир тақозоси» билан кўкариб чиққан ёнғоқ бор. Унинг меваси пишиши билан болалар ўша ердан аримай қолишади. Мен кўп марта кузатганман: шохини синдириш уёқда турсин, тағларини юмшатиб, сув қуйиб туришади... Агар ҳурматли олимларимиз шу манзарани бир келиб кўришса, фикрлари сал ўзгарармиди...»

«Шаҳримизни боғ-роғлар масканига айлантирамиз!» Аввало, бу сўзнинг нимаси ёмон? Олимлар мунча тал-

васага тушишмаса! Йўқ бўлиб кетган шаҳар боғлари, боғкўчалари хусусида кўтарилган муаммоларни адашмасам, 99 процент аҳоли қўллаб-қувватлаганди. Нега энди, ҳамон расмий йиғинларда фақат манзарачи олимлар қатнашиб, ўз сўзларини ўтказиб келмоқдалар... Шундоқ кўзларининг олдида, шаҳарнинг қоқ марказида мевали дарахт ўсиб турса-ю, йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас, дея оёқ тирашларини қандай тушуниш мумкин?!»

Ушбу мактубларни йўллаган газетхонлар Тошкентнинг бир-биридан олис уч минтақасида туришади, касбкорлари ҳам ҳар хил: алоқа хизмати ходими З. Орипова, муаллима Г. Норматова, Ватан Уруши қатнашчиси ва меҳнат ветерани В. И. Коробко.

Хатда ёзилган фикрларни изоҳлаб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак... Дарвоқе, шаҳарда юзлаб гектар майдонни эгаллаб ётган манзарали дарахтзорлар орасида «шоли орасидан курмак...» деганларидай униб ўсаётган ёнғоқ, ўрик, ҳатто нок, олчалар ҳам борлиги ҳақида хат-хабар келиб турибди...

Шулар ичидаги «изоҳталаб» мактублар ҳақида гапирадиган бўлсак, улардан бирида шундай жумлалар бор: «Шаҳарсозлик ва кўкаламзорлаштириш илмидан мутлоқ беҳабар, бу масалаларга аралашшига ҳаққи бўлмаган одамнинг (яъни камина Д. Н.) чиқишига редакция нега рухсат этди, ҳайрон қоласан киши!»

Аввало ўртоқ Г. С. Султонов хатни «Бизнинг мулоҳазамиз» сарлавҳаси билан кўпчилик номидан ёзиб, бир ўзи имзо чекканлиги мени ҳайрон қолдирди...

Модомики у киши «шаҳарсозлик ва кўкаламзорлаштириш»нинг элементар қонун-қоидаларидан тортиб, кўз илғамас жабҳаларигача чинданам билагон бўлиб кетган бўлса, унутмасинки, худди шу масала бизларда, хусусан, Тошкентда чатоқроқ. Бу ҳақда айтилмоқда, яна айтилади! «Билагонлик»ни пеш қилавермасдан, жирилламай эшитиш керак!

Бир неча варақни эгаллаган хат давомида муҳтарам олим (ЎзССРда хизмат кўрсатган фан арбоби) томонидан санаб ўтилган қатор «айбномалар» ҳам баҳслидир. Чунончи, у каминани «кўпдан бери шаҳар ва қишлоқларни кўкаламзорлаштиришда мавжуд халқаро, бўтуниттифоқ ва маҳаллий қонун-қоидаларга асосланиб олиб борилаётган ишларга қарши» курашмоқда, «ша-

ҳарларни фақат мевали дарахтлар билан тўлдиришни» талаб қилиб, «манзарали дарахтларга қарши юриш (поход) эълон қилишгача бориб етди», дейди.

У ўз сўзларининг исботи сифатида «Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик»да кўтарилган муаммоларни таъна билан эслайди. Айниқса мақоланинг «Чинор» қисмига тоқат қилолмаётгани сезилиб турибди.

Очигини айтиш керак, халқ орасида чинор «умрбоқий» дарахт сифатида ардоқланган, яхшиликка йўйиб рамзий нисбатлар берилган. Бироқ уни ўнг келган жойга ўтқазиб «бемаза қовуннинг уруғидай» кўпайтириб юборилмаган. Меъёр сақланган.

Бизда баъзи лавозимли кишилар шу дарахт орқали ўз номларини «абადийлаштириш» пайига тушдилар шекли, қаерга борсалар, чинор ўтқаздилар. Улардан бошқалар андаза олди... Чилонзорнинг Оқтепасида яшайдиган бир танишим шигил ҳосил қилиб турган нок дарахтини кўпориб ташлаб, ўрнига чинор ўтқазганини яхши биламан. Ҳалигача «авлодларга мендан қоладиган ёдгорлик» деб мақтаниб юради, ўғил-қизларининг қулоғига қуяди... Тошкентлик педагог Ш. У. Аҳмедов ўз мактубида ёзганидек, манзарали дарахтлар, айниқса чинор экишга зўр бериш 1960 йиллардан бошланиб, кейинроқ авж олдирилган. Бу ўз вақтида кўпчиликнинг норозилигига сабаб бўлган. Аммо, дея давом этади у, бундай волонтаризмнинг олдини олиш ҳақида турли идораларга ёзилган шикоят-хатларга ҳеч ким эътибор бермади. Чунки бу ишларнинг бошида юқори мартабали раҳбарлар туришарди.

Ҳа, асрлар бўйи табиат олами «Мингўрик» бўлиб шаклланган Тошкентни «арзимас йиллар ичида» «Мингчинор»га айлантириб юборилди.

«Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик» мақоласида худди мана шулар ҳақида ёзилган; манзарачилар инсофга чақирилган; генпландагилар «замонавий шаҳар-созлик талаби шу» деган ибора билан қуролланиб олиб, узоқ йиллар давомида шаклланган табиий шарт-шароитдан юз ўгирмасликлари лозим дейилган.

Уртоқ Султонов «Ҳушёр бўлинг, ваҳима!» мақола-сини ҳам дурустроқ ўқимаган ёки иддаони тушуниб етмаган чоғи, нега мақола автори «кўчалардаги, микро-районлар ва шахсий томорқалардаги мевали дарахт-

ларнинг ачинарли аҳволи, уларни парваришlash йўл-йўриқлари ҳақида» ҳеч нарса ёзмайди, деб жиғибийрони чиқади.

Бу масала 1984 йилдан бери кетма-кет кўтарилмоқда, матбуот саҳифаларида таниқли олим ва мутахассисларнинг чиқишлари, фикр-мулоҳазалари эълон қилинмоқда. Хат ёзган ўртоқ ўшалардан беҳабар бўлса, айб бизда эмас. Агар кўча ва микрорайонларда экиладиган мевали дарахтларни парваришlash ва уларнинг ҳосилини йиғиб олиш каби «актуал масалалар» уни чиндан ҳам қизиқтирса ўз ҳимоясига олаётган олимлардан жавоб талаб қилса тўғрироқ бўларди. Томорқаларда, шаҳардаги шахсий участкаларда, ҳатто маҳалла кўчаларида ўстирилаётган мевали дарахтларга келсак, уларнинг аҳволи хатда тасвирланганидек рўдапо эмас! Одамлар нимани экиб, нимани парвариш қилишни яхши билишади.

Газетхон Р. Аметов масаланинг яна бир қирралари хусусида тўхталиб, болаларни мевали дарахтларни синдиришда айбладан кўра, мактабларда табиатга меҳр, дарахтларни парваришlash «билими»ни чуқурроқ ўргатиб бориш зарур, деб ёзади. Дарвоқе, биз болаларни мавжуд бўлган табиат неъматларидан маҳрум қилиб қўйиб, яна уларни айбlashга ҳаққимиз йўқ. «Лўндасини айтадиган бўлсам, мева-чевани жуда яхши кўраман, — деб ёзади ўз хатида инженер-ўрмончи А. Маракулин. Сўнгра «ўйланиб» қолади. — Йўллар бўйига мевали дарахтлар ўтқаздик дейлик. Уларни териб олиш нима бўлади? Ифлос, чанг-чўнг, пишмаган мевалар болаларда юкумли ичак касаллиги каби хавфли хасталикларни келтириб чиқармайдими?!»

Ҳурматли Маракулин бу хусусда асло ташвиш тортмай қўяқолсин. Мевали дарахтлар ўсиб ҳосилга кириб берса, албатта уни териб оладиганлар топилади.

«Ифлос», «пишмаган» мевалардан тарқаладиган касалликлардан хавфсираш ҳам ўринсиз. Агар биз масалага шу даражада тор доирада ёндашадиган бўлсак, болалар ичиб қўйиб, турли инфекциян касалликка мубтало бўлиши мумкин, дея ариқларда оқиб турган сувни ҳам тўхтатиб қўйишга тўғри келади... Шунга дахлдор яна бир ҳаётий мисол: «...бундан йигирма йилча муқаддам катта кўча бўйларига мевали дарахт ўтқаза бошлаганимизда, ҳосилини ким йиғиштириб олади. Йўл

бўйидаги мевалар заҳарли бўлади дегувчилар топилганди. Аммо ҳозир бизнинг Дўмбирободдаги Усмир, Майсазор, Тахиатош каби кўчаларга келиб қолсангиз, ўзингизни боғда юргандай ҳис этасиз. Ҳаммаёқ мева бўлса, болалар ҳам ёпишавермас экан. Одамлар ҳадеб тўрхалта кўтариб бозорга чопавермайдиган бўлдилар...» деб ёзади ўз хатида уруш ва меҳнат ветерани К. Х. Холматов.

Яна ўртоқ Маракулин йўллаган хатда қўйидаги жумлалар бор: «Чет эл тажрибаларини бизда татбиқ этиш хунук оқибатлар келтириб чиқариши мумкин. Табиатга ўйламасдан аралашининг охири ёмон бўлади».

Дарвоқе, гап «чет эл тажрибаси» ҳақида айланган экан, худди шунга тааллуқли хатлар анчагина. Улар Самарқанд, Бухоро, Фарғона, Чирчиқ каби республикамизнинг турли шаҳар ва қишлоқларидан, қардош Тожикистон, Қирғизистондан юборилган.

Айниқса В. Н. Карпенко, В. В. Уханов, Б. Хусаинов, Л. К. Степин, А. И. Ишенколарнинг мактубларида бири-бирига ҳамоҳанг — «Нега Болгария, Венгрия, Польша каби қатор социалистик мамлакатлардаги каби «шаҳар боғдорчилиги» бизларда яхши йўлга қўйилмай келяпти. Ибрат олсак бўлмайдими?» деган жумлалар бор.

Демак, бу ерда гап турли баҳоналардан кўра, тадбиркорликдан ибрат олиш ҳақида кетмоқда.

«...Хатлар орасидан бизга «тегишли» бўлмагани ҳам чиқиб қолди:

«Ҳурматли Зокиров, Полонская, Кияткин ўртоқлар, шахсан сизларга берадиган иккита саволим бор.

1. Бўстонликдаги Чорвоқ посёлкасида бўлганмисизлар? У ердаги кўчалар бўйини, кўп қаватли иморатлар атрофини серсоя ёнғоқ дарахтлари қоплаб ётибди. Мен илмий адабиётда бу дарахт «Ҳаво комбинати» деб аталишини ўқиганман. Нега энди шу бор ҳақиқатни сизлар тан олгиларингиз келмайди?

2. Ўзим шифокорман. «Токсик заҳарланиш» деган терминдан анча-мунча хабарим бор. Лекин ҳалигача мева еб «заҳарланган» бирон беморни учратганим йўқ... Майли, катта йўллар бўйини қўйиб турақолайлик. Шаҳардаги янги ташкил этилаётган кварталлар, хиёбонлар, кўкаламзорлаштириш майдонлари, шифохона, мактаб ва боғча ҳовлилари нима учун ҳамон манзарали дарахтларга тўлдириб юборилмоқда? Мана, бизнинг

Пушкин-Салор кварталига келиб кўринглар. Бу ер яқиндагина яшнаб турган боғ-қовлилар ўрнида қад кўтарди. Баланд уйлар атрофига юзлаб мевасиз дарахтлар экиб ташланди. Бу дарахтларнинг ёзда шира боғлаб ётувчи барглари атрофида чивин сингари турли ҳашаротлар гуж ўйнайди. Буни сизлар тўхтовсиз қайтараётган тозалikka нима алоқаси бор?

Сўнгра табиат билан ҳамкорлик қилиш ўрнига, унга рақобатда бўлиш қачонгача давом этади?!»

Шифокор Гавҳар Қосимова мактубини тегишли ўртоқларга жўнатмоқчи бўлиб тургандик, олимлар шаҳарчасидан ўртоқ П. Қ. Зокиров иштирокида кўкаламзорлаштириш масалалари бўйича навбатдаги йиғилиш бўлади, деб телефон қилиб қолишди...

1987 й.

ЧҮРТАНБАЛИҚ, ҚИСҚИЧБАҚА ВА ОҚҚУШ ҲАҚИДА ЭРТАК

Каттадан-кичик кўпчиликка маълум ва машҳур бўлган масални замонавий эртакка қиёслаб ҳикоя бошладан аввал яна боғ ҳақида бир оз тўхталиб ўтмоқчимиз. Ҳаммага маълумки, халқимизнинг боққа бўлган меҳри бошқача. Қадим-қадимдан авлодларга боғ мерос қолдириш анъанавий одат бўлиб келган.

Шайх Саъдийда қуйидаги ҳикоят бор: мункиллаб қолган қария йўл бўйига дарахт ўтқазаетган экан. Бир йигитча келиб чолнинг қилаётган ишига разм солиб шундай дебди, бу дарахт униб-ўсиб, ҳосилга киргунча беш-ўн йил ўтади. Ким билсин, унгача сиз бормисиз, йўқмисиз. Шундай экан, бу дарахтни ким учун экапсиз? Шунда қария кулиб, бу дарахтни сен учун, сенинг фарзандларинг учун ўтқазяпман, болам, деб жавоб берган экан. Ҳа, боғ эртанги кун авлодлар учун яратилади. Ўтқазиладиган ҳар бир ниҳол бамисоли гўдак — ҳосилга киргунча меҳр ва парваришни талаб қилади. Биз буюк донишманд айтган гўр йигитдай фақат ўзимизни ўйлайдиган бўлиб қолмадикми?..

Юртимиз не-не балоларни бошидан кечирмаган. Узоқ ўтмишимизга оид тарихий китобларда «шаҳар-қишлоқлар кули кўкка созурилди. Одамлар қирилди. Боғлар пайҳон бўлди» деган жумлаларни кўп учратамиз.

Эътибор қилинг, боғларнинг йўқ қилиниши одамларнинг ҳаёт-мамоти билан ёнма-ён қўйилмоқда. Бу дегани халқ тақдири шу боғлар билан чамбарчас боғлиқлигининг ифодаси эмасми?

Гапнинг тўғриси, биз мутасаддилар кейинги йигирма-ўттиз йиллар мобайнида табиатимиз қиёфасига «янгича» манзарали тус беришга ишқибозлик қилиб,

ота-боболаримизнинг қадимий миришкорлик удумини менсимай қўйдик. Республикамизда ер юзининг турли бурчакларидан келтирилган 232 хил (!) манзарали дарахтни «иқлимлаштирдик», ҳамма жойда ўсиб турибди, деб мақтанчоқлик қилдигу, жаҳонни ҳайратга солган ранг-баранг мевали боғларимиздаги аҳвол билан қизиқмадик. Боғ деганда фақат олма, шафтоли, узумни кўз олдимизга келтирадиган бўлдик.

Шу кеча-кундузги маълумотларга қараганда, боғроғлар ўлкаси деб таърифланувчи Ўзбекистонда аҳоли жон бошига мева етиштириш Иттифоқдаги энг охириги ўринга тушиб қолган. Бу аччиқ, бироқ тан олинаётган ҳақиқат!

Бунинг замирида ҳар ким ҳам дарров англаб етавермайдиган сир бор: чунончи, бир дона манзарали дарахт кўчати мевали ниҳол кўчатига нисбатан бир неча баробар, ҳатто қирқ-эллик баробар қиммат туришини кўп марта таъкидлаб ўтганмиз. Мана шу қимматфурушликка оид «кўтара» сарф-харажатларнинг бир қисмидан қинғир мақсад йўлида фойдаланишга ўрганиб қолган айрим устомон кимсалар халқимиз анъанасини тор идоравий манфаатдорлик нишабига йўналтириб юбордилар.

Шундай нохушликларнинг оқибати — боғларнинг ҳозирги аҳволи ўзингизга маълум. Уларни тиклаш, йўқотилганлари ўрнини бутлаш каби хайрли ишга турли йўللар билан монелиқ қилувчиларнинг «маънавий» раҳнамолари ҳам топилиб қолди. Бу борада айниқса ботаник олим, академик К. З. Зокиров «жонбозлик» кўрсатмоқда. Турли йиғин ва доираларда ризқ-рўзимиз бўлган шаҳардаги мевали дарахтлар хусусида шундай нохуш, ваҳимали «маълумотлар» берадики, гўё уларнинг ҳар бир шохидан сон-саноқсиз илон судралиб тушиб, бутун шаҳарни босиб кетадигандай.

Биз маълумотларингиз тажриба орқали исботланган илмий асосга эгами, дея у кишига савол бергандик, ғалати жавоб олдик:

— Исботлаш бизнинг вазифага кирмайди. Шредер номли боғдорчилик бирлашмасидагиларнинг иши! Биз ботаник олимлармиз!

Ундоқ бўлса, оғримаган бошни оғритиш на ҳожат демоқчи бўлдигу, одоб юзасидан ўзимизни тийдик.

«Тошкентни ҳақиқий боғ-роғлар шаҳрига айлантирамиз» шиори остида шаҳар ижроия комитети томонидан бир неча банддан иборат қарор чиқарилиб, матбуот

саҳифаларида эълон қилингани кўпчиликнинг ёдида бўлса керак. Мана, орадан уч йил ўтди. Бу — довруф қилинган ўша режаларни тўла-тўқис амалга ошириш учун етарли муддат!

Қарорда шаҳардаги қатор кўчалар номма-ном санаб ўтилган ва улар бўйларига ўрик, нок, беҳи, бодом, шотут, ёнғоқ, уноби кўчатлари ўтқазиб, «тез муддатлар ичида» боғкўчага айлантириш таъкидланганди.

Биз мева ниҳоллари қийғос гулга кириб, баҳор тароватига бурканиб кетган ўша боғкўчаларда сайр қилиш мақсадида йўлга отландик. Халқлар дўстлиги проспекти бўйлаб кетмоқдамиз. Равон ва кенг йўлнинг икки томонини катта кўкаламзор майдонлар эгаллаган. Улар атрофига экилган, шу кунларда яна экилаётган манзарали дарахтлар орасидан бирон туп мевали ниҳолни кундузи чироқ ёқиб тополмайсиз.

Сўнграқ бизга шу нарса маълум бўлдики, бу томонларга кимки мевали дарахт экишга журъат этса, шу ерларнинг «эгалари» ё ошқора суғуриб, ё пинҳона аралаб ташлашар экан.

Улар ким бўлиши мумкин?!

— Биласизларми, — дея саволимизга гуноҳкорона оҳангда жавоб қайтарди ҳамроҳларимиздан бири, шаҳарни кўкаламзорлаштириш бўйича раҳбарлик вази-фасини бажарувчи Олимжон Раҳимов. — Бу ерларга мевали дарахт ўтқазинга ҳуқуқимиз йўқ. Яна шаҳардаги ҳар бир участканинг ўз агрономи бор. Улар ҳам иш осонроқ кўчиши учун манзарали дарахт ўтқазинга ҳаракат қилишади!

Ҳа, деймиз ўзимизча, ишнинг осонига жуда ўрганиб қолдик. «Меҳнатталаб» ишлардан жонни жабборга бериб ўзни ҳимоя қиладиган одат чиқардик.

Маҳобатли кошона В. И. Ленин номли Халқлар дўстлиги саройи орқасидаги катта хиёбон ҳам «проектда кўрсатилганидай» ишнинг осон (арзон эмас!) йўлини тутиб, акация, қайрағоч, арча билан тўлдирилган. Ваҳоланки, айти шу ерлар бир неча йил олдин нокзор, ўрикзорлар ўрни эди...

София бульвари кўчасининг Собир Раҳимов районига қарашли қисмида район ободонлаштириш бошқармаси бошлиғи Ш. Шомахмудовга дуч келдик. У кўчанинг одам нигоҳидан чет, пастқам жойлардаги кичик боғ «томорқачалари»ни кўрсатди. Маълумки, бу манзарани боғкўчага ҳеч қандай алоқаси йўқ.

— Тўғри, икки бетига мевали дарахтлар ўтқазилган

йўл боғқўча деб аталади. Лекин биз ўтқазсак, мевасини болалар еб кетиши мумкин. Шунинг учун четроқни танладик... Ҳа, катта йўл бўйидаги бўш жойларга мана бу акацияларни экиб кетишибди. Улар бизга қарашли эмас! Территориямизда ҳар хил министрликларнинг идоралари жойлашган. Улар нимани хоҳлашса — шуни экишади. Кўрсатма беришга ҳаққимиз йўқ.

Катта йўлдан сал ичкарироқда баланд бино қарши-сидаги кенг майдонга ҳафсала билан анчагина акация экиб қўйилибди. Масъул раҳбар В. М. Горбунов ўзини ўта боғпарвар қилиб кўрсатди. У худди мана шу бино ўрни ёнгоқзор боғлар бўлганлиги ҳақида сўзлаб турди-да, бирдан гап оҳангини ўзгартирди:

— Уринбосарим Бежанян билан манзарали дарахт экишга қарор қилдик. Чунки мевали дарахт ҳосилга кириб берса, уни ким ейди! Шу томонини ўйладик.

— Ошхоналарингиз бор экан, наҳотки икки юз кишилик коллективингизда мева ейдиганлар топилмаса!

— Ҳа, буёғини ўйламаган эканмиз... Лекин шу дарахтлар учун икки минг сўм сарфладик.

— Ундан кўпроқ бўлса керак, — деган эдик, у пиланда қилиб қўйди:

— Роппа-роса икки минг сўм! Серторий Михайловичда ҳужжати ҳам бор эди. Афсус, у киши ҳозир йўқ.

Худди шу пайт С. М. Бежанянининг ўзи келиб қолиб бошлиқни бир оз хижолат қилди:

— Бу ерга мевали дарахт экардик-ку, архитектор Владимир Михайлович Сутягин қарши турди. Бино проектини у тузган. Ўзгартиришга ҳаққимиз йўқ! Шунга-ям беш минг сўмча пулимиз кетди...

«Тошкент» меҳмонхонаси атрофидаги кўкаламзорлаштириш майдонларига бир барака топкур қойдасини келиштириб, 12 туп ўрик ниҳоли ўтқазганди, улар расмана шаҳар ўртасидаги ўриклар бўлиб кўкара бошлади, ўтган-кетганныннг кўзини қувонтирди. Кутилмаганда... улар арралаб ташланди. А. П. Чеховнинг машҳур ҳикоясидаги поезд йўли гайкаларини бураб олиб қўядиган «ёвуз ниятли кишилар» хатти-ҳаракатидан ҳам нохушроқ бўлган бу ҳодисаниннг тағига етмоқчи бўлиб, шаҳар суғориш ва кўкаламзорлаштиришга ихтисослаштирилган махсус бошқарма бошлиғи Собир Зоҳидовга мурожаат қилдик. У воқеа содир бўлган жойга етиб келиб, «юқоридан буйруқ бўлганди, кесиб ташладик» деб совуққина қўл силтаб қўйди.

— Кимдан буйруқ бўлганди?

— Хўжайинлардан-да! Улар айтишгандан кейин кесдик. Лекин бутунлай эмас. Тагидан озгина жой қолдирганмиз. Ана, кўкариб кетади.

— Буйруқ берган одам ким, шуни аниқ айтинг!

— Бу ердан жуда кўп хўжайинлар ўтади. Ҳаммаси айтаверади. Бажарамиз-да, — Зоҳидов узоқ вақт ўзини уёқ-буёққа ташлади ва ниҳоят сирни айтди. — Буларни кесиб ташла деб, Григорий Данилович Бибиқ буйруқ берган. У катта одам, айтганини бажармасликка ҳаққимиз йўқ

— Олатда, шаҳардаги ҳар бир туп дарахтни кесишдан олдин акт тузилади. Чунки уни сотиб олиш, ўтқазिश, кўкартириш учун пул сарфланган. Бу навни ҳол ўриқларнинг кесилишига бирон ҳужжат борми?

— Йўқ, — деди С. Зоҳидов.

«Катта одам» — суғориш ва гидротехника иншоотларини қуриш ва ремонт қилиш трестининг бошлиғи Г. Д. Бибиқ билан суҳбатлашганимизда, ўша дарахтларни Зоҳидовнинг ўзи кестириб ташлаган, дея туриб олди.

Биз айбни бир-бирига ошираётган катта бошлиқлар ҳузуридан қайтар эканмиз, қандайдир тасодиф орқали сақланиб қолган меҳмонхона рўпарасидаги ўриқлардан бирига кўзимиз тушди. Унинг гулга бурканган новдалари илк баҳор шабадасида чайқалиб турарди. Айтинг-айтинг, оғзидан бехос буйруқ чиқариб юборадиган бирон «хўжайин»нинг назарига тушиб қолмасин-да!

«Биз яқинда Юнусобод мавзеининг 10-кварталидаги 5-уйга кўчиб келдик. Шундоқ деразамиз олдида катта боғ ястаниб ётибди. Эрта-индин яксон қилиб ташланади. Мевали дарахтларни сақлаб қолиш ҳақида қарор бор деб эшитдик. Шу ростми?»

Вилоят Назирова йўллаган хатдаги адрес бўйича йўлга тушдик. Кеч қолибмиз, катта боғ бошдан-оёқ кўпорилиб, ўрни текисланаётган экан. Киров район ободонлаштириш бошқармасининг масъул ходими Усмон Жуханов ачиниш билан бош чайқади:

— Юнусободда ўн йилдан бери аҳвол шу! Атайин қилгандай ҳамма қурилиш боғларнинг устида олиб борилади. Мана шу янги қурилган иморатлар атрофи ҳам яқиндагина катта олмазор эди. Урнига манзарали гладицея экиб ташлашибди. Ҳатто янги кўчиб келаётганларга мевали кўчат экмайсанлар, жарима соламиз деб кўрқитишмоқда. Чунки лойиҳани бузиб бўлмас эмиш.

Биз янги иморатлар атрофига пала-партиш экиб ташланган арча, акация дарахтлари оралаб бир чақиримча

юргач, «Олмазор» деб ёзиб қўйилган бекат қаршисидан чиқдик. Бекатнинг шундоқ ёнбошида қандайдир ёвуз куч яқиндагина ағдар-тўнтар қилиб ташлаган ўн гектар чамасидаги боғ пайҳон бўлиб ётарди. Нарироқда бир қария юрар, биз яқинлашиб келганимизни ҳам пайқамай, газабнок оҳангда гўлдирадди:

— Шу боғларнинг уволи тутсин! Уйи куйсин, бир умр косаси оқармасин, кўр бўлсин!

Чол бизларни қарғаётгандай эди. Индамай орқага қайтдик.

«Олмазор» бекатида автобус кутиб турган кишилар билан суҳбатлашдик. «Нари борса эни 20-25 метрдан ошмайдиган йўл ўтказиш учун юз метр кенгликдаги олмазорни вайрона қилиш шартмиди. Режа билан атрофдаги дарахтларни қолдириб, бу ерда ҳақиқий боғкўча барпо этиш мумкин эди-ку!» Суҳбатдошларимизнинг деярли ҳаммаси мана шулар ҳақида куюниб гапиришди, ҳақиқий айбдорларни излаб топиб, матбуот саҳифаларида фош қилишни сўрашди. Ҳатто қурувчиларни шу дарахтларга боғлаб қўйиб, жазолаш керак, деганлар ҳам бўлди.

Биз «бош айбдор» деб тахмин қилинган Г-уй-жой қурилиш комбинатининг 2-бошқармаси бошлиғи ҳузурида ўтирибмиз.

— Ҳа, Юнусободнинг деярли кўпгина кварталларидаги иморатларни биз қурганмиз. Унингчи кварталда ҳам қурилиш олиб боряпмиз. Катта-катта боғлар йўқ бўлиб кетяпти, — дея очиқ тан олди бошлиқ У. А. Аҳмедов ва ўз дарди ичида экан, куюниб гапира кетди. — Бир кунмас бир кун шу боғларнинг уволи тутади бизни, деб ҳар йиғилишда айтаман. Бироқ уларга барибир, боғ десангиз тоғдан келишади. Лойиҳа туздикми, шундан бир қарич ҳам чекинмайсан деб туриб олишади. Мана, бир мисол: ўтган йили лойиҳадан озгина чиқиб, бир туп ёнғоқни сақлаб қолгандик, менга ҳайфсан беришди. Ҳа, траншеяни сал наридан қазиб ўтқазгандик... Лекин «жазо» учун ачинмайман. Уша баҳайбат ёнғоқ яшнаб турибди, кузда чунонам ҳосил қилдики, бунинг қувончини билган билади, кўплар эса, билишни ҳам хоҳламас экан-да! Эҳ, бизга қолса, Болтиқбўйи республикалари, қардош социалистик мамлакат қурувчиларидай, бирон дарахтга шикаст етказмасдан оқида режа билан уйлар қурган бўлардик. Афсус, лойиҳачиларимизда, очигини айтсам, табиатга, азалий боғ-роғларимизга меҳр

йўқ! Улар кабинетларда ўтириб олиб «ҳукмнома» чиқаришади. Кучли техника билан қуролланган махсус бригада эса, кўрсатилган жойга бало-қазодай ёпирилади. Қарабсизки, ҳаммаёқ шипшийдам қилинган қуримиш майдонига айланади...

Ниҳоят, энг катта «ҳукмдор» — шаҳарни лойиҳалаштириш ишлаб чиқариш бош бошқармаси (ГлавАПУ) идорасидамиз. Бир пайтлар «қўлида болта ўйнатувчи» бу маҳкама фаолияти ҳақида кўп ва хўп нордон гаплар ёзгандик.

Бироқ шунча йил ўтиб ҳам бу идора фаолиятида бирон ўзгариш бўлмаганлиги шу ердаги кишиларнинг бепарволарча айтган сўзларидан сезилиб турибди: «Ие, Юнусободда боғлар кесилаётган эканми! Ижроком қарори бор эди-ку!» Хайрият, қарордан хабардор эканлар! Аммо шу идоранинг А. А. Умаров бошлиқ коллективи шаҳар ижрокомининг «Кечиктирмасдан кварталлар, микрорайонлар дойиҳасини қайта кўриб чиқиб, мавжуд мевазорларни сақлаб қолиш, жамоат мевазор боғлари яратиш» ҳақидаги кўрсатмасини бажариш уёқда турсин, ўринсиз «тош отиш»ни тарк этмай «аввал бузиш, кейин қуриш» деган ноҳўя шиорни баттар авж олдириб юборганлари ажабланарли. Буни қандай тушуниш мумкин?! Ақл кўзи билан қаралса, Тошкент шаҳар ижрокоми томонидан эълон қилинган ҳузурбахш қарорлардан биронтаси тўла-тўкис бажармасликнинг ўзгинаси-ку. Ўзбошимчалиғу парокандалик, боғлару мева ниҳолларига ўринсиз тош отиш қачонгача давом этади?!

Масалдаги оққуш, қисқичбақа, чўртанбалиқ каби ўз томонига тортишлар қурбони бўлган бу қарор қачонгача бажарилмайди!

Мақолани академик олимимиз М. В. Муҳаммаджонов қуйидагича шарҳлайди:

— Ватанимиз пойтахти — Москванинг талай жойларида мевали дарахтлар шаҳарга кўрк бағишлаб турибди. Халқ хўжалиги ютуқлари кўрғазмаси олдига, МДУ хиёбони ва ҳатто Кремль чорбоғига ҳам мевали дарахт кўчатлари ўтқазилган. ГДР, БХРда мевазорлар йўл ёқасига барно этилган. Йўл бошқармаси унинг тақдири учун жавобгар. Югославиядан Руминияга кетаверишдаги йўл ҳам мевазорлардан иборат. Одамлар тўхтаб дам оладиган жойлар, ошхоналар қурилган. Ибрат олса арзигулик, Тошкент шаҳрида боғлар ташкил этиш ҳақида Ўзбекистон КП МК, сўнгра шаҳар совети ижроия

комитети қарорлари чиққанига қарийб уч йилча вақт бўлди, лекин мақоладан маълум бўлишича, айрим жавобгар маҳкамалар ишни пайсалга солиб, кўчат ўтқазишни яхши ташкил этмаяптилар. Менимча, шахримизда мевали дарахтларнинг кўпайиши фақат фойда келтиради, холос. Баъзан меҳнаткашларнинг бозордаги нок, шафтоли, ёнғоқ ва бошқа мева-чеваларнинг қимматлигидан зорланганини эшитамиз. Хўш, нега шундай? Сабаби кундай равшан — мевазорлар йўқотиб юборилмоқда. Қурилиш олиб борилган ҳар бир майдон (Юнусобод ва Қорасувдаги янги шаҳарчаларни назарда тутяпман) тупроқ, темир-терсақлар уюмига айланмоқда. Ваҳоланки, бу жойларда файзли боғлар мавжуд эди. Ўрнига эса ҳар жойда яккам-дуккам манзарали дарахтлар пайдо бўлмоқда. Қурилиш лойиҳасини озгина ўзгартириб, боғларни сақлаб қолсақ бўлмасмикин? Ахир битта дарахт экиб, уни ҳосилга киритишга қанча вақт керак...

Янги тураржой районлари ва хиёбонларга, йўл ёқаларига мевали дарахтлар ўтқазиш йўлга қўйилса, жуда хайрли иш бўларди.

Ёнғоқнинг заҳарлилиги ҳақидаги мишмишлар эса анчайин бир латифанамо гаплар... Мақолада Тошкент шаҳри муаммолари ўртага ташланган бўлса-да, менимча, гап фақат биргина пойтахт хусусида эмас. Республикамізнинг Самарқанд, Фарғона, Андижон, Хива, Қарши, Термиз, Нукус каби шаҳарларида ҳам «манзарачилик»ка зўр берилаётгани қулоққа чалиниб турибди. Уйлайманки, бу шаҳарлардаги тегишли идоралар ҳам мақоладан хулоса чиқариб оладилар. Мевазорлар тақдири Ўзбекистоннинг ҳар бир граждани назоратида турмоғи, умумхалқ ишига айланмоғи лозим...

Бизнингча, шаҳарни кўкаламзорлаштириш ишлари ягона бир ташкилот ихтиёрига берилсагина, мевали дарахт ўтқазиш масаласи ҳам, ободонлаштириш ишлари ҳам ўз-ўзидан тартибга тушиб кетади. Ана шундагина ҳар ким билганича иш юритиб, ҳар қаёққа «торт-торт»лар ўз-ўзидан барҳам топиши, шаҳар боғлари бағрига шамол тегиши мумкин.

1987 й.

ЛАТИФОБОД БОҒЛАРИ

У жуда барвақт кўчага йўл олди. Кампири Назирабону бир оз ранжиган бўлди:

— Узингизнинг аҳволингиз бу бўлса! Пенсияга чиқиб ҳам даладан бери келмадингиз. Энди даштга чиқаман, деяпсиз. Эшитган одам кулмайдими, ахир.

— Узини билмаган одам кулади, хотин. Мана кўрасан, директорга айтсам, раҳмат дейди, қўлидан келган ёрдамни аямайди.

Директор қарийб йигирма олти йилдан буён пахтачилик бригадасини бошқарган, совхознинг ҳурматли меҳнат ветеранларидан бири Абдулатиф акани илиқ қарши олди, ҳол-аҳвол сўради.

— Маза йўқ, зерикяпман, ука! — деди-да, у директорнинг олдига бир парча қоғоз қўйди. Бу ариза эди. Унда Бахмал қишлоғи ёнидан бошланувчи Ровот-Шаварда даштида ташкил этиладиган боққа боғбон қилиб ишга қабул қилишларини сўраган эди. Директор аризани диққат билан ўқиб чиққач, бўладиган гапни айтди:

— Даштда қийналиб қолмасмикансиз?

— Йўқ. Йигитали, тайёр ерга эгалик қилишни хоҳламайман. Шунинг учун ҳам шу аризани ёздим. Машаққатли меҳнатнинг гашти бошқача бўлади...

...Орадан кўп ўтмай дашт ўртасида чодирдай кичкина брезент «капа» қад кўтарди. Қишлоқда дув-дув гап тарқалди: «Абдулатиф ака даштда яшаётганмиш! Даштни боғ қиламан дебди... Йигитали унга яхшигина нафақа оляпсиз, бири врач, бири муаллим, бири бухгалтер ўғилларингиз топганини тинчгина еб ётавермайсизми, демабди-да».

...Теп-текис дашт ўртасидаги чайла атрофида саққиз

нафар йигит куймаланар, улар уч гектарча майдонни йирик тошлардан тозалашарди. Абдулатиф аканинг эскигина араваси эса гилдирагини гижирлатганича даштга ёндош Бахмал қишлоғига қатнагани қатнаган эди. Кунлар ўтди. Уртадаги «очилган майдонга квадрат чизиқлар тортилди. Ҳар ўн қадамга иккитадан чуқурча қазилиб, аравада келтирилган гўнг аралаш тупроқ солинди.

Бир ой ичида шундай чуқурчалар сони мингтага етди. Абдулатиф ака қўлбола «шийпон» ёнида бригаданинг биринчи мажлисини ўтказди.

— Биз экадиган ҳар бир туп ниҳолимиз ширин-шакар, серҳосил мева берадиган бўлиши керак, — деди у, — Фарғонаю Наманганда донғи кетган боғбонлар кўп. Уларнинг асл навали узумларидан қаламчалар олишимиз, келажакдаги боғимизга сара ток кўчатларидан танлаб экишимиш лозим. Ҳозир айни тоklar кесиладиган пайт. Эртадан ҳаммамиз қўлимизга биттадан тоққайчи олиб водийдаги миришкор деҳқонларнинг ҳовлиларига «қашар»га борамиз.

Ҳамма бригадирнинг тадбиркорлик билан ўйлаб топган бу фикрини маъқуллади.

...Уша йили қиш қаттиқ совуқ билан, баҳор эса ёгин-сочинсиз келди. Дашт қуриб-қақшаб ётар, унинг устига худди аксига олгандай ҳафталаб бўрон тинмасди.

Наҳотки қилинган шунча меҳнат дашт узра учган қум-тўзондай совурилиб кетса!

Абдулатиф ака ниҳолларни кўздан кечириб юрган эди. Шу пайт бирдан кўзғалган шамол омонатроқ турган челақни ағдариб юборди. Унинг ичидаги сув ер бағирлаб ётган ток новдасини ювиб, тупроққа сингиб кетди. Абдулатиф акага қовжираб, заранг бўлиб ётган ток новдаси бошқачароқ кўриниб кетди. Энгашиб яна тикилди, сувдан юмшаб, бир энликча чўкиб қолган тупроқ юзасида кичкина ўрик гўрасидай кўкиш нарсага кўзи тушди. Бу, новданинг ерга кўмилиб турган томонидан ниш уриб чиқаётган куртак эди... У қўлтиқтаёқни ҳам унутиб, худди ёш боладай эмаклаб, иккинчи туп ниҳол қаршисига борди. Бармоқлари билан авайлаб ерни кавлади, кўзи яна иккита куртакка тушди.

— Ҳорманг, ҳорманг, боғбон бува!

Абдулатиф ака шундоқ ёнбошига келиб жилмайиб турган район партия комитети биринчи секретарини кўрди.

— Мен пайкалнинг ҳў этагидан бошлаб қараб кел-
япман. Ниҳоллар куртак чиқарибди, — деди Салим-
жон Марасулов хурсанд ҳолда.

— Буниси дурустку-я, лекин куртаклар ердан бош
кўтаролмай, қовжираб кетмасайди, деб қўрқаман, ука.
Булар сувга ташна. Бошқа ишларни тўхтатиб, йигитлар
билан прицепга бочка ортиб сув ташишга тушмасак
бўлмайди, — деди Абдулатиф ака.

— Кўчатларга сув ташишда сизга ёрдам берамиз,
яна ариқ очиб, сув келтирамиз. Кўнглингиз тўқ бўл-
син, — деди райком секретари.

Эртаси кун даштга сув ташишга мўлжалланган битта
трактор юборилди. Совхознинг «Бахмал» бўлимидаги
ўрта мактаб ўқувчилари ҳашарга келишди. Ҳамманинг
қўлида биттадан пақир.

Кўпчиликдан қуён қочиб қутулмас, деганларидай,
ҳар бир экилган ниҳол борки, қондириб суғорилди...

1978 йилнинг ёз ойлари эди.

Биз Фарғона область Киров районидаги машъал хў-
жаликлардан бири «Бешариқ» совхоз-техникуми дала-
ларини айланиб юрардик. Бир пайт совхоз директори:

— Сизга бир жойни кўрсатаман. Дафтарга тушириб
қўйсангиз, кейинроқ керак бўлади, — деб қолди. Маши-
нада чўл ичкарилаб ярим соатлар чамаси юрганимиздан
сўнг қишлоқ ҳам, кўкка бўй чўзиб турган адал тераклар
ҳам кўринмай қолди.

Кутилмаганда яйдоқлик ўртасида худди полиз ка-
пасига ўхшаб қаққайиб турган уйча қаршисидан чиқиб
қолдик.

— Абдулатиф аканинг тажриба станцияси! — деди
Йигитали ака ярим ҳазил, ярим жиддий қилиб, сўнг
уйча томон юраркан, овоз берди. — Ҳў-ҳў, ким бор!

Гир айлантириб атрофига харсанг тошлар билан
брезент этаклари бостириб қўйилган «уйча» ичидан
бир қўлда пақир кўтарган, пачоққина киши оқсоқла-
ниб чиқди:

— Ассалому алайкум. Келинлар, меҳмонлар!

Сўрашдик. «Уйча» қаршисига қўйилган ясси тахта
сўрида ўтирдик.

— Сув ғамлаяпсиз шекилли!

— Ҳа, йигитлар ташишяпти, — Абдулатиф ака ер
остидан директорга бир қараб қўйди-да, сўзида давом
эти, — ҳозирги ёшлар жуда ажойиб-да, юрагига йўл
топсангиз тоғни толқон қилишади. Уларга «Озтина
вақт ўтгач, бу ерлар бўстонга айланиб кетади. Тўйла-

рингизни шу ерда ўтказамиз», — десади, бирам хурсанд бўлишдики... Боягина даштни чангитиб, Бахмалга аравани ҳайдаб кетишди.

Капа атрофига экилган ёш ниҳоллар ҳақида директор ҳам тўлиб-тошиб гапирди:

— Бу ерлар отахонимизнинг боғи. Анавилар ўрик кўчати. Ҳар бирининг помери бор — икки юз туп. Унинг атрофидаги чуқурчаларда ток. Сувни ҳам қана ичидаги бочкалардан асраб-авайлаб қуйишяпти. Булар ҳозир ҳаммаси вақтинчалик кўл меҳнати! Кейин бу ерларга ариқ қазиб, сув ҳам олиб келамиз. Алдулатиф аканинг ҳисобига қараганда, экилган бу дарахтлар яна икки-уч йилдан кейин ҳосилга киради. Ундан уёғига эса бор ўз харажатини ўзи қоплайди.

«Уйча» ёнбошидаги тошўчоққа қўйилган қумғон биқирлаб қайнаб кетди. Бир пиёла чой устида Абдулатиф ака билан гангир-гунгур суҳбатлашиб ўтирдик.

— Йигирма олти йил пахтачиликда ишладим. Кам бўлмадик. Даромад ҳам дуруст бўлди. 1973 йили соғлигимнинг сал мазаси бўлмай пенсияга чиқдим. Лекин узоқ йиллар олдин кўнглимга тугиб қўйган эзгу ниятим бор эди! — деди-да, Абдулатиф ака бир воқеани гапириб берди.

Улуғ Ватан уруши кунлари эди. Севастополь, Керчь шаҳарларини фашист босқинчиларидан озод этиш учун бўлган жангларда актив қатнашган Абдулатиф аканинг полки Тагановка шаҳри остоналарида душман қуршовига тушиб қолди. Қаттиқ мина портлаши билан у ўн-ўн беш метрча наридаги хандаққа учиб кетди. Бу ҳам етмагандай яна бир мина портлаб, уни қалин тупроқ остига кўмиб юборди. Шу билан Абдулатиф ака икки ҳафтаалардан кейин дала госпиталида ўзига келди. Тепасида ёқимтойгина ҳамшира қиз жилмайиб турарди:

— Энди нима қиламиз-а, солдат бола! — ачингандай термилиб айтилган бу сўзлар маъносини у аввал тушуниб етмади. Кейин сал қимирлаган эдики... бир қўли, бир оёғи... Бутун вужудига муз югурди. Кўз олди қоронғилашиб кетди. Лекин ҳозир мана шу меҳрибон нигоҳлар, уни ҳалокатдан сақлаб қолиш учун кечани кеча, кундузни кундуз демай курашган шифокорлар олдида ўзини бардам тутйиши лозим.

— Мени ҳаётга қайтарганларингиз учун раҳмат. Энди буёғига ҳам одамларга нафим тегиб қолар, — дея олди зўрға.

Шундан кейин каравотга михланиб бир ярим ой ётди. Сўнг унга жавоб беришди.

Госпиталдан чиқадиган куни, ўша энг биринчи кун кўзини очиб кўрган, иссиқ чеҳрали ҳамшира қиз олдига келди. Шинелининг чўнтагида қачонлардан бери муқаддас ёдгорликдай асраб юрган икки дона қандак туршакни унга берди:

— Бешариқ деган жойдан бу. Ҳовлимиздаги ўзим экиб катта қилган ўрикдан нишона! Боғбонлик менга отакасб. Шунинг учун фронтда пайҳон бўлган қанча-қанча боғларни кўриб, юрагим ачишган эди. Энди юртимга қайтгач, қўлимдан келганича яна боғбонлик қиламан.

Абдулатиф ака қишлоққа қайтгач, боғбонликни давом эттирди. Шу билан ўша даврнинг энг долзарб масалаларидан бири бўлиб турган пахтачиликка ҳам ўз ҳиссасини қўшди, пахта бригадири бўлиб ишлай бошлади. Унинг кўкрагини иккинчи даражали Ватан уруши, Шуҳрат орденлари қаторида «Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган пахтакор» унвони ҳам бевади.

... Орадан тўрт йилдан зиёд вақт ўтди. Ён дафтаримни варақлаб ўтириб, Абдулатиф ака Турсунов айтган гаплар ёдимга тушди. Бешариққа отландим. Совхоз идорасига кириб директорни сўрагандим «Абдулатиф аканинг боғида», дейишди.

«Абдулатиф аканинг боғи!..» Бахмал қишлоғини иккига ёриб ўтган асфальт йўл дашт ичкарасига кириб кетганди.

— Авваллари бу ерлардан одам ўтишга кўрқарди. Мана энди бора-боргунимизча йўлнинг икки томони шундай боғ! — деб тушунтириб борарди ҳамроҳим, районда ҳамманинг оғзида шу боғ таърифи. Жуда пайтида келдингиз. Ҳозир у ерда сайил, тўй. Бутун қишлоқ ўша ерда. Районимизнинг меҳнат ветеранлари, Улуғ Ватан уруши қатнашчилари йиғилишган.

Ветеранлар учрашувини район партия комитетининг масъул ходими бошқараётган экан. У навбатдаги сўзни совхоз директорига берди.

— Ҳар бир эзгулик ишнинг ўз сабабчиси бўлади, — деди директор ва ҳаммага бир қараб олгач, қўллари билан атрофга ишора қилди. — Бундан роппа-роса олти йил олдин мана шу гуллаб турган боғу хиёбонлар ўрни қай даражадаги яйдоқ ерлар бўлганлиги ҳақида гапириб ўтирмайман. Буни ҳаммангиз яхши биласиз. Қисқа вақт ичида қақраб ётган дашт ўрнида бир юз олтмиш гек-

тар ерни ўзлаштириб, ўрнида сизлар кўриб турган боғроғ яратилган экан, бунинг ҳаммаси Абдулатиф ака ва унинг шогирдлари Ниёзали Ўсаров, Сирожиддин Хидиров, Азиза Худойқулова ва бошқаларнинг меҳнати, ташаббуси, жонкуярлиги сабаблидир.

Абдулатиф акага сўз берилди. У аввал саккиз кишидангина иборат бригадаси ҳозир ўттиз кишилиқ миришкор боғбонлар коллективига айланганлигини ғурур билан гапирди. Сўнгра энг қийин пайтларда ёрдамга келган ёш боғбон — мактаб ўқувчилари учун боғ ўртасида пионерлар лагери қурилаётгани, келгуси йил ёзда бу лагерь болаларни ўз қучоғига олишга тайёрлигини айтди-да, боғнинг рамзий калитини пионерларга топширди.

Шу куни кечқурун Абдулатиф аканинг боғида ўйинкулги, карнай-сурнай овози алламаҳалгача янграб турди. Чунки бу кеча даштга биринчи бўлиб қадам қўйган бригаданинг саккиз нафар йигитларидан бирининг тўйи шу ерда ўтаётган эди...

1985 й.

ШАМОЛНИ «КОВ-КОВ» ҚИЛАЁТГАНЛАР КИМ?

Фарғона областининг Киров райони маркази — Бешариқда шу йилнинг айна баҳорида қизиқ воқеанинг гувоҳи бўлдик. Нефть маҳсулотлари базаси ҳовлисига ўрнатилган, ҳар қайсинисида бир неча юз тонналаб ёқилғиси бор улкан пўлат цистерналардан бирини шамол зарб билан худди картон қоғозидай пачоқлаб кетди. Бунга ҳар қандай одам ҳам ишонавермаса керак. Лекин бу ҳақиқат! Цистернани қайта монтаж қилиш учун бир ойча вақт кетди.

Бешариқликлар бундай ажабтовур табиат «ғаройиботлари»ни кўравериб кўзлари қотиб кетган. Совхоз ёки колхоз сутчилик фермасининг тунука томи осмону фалакда варракдай учиб юриши, тепадан шиферу дала ва пунктлардан кўтарилган пахталар «ёғилиши» улар учун оддий ҳодиса.

Чунки «Қўқон шамоли» деб ном олган машҳур қуюннинг биринчи зарбаси айнан мана шу район территориясига келиб урилади-да, уёғига янги шиддат билан гувиллаб кетаверади.

Бешариқ-ку, шамолнинг уяси эканлиги ҳаммага маълум. Бунинг сабаби қуйидагича: районга чегарадош қўшни Тожикистоннинг Ашт, Конибодом этакларидаги яйдоқ даштдан ўз йўлида ҳеч қандай тўсиққа учрамай, секундига қирқ метр ва ундан ортиқ тезлик билан эсувчи шамол биринчи бўлиб шу ерга ёпирилади.

Бу ердан 120 километр нарида — Фарғонанинг «шамолсиз» районлар группасига кирувчи Олтиариқда-чи, нима гап?!

— Шамол бизни ҳам тинч қўймаяпти. Йилдан-йилга авжи зўрайиб бораётганлигидан кўпни кўрган кекса

кишиларимиз ҳам ҳайрон. Бешариққа «чегарадош» бўлиб қолдик шекилли, — дейди Олтиариқ район партия комитетининг биринчи секретари Усмонжон ака Бегматов.

Дарвоқе, географик нуқтаи назардан бир-биридан жуда олисда — областнинг икки қарама-қарши минтақасида жойлашган бу районлар ўртасидаги «чегара»ни бузиб, уларни бир-бирига «яқинлаштириб» қўйганлар ким?!

Иқтидорли журналист Шокирали Нуралиев ўзининг «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг ўтган йили 23 декабрь сонисидаги «Қўқон шамолини қайтариб бўладими?» деган актуал ва публицистик мақоласи билан фақат «Қўқон группаси» районларига эмас, балки бутун областга тааллуқли кўпчилик кўнглидаги гапни топиб айтди.

Яна, мақолага шуни қўшимча қилмоқчимизки, борган сари «қуюшқондан» чиқиб кетаётган Қўқон шамоли фақат «далаларни пайҳон қилиш, ҳосилни тўкиб юбориш, гербицидни ўчириб кетиш» каби пахтачиликка келтираётган зиёни билан чегараланиб қолмаётир.

Минг гектарлаб боғларидаги ҳосилни ғўралигидаёқ ер билан яксон қилиб, боғдорчиликка келтираётган зарарнинг чегараси йўқ... Айни иш қизиган долзарб баҳор ва куз ойларида тез-тез қайтарилиб, ҳафталаб давом этадиган, деҳқонни кўз очишга қўймайдиган бу шамолнинг меҳнат унумдорлигини оширишга қанчалик фов эканлигини айтиб ўтиришга ҳожат бўлмаса керак.

Тўғри, «деҳқончилик қилиш осон эмас бизда» деб камтарона гап айтадиган кишилар областда кўп топилади.

Аммо ўша одамлар «ҳар қандай шарт-шароитда ҳам етиштириладиган» пахтани ўйлаб, бошқа бир нарсани эсдан чиқариб қўймаётганмиканлар! Давлатнинг минг-минглаб пули шамоли билан кўкка созуриладигани ҳаммага аён-ку, ахир!

Бунинг далили сифатида айрим фактларни келтириб ўтмоқчиман. Одатда тезлиги маълум нуқтадан ўтгандан сўнг қатор район хўжаликлари ўзлари кўрган зиён-заҳматни ҳисоблаб чиқиб, областдаги тегишли ташкилотга юборишади. У ердан эксперт — комиссия келгунча анча муддат ўтади. Шу вақт ичида шифери учиб, тунукалари юлиниб кетган мактаб ва маъмурий бинолар чордоғи қайталанган шамоли ва ёғин-сочиндан

баттар абгор ҳолатга тушади. Чакка ўтиб, деворлар ну-райди, поллар тоб ташлайди.

Ниҳоят, кутилганлар келишади, яна узоқ қоғозбоз-лик бошланади. Табиий офат келтирган зарарни қоплаш учун пул ажратилган. Бироқ бу маблағ баттар газаклаб кетган зиённинг бир қисминигина қоплайди, холос... Уёғига яна чиқимдорлик хўжаликлар гарданига тушади.

Энди масаланинг асл моҳиятига қайтадиган бўлсак, Фарғона областида Қўқон шамолидан азият чекаётган районлар сони йилдан-йилга ортиб бораётган экан, газетада куюнчаклик билан кўтарилган бу масала водийда катта шов-шувга сабаб бўлиши лозим эди! Бироқ афсус-ланарли томони шундаки, бу мақолага жавобан ҳали бирон акс садо эшитилгани йўқ. Гўё шамол тўхтагану, энди унинг қайтарилмаслигига ҳамма юз фоиз ишонч ҳосил қилгандай!

Ҳамкасбимиз «Қўқон шамоли» хусусида, одоб юза-сиданми, умумийроқ гап айтган бўлса-да, бу мавзуга «йўл» очиб хайрли иш қилди. Шунинг учун мавзуга жамоатчилик диққатини янада кенгроқ тортиш мақсади-да шамолни «ков-ков» қилинишига доир айрим далил-лар устида тўхталиб ўтмоқчиман.

Мазкур шамол «группа» районларидаги «қўриқ очиш»га ишқибозлар ихота дарахтлари эгаллаган ерлар-ни «тежаш» мақсадида «ихчам» тут кўчатлари экиш ёки азалдан мавжуд бўлиб келган табиий тўқайзорларни шипшийдам қилиб, ўрнида қўшимча пахта плантация-лари барпо этиш «тажриба»сини кейинги ўн йиллар давомида узлуксиз авж олдириб келдилар.

Фрунзе районидаги биргина К. Маркс номли колхоз раҳбарлари ўз территорияларидан оқиб ўтувчи Сир-дарё бўйларидаги азалдан шамолга қалқон бўлиб келган юзлаб гектар тўқай ва ёввойи дарахтзор ўрнини «ўзлаш-тириб» хўжалик ер оборотига қўшиб олдилар. Бу ғайри-қонуний ишларнинг олдини олишга ҳаракат қилган область ихота-ўрмончилик ташкилоти раҳбарлари, ҳатто республика табиатни муҳофаза қилиш жамияти вакиллариининг қатъий огоҳлантиришларига ҳеч ким қу-лоқ солмади. Чунки бу ишларни қўллаб-қувватлайдиган, ўрни келганда рағбатлантириб турадиган айрим масъул кишилар бор эди.

Областдаги машъал Ленинград райони территория-сини Қўқон шамоли «болалайдиган» жой дейишади. Районнинг шундоқ жанубий томонини ўраб ётган дов-дарахтсиз тошлоқ дашт шамолга «доялик» қилармиш.

Бундан бир неча йил муқаддам қаламкаш танишимнинг китоби қўлимга тушиб қолганди. Унда территорияси шу даштга ёндош донгдор хўжаликлардан бирининг бошлиғи М. Деҳқонов ҳақида ёзилган очеркнамо мақола ҳам бўлиб, колхоз раҳбарининг «янгича ташаббуси» кўкларга кўтариб мақталган, яшанг, раис бува, сиз борки, йўллар бўйи, далалар атрофи серҳосил тутзорларга айланиб бораверади, юртимиз қизлари эса, шоҳи-атласга бурканаверади деган мазмундаги жумлалар битилган эди.

Мен тадбиркор раҳбар, эски танишим «раис бува»нинг китобда тасвирланган «тажрибаси»га ишонмадим, ёзувчининг илҳоми жўш уриб мақтовнинг шундайроқ «муболаға» йўлини танлагандир, деб ўйладим.

Бироқ кўп ўтмай колхозга йўлим тушди-ю, ҳафса-лам пир бўлди: хўжаликнинг гоят тартиб билан қарталарга бўлинган дала пайкаллари атрофини, кўчалар четини ям-яшил девор каби ўраб турадиган ҳар хил мевали ҳамда ихота дарахтлари чиқариб ташланиб, тутга алмаштирилганини кўрдим. Ҳатто колхозни кесиб ўтадиган Қўқон-Фарғона магистралининг икки четига ажойиб кўрк бахш этиб, осмонга бўй чўзиб етадиган адлқомат мирзатераклар ўрнини ҳам шу манзара эгаллаган эди. Тутлар каллаклаб олинган, тангадек соя ерга тушмас, атроф саратон жазирамасида тандирдай ёниб ётарди.

— Ҳар йили барг масаласида қийналардик. Энди бемалол бўлиб қолди. Еримиз ҳам кенгайди, — дейишди колхоз раҳбарлари. Аслида эса шамолга «доялик» қилишаётганини улар сезишмади чоғи...

Уша пайт замини нобоп бу «тажриба» областда энг авжига чиққан палла эди.

Барг «етиштириш»нинг бу қулай усулини кенг жорий этишда областнинг баъзи раҳбарлари шахсан жон куйдирдилар. Улар қадами етган кўча-йўл бўйлари борки, «пиллага фойдаси тегмайдиган» дов-дарахтлар олиб ташланаверди.

Мазкур райондаги Охунбобоев номли колхозда бўлган бир ҳодиса ҳали-ҳали кўз олдимда: ўшанда областни бошқариб турган обрўли бир киши раис Эсонбой ака Мадраҳимовни кўча бўйига чақиртириб келди, ариқ лабларида ҳосилга бурканиб ётган гилос ва ўрик ниҳолларига қўлидаги фил суякли таёқча билан ура кетди: «Йўқот манави палакатларни, йўқот! Тут эк!»

Кўп ўтмай ажойиб сўлим боғкўча ўрнида ҳар йили каллаклаб олинадиган тутзор пайдо бўлди. Шундай қи-

либ, Фарғонанинг азалий соя-салқин йўлу кўчалари яйдоқлана бошланди. Алоҳида тутзор плантациялари ташкил этиш кўпгина хўжалик бошлиқлари хаёлига келмади. Тўғрироғи, улар ерни қизгандилар!

Бундай «қизганчиқ»ларни бир оз тўғри йўлга солиб қўйиш мумкин эди. Бирок бунинг акси қилинди.

Шу ерда яна бир нарсани айтиб ўтишга тўғри келади. Сирдарё областида ҳам шамолли районлар анчагина. Айниқса Боёвут шамоли Қўқондан қолишмайди.

1970 йилларда шу район территориясида кутилмаган табиий офат юз берди — бирдан шўр сув ер юзасига кўтарилиб кетди. Янги дренаж қудуқ ва зовурлари қазиб, шўрни қайтарилгунча Сутун Боёвут территориясидаги барча дов-дарахтлар қуриб бўлди.

Ана шундан кейин шамол баттар авжланиб, йўлида дуч келган нарсани юлиб кета бошлади.

Шошилинч равишда унинг йўлига қалқон бўладиган яшил «деворлар» тиклаш зарур эди. Ҳамма куч оммавий кўчат ўтқазишга сафарбар қилинди.

Ушанда ҳам қуриган ихота дарахтлари ўрнидан «рационал» фойдаланиб қолишни ўйлаган баъзи кишилар топилди. Улар машина-машина тут кўчатлари олиб келиб, йўл бўйларига, дала пайкаллари орасига ўтқазмоқчи бўлдилар.

Аммо ўша пайт раҳбари бўлган Суюн Тўхлиевич ўзбошимчаликка йўл қўймади.

— Аввало тут шамолга қалқон бўлолмайди. Қолаверса, йўл бўйига экилганларининг барини шамол қоқиб юборади! Энди, ҳар бир хўжалик атрофи ихота дарахтлари билан ўралган янги тутзорлар ташкил қилади! Районда барг масаласини ҳал қилишнинг энг синалган, оқилона йўли шу! — деганди у киши...

Қўқон шамоли ўз ҳукмини ўтқазиб турган Фарғона область районларидаги аҳволга келсак, табиатга нотўғри муносабатда бўлиб, унинг қитиғига тегишга чорловчи айрим «ташаббускор» кимсаларни аллақачон тартибга чақириб қўйиш пайти етган! Чунки бу ерда гап фақат Қўқон шамоли-ю, келтирадиган зарар ҳақидагина эмас, балки она табиат тақдири хусусида ҳам кетмоқда. Шундай экан, ўзбошимчалик қилиб боғу далалар жамолига, катта кўчалару равон йўлларимиз қиёфасига путур етказишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ!

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИЛАР

1. МАҲАЛЛАНИНГ ТАҚДИРИ КИМНИНГ ҚУЛИДА

Яқинда марказий «Правда» газетасида катта мақола эълон қилинди. Унда одамлар истиқомат қилиб турган, яшашга яроқли иморатларни турли баҳоналар билан бузавермаслик, шахсий хўжаликлар тасарруфидаги уй-жой фондидан оқилона фойдаланиш хусусида гап кетади. Бу масалага нотўғри муносабатда бўлаётган айрим лавозимли шахслар қатори Херсон шаҳар ижрокоми раҳбарлари танқид қилинади. Уларнинг ғайриқонуний равишда катта бир қорхонани кенгайтириш панини рўқач қилиб, 150 шахсий хонадон ва уларга қарашли боғларни бузиб ташламоқчи бўлганликлари кескин қораланди.

Минг афсуски, бундай ҳоллар бизларда ҳам содир бўлиб турибди... Фактларни бирма-бир санаб ўтирмаймиз, узоққа бормаймиз ҳам. Объект аниқ. Лекин шу орқали айтиладиган гаплар анчагина. Фақат шунга мутасадди раҳбар ўртоқлар бизнинг муддаони англаб, тўғри мушоҳада қилсалар, деган истагимиз бор.

* * *

«Гурунчариқ — барачний (барак дейилмоқчи) уйлардан иборат тўкилиб ётган маҳалла. Унинг тўқсон тўққиз процент аҳолиси бошқа жойга кўчиш учун рози».

Ушбу сўзлар мақоламиз бош «қаҳрамони» — Тошкент чинни заводи директорининг комил ишонч билан айтган гапи!

Аслида эса, манзара бошқачароқ: Гурунчариқ Тошкентнинг қадимий, доврўғи кетган, ҳозирги пайтда қарийб, тўрт ярим минг киши истиқомат қилиб турган катта маҳаллаларидан. У боғ-роғлар маскани! Жамоатчи-

лик асосида ташкил этилган катта мевазори бор. У ердан олинган ҳосил Улуғ Ватан уруши қатнашчилари хонадонларига бепул тарқатилади, шаҳар болалар уйларига энг арзон баҳода сотилиб, тушуми маҳалланинг маданий-оқартув ишларига сарфланади... Бу ерда яшовчилар йил бўйи мева-чева, сут-қатиқ, гўшт маҳсулоти билан ўзини-ўзи таъминлайди, ортиғини давлат ташкилотларига ўтказади ҳам. Маҳалланинг мана шу ибратли ишлари ҳатто Москвада Бутуниттифоқ Халқ Хўжалиги Ютуқлари Кўргазмасида ҳам намойиш этилган, республика миқёсидаги анжуманлардан бирида мақталиб, бошқаларга ўрнак қилиб кўрсатилган, матбуот ва радиода маҳалла шаънига кўп илиқ гаплар айтилган.

Ҳозирги пайтга келиб, мана шу меҳнатсевар, ташаббускор кишилар маскани нотинч бўлиб қолди. Фактларни бутунлай чаппасига айлантириб кўрсатиш, яна кимларнингдир бепарволигидан фойдаланиб тузилган ғайриқонуний лойиҳа асосида маҳалла устидан чизик тортилди.

Мана икки йилдирки, шу ерда жойлашган чинни заводи маъмурияти билан район ижрокоми раҳбарлари бир ёқадан бош чиқариб, маҳаллани бадном қилиш йўлига ўтиб олдилар. Унинг деярли ҳамма жонкуяр активлари ифвогарга чиқарилди.

2. ИШБИЛАРМОН ДАЪВОГАР

— Қўшниларингиз унчалик ёмон одамларга ўхшамайди! — деймиз ўртага сал илиқлик киритмоқчи бўлиб.

— Сиз журналистлар ўзи ваҳимароқ, воқеаларни олиб қочадиган бўласизлар. Шу маҳалладагиларнинг гапига ишониб ўтирибсизми? Улар ғирт ёлғончи... туҳматчи... одамлар-ку! — дейди директор сўзимизни бўлиб.

Кўпчиликка нисбатан айтилаётган бу ҳақоратомуз сўзларни шарҳлаб ўтирмаймиз, у ўз эгасининг виждонига ҳавола!

Масаланинг амалий моҳияти ҳақида гапирадиган бўлсак, «балки, шундай катта корхонани тебратиб турган одам, қолаверса, район раҳбарлари маҳалла манфаатидан ҳам устунроқ, узоқни кўзлаб режа олишаётгандир, улар ҳақдир», деб ўйлайдиганлар ҳам топилиб қолса керак.

Афсуски, шундай эмас.

Шикоят ўрнида ёзилиб, юзлаб кишилар имзо чеккан хат, кўпдан-кўп одамлар билан қилинган суҳбатлар, магнит плёнкаларига ёзиб олинган «интервьюлар» ва ниҳоят, умрида Гурунчариқни кўрмаган олис маҳкама кишилари томонидан чиқарилган «қарорлар» нусхаси бизнинг юқоридаги фикримизни исботлаб турибди.

Собир Раҳимов райони раҳбарлари Тошкент чинни заводи директорига «оддий мастерликдан етишиб чиққан, йигирма йилдан буён бениқсон ишлаб келаётган, берилган топшириқларни сидқидилдан бажарадиган жонкуяр кадр», деб таъриф беришади.

Кейинги беш-олти йил давомида директор А. Иброҳимовнинг анчагина манманликка берилиб кетганини ҳисобга олмаганда, бу гаплар тўғридир, балки... Айниқса, у киши сўнги пайтларда девор-дармиён қўшнилари бўлган атрофдаги маҳалла аҳлини назар-писанд қилмай қўйди. Улар билан кенгашиб, бамаслаҳат иш тутиш ўрнига турли «режа»лар ўйлаб топди.

Бунга бир вақтлар заводда меҳмон бўлган Рашидовнинг «халққа чинни маҳсулотлари керак, кўпроқ ишлаб чиқаринг», деган икки оғизгина сўзи сабаб бўлди. У мана шу айтилган сўзни дастак қилиб олиб, аввало министрлик, кейин бошқа идоралар эшигини қоқди. Маҳсулотнинг кўпайиши-ю, ундан келадиган миллион-миллион фойда ҳақида ҳайратомуз фактларни келтирди.

«Халқ манфаати, давлат фойдасини ўйлаб» қилинган илтимосга йўқ деб бўладими!.. Хуллас, Гурунчариқнинг бир бўлагини олиш ҳақидаги «план» тасдиқланиб, боғлар, ўнлаб хонадонлар бузиб ташланди.

Тўғри, ҳовлиси бузилганларга уй берилди. Бироқ маҳалланинг бир томони хувиллаб ярим харобага айланди. Катта йўлга туташувчи кўчалар беркилиб қолди. Синган, ёрилган бетон плиталари борми, кўпорилган дов-дарахтлар борми, нимаики чиқинди бўлса, маҳалла томон улоқтирилаверди. Шундан кейин директор, ўртага баланд гиштин девор тиклатиб, қўшниларга орқа ўгириб олди...

Орадан кўп ўтмай яна бир таваккалчилик қилинди: унга «буюртма» тушди. «Корхонангиз катта бир қурилиш объекти учун мураккаб технологик хусусиятга эга бўлган безакли плиталарни тайёрлаб бера оладими, йўқми?» дея маслаҳат билан мурожаат қилишди. Директор ўйлаб-нетиб ўтирмай, бизга айтилдими, албатта бажарамиз, деди.

Ваҳоланки заводнинг имкониятлари, ишлаб чиқариш қуввати бунга асло жавоб бермас, «оширилган» маҳсулотни печларда пишириш жараёнида улардан чиқадиган кўп миқдордаги заҳарли газларни ушлаб қолувчи махсус мосламалар ҳам йўқ эди. Оқибати яхшиликка олиб келмайдиган бу камчилик завод маъмуриятидан тортиб, оддий ишчигача маълум эди.

Бироқ «буюртма»га шак келтириб бўлмади. Ҳеч қандай техник ва муҳофаза хавфсизлиги чоралари кўрилмагани ҳолда директорнинг кўрсатмаси билан «қўшимча» маҳсулот ишлаб чиқаришга киришилди. Бунинг натижаси кўнгилсиз ҳолларга олиб келди...

Пухта ўйланмай қилинган таваккалчиликнинг фожиавий оқибати ўша пайтларда кўпчиликнинг қаттиқ норозилигига сабаб бўлган, бироқ расмий идораларнинг бирон тасдиғидан ўтмаган асоссиз турли талқинлар билан босди-босди қилинган эди.

Директор ҳаммани бир қалқитиб юборган мана шу нохушлиқдан тегишли хулоса чиқариб олмади. Аксинча завод территориясини бир неча баробар кенгайтириш режасини туза бошлади: кўз-кўз қилиш мақсадида «экскурсиялар» уюштириб, завод билан маҳалла чегарасида ўзи бунёд этиб қўйган «манзара»ни намойиш қилди. Гурунчариқнинг «хароба» — «барачний» уйлари ҳақида ачинарли тушунчалар берди. Республика Енгил sanoat министрлиги каби қатор юқори идораларга «бу ерда яшовчиларнинг ҳаммаси уйини ташлаб чиқиб кетишга рози», деган мазмунда чалғитма хатлар уюштирди.

Охир-оқибат биронта ҳам «барак» (вақтинча яшаш учун ёғочдан қуриладиган қароргоҳ) уйи бўлмаган серфайз боғли ҳовлилар ўрни — Гурунчариққа «у қонуний» даввогар бўлиб чиқди.

3. ҚОНУНГА ХИЛОФ

— Биз бир ҳовлида беш оила истиқомат қиламиз. Завод маҳалласининг бир қисмини ўзига қўшиб олгандан кейин унга «қўшни» бўлиб қолганмиз, — дея ҳикоя қилишади беш ака-ука Ҳасановлар, — шу йил баҳорда боғимиз этагида бульдозер пайдо бўлди. Унинг ёнида директор бошлиқ завод раҳбарлари туришарди. Улар деворни бузиб, ҳовлининг бир қисмини оламиз, дейишди. Биз ҳовли қонуний ўзимизга қарашли эканлигини

айтиб, райижроком томонидан тасдиқланган план ҳамда уй дафтариини кўрсатдик. Деворни бузиб, ҳовлининг бир қисмини олиш ҳақида биронта қарор ёки буйруқ борми, деб сўрагандик, директор ҳеч нарса деёлмай, бизларни «бемалоъл ишга кетаверинглар, ҳовлингизга ҳеч қандай зарар етказмаймиз!» деб тинчлантирган бўлди, бироқ кечга томон ишдан қайтиб, ўз ҳовлимизни таниёлмай қолдик. Девор қулатилиб, кичкина боғимиздаги оппоқ гулга бурканиб ётган барча мевали дарахтлар қўпоририлган, яланглигимиз дарахтларнинг шох-шаббалари билан тўсиб қўйилган эди. Ҳозир ҳовлимизнинг бир томони ҳувиллаб ётибди.

Ҳа, беш оғанини Ҳасановларнинг куюниб айтган гапларида жон бор. Райижрокомдагилар аҳолига нисбатан қилинган бу қўполликка чек қўйиш ўрнига завод маъмурияти билан биргаликда Гурунчариқ аҳолисини кўчириш ҳақида ўзларича «тадбир» ишлаб чиқдилар. Бу «тадбир» бўйича Гурунчариққа уй дафтариини текшириш учун «комиссия» юборилди. «Комиссия» маҳалла комитетининг раиси ва активлари билан келишмай туриб, яширинча хонадонма-хонадон юриб «текширув» ўтказди. Қайтариб берамиз, дея соддадил кишиларни алдаб, уларнинг ҳовли ҳужжатларини йиғиштириб ола бошлади.

Айниқса, шу йилнинг май ойи бошларида Улуғ Ватан уруши қатнашчиси Низом ота Раҳимов ҳовлисида «текшириш» ўтказган олти кишилик «комиссия»нинг қилган ишлари одам газабини келтиради. Завод директорининг қурилиш ишлари бўйича ўринбосари Леонид Давидович Гатс ҳовли эгасига ўзини «комиссия» бошлиғи, «шунчаки уй дафтарларини кўриб юрган одамлармиз», деб таништиради. Ҳовли ҳужжатларини олгач, папкасига солиб, чиқиб кетмоқчи бўлади. Аммо кекса отахон уй дафтариини бермасликка ҳаракат қилади. Шунда «комиссия» аъзоларидан бири: «Буларни сизга райижроком, яъни биз берганмиз, тортиб олиб қўйиш ҳам қўлимиздан келади», дейди-да, чолнинг қўлидаги ҳовли ҳужжатини юлиб олади.

Шу хил йўллар билан пенсионер Абдуқодир Набиҳўжаев, кекса педагог Абдусамад Хўжаев каби ўз уйдан бегона қилинганлар сони маҳаллада анчагина.

Наҳотки, шундай номаъқулчиликларга йўл очиб берган кимсалар Ўзбекистон Совет Социалистик республикаси уй-жой кодексининг 6-боб, 138-моддасида йирик ҳарфлар билан ёзиб қўйилган «Гражданиларнинг шахсий

мулкидаги уй-жойлар улардан тортиб олинishi мумкин эмас, уй эгаси эса маъкур уй-жойдан фойдаланиш ҳуқуқидан маҳрум этилиши мумкин эмас», деган жумлалардан беҳабар бўлсалар?!

Бу саволни ўртоқ Иброҳимовга бергандик, аввалига у киши «Бўлмаган гап! Ҳеч кимнинг уйи бузилмаган, «домовойи» тортиб олинмаган!» деб туриб олди.

Бирма-бир фактларни келтириб ранжитилган кишиларни номма-ном эслатганимиздан сўнг суҳбатдошимиз сал ҳовридан тушди. Узини оқлаш йўлига ўтди. «Биласизми, биз давлатга миллион-миллион фойда берамиз. Фойдани кўпайтириш учун заводни кенгайтириш керак. Шунақа ишлар ҳам бўлиб туради. Одамлар тушунмаса нима қилайлик».

Ана сизга «жонкуяр кадр»нинг «бенуқсон» иш услуби!

4. РАЙИЖРОКОМ КИМ ТОМОНДА?

Маҳалла аҳли ўзларига нисбатан қилинаётган бу ўзбошимчаликнинг заминига етиш учун райижроком раҳбарлари ҳузурига бир неча бор боришди. Аммо у ердагилар кўпчилик билан учрашиб, суҳбат ўтказиш, тушунтириш ўрнига маҳалла активларини чақириб «одамларингга ўзларинг тушунтиринглар, барибир ҳовлиларини бўшатишлари керак», дейишди.

Лекин маҳалланинг юзлаб хонадонидан биронта оила ўз уйини бўшатиб қўймади.

Шундан кейин ғазоби ошган ижроком раисининг (собиқ) ўринбосари Юсуф Ражабов келиб, маҳалла аҳли олдида ўзини ўта бадхулқ тутди. Буваси тенг қариялар сўзини қайириб ташлади. Ҳатто «ўғлим, наҳотки, шундай аҳил, ҳамманинг кўзи тушиб турган маҳалламиз тарқалиб, унинг боғлари кесилиб кетса!» дея гап бошлаган кекса бир онахонга ўшқириб: «Жиннилик қилманг менга!» — дейишгача бориб етди.

Кўпчиликка нисбатан бу хил ҳурматсизлик, оддий муомалани ҳам билмаслик район ижрокоми билан маҳалла аҳли ўртасидаги носоғлом маънавий-психологик вазиятнинг янада кучайиб кетишига сабаб бўлди... Сўнгра район ижрокоми раиси А. Асқаров одамлар билан учрашиш учун бир неча масъул ходимлар билан маҳаллага келди. Бироқ йиғилганларга заводни одамлар яшаб турган ҳовли-жойлар ҳисобига кенгайтирилиши хусусида

тузукроқ, юридик жиҳатдан асосланган тушунтириш беролмади. Фақат бир неча бор «барибир кўчишларингиз керак, давлатга ер керак, завод керак. Ҳовлиларинг ўрнига «дом» берамиз. Агар рози бўлмасаларинг, вақт ўтгандан кейин шундан ҳам қуруқ қоласизлар», деб такрорлашдан нарига ўтмади.

Иш услубида зўравонлик, дабдабазлик, калондимоғлик иллатлари бор раҳбарлар ҳақида Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг XVI пленумида гоят принципиал гаплар айтилган эди. Аммо Собир Раҳимов район ижрокомидаги ўртоқлар бундан ҳалигача тегишли хулосалар чиқариб олишмаган шекилли, ҳамон шаштлари баланд. Улар маҳалла активларига тазйиқ ўтказмоқдалар.

Завод томонидан ташкил этилган эллик кишилик «бузувчилар» бригадасига буйруқ берилса кифоя... Улар одамлар истиқомат қилиб турган шинамгина боғ, ҳовлиларни бузишда зўравонлик қилишдан ҳам тоймаяптилар.

Оддий ишчи Мақсуд Ҳусановнинг ҳовлисида тўққиз яшар қизчасидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. «Бригада» ўз бошлиқларининг буйруғи билан шу «вазият»дан фойдаланиб қолмоқчи бўлди. Ҳовлига кириб, уйни буза бошлашди. Ошхонадаги овқат билқиллаб қайнаб турган қозон девор остида қолди... Шу ҳодиса устига хонадон эгаси келиб, ўртада фожиавий аҳвол юз беришига сал қолди...

Балки биз бу воқеани ўз кўзимиз билан кўрмаганимизда, ишонмаган бўлардик. Ўртоқ Иброҳимовдек «ваҳима қилишяпти», «олиб қочишяпти», деб қўя қолардик...

5. СОҒЛИҚ КЕРАКМИ, БОЙЛИК?!

Яна чинни заводини кенгайтирилиши масаласига қайтадиган бўлсак, «Хўш, одамлар кўчирилиб, уларга уй берилса, корхона кенгайтирилса, яхши эмасми?!» деб сўрарсиз.

Энди гап ана шу ишнинг яхши эмаслиги, балки унинг акси ҳақида. Дарвоқе, биз юқорида завод территориясининг кенгайтирилишини ғайриқонуний деб айтгандик. Буни Енгил саноат министрлигидаги ўртоқлардан тортиб чинни заводи директори ҳам, ҳатто маҳаллага тез-тез ташриф буюрувчи райижроком раҳбарлари ёнида

савлат учун вақт ўтказаётган район ички ишлар бўлими ходимлари ҳам яхши билишади!

Яъни атрофга гир айлантириб кўп қаватли тураржой комплекслари қурилаётган, шусиз ҳам аҳолининг зичлиги юқори даражада бўлган ерда заводнинг кенгайтирилиши мутлақо нотўғри. Бу масаланинг биринчи томони!

Иккинчи томонда эса республикамиз партия ва ҳукуматининг махсус кўрсатмаси турипти. Унда республикамиздаги қатор йирик шаҳарларда, хусусан, Тошкентда янги завод-фабрикалар қурилиши тақиқланади, ишлаб турганларига эса территориясини кенгайтирмаган, ишчи сонини кўпайтирмаган ҳолда реконструкция қилишга рухсат этилади, холос, дейилган.

Бу албатта одамлар соғлиги, атроф-муҳит мусоффолигини сақлаб қолиш мақсадида чиқарилган кўрсатма. Айниқса, Тошкент чинни заводига дахлдор кўрсатма! Чунки бу завод борлиқни булғашда, табиат мутаносиблигини бузишда бошқа корхоналардан «устунроқ» туради. (Унга зўр беришнинг оқибати нималарга олиб келганлигини юқорида эслатиб ўтгандик.)

— Сиз учун бойлик зарурми, эл соғлигимми?

Директор ўйланиб қолди. Ниҳоят қўлини силтади:

— Эҳ, шу жанжалларга аралашмай, тинчроқ юрай, дейману министрликдаги ўртоқлар қўйишмаса, нима қилай... Аҳолини чинни маҳсулотлари билан таъминлашимиз керак!

Директорнинг сўнгги гаплари тўғри! Аҳолини чинни маҳсулотлари билан таъминлаш зарур! Бироқ «фойда» йўлида нималардандир воз кечиб, нималарнидир қурбон қилиш йўли билан эмас!

Партия ва ҳукуматимиз томонидан аҳолининг чинни идишларга нисбатан талаб ва эҳтиёжларини ҳисобга олиб, қатор тадбирларни амалга ошириш режалаштирилган. Жумладан, шарт-шароити ҳар жиҳатдан қулай, ишчи кучи етарли бўлган, хом ашёга ҳам сероб Шаҳрисабзда чинни заводи қурилиши назарда тутилган эди. Енгил саноат министрлигидаги ўртоқлардан нега ўша объект қурилиши бошланмапти деб сўрасангиз, «маблағ йўқ», деб жавоб беришади.

Албатта, унинг дўпписини булга, бунинг дўпписини унга кийдириб юрадиган айрим кишиларнинг имо-ишораси билан Шаҳрисабз чинни заводи қурилишига ажратилган маблағ бошқалар ҳисобига ўтказилгандан кейин шундай баҳона топилади-да!

Министрликдагилар Тошкент чинни заводи территориясини бир эмас, бир неча бор кенгайтириш учун жонжаҳдлари билан ҳаракат қилиб ётишибди. Бу шаҳар ҳавосини ифлосланиш коэффициентини ўшанча бор оширишга уриниш демакдир...

Қурилиш бошланмасдан бузилишнинг ўзи ўта қимматга тушадиган бу ишнинг ҳайбаракаллагилари атрофлича мушоҳада қилишлари учун вақт кеч эмас.

Яъни улар ҳали ҳам зарарли дуд чиқариб, атрофни булғаётган Тошкент чинни заводиға замонавий бактериологик филтрлар, заҳарли газларни тутиб қоладиган мосламалар ўрниатишни ўйласалар ёинки замон талабидан келиб чиқиб, ўзини оқламаётган эски режалардан воз кечсалар-да, корхонани шаҳар ташқарисига кўчиришни планлаштирсалар ёмон бўлмасди. Қачонгача завод ўзига керакли хом ашёни бир неча километр ташқаридан машиналарда ташиб келтириб, ишлов бериш жараёнида буруқсаб кўтариладиган чанг-тўзонни, печлардан буғланиб чиқадиган зарарли дудни Тошкент осмонига чиқаради? Шаҳримиз ҳавоси йилдан йилга «оғирлашиб» бораётганлиги мутахассис олимларимиз томонидан очик-ойдин айтилмоқда, қайта-қайта огоҳлантирилмоқда.

Зеро, атроф-муҳит мусаффолиги — элнинг соғлиғи. Шундай экан, бу хусусда қайғуриш ҳар қандай дабдабали қурилишлардан ҳам зарур ва кечиктириб бўлмайдиган масала! Бу борада аввал ҳикоя қилиб ўтганимиздек, Собир Раҳимов райижрокоми раҳбарлари тутаётган йўл «рақиб»ларники қолиб, ўз дарвозасига тўп тепаётган нўноқ футболчининг хатти-ҳаракатини эслатади.

Табиатга, атроф-муҳитга зиён етказувчи омиларга қарши курашиш ҳақидаги қонун амалда экан, улар ўз районлари келажагини ўйлаб иш тутишлари лозим эди.

Масаланинг иккинчи томони ҳам бор; Гурунчариқ бузилди, дейлик. Унинг одам ҳаваси келгудек шинам, обод (тўкилай деб турган эмас!) ҳовлиларининг ҳар бирида уч-тўрттадан ва ундан ҳам зиёд оила истиқомат қилади. Уларни янги квартиралар билан таъминлаш, бузилган иморатлар, ҳар бир туп мева дарахти учун ҳақ тўлаш керак бўлади-ку!

Одамларга келтириладиган маънавий-иқтисодий зарарни ҳисобга олмаганда маҳалла ўрнини текислаб қу-

рилишга тайёрлаш каби ортиқча машмашаларнинг ўзи давлатимиз учун ўнларча миллион сўмга тушмоқда.

Хўш, энди район раҳбарлари чинни заводи ҳисобидан гурунчариқликларнинг ҳар бир хонадони учун жараҳ-жараҳ пул, қарийб икки минг квартира ваъда қилишаётган экан, мунча танги бўлишмаса!

Шунинг ўрнига ўша пулларнинг бир мисқолини маҳаллани ободонлаштириш, газлаштиришдек муҳим ишларга харжласалар, азалий оқова сув тармоқлари бўлган ариқларни тартибга солишда аҳолига ёрдам берсалар, шундоқ ҳам борган сари камайиб кетаётган, асрлар давомида халқимизнинг маданий-ахлоқий турмуш тарзидан ажралмас ўрин олиб, таълим-тарбия ўчоғи бўлиб хизмат қилган маҳалла гузарларини, мезазор боғларини сақлаб қолиш ҳақида қайғурсалар бўлмай-дими! Қўлларидаги «ортиқча» уй-жой ордерларини эса, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XVI пленумида таъкидланганидек, ўн йиллаб квартира оломай навбатда турган кишиларга тарқатсалар хўп савобли иш бўларди-ку!

6. КЎПЧИЛИК ДИЛИДАГИ ЯНА БИР ГАП

Шу ўринда имкониятдан фойдаланиб, кўпчиликнинг тили учидан турган бир гапни ҳам айтиб ўтмоқчимиз: шаҳар кўрки фақат осмонўпар иморатлар савлати-ю, кенг магистрал йўлларда, деб талқин қилувчилар бизнинг иқлим шароитимизни, минг йиллар давомида шаклланган маданий-маънавий удумларимизни ҳисобга олмасликка уринувчи кишилардир.

Уларга «Тошкентдек шаҳри азимга кўп қаватли кварталлар қатори ариқларида шовуллаб сув оқиб турувчи ям-яшил боғкўчали маҳаллалар, гавжум чойхоналар ҳам чирой бера олади, ҳар қадамда саҳармардондан то кечасигача ишловчи пивоҳона-қовоқхоналар, бир пиёла чойдан бўлак алкоғолик ичимликнинг ўнлаб турини топишингиз мумкин бўлган кафелар қуриб ташлайвериш шарт эмас!» деб айтиб тушунтиролмайсиз. Асоссиз баҳоналар, «план»ни рўкач қиладилар-да, ўз билганларидан қолмайдилар.

Яқиндагина Тошкентнинг Чорсу мавзеи атрофидаги анъанавий боғ ҳовлили маҳаллаларни қайта қуриб, эски қиёфасини сақлаб қолиш режалари мавжуд эди. Архитекторларимиз шу асосда пухта ўйлаб, ажойиб лойиҳа-

лар яратишганди. Аммо баъзи кимсалар бу хайрли ишга қўл силташди шекилли, қисқа муддат ичида ўша режа ўзгарди, қурилажак замонавий маҳаллалар ўрнини кўп қаватли уйлар қўзиқориндай босиб кетди. Ваҳоланки, шу баланд иморатларни бошқа, ҳали ҳам бўш ётган жойларда қурса бўларди-ку!

Олдимизда халқимизни кўпроқ уй-жой билан таъминлаб, унинг фаровонлигини янада ошириш каби биринчи навбатдаги зарур вазифалар турган бир пайтда ўта зарарли «аввал бузиш, кейин қуриш» принципидаги ақидаларга маълум даражада чек қўйиш пайти келмадимикан!

Дарвоқе, 1966 йилнинг эрта баҳорида Тошкентда бульдозерлар, ҳатто танклар ёрдамида уйлар бузилган. Бу ўзида қандайдир тантанаворлик кайфияти касб этиб, кино-фотоҳужжатларда тарих бўлиб сақланиб қолган. Чунки у пайтларда кучли зилзиладан қаттиқ шикастланган уйларни бузиб, ўрнига тезроқ янгисини тиклаш мақсадида шу ишлар амалга оширилаётганлиги ҳаммага аён эди, ҳеч ким: «Нимага бузаясан?» — деб сўрамасди.

Мана энди ўн саккиз йилдан буён Тошкентда уй-жой бузилади. Ҳеч қандай нуқсонсиз туппа-тузук мазмурий бинолар қулатилади, обод маҳаллалар кўчириб, четга чиқарилади, боғлар яқсон қилинади. Ҳаммасига яна «план» баҳона!

Энди ушбу «олий» планнинг ўзини қайта кўриб чиқиш пайти келганга ўхшайди. Ана шундан кейин «Правда» газетасининг таъбири билан айтганда «Меҳнати сингмаган — уй қадрини билмас» тоифасидаги ўртоқлар ўйлаброқ, мушоҳада билан иш юритишса ажаб эмас.

1984 йил.

МУШОҶАДА

БОҒЛАРГА ФАЙЗ ҚАЙТАДИМИ

Академик Р. Шредер номидаги боғдорчилик-узумчилик илмий тадқиқот бирлашмасининг директори, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Маҳмуд Мирзаевич Мирзаев билан суҳбат

Боболар удуми ардоқдами?
Мевасини енг-у, боғини сўраманг.
«Иқтисослаш» ниқоби остида.
Миллионлаб ниҳоллар харжи кимнинг елкасида?
Эгасиз боғлар.
Пул кўп! Маънавият-чи?
Боғи борнинг иқболи бор.
Мўйлови мойли мақтанчоқлар.
Тўсиқлар пайини қирқиш мумкин.

Д. Н у р и й. Сахозатли еримиз донгини оламга таратган машҳур соҳибкор Ризамат ота Мусамуҳамедов: «Боғдорчилик ўзбекларнинг ота-боболаридан мерос. Биз кўз очиб узум, олма ва бошқа меваларни кўрганмиз. Оналаримиз беланчагимизни ишқомларга, мева дарахтларига осиб аллалаганлар», деб айтган эди. Биз кейинги йиллар мобайнида мана шу боболар касбига эътиборни анча сусайтириб қўймадикми? Тўғри, баландпарвоз гаплар, дабдабали ҳисоботлардан ҳаммаёқ тўкин, боғ-роғга бурканиб кетгандай эди. Аслида аҳвол бундай эмасди-ку?!

М. Мирзаев. Мен аввало қадимдан шуҳрати узоқ элларга таралган ўзбек боғлари ҳақида қисқача тўхталиб ўтмоқчиман: бундан бир юз йигирма йил муқаддам Лондонда ўтказилган умумжаҳон мевалар ширинлигида заминимиз неъматлари биринчиликни олган эди. На мевалар турининг ранго-ранглигида, на ҳосилдорликда, на ширинликда ер юзида бизнинг боғларга тенг келадиганини ҳали эшитганимиз йўқ. Масалан, расмий маълумотларга қараганда, дунё бўйича ҳар гектар боғдан

олинадиган ҳосилдорлик 32 — 40 центнерни ташкил этса, Ўзбекистонда бу кўрсаткич 120 центнердан юқори.

Халқимизнинг боққа бўлган азалий меҳри ҳақида гапирадиган бўлсак, турли сабаблар билан узоқ йиллар мобайнида бу удумни ардоқлай олмадик. Очиқроқ айтганда, унга «хиёнат» қилишгача бориб етдик. Шу кунга келиб, мана мен ҳақиқий боғбонман дейдиганларни хўжаликларда, ҳатто қишлоқларда ҳам камдан-кам учратадиган бўлиб қолдингиз. (Албатта, боғ, сабзавотчилик билан шуғулланувчилар бундан мустасно!) Қуш уясида кўрганини қилади, дейдилар. Ота дарахт тагини юмшатса, сув қуйиб қараса, парваришласа, бола ҳам албатта шуни қайтаради. Аммо шундай одамлар топилмай қолдику! Гўё ҳамма оламшумул ишлар билан банд — «майда» ишларга вақти йўқ! Бирон лавозимли раҳбар ниҳол кўтариб келиб, ўз ҳовлисига ўтқазганини кўрганмисиз? Афсуски, йўқ. Уни бошқалар экади. Шунинг натижасида табиатдан маънавий завқ олиш — қуруқ истемолчиликка айланди. Атроф-муҳитга бўлган тафаккур мувозанати бузилди, олдинлари доим бир-бирини тўдириб келган деҳқончилик билан боғдорчилик орасида тафовут пайдо бўлди. Бунинг акс садосини мана шу кунларда кўриб, билиб турибмиз.

Бу тафовутни калондимоғлик, сохта шуҳрат орқасидан қувиш, эртани ўйламай калтабинларча хўжалик юритиш иллатлари келтириб чиқарди. Аввалига бу ўткинчи икир-чикир деб эътибор берилмади. Ёмон ярадай газак олиб кетгандан кейин эса, унинг олдини олиб бўлмай қолди.

Д. Н у р и й. Мен бир пайтлар, Тошкентдан меҳмон бўлиб борган ёзувчиларга ўз боғлари, унда ишлайдиган ўнлаб «боғбонлари» бўлатуриб, Қўқон бозоридан мевачева сотиб олиб, дастурхон ёзган бақувват хўжалик раҳбарлари ҳақида ёзгандим. Тасодифни қарангки, орадан кўп ўтмай ўша колхоз вакиллари билан Тошкентдаги анъанавий кузги ярмаркада учрашиб қолдим. Улар савлат тўкиб, қовун-тарвуз ва сархил олмалар ортилган иккита баҳайбат машина олдида туришар, фотомухбир борт ёнбошидаги «Саховатли еримиз тухфаси сизга, шаҳарликлар!» деган шиор қаршисида уларни суратга туширарди. Қўярда-қўймай, мени ҳам ёнларига чақиринди...

— Полиларингнинг ҳосили бу йил чакки бўлмабди чоғи, — дедим улардан бирига сал холироқ қолгач. «Э, ака, бизда полиз нима қилсин. Бу — Мирзачўлликки».

Содда, бепарволик билан айтилган жавобдан ҳайрон бўлиб, «Олма ҳам Мирзачўлникими?» — деб сўрадим. «Уни ҳам бир амалладик-да! Ярмаркада қатнашасизлар дейишганди...»

Мевачилик планларини мана шундай йўллар билан «амаллаб» юрганлар республикада оз бўлмаса керак!

М. М и р з а е в. Албатта! Ҳали ҳам боғдорчилик ишларига масъулиятсизлик билан қаровчи, олдинги хатолардан тегишли хулоса чиқариб олмаётганлар учраб турибди. Баъзан «Боғдорчиликми, шу ҳам иш бўптими! Ойдинда оёқ билан қилиб қўйса бўлади», дегувчи такаббурлар ҳам топилмоқда. Кимки, бу ишни ёзда бир-икки марта суғориб, кузда мева узиб олишдан иборат деб ўйласа, катта хато қилади. Халқимизда «Боғ — боқсанг боғ, боқмасанг юракка доғ», деган ажойиб нақл бор.

Боғ ҳам кундалик парваришга: таглари юмшатилиб, ўғитлаб туришга, ҳашарот ва касалликлардан ҳимоя қилишга, ортиқча шохларини бутаб, шакл-шамойил беришга муҳтож!

Биз қовун эксак, пахта эксак ёки бошқа тур деҳқончилик қилсак, доим ундан бохабар бўлиб турамиз. Лекин негадир боққа келганда, мана шу одатни унутамиз. Ойлаб уни ўз ҳолига ташлаб қўямиз.

Д. Н у р и й. Кўп йиллардан бери боғни бутунлай «эсдан чиқариб» юбормасликнинг янгича «усули»га амал қилиб келинмоқда. Яъни мевазорлар ичига беда ёки озуқабоп ўт, кўпроқ пахта экиб юборилади-да, шу баҳонада тез-тез боғ оралаб турилади. Ердан бундай «устама» фойдаланишни айрим хўжалик раҳбарлари тадбиркорлик деб тушунадилар.

М. М и р з а е в. Адашмасам, бундан уч йилча бурунги суҳбатда ҳам шу хилдаги «устама» фойдаланиш ҳақида мен ўз фикримни айтгандим. Бу аслида тадбиркорлик эмас, айнан кўзбўямачилиқдир. Кўпинча, ўша ер «боғ» деб юритилаверади-ю, бироқ унинг ичидаги экин майдони ҳисобда бўлмайди. Ваҳоланки, бутун диққат-эътибор ўша ердан олинадиган ҳосилга қаратилган бўлади. Дарахтлар эса қаровсиз қолади, техника такрор-такрор оралайвериш, унинг шохларини синдиради, ер ҳайдалганда омов тиглар илдизларни шикастлантиради... Қарабсизки, йиллар давомида бундай экинзор-боғлар ҳосилсиз чакалақзорлардан фарқи қолмайди. Хўжалик раҳбарлари эса ўз айбларини яшириш учун боғдорчилик фойдасиз соҳа эканлигини айтиб, зорлана бошлайдилар.

Д. Н у р и й . Бундан уч йилча олдин телевизор орқали мутахассис ва боғбонларнинг сиз бошқарган мунозараси кўрсатилганди. Ушанда Улуғ Ватан уруши инвалиди, чўлда боғ яратиб эл оғзига тушган Абдулатиф Турсунов «Кимки боғдан зарар кўрдим деса, номаъқул гапни айтибди. Мен ўз тажрибамдан келиб чиқиб, шуни айтмоқчиман: одам қақроқ, сувсиз даштга яхши ният билан кўчат экиб, пақирлаб сув ташиб, кўкартирган тақдирда ҳам меҳнати зое кетмайди. Икки-уч йил ўтгач, хазина топган кишидай фақат фойда кўради», деганди.

М. М и р з а е в . Ҳа, жуда топиб айтилган бу гап менинг ҳам эсимда. Боғ ҳеч қачон ҳалол меҳнат кишини алдамайди. Саховати ҳам ўзига, сарфланган меҳнатга яраша бўлади. Боғдан осонликча фойда ундиришни ўйлаган кишининг ўзи алданади!

Д. Н у р и й . «Узгипрозем» инспекцияси томонидан ўтказилган яқиндаги текширувда бутун республика бўйича 221 минг гектар энг унумдор, суғориладиган ерлар яшириб келинганлиги аниқланган. Буларнинг ҳаммаси боғлар ва бошқа экинзорлар ниқоби остидаги пахта майдонлари бўлган.

М. М и р з а е в . Мана шу номаъқулчиликларнинг оқибати — кўзбўямачилик, давлат ва халқни алдаш каби тоқат қилиб бўлмас иллатларни келтириб чиқарди. Сохта боғлар ҳисобига «мева» сотиш планларини дўндирган бутун-бутун районлар ҳам топилиб қолди. Мана, бир мисол: боғ-роғлар маскани деб таърифланувчи Фарғона водийсидаги катта районлардан бирида бундан уч йил муқаддам юзлаб тонна ўзи йўқ мева маҳсулоти дўконлар орқали аҳолига сотилди, деб ҳужжатлаштирилгани ошкор бўлган эди.

Ишчи-колхозчининг моддий таъминотини яхшиламасдан туриб, меҳнат унумдорлигини оширишга эришиб бўлмайди, деб кўп гапирилмоқда. Лекин шунга қарамай, ҳалигача боғ деса энсаси қотадиган хўжалик раҳбарлари топилиб турибди.

Баъзи район бошлиқлари ўйламай-нетмай боғларнинг шўрини қуритадиган бир ёқлама қарорлар қабул қилиб, ишлаб чиқаришда гўё «янгилик» яратмоқчи бўлдилар.

Д. Н у р и й . Бу сўзларингиз менга аввал кўп тармоқли бўлиб, бирмунча бақувват ҳисобланган, сўнгра «шўри қуритилган» бир колхоз қисматини эслатиб юборди. У. Бўстонлиқнинг олис тоғлари орасидаги Пском қишлоғида жойлашган бўлиб, боғдорчилик ва чорвачилиқда, полиз экинлари, нўхат, ғалла етиштириш-

да машъал ҳисобланарди. Бирдан райпландагилар хаёлига бу хўжалик фаолиятини доривор ўсимликлар етиштиришга йўналтириш керак, деган фикр келиб қолди. Шундай қилинди ҳам. Бироқ беш йил давомида ҳеч қандай натижа чиқмади... Колхоз яна бошқа соҳага айлантирилди... Хуллас, хўжалик бор-йўғи ўн беш йил нари-берисида бутунлай қолоқликка юз тутди, қарзга ботди. Сўнгра уни «Правда» газетасининг 50 йиллиги» совхозига бўлим қилиб, топшириб юборилди.

Яқинда у ердаги сўнги ўрикзор боғни ялпи кесилаётгани устидан чиқдим. «Ўрик» планда йўқ эмиш. Урнига чорва озукаси экилармиш. Пском бошига тушган бундай алғов-далғовликларни жуда кўплаб хўжаликлар мисолида келтириш мумкин.

Менимча, республика Госпланидаги айрим тор амалиётчи мутахассисларнинг узоқ йилларга чўзилган шу хилдаги иш усулби бизга жуда қимматга тушди.

М. М и р з а е в. Аслида бундай бир соҳага «ихтисослашиш» ниқоби остида ерларимиз силласини қуритган, боғларимиз ўрнида доғ пайдо қилган хунук оқибатлар яшириниб ётарди. Мана, бунинг хавфли акс садолари ҳозир ҳаммага маълум. Тупроқни органик моддалар билан тўйинтирадиган, мош, нўхат, ловия каби дуккакли экин турларини пландан чиқариб ташлаш ёки номигагина киритиш, боғдорчилик маҳсулотларини эса «мева» деб умумий ном билан аташ айрим «ишбилармон» хўжалик бошлиқларига қўл келиб қолди. Планни улар фақат олма, узум (унинг ҳам бир-икки хили) ҳисобига тўлдириш йўлига ўтиб олдилар. Ахир, «мева» бўлгандан кейин барибир-да, уларга!

Д. Н у р и й. Ваҳоланки, ҳоёла деган билан оғиз чучимаслигини улар яхши билишади... Мана сиз бошчилик қилаётган Шредер номидаги илмий-текшириш боғдорчилик бирлашмаси боғларида, унинг кўпдан-кўп филиалларида узумнинг юзлаб тури товланиб етилади. Катта бодомзору ёнғоқзорлар, нокзору беҳизорлар, ўрик, гилосу ўнлаб турда товланувчи шафтолиларни кўриб, еримиз саховатидан беихтиёр одам тўлқинланиб кетади. Аммо республикамизнинг кўпдан-кўп колхоз-совхозларининг боғ-далаларида, ҳатто боғдорчилик хўжаликларида ҳам бу манзарани учратиш амримаҳол. Боғ деб олмazorни кўрсатишади, холос. Шунинг учун ҳам дастурхонимиздаги мева турлари кейинги пайтларда кескин камайиб кетди. Бу кўпчиликнинг ҳақли таъналарига сабаб бўлмоқда.

Богдорчиликда рўй бераётган бундай «монокультура» сабабларини сўрасангиз, мутасадди кишилар, бизга беришганини экамиз, чунки агросаноатга ҳам фақат икки-уч хил кўчат турлари етказиб беришади, холос, деб айтадилар.

М. Мирзаев. Нотўғри гап! Бизда ўзингиз кўргангиздай ранг-баранг мева ниҳоллари олдин ҳам бўлган, ҳозир ҳам бор.

Мана шу йилнинг ўзида нок, беҳи кўчатларидан уч миллион тўрт юз ўттиз саккиз минг дона, ўрикдан бир миллион эллик минг дона, шафтоли ва олхўридан бир миллион олти юз эллик минг дона, гилосдан қарийб тўрт юз минг дона, ёнғоқ ва бодомдан беш юз эллик минг дона, жами бўлиб ўн икки миллион туп кўчат тайёрлаб қўйибмиз. Булар ичида узумнинг ўнлаб тури, олча, уноби, хурмо, шотут, писта ва бир неча тур жийда ниҳоллари бор. Шу кўчатлардан бутун республикада қарийб қирқ минг гектар боғ яратса бўлади.

Д. Нурий. Писта ҳақида гапирдингиз. Илгари дастурхонимизнинг безаги бўлган хандон писта йилдан-йилга камайиб кетмоқда. Бунга қисман, табиатга нотўғри муносабатда бўлиш орқасида тоғлардаги пистазорларнинг кескин камайиб кетганлиги ҳам сабаб бўлди. Бироқ сизларда пистанинг шаҳарда ҳамда Ўзбекистоннинг исталган ерида ўсаверадиган, серҳосил янги нави яратилганига анча бўлиб қолди. Бир пайтлар ўша пистазорни кўрсатган эдингиз. Меваси йирик, мазаси одатдаги хандон пистаникидан лаззатлироқ эди. Мана, орадан ўн йилча вақт ўтди-ю, ҳалигача ўша писта навини бирон жойда учратганим йўқ. Ёки у нав яхши натижа бермадимми?!

М. Мирзаев. Натижаси кутганимиздан аъло! Гуркираб ўсиб ётибди. Мана, унинг бу йилги ҳосилдан намуна! (Олим бодомдай йирик, кўкиш мағзи шундоқ кўришиб турган бир кафт пистани олдимга қўйди.) Қаранг, беш-ўн донаси билан ҳовуч тўлади. Бунинг яна афзаллиги шундаки, шохида туриб, пишиб етилган сари данагининг ўзи «чақилиб» бораверади. Бунинг кенг оммалашиб кетмаётганлигига сабаб ҳали ҳам пистага шубҳа билан қарайдиган кишиларнинг кўплигидир. Биз бу нав кўчатни сотишга келганда қийналамиз.

Чунки бу масалани ўзимизга боғлиқ бўлмаган муаммоли жиҳатлари ҳам бор. Биз кўчат етиштирамиз, унинг тақдири бошқалар қўлида бўлади. Яъни мол эгаси харидор олдида камсуқум бўлсагина ютгани каби, биз ҳам

иложи борича «камтар» бўлишга ҳаракат қиламиз. Бизларнинг асосий «харидор» — агропром! Улар нимани хоҳласа, шуни олади. Қаерга юбориш, нималар эктириш ҳам ўшаларнинг қўлида. Албатта, уларни ниҳолнинг ҳар хиллиги қизиқтирмайди. Дарвоқе, «мева» берса бўлди. Шундай экан, планнинг жонини киритадиган, унинг устига кам меҳнат сарфланадиган ниҳол турининг бозори чаққон бўлиши табиий! Бир туп олма бир ярим тоннагача ҳосил бериши мумкин. Урик, ёнғоқ ёки писта эса, бунинг учдан бирини ҳам беролмайди.

Нок, гилос ҳақида гапирадиган бўлсак, кўпчилик хўжалик мутасаддиларининг ўзлари минг баҳоналар билан шу турдаги мева плантацияларининг яратилишига қаршилиқ қиладилар. «Нок тез касалликка чалинадиган дарахт, гилосни эса пишганда териб олишимиз қийин, энг долзарб паллада ишдан қўяди», деб очиқ гапирадилар. Бундай қарашлар билан бозордаги мевалар нархини тушириб бўлмайди. Эсингизда бордир, бундан уч йил аввал газеталарда гилоснинг килоси уч сўмга чиқиб кетди, деб бонг урилганди. Ваҳоланки, ўтган йили у айни пишиқчилик палласида беш сўмдан пастга тушмади. Нега десангиз, ҳозир бутун республикада фақат саксон гектарга етиб-етмас ердагина гилос ўсиб турибди, холос. Илгари анча кўп эди. Шу кеча-кундузда бизнинг кўчатхонамизда икки минг гектар майдонга етадиган гилос ниҳолларимиз бор. Агар қизиқувчилар топилиб, шуларни ҳаммаси ўтказилса, республикада гилосзорлар бир неча баробарга кўпаяр, албатта, бу боғдорчиликда катта силжишга сабаб бўларди.

Д. Н у р и й. Бозор нархини «синдириш» ҳақида кўп гапириляпти, ёзиляпти. Лекин айтганингиздай акс садо бошқача бўляпти. Бу қачонгача давом этиши мумкин?!

М. М и р з а е в. Республикамиз ҳаётида кескин бурилиш ясаган Ўзбекистон Компартиясининг тарихий XVI пленуми бўлиб ўтганига мана, уч йилдан ошяпти! Демак, шунча вақтдан бери боғдорчилик соҳасида ҳам қайта қуриш давом этмоқда. Жуда секинлик билан, албатта. Ҳар ҳолда барпо этилаётган янги боғлар яқин йиллар ичида ўз ижобий натижасини бериб қолади. Бу — биринчиси! Иккинчиси, республика Госплани боғдорчилик маҳсулотларига мавҳум талаб эмас, аниқ талаблар қўйиши керак. Ана шундагина етиштириладиган маҳсулот турларини бир неча номга кўпайтириб, бозор нарх-навосига таъсир этиш мумкин.

Д. Н у р и й . Яқинда аҳолини йил бўйи мунтазам сабзавот турлари билан таъминлаш масалаларига бағишланган республика семинар-кенгаши бўлиб ўтди. Унда кўтарилган муаммоларни тезроқ ҳал этишнинг яна қандай йўллари бор?

М. М и р з а е в . Ўзбекистон агросаноат комитети фаолиятида боғдорчиликка оид ишларнинг пала-партишлиги, уюшқоқлик ва тартиб йўқлиги, деҳқончилик маданияти пастлиги, ер-судан фойдаланишдаги хўжасизлик сингари носоғлом вазият узоқ йиллардан бери давом этиб келди. Минг афсуски, ҳалигача мана шу камчиликлардан бутунлай қутулгани йўқ.

Республикамизда аҳоли жон бошига тўғри келадиган мева маҳсулотлари миқдори СССР Госплани томонидан тасдиқланган физиологик нормадан анча паст. Яъни Ўзбекистондай саховатли ерда яшаб туриб, унинг неъматларидан одамларни баҳраманд қилишда ғоят орқадамиз... Ҳатто айтишга одамнинг тили бормайди.

Д. Н у р и й . Қачонгача ўз камчилигимизни ўзимиздан яшириб юрамиз. Яширавериб, мана, оқибати нима бўлди...

М. М и р з а е в . Гапингиз тўғри. Аслини олганда. Иттифоқнинг турли регионида мева истеъмол қилиш ўша ернинг шарт-шароити, об-ҳавоси, асрлар давомида шаклланган организмнинг талаб-эҳтиёжи ҳисобга олинган ҳолда қатъий қилиб белгиланган. Яъни Ўзбекистонда яшовчи ҳар бир граждани нормал ўсиши, улғайиши учун йил давомида 92,8 килограмм мева истеъмол қилиши лозим. Аммо бу рацион узоқ йиллар давомида 32—34 килограммдан нарига ўтмай келди.

Д. Н у р и й . Бунга магазинга пул ўтказиб, банк орқали қайтариб олиш йўли билан аҳолига «сотилган» қоғоздаги «мевалар» ҳам кирса керак?

М. М и р з а е в . Албатта. Ахир, улар планни «бажарганлар-ку!» Лекин қатор камчиликларга қарамай, мева етиштириб аҳолига сотишда бу йил бир оз силжиш бўлди.

Д. Н у р и й . Яна бозорга қайтадиган бўлсак, у ердаги аҳволга қараганда бу «силжиш» сезилмаяпти чамамда.

М. М и р з а е в . Бунинг сабаби шундаки, расмана боғдорчилик билан шуғулланаётган хўжаликларда маҳсулот сифати ҳали ҳам жуда орқада. Бозорнинг ҳеч қаерда ёзилмаган, буйруқ ва дабдабали кўрсатмалар билан тартибга солиб бўлмайдиган, бироқ ҳаммага маъ-

лум оддий бир қонуни бор. Уни барча билади: очиб қўйган дўкончаларида маҳсулотлари касод бўлиб ётган хўжалик бошлиқлари ҳам, заготконторалар, мева сақлашга мўлжалланган омбор мутасаддилари ҳам! Мана, бир мисол: майда, яхши сараланмаган, унинг устига заха еган олма ёки хом-хатала шафтоли қутиларда уйилиб ётибди. Арзон. Лекин ҳеч кимнинг қарагиси келмайди. Анча қимматроқ бўлса ҳам деҳқоннинг тоғора-саватларга қулинг ўргилсин қилиб териб қўйилган молини олади... Бу ҳақда кўп гапирилган, тўхтовсиз гапирилмоқда... Маҳсулотнинг сифати — боғни ўз ҳолига ташлаб қўймай, ундан доим хабардор бўлиб туришга боғлиқ. Айниқса, зараркунандаларга қарши вақтида ишлов бериш, аввало ҳосилдорликнинг ўттиз фоизгача кўпайишига олиб келади, қолаверса, мевалар сархил ва кўримли бўлади. Кўп йиллик тажрибалардан маълумки, бу ишларни амалга ошириш учун сарфланган ҳар сўм хўжаликка нақд 15—16 сўм бўлиб қайтиши мумкин. Оддийгина мана шу ҳисоб-китобни «тушунтириш» учун ўнлаб қўлланмалар чиқариб, жойларга юборяпмиз, матбуот, радио, телевидение орқали чиқиш қилмоқдамиз. Аммо ҳамон аксар боғларимиздаги вазият кўнгилдагидай эмас, ёппасига касалланиш ҳоллари юз бериб турибди. Арзимас профилактик ишлар қилинмайди, қилинса ҳам номигагина амалга оширилади.

Агар бригадир ўз пахта даласига ҳашарот ёки ўргимчаккана тушганини кўриб қолса, ҳаммаёққа елиб-югуради, барчани оёққа турғизади. Чунки ҳосилдан айрилиши, қилган меҳнатига куйиб қолиши мумкин. Ҳеч қачон касалликка чалинган бирон боғ атрофида шундай парвоналик, уюшқоқликни кўрганмисиз? Мана, биздаги асосий муаммолардан бири!

Д. Н у р и й . Маҳсулотнинг сифатли бўлиши унинг йиғиб-териб олинишига ҳам боғлиқ деб ўйлайман. Масалан, кўпгина колхоз, совхоз боғларидан дўконларга, омборларга келадиган мевани узиш аксар мактаб, техникум ўқувчилари зиммасига ташлаб қўйилади. Улар эса эгасиз боғда ўзларини қандай тутиб, қандай мева узишлари кўпчиликка маълум. Бундай пайтларда «узиш» эмас, «қоқиш» деган сўз ҳақиқатга яқинроқ бўлиб қолади.

Боғнинг «эгалари» ҳақида гапирдим. Гапнинг очиги, ҳали бирон хўжаликдаги «боғ бригада» аъзоларининг тиниб-тинчиб ўз ишлари билан банд бўлганларини кўрганим йўқ. Улар гўё турфа касб эгаларидан иборат «ўт

ўчирувчилар». Қасрда долзарб юмуш чиқиб қолса, ўша ерга ташланади: эрта баҳорда дала шийпонларини тартибга келтирадиган сувоқчи-бўёқчи ҳам, яганачи-чопиқчи ҳам, пичан ўриб, чорвага озуқа тайёрловчи ҳам, қиш яқинлашган сари молхоналарни эпақага келтирувчи дуррадгор ҳам ўшалар... Оқибатда, шу одамлардан боққа меҳр, масъулият талаб қилиб бўладими! Ҳалигидай ўзлари қиладиган ишларни болалар зиммасига юклаб юришаверади.

М. М и р з а е в. Аслида айб уларда эмас! Бизда одат тусига кириб қолган ишни нотўғри ташкил этишнинг натижаси бу! Партия, ҳукуматимиз ҳар ким ўз жойида бўлсин, ўз соҳаси бўйича жавоб берсин, деб жуда оқилона талаб қўймоқда. Энди бировнинг кемтигини бошқа бировлар тузатиб юрадиган давр ўтди. Уйлаймизки, мана шу қонуний талаб боғдорчиликда ҳам ўз ўрнини топади.

Д. Н у р и й. Яна мевалар ассортиментининг камлиги ҳақида гапирмоқчиман. Негадир кўп йиллардан бери дўкон пештахталарида фақат бир-икки хил мева кўзга ташланадиган, у ҳам бўлса қисқа муддат ўтгач, бутунлай кўринмай кетадиган бўлиб қолди. Шафтолини айни ёзда, хом ҳолича узилган нокни уч-тўрт кун мобайнида сотиб олиш мумкин, холос. Биздаги мавжуд шарт-шароитдан келиб чиқиб, гапирадиган бўлсак, аҳолини йил бўйи мева-чева билан таъминлаш имкониятига эгамиз. Нега шу имконият ҳалигача рўёбга чиқмапти?

М. М и р з а е в. Ҳамма нарса ҳаракат, қизиқиш ва салгина куюнчакликка боғлиқ. Мана шу фазилатлар катта-катта хўжаликларни бошқариб турган кишиларда этишмайди, деб ўйлайман. Йўқ, улар бутунлай ландавур бўлишган демоқчи эмасман! Ўзлари учун шараф деб билган ишларни сидқидилдан, ҳатто жонни жабборга бериб бажаришган... Боғдорчиликни эса шунчаки... Узумнинг неча тури бор, олма қачон пишиб, қачон туғайди — қизиқиб ўтиришга вақтлари бўлмаган. Ваҳоланки, узум ва олманинг ўзини эрта баҳордан то кеч кузгача кетма-кет этилиб бораверадиган турлари мавжуд. Одатдаги эртапишар чиллакидан ўн беш кун олдин етиладиган узум нави бор. Ундан кейин гўзалқора, тоифий, нимранг, ҳусайни ва ниҳоят кузнинг охирига бориб шира боғлайдиган, сақланса бир йилгача турадиган Саид Ғуломий навлари... Мана шуларни режа билан экиш ерқали аҳолини мунтазам йил давомида сархил узум билан таъминлаш мумкин. Шафтоли, нок, олмани, ҳатто ўрикнинг ҳам

баҳор, ёз, куз фаслларининг ҳар хил даврида пишадиган ўнлаб навлари боғларимиз тажриба участкаларида ўсиб турибди. Қани бунга қизиқувчилар?!

Д. Н у р и й . Баъзи область ва районларга борганимизда еримиз боғни кўтармай қолди. Мева ниҳоли экиб ўстиролмаямпмиз деган гапларни эшитиб қоламиз.

М. М и р з а е в . Бизда хўжалик юритишнинг кўп соҳаларида бўлгани каби боғдорчиликда ҳам кампаниявозлик иллоти зўрайиб кетди. Бунинг ёмон томони нимада? Аввало ҳар бир кўчатни экса бўладиган ёки экилса яхши натижа бермайдиган ўз райони бор. Буни бизда «районлаштириш» дейилади. Чунончи Фарғона мўътадил иқлимга мос тушадиган шафтолининг бир тури Қашқадарёга мутлақо тўғри келмайди. У ернинг «ўз» нави бор. Яна шуни айтиб ўтмоқчиманки, шафтолининг ўзидан ҳозир республикамизнинг турли минтақаларига мос тушадиган қирқ турини кўчатхоналаримизда учратиш мумкин. Шунингдек, олманинг ўттиз хили, нокнинг гулала, шаҳрисабз, косонсой, кадинок, дилафрўз каби ўн беш хили мавжуд. Мана шу кўчатларни биздан агропром олади ва уларни районига қарамай, ўнг келган жойга тарқатаверади. Уни олганлар ҳам экиш керак экан, деб агро-техника қонун-қоидаларига мутлақо риоя қилмай, ўтказаверадилар. Сўнгра парвариши ҳам унутилади. Ана ундан кейин айб «ўсмайдиган» бўлиб қолган мевали дарахтга тўнкалади. Чамамда йигирма йилдан бери боғдорчиликка мана шундай муносабатда бўлиб келинмоқда. Ҳа, йигирма йил! Биз фақат кўчат етиштирадиган ташкилотга айланиб қолганимизга шунча бўлди! Ҳозиргача агропром биздан юз миллиондан зиёд узум ва турли мева кўчати олди. Бироқ ўшалар қани? Аллақачон ҳосилга кириб, мўл-кўлчилик бошланиши керак эди-ку!

Д. Н у р и й . Уша кўчатларнинг ярми ҳам эмас, ҳеч бўлмаганда учдан бири кўкарганда эди, бутун республикани мева босиб кетиши мумкин эди!

М. М и р з а е в . Ҳа, шундоқ, лекин кўкармаган дарахтдан нима ҳам олиб бўларди! Юқорида эслатиб ўтганларимиз сингари бир-бирига боғланиб, чалкашиб кетган кўпдан-кўп номатлуб иш юритишнинг қурбони бўлган ўша дарахтлар.

Д. Н у р и й . Уларни сизлар етиштиргандан кейин, тақдири билан қизиқиш ўз вазифаларингиз эмасми?

М. М и р з а е в . Илгари бизнинг вазифамиз эди. Олимларимиз кўчатларни экиш, парваришlash устидан

қаттиқ назорат қилардилар. Агросаноат комитети тузилди-ю, бу ҳуқуқдан маҳрум бўлдик.

Д. Н у р и й. Кўпчилик кекса боғбонлар куюниб айтадиган: «Олтмиш бешинчи йиллардан кейин боғлардан файз кета бошлади», деган гапларда жон бор эканда!

М. М и р з а е в. Жон бор. Агропром бош боғбонликни ўз қўлига олгач, у ердаги ўртоқлар: «Қаерга нима экамиз, нима экмаймиз — бу бизнинг ишимиз! Сизларнинг вазифангиз фақат кўчат етказиб бериш! Уёғи билан ишларинг бўлмасин» дейишди. «Харидор»нинг гапини тарки вожиб қилиб бўлмайди! Тўғри, баъзан биз маслаҳатлар берамиз: фақат олма, узум экавермай, бошқа тур мевалардан ҳам олинглар, деймиз. Шундан кейин «қийин» ўсадиган дарахтларни хўжаликлар олишни хоҳламаяпти, дейишади. Ана, кўрдингизми, ўртада яна тафовут!

Д. Н у р и й. Халқда «чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин» деган нақл бор. Бизнингча, бирлашма йигирма йил олдинги ҳуқуқини ўз қўлига олиши керак. Токи мавжуд бўлган ва келажакда яратиладиган боғлар ўзининг замонавий илмий асосига эга бўлсин.

М. М и р з а е в. Қани энди шундай бўлса! Биз кўчатни етиштириб жойларга ўтқазилганини планли равишда олиб боришдан тортиб, ҳосилга киргунча бўлган даврни назорат қилиб турардик. Бундан хўжаликлар фақат фойда кўради. Ана унда боғдорчилик олдидаги муаммолар бир оз камаяди... Эл дастурхонида мевалар тури ранг-баранг бўлади.

Д. Н у р и й. Боғларимиз олдида яна қандай муаммолар бор деб ўйлайсиз?

М. М и р з а е в. Муаммолардан тагин биттаси боғлар бут эмаслигидир. Мева қаторлари орасида фойдаланилмай ётган «ола» жойлар йигирма-йигирма беш фоизни ташкил этади. Яъни: юз туп ўрикнинг йигирма-йигирма беш тупи йўқ! Текширишларимиз давомида яна шу нарса аниқландики, айрим районларда қирқ-қирқ беш фоиз хатоси бор боғлар мавжуд экан. Бу — на хўжалик раҳбарлари, на район вакиллари узоқ йиллар давомида бирон марта ҳам боғ ораламаганлиги, ҳатто мевазорларга қайрилиб қарамаганлигининг яққол далилидир. Дарвоқе, Ўзбекистондаги жами уч юз эллик минг гектар суғориладиган, серунум ерларнинг йигирма беш минг гектари «ола» экани, ҳосил бермай бекор ётгани маълум. Демак, йил сайин давлат фондидаги мана шунча

срдан олинадиган уч юз минг тоннадан зиёд ҳосилни йўқотиб келмоқдамиз.

Д. Н у р и й. Давлат ерини талон-торож қилганлар жазоланади! Наҳотки, ерни бу даражада ўз ҳолига ташлаб қўйганлар учун жазо бўлмаса!

М. М и р з а е в. Ҳар йили ҳар бир хўжалиқда инвентаризация ўтказилиб, унинг экин майдони, боғлари қанча, ўшалардан неча фоизи бекор ётибди, бунинг учун ким жавобгар — аниқланади. Лекин ҳалигача бу хилдаги хўжасизликнинг сабабчиси бўлган бирор шахснинг жавобгарликка тортилганлигини эслолмаймиз! Бу — кўриниб турган, кўпчиликка аён ҳақиқат бўлса ҳам — эътибордан четдаги зараркунандаликнинг ўзгинаси! Мана энди бу борада қатъийлик кўрсатиш, партия ва ҳукуматимиз ҳаммамиздан талаб қилиб турган ердан оқилона фойдаланиш борасидаги кўрсатмалар асосида бепарволар билан очиқчасига гаплашиш пайти келди.

Д. Н у р и й. Мени, яна юқорида эслатиб ўтганингиз, давлатга бирон фойда келтирмай ном-нишонсиз йўқолган кўчатлар қисмати ўйлантиряпти: агар магазинчи харидордан ўн тийин «уриб» қолса, бировнинг ҳақиқага хиёнат қилад деб жазолашади. Бироқ қанча харажат билан ўтқазилган миллионлаб ниҳоллар қуриб кетаверса, унга жавобгар шахс топилмаса? Давлатнинг даргоҳи шунчалик «кенгли»?

М. М и р з а е в. Қандай «жавоб» беришганини суҳбатимиз давомида қисман эслатиб ўтдик. Улар гарданидаги «гувоҳ»ни ўзни сахий, кўнгилчан тутиб кечириб келинади. Энди эса, ҳар бир экилган кўчат учун кимдир жавоб бериши керак. Чунки унга харидорнинг «ўн тийини» эмас, давлатнинг жуда катта миқдордаги маблағи сарфланган. Йўллар бўйига, хиёбонларга экилганича қолиб кетган, қуриб косови чиқиб ётган дарахтларни олинг! Бунинг яна бошқа хавфли томони ҳам бор: одамларда ички бепарволик туйғусини уйғотади, маънавий дунёқарашига путур етказди. Шунинг учун ҳам энди бу борада муросасозлик қилиб ўтиришга ўрин бўлмаслиги керак!

Д. Н у р и й. Бир пайтлар «Чўлни боғу бўстонга айлантирамиз» деган шиор билан Мирзачўлга ҳужум бошланганди. Кўп ўтмай, моҳир ташкилотчи раҳбар Усмон ота Юсупов бошчилигида кўрган одамнинг баҳридили очиладиган катта мевазор боғлар барпо этилганди. Аммо ҳозир ўша боғлардан ном-нишон йўқ. У ербу ерда сақланиб қолганларини ҳам, бултур Сирдарёни

айланиб юриб, текислаб юборишаётганининг гувоҳи бўлдик. Чўлда ҳозир мева анқонинг уруғи! Чунончи, Ильич районининг марказий бозорида айни пишиқчилик палласи ҳар кило олманинг уч сўмдан сотилаётганининг гувоҳи бўлдик. Маълум бўлишича, бу ерга Самарқанд, Зомиин томонлардан мева келтириб, отасининг баҳосида сотиб кетишаркан. Бизга ҳамроҳ бўлган район вакиллари билан бири ажабланарли жойи йўқ дегандай қўл сипатади: «Одамларда пул кўп. Керак бўлгандан кейин қанчадан сотса ҳам олади-да!» Биз ўшанда: «Пул бор! Маънавият қани? Теп-текис яйдоқ далалар бору ўша боғлар қани?» — деб эътироз билдиргандик.

М. М и р з а е в. Узоқ йиллар мобайнида ердан зўравонлик билан жинояткорона фойдаланиш оқибатида ўша боғларга завола етди. «Донг» таратишга ва «тақинчоқларга» ишқибозлар эса фақат ўз фойдаларини ўйладилар. Ерни соғин сигирдек соғдилар-ку, унинг аҳволдан хабар олмадилар. Натижада оммавий шўрланиш бошланиб кетди. Шўр дарахтларнинг илдизига урди. Осмондан эса қайта-қайта дери нуркалди. Ана ундан кейин боғлар ёппасига қурий бошлади.

Маңа энди ўтмиш хатоларини такрорламаслик чоралари кўрилаётган экан, чўл қайтадан чинакамига боғбўстон бўлиб жамол очса, бизлар унинг боғбони сифатида камарбастамиз.

Д. Н у р и й. Шу ерда яна бир нарсани айтиб ўтмоқчиман. Бор эвини қилиб боғдан «қутулиш» илинжида: «биз ҳақиқий пахтакор бўлиб қолаверайлик. Аҳolini мева-чева билан таъминлаш эса бошқаларнинг зиммасида бўлсин», дейдиганлар ҳам йўқ эмас. Бу мутлақо нотўғри фикр. Боғи борнинг иқболи бор, дейди халқимиз. Демак, ҳар бир хўжалик ўз боғига эга бўлиши, давлат планидан ташқари мева билан ўз-ўзини таъминлай олиши зарур.

М. М и р з а е в. Илгари рўзғорида ҳеч вақоси, чўнтагида ҳемири бўлмаса ҳам ўзини «кўрсатиш» учун гузарга мўйловини ялтилатиб мойлаб чиқадиган мақтанчоқ кишилар ҳақида ҳазиломуз гаплар юрарди. Ҳозир худди ўшаларга ўхшаш хўжалик раҳбарлари ҳам бор. Журналист, мухбир ўртоқларга (айниқса, радиомухбирларга) шуни айтмоқчиманки, ҳозир кишиларнинг турмуш фаровонлиги, маданий ҳаёт даражасини асфальтланган кўчалар, данғиллама клуб биноларига қараб ўлчанадиган вақт эмас! Улар бирон «машъал» хўжалик бошлигини кўкларга кўтариб мақташдан аввал, неча гектар боғи бор, ўша хўжалик территориясида истиқомат қилув-

чилар район ёки шаҳар бозоридан мева харид қилиб, рўзгор тебратишмаяптимикан — шуни аниқлашлари керак. Модомики, шу камчиликлар мавжуд бўлса, ўша раҳбарга мақтов ҳайф! Йиғилишларга кўкрагини тўлдириб унвонлар тақиб келиши, мўйловини мойлаб олган мақтанчоқнинг қилиғига ўхшайди!

Д. Н у р и й. Бундан тўрт йилча муқаддам Қашқарёда кекса бир чўпон отахон билан суҳбатлашиб қолгандим. Ушанда у киши яйловларнинг камайиб кетгани етмагандай, дард устига чипқон бўлиб, СЖКнинг кенг миқёсда қўлланилаётгани ҳақида гапириб, булар чорвачиликнинг бошига битган бало бўлди, энди бу соҳа баттар ёмонлашиб бораверади, деганди. Ваҳоланки, ўша пайтларда республика матбуоти сунъий қочирши — СЖК афзалликлари ҳақида мақолалар билан тўлиб-тошиб чиқар, ҳар юз совлиқдан икки юзтадан қўзи олувчиларни радио кўкларга кўтариб мақтарди. Мен Қарши чўли чорвадорлари ҳақида буюртмаочеркни ёзмадим. (Яхши қилган эканман, орадан кўп ўтмай, СЖК ростданам чорвачиликнинг шўри бўлиб чиқди. У тақиқланди.) Ушанда редакция олдидаги «қарзим»ни бошқа мавзу орқали узмоқчи бўлиб, водийга бордим.

Кўқон шаҳрига туташ совхозлардан бири Сўх дарёси бўйларида катта ўрикзорлар барпо этгани, планни икки ҳисса қилиб бажараётгани ҳақида гапириб, мени ўша ёққа йўллашди.

Мевалар фарқ пишган палла эди. Боғ бригадири билан катта ўрикзор оралаб юрибмиз. Қалин шохлар гуж-гуж ҳосилга бурканиб ётибди. Шундоқ қўл узатса етади. Меваларнинг бир томони қизгиш-лоларанг, бир томони олтиндай сарғайиб товланади. Кўзни ўйнатади. Бригадир бу боғдан олинаётган фойдадан кўпчилик манфаатдор эканлигини айтди.

Бироқ шийпонга бориб ўтирганимизда кекса боғбон кутилмаганда «сир»ни очиб қўйди: «Заводдагилар учун жуда мос тушади, уларга шунақа ерга тушса ёрилмай, копток бўлиб сапчидиган ўриклар керак. Лекин еб бўлмайди, без чайнагандай бўласиз». Чол дастурхонга шийпон ёнидаги ўзи ўстирган Риштон қандагидан узиб келтирди.

Бригадир бир оз ўнғайсизланиб, қариянинг гапига аниқлик киритди: «Тўғри, шу боғимиздаги кўчатларни олимлар яратишган. Ростдан ҳам консервабон! Иннайкейин, узишга осон — нарвон судраб, овора бўлиб юр-

майсиз! Ҳосилни кўриб турибсиз. Зоотехнигимиз бу ўрикзорни «СЖК навли боғ», деб ҳазиллашади...

Мен ўзи чиройлию бетаъм ўриклар ҳақидаги гапларни Наманган, Андижон, Сурхандарёда ҳам кўп эшитдим. Айниқса, кекса боғбонлар куюниб, «полизларимиздаги маза-матрасизлик боғларимизга оралаб қолди», дейишади. Бундан икки йилча олдин ҳам марказий матбуот саҳифаларида ўзининг табиий ширинлигини йўқотган, эндиликда фақат шакар қўшиб тайёрланаётган ўрик маҳсулотлари ҳақида ташвишли мақола эълон қилинганди. Мана шу нохушликлар илдизи бир пайтлар авж олган план, сон орқасидан қувиш, фақат вақтинча манфаатларни кўзлаб иш юритиш каби эски иллатларга бориб тақалмасмикан! Боғдорчиликда эришилган муваффақиятлар қатори, «СЖК» усулига ўхшаш, айрим нобоп навларни оммалаштириш юз бермадимикан?!

М. Мирзаев. Мен олимлар етиштирган қайси ўрик ҳақида гап кетаётганини тушунмадим. Бироқ шуни айтишим мумкинки, ҳар бир янги навни яратиш учун камида йигирма-ўттиз йил керак бўлади. Биз ҳамма жиҳатдан мукамал: касалликка чидамли, серҳосил, айниқса, ширинлик коэффиценти стандарт даражасига жавоб берадиган навнигина оммавий равишда кўпайтиришга рухсат этамиз. Шуни ҳам айтиб ўтмоқчиманки, биздаги ўриклар шакар моддасининг мўллиги жиҳатидан дунёда биринчи ўринда туради. Бу — жаҳон миқёсида тан олинган.

Яна, сиз кўрган, кекса боғбонлар айтадиган ўриклар ҳосили хусусида гапирадиган бўлсак, мевани ҳар томонлама талабга жавоб берадиган бўлиши учун энг аввало, агротехника қоидалари асосида унга ишлов бериб бориш керак, вақтида суғорилмаган, айниқса, етилиш пайтида чанқаб қолган дарахт меваси камсув, ширасиз бўлиши табиий. Ёки «районлаштириш» қонун-қоидаларига эътибор бермай экилган меванинг ҳосили ҳам шундай сифатсиз бўлиши мумкин. Тўғри, шошма-шошарлик билан яратилиб, ўзини оқламай қўйган баъзи мева навлари ҳам йўқ эмас. Биз уларни кенг кўламда экишни тавсия этмаймиз! Демак, бу ерда «СЖК» усули келтирган завод боғдорчиликда ҳам қайтарилиши мумкин, деб тахмин қилишга ҳожат йўқ.

Д. Нуриёв. Баъзида қулоғимизга илгариги турли мева навлари ҳозир йўқ бўлиб кетди, энди уларни тиклаб бўлмайди, деган гаплар чалиниб қолади.

Д. Мирзоев. Бундай таъна гапларни бизлар ҳам эшитяпмиз. Лекин мутлақо асоссиз. Ҳозир боғларимизда Ўзбекистонда ўсадиган барча меваларнинг юзлаб, минглаб навлари мавжуд. Масалан: ўрикнинг ўзидан хурмойи, исфарақ, субҳони, бобойи, қандақ, мирсанжали, тожибойи, муллагадойи, учма, моҳитобий, жовпазак, хўжандий, давровшак, кўксифат, азимжоний, барождобий, бибинигорий, намангоний, пақ-пақ, луччак пайванд, оқўрик, кечпишар, шакархоний сингари жами бир минг беш юз нави, узумнинг бир минг икки юз нави, шафтолининг беш юз нави, олмаинг олти юз, нокнинг уч юз нави ўсиб турибди.

Бу навлар баъзилар ваҳима қилиб айтгандек, «йўқ бўлиб кетди» эмас, ҳеч қачон йўқ бўлиб кетмайди ҳам! Қани хоҳлаганлар илтимос қилишсин, нимаики мева туридан бўлса, истаганларича кўчат етказиб берамиз.

Д. Нурий. Халқ селекционерчилиги ҳақида ҳам қисқа тўхталиб ўтсангиз.

М. Мирзоев. Бу — биздаги энг нозик масала... Сизга буни қандай тушунтирсам экан. Фараз қилайлик, мана бир киши Тошкентдан Фарғонага борди. Қишлоқ айланиб юриб, ҳаваскор боғбоннинг ҳовлисидаги турфа мевалар, ноку шафтолиларни кўриб ёқа ушлади. Бунақасини ҳеч қаерда учратмаган. Жумладан, шафтоли шохларида пишиб турган мевалар худди ўрикнинг ўзи! Таъми ҳам бошқачароқ. Нега бу янгиликдан олимлар беҳабар?! Ёинки ҳаваскор боғбон ўз ҳовлисидаги нокка бошқа навни пайванд қилди. Йиллар ўтиб, шунақанги ҳосил берадики, бу тур нок ҳеч қаерда йўқдай... Демак, янги нав яратилмадимикан?.. Бизга хат кела бошлайди. Олимларимиз зора янгилик бўлса, деб не умидлар билан ўша ерга боришади. Бироқ бу илгаритдан ўзимизда мавжуд бўлган нав бўлиб чиқади. Аммо ўзини халқ селекционери деб атовчи киши бу билан тинчиса-чи!.. Мен яратган навни тан олишмаяпти, деб турли идораларга хат ёзади, шикоят қилади. Биз уни боғимизга таклиф этиб, китобларни варақлаб ўзимизни «оқлагунча» эсимиз кетади... Бултур самарқандлик бир ҳаваскор боғбон «бешюлдуз» номи олма нави кашф қилгани ҳақида хабар келди. Бориб кўрсак, боғимиздаги ҳаммага маълум жоноқи олмаинг айнан ўзи. Лекин шундай деб тушунтиролмадик. Норози бўлди... Охири, кун кеча, узр, мен янгилишган эканман, ҳовлимдаги олма нави бошқа жойларда ҳам ўсаркан, деган мазмунда хат йўллабди. Хайрият!

Мен бу билан ҳақиқий халқ селекционерларини камситмоқчи эмасман. Ваҳоланки, биз уларнинг ёрдамига муҳтожмиз. Шунинг учун ҳам ҳар йили область ва районларга кўплаб хат жўнатамиз. Янги нав кашф этилган бўлса, бизларга хабар қилинлар, деймиз! Ростданам, нав янги бўлса, уни кашф этган селекционерни тақдирлаймиз, анъанага кўра навни ўша кишининг номига қўямиз. Масалан, юқорида узумнинг «саид ғуломий» нави ҳақида гапириб ўтдик. Уни паркентлик халқ селекционерни Саид Ғуломов томонидан яратилганига ҳали кўп вақт бўлгани йўқ. Шунингдек, Собир Муллажонов сингари жонкуяр селекционерларимиз ҳам борки, олимларимиз доим улар билан ҳамкорликда иш олиб бордилар.

Д. Н у р и й. Кейинги пайтларда анжирнинг шифобахшлиги ҳақида кўп гапирилмоқда. Ўзингиз ҳам суҳбатлардан бирида шуни таъкидлаган эдингиз. Гапнинг тўғриси, одамлар бодомни мақтаб-мақтаб ўн беш сўмга, ёнғоқни мақтаб-мақтаб олти сўмга чиқариб юборишди, дея ҳазилнамо гап қиладиган бўлишди... Энди анжир ҳам анқонинг уруғи бўлиб бормоқда.

М. М и р з а е в. Камроқ гапириб, кўпроқ иш қилайлик демоқчисиз-да! Тўғри! Анжир билан анор бизнинг «лаҳжа»мизга кўра, субтропик ўсимликлар турига киради. Уларни кузда кўмиб, эрта баҳорда очиш керак. Мана шу «сермашаққат» меҳнатдан қочиб, кўпгина хўжаликлар, ҳатто шахсий томорқа эгалари ҳам уларни экишга қизиқмай қўйдилар. Узни ишнинг осонига уриш — бу жуда ёмон одат, оқибати бордан йўқ қилишга олиб келади. Одамни тайёрига баковул бўлиб яшашга интилувчи калтафаҳм қилиб қўяди... Шунга қарамай, бу тур мевалар шухратини тиклаш мақсадида кейинги йилларда қатор областларда анор етиштиришга мўлжалланган бир неча совхозлар ташкил этилди. Бу хўжаликларнинг биттадан бўлимини анжир етиштиришга йўналтириш мўлжалланмоқда. Кейинчалик алоҳида хўжаликлар ташкил этиш ниятимиз ҳам йўқ эмас.

Бу меваларнинг кўчати масаласига келсак, ҳозир далаларимизда ўн минглаб анжир, анор ниҳоллари харидорларга мунтазир.

Д. Н у р и й. Яқинда кўзга кўринган совет журналисти Геннадий Васильевнинг «Ўзгарувчан ва ўзгармас Америка» китоби босилиб чиқди. Унда ушбу мамлакатнинг машиналар билан тўлиб-тошган кўчалари бўйида қилинаётган деҳқончилик — қарам, ҳатто помидор

етиштирилаётганлиги ҳақида ёзилади. Бу — резавор маҳсулотлар нархи кўтарилиб кетганидан эмас, одамлар табиатдан моддий-маънавий озуқа олишга интилаётганлари учун шундай қилмоқдалар, деган гоёни ўртага суради китоб муаллифи ва бир таниқли олимнинг «шаҳар деҳончилиги»га хайрихоҳлик билан айтган гапларини мисол келтиради.

Мен бу билан айтмоқчиманки, бизлар ҳам бундан уч йилча муқаддам анчагина реалроқ бўлган «шаҳар боғдорчилиги» масаласини кўтариб чиққандик. Бу ташаббусни республика партия ва ҳукумати маъқуллади... Тошкент шаҳар ижроия комитети махсус қарорлар қабул қилди. «Шаҳримизда мевали дарахтлар экилмаган биронта квартал ва маҳалла қолмасин» деган шиор ҳар куни газета саҳифаларидан тушмай турди. Афсуски, буларнинг ҳаммаси вақтинча бўлиб чиқди. Гап кўпу кўмир оз деганларидай, ҳалигача на бирон боғ — парк, на бирон кўзга ташланадиган боғ-хийбон яратилгани йўқ. Республиканинг бошқа шаҳарларида ҳам бу соҳада сезиларли силжиш бўлмапти.

М. М и р з а е в . Бу силжишларнинг бўлмаётганлигига нималар сабаб эканлиги «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси саҳифаларида босилган қатор жиддий танқидий мақолалар орқали очиб берилди. Ниҳоят, газетанинг қайта-қайта бонг уриши, айрим ўртоқларни сал ҳушёр торттирди шекилли, ўтган йилнинг баҳорида «қўймади-қўймади, энди бизга мевали кўчат бермасангиз бўлмайди, отахон», дея шаҳарнинг обрўли раҳбарларидан бири мана шу ерга — кабинетимга келиб ўтириб олди. Биз уларга икки қўллаб бир юз эллик мингга яқин ўрик, нок, беҳи, гилос ниҳоллари бердик.

Д. Н у р и й . Лекин шаҳарга йил — ўн икки ой давомида тинимсиз ўтқазилаётган миллионлаб мевасиз кўчатлар ичидан уларни кундузи чироқ ёқиб, қидириб тополмайсиз... Гўё мевали дарахтлар экмаслик борасида Горзеленхоз, шаҳар генплани маҳкамаларини эгаллаб олган бир гуруҳ «мева емасам ҳам куним ўтаверади», дейдиганлар чиқариб қўйган норасмий «қонун» ҳалигача ўз кучини йўқотгани йўқ шекилли, шунча гапларга қарамасдан, бу идораларнинг иши йўналишида ҳеч қандай бурилиш бўлмапти.

М. М и р з а е в . Ана шундай норасмий «қарорлар» пайини қирқадиган бирдан-бир оқилона йўл борлиги ҳақида, адашмасам, ўтган йилги чиқишларингиздан бирида сиз ёзгандингиз: яъни шаҳарларда, умуман,

бутун республикада фақат «мевали дарахтлар йили»ни эълон қилиш! Мана шундагина миллионлаб манзарали дарахтлар билан «кўмиб» юборилаётган мевали ниҳоллар бағрига шамол тегиши мумкин! Уйлайманки, боғни севувчи ҳар бир киши бу хайрли тadbирни қўллаб-қувватлаган бўлур эди.

Д. Нурий. Демак, боғлар қўйнига азалий файз қайтиши аниқ?

М. Мирзоев. Албатта! Бу кўпроқ ҳаммамизнинг бир ёқадан бош чиқариб қиладиган хатти-ҳаракатимиз, фидокорлигимизга боғлиқ!

1987 йил.

ҲАМОН ШАҲАР УРТАСИДА БИР ТУП ОҚ УРИК

(Мулоқот)

— Пойтахт шаҳримизнинг экологик аҳволи ва боғдорчилик муаммолари хусусида «Тошкент оқшоми» газетаси редакциясига келаётган кўпдан-кўп хатлар бизни сизга бир нечта савол билан мурожаат қилишга ундади.

— Шу хилдаги мавзудаги хатлар менга ҳам келиб турибди. Бу кишиларимизнинг турғунлик даврига хос «сен менга тегма, мен сенга тегмай» деган лоқайдлик кайфиятига мурасасиз бўлиб бораётганликларининг далили, уларда эртанги кун учун қайғуришдек экологик тушунчалар актив гражданилик позицияси тусини олганлигининг натижасидир.

— Авваламбор биз сизни ёзувчи сифатида билардик. Кейинги йилларда публицист сифатида, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш мавзуида собитқадамлик ва жонкуярлик билан ишляяпсиз. Қолаверса, яқинда Ўзбекистон Ёзувчилар союзи қошида ташкил этилган Тошкент шаҳри табиат олами ва атроф-муҳит билан боғлиқ бўлган экологик ҳолатини ҳимоя қилиш советининг раиси бўлдингиз. Янги советнинг раиси сифатида ҳозир ижодкорлар олдида турган долзарб масалалар хусусида нималар дея оласиз?

— «Ҳозир, ер юзи учун ядро фалокатидан кейинги иккинчи хавф инсоннинг атроф-муҳитга бўлган нотўғри муносабатидир». Бу жумлалар яқинда марказий матбуот саҳифаларида эълон қилинди.

Ҳа, табиатга, атроф-муҳитга нисбатан узоқ йиллар давомида қилиб келинган зўраки хуруж ёмон оқибатларга олиб келиши ҳозир кўпчиликка маълум бўлиб қолди. Афсус, кечроқ... Бундай патос боғлаб ётган муаммолар бизда ҳам озмунча эмас.

Дарвоқе, биз бундай хунук оқибатларнинг ҳам гувоҳи бўлдик:

1985 йилнинг июль ойи охирларида шаҳар осмонини қалин симобранг ғубор қоплаб, узоқ вақт туриб қолди. Қуёш юзи тўсилади...

Бу самовий мўъжиза эмас, балки табиатнинг бизга қарата илк маротаба огоҳлантириши эди, шаҳар об-ҳавосининг зарарли дудлар билан ифлосланиши орта бошлаганини кўрсатарди. Бу хусусда республика Давлат санитария инспекцияси ҳамда атмосферани муҳофаза қилиш Давлат комитетининг расмий маълумотлари бор...

Шу кунларда ҳам эски кўрсатмаларга ёпишиб олиб, қурилиши мўлжалланаётган корхоналар топилади. Базан унинг «эгалари» оғзидан «давлат аҳамиятига молик объект» деган ҳукмрона сўзларни эшитиб қоламиз. Орол ҳам, Байкал ҳам мана шундай дабдабали сўзларнинг «қурбони» бўлди-ку!

Ҳозир биз учун энг қимматли ва социалистик жамиятимизнинг ядроси бўлган «инсон аҳамиятига молик» деган сўзларни биринчи галга қўйиб, айтиш пайти келди. Бу ҳар бир ёзувчи ва журналистнинг чин гражданилик бурчидир. Шундагина кеча содир қилинган хатолар учун бугун афсус билан надоматлар ўқиб юрмайдиган бўламиз.

— Маълумки, шу кунларда айни кўчат ўтқазिश ойлиги қизгин давом этмоқда. Бундан бир неча йил олдин матбуот саҳифаларида кўпчиликнинг диққатини ўзига тортган, республика партия ва ҳукумати томонидан қўллаб-қувватланган ўткир социал мавзудаги «Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик» деган мақолангиз босилиб чиққанди. Шунга кўра «Тошкентни чинакам боғ-роғлар шаҳрига айлантирамиз» шиори остида қарор қабул қилинганига мана, уч йилдан ошяпти. Шу давр ичида қилинган ишлар ҳақида нима дея оласиз?

— Одатда ижодкорнинг иши ҳар доим ҳам бир текис кетавермайди: бир шоирни узоқ вақт туртиб-суртишаверибди. Охири омади юришиб кетибди. Шунда, рақибларидан каттаси, тила тилагингни, биздан нима ёрдам керак, деса, шоир ҳеч нарса керак эмас, фақат халақит бермасангиз бўлди, дея жавоб берган экан. Шунга ўхшаш хайрли ишга қитмирлик қилибми ёки ўзни билимдон кўрсатиш учунми, ҳар хил йўللар билан халақит берадиганлар ҳам топилиб туради. Албатта, улар озчилик. Лекин тарқатадиган «мишмиш»лари, ярам расмий деи-

раларда айтадиган гаплари ёмон ярадай тез тарқалиб кетади, одамларни ваҳимага ҳам солади.

— Бир пайтлар Тошкентдаги азалий боғкўчаларни қайтадан тиклаш ҳақида гап кетганди. Ҳозиргача маҳалла кўчаларидан ташқари янги квартаallar оралаб ўтган бундоқ кўзга ташланадиган боғкўчани учратганимиз йўқ.

Шаҳар ижроия комитетининг «Мавжуд лойиҳаларни қайтадан кўриб чиқиб, квартаallar, микрорайонлар ўртасида йирик жамоат мева боғлари бўлишини ҳисобга олиш» ҳақидаги кўрсатмасига архитектура-планлаштириш бош бошқармасидагилар ҳамон бепарволик билан қарамоқдалар. Бу ҳақда қайта-қайта ёзилмоқда, радиотелевидение орқали айтилмоқда. Лекин бетлар шу даражада «қотиб» без бўлиб кетган эканки, ҳали жиддийроқ силжиш бўлгани йўқ. Яъни архитекторларимиз фаолиятида узоқ йиллар давомида «шаклланиб», тош қотиб қолган эскича иш услуби давом этмоқда. Уларнинг бундай лоқайд юраверишлари эса шаҳар ободонлаштириш бош бошқармасидагилар учун айни муддао. Чунки иш осон «кўчади», фойданинг тушуми ҳам чакки бўлмайди... Мабодо улардан нега мевали дарахтлар ўтқазмаяпсизлар, деб сўрасангиз, биз лойиҳада кўрсатилган ишни бажаряпмиз, уни ўзгартиришга ҳаққимиз йўқ, деб қонуннинг илмоқли томонларини пеш қиладилар. Шундай бўлгандан кейин нима ҳам дейиш мумкин?!

— Манзарали дарахтлардан тушадиган фойданинг «чакки бўлмаслиги» ҳақида гапирдингиз. Нима, мевали дарахтлардан фойда камми?

— Буни ҳар ким ҳар хил тушунади. Кимга фойда, кимга зиёнлигини оддий мисол орқали айтиб ўтишим мумкин: куни кеча янги қуриб фойдаланишга топширилган Ўзбекистон чет эл туризмнинг янги биноси олдида қизиқ воқеанинг гувоҳи бўлдик. Ободонлаштириш Бош бошқармасининг ут-тўрт хизматчиси қўл учида наридан-бери катта-кичик бешта гулхонадан иборат жойни текислаб, четларига қинғир-қийшиқ қилиб «кўк-девор» қаламчалари ўтқаздилар ва «бажарилган иш» учун олти ярим минг сўм олдилар. Ишнинг иккинчи босқичи — манзарали кўчатлар ўтқазилгани бошлашдан аввал яна шунча пул талаб қилишди. Бироқ идора раҳбарлари «кетса давлат пули кетибди-да», деб «сахийлик» қилмадилар. Манзарачилар хизматидан воз кечиб, Шредер

номли боғдорчилик ва узумчилик илмий-ишлаб чиқариш бирлашмасига мурожаат қилдилар. У ердан мутахассис боғбонлар келиб, ҳам кўримли, ҳам меваси етилганда одамнинг завқини келтирадиган кўчат навлари экишни маслаҳат бердилар... Ушбу «бажарилган ишлар»нинг ҳаммаси, кўчатлар нархи билан қўшиб ҳисоблаганда 130 сўм (!)ни ташкил этди. Ҳозир ўша ниҳоллар куртак ёза бошлади. Икки-уч йилдан кейин чаппор уриб гуллайди, новдаларда анвойи мевалар етилади. Албатта, буни кўрган ҳар бир чет эллик турист Ўзбекистонимиз ери, Тошкент замини ҳақиқатан ҳам саховатли эканлигини ўз кўзи билан кўриб, гувоҳи бўлади.

— Мевали дарахтлар шаҳар санитария ҳолатини бузиши мумкин, деган гаплар ҳам қулоққа чалиниб қолмоқда. Бунга нима дейсиз?

— Саховатли еримиздан ризқ-рўз ундириш ўрнига хазон супуриш билан овора бўлаётганлигимиз ҳақида ёзгандик... Маълумки, манзарали дарахт баргиңи чорва емайди, ёқиш мумкин эмас! Энди ўша хазонларни ўттиз беш-қирқ километр нарига ташиш билан кунига юзлаб машиналар, минглаб ишчи банд бўлмоқда. Бунинг оқибатида шаҳарда узоқроқ сақланиб қолса, чириб ҳавони бузадиган ахлат-чиқиндилар кундан-кунга кўпайиб бормоқда. Демак, айбни мевали дарахтларга ағдариш ғирт туҳматдир! Қолаверса, қани ўша мевалар?

— Баъзан шаҳарда ўсадиган мевалар токсик заҳарли бўлармиш, деган гаплар қулоққа чалиниб қолади. Ҳатто баъзи олимлар шу ҳақда газеталарда чиқиш қилишди ҳам.

— Ундай «олим»ларнинг даврасида бўлишга, улар билан кўп марта юзма-юз тўқнашишга тўғри келяпти. Яқинда аксари «манзарачи» бўлган кишилардан иборат йиғилишда иштирок этдик. Йиғилиш асосан шаҳарга, шаҳарлараро магистрал йўллар бўйига мевали дарахтлар ҳам ўтказиш керак, деган фикрларга қаршилиқ руҳида ўтди. Ҳатто «Бу жуда хавфли ташвиқот, ҳаммамиз биргаликда унинг олдини олмасак охири хунук бўлади» (Г. А. Тихомолов) дея айюҳаннос солувчилар ҳам топилиб қолди... Хайриятки, уларнинг гаплари бирор илмий далилга эга эмас эди. Йўқса, қардош республикалардаги, қатор Европа мамлакатларидаги шаҳар боғларининг ҳам «шўри» қуриган бўларди.

— Шаҳарнинг узоқ асрлар давомида шаклланган аза-

лий мевали дарахтларга мойил табиатида кескин ўзгартишлар ясалишига сабаб нимада деб ўйлайсиз!

— Бунинг сабаби тақлидбозликда. Фалон жойда кўрганини ҳеч ўйламай андаза қилиб, иккинчи жойга кўчириш ва буни замон талабига хос «янгилик» деб эълон қилишда! Бундай «янгилик»ни айниқса экологик оламга нисбатан қўллашнинг хунук оқибатлари ҳақида ҳозир кўп ёзилмоқда, «яшил вабо» деган ибора тез-тез тилга олинмоқда. 1960 йилларда Тошкентга ташриф буюрган таниқли рус ёзувчиси Л. Водинский Чилонзордаги боғлар янги квартал қуриш баҳонасида аёвсиз кесиб юборилаётганлиги ҳақида «Новый мир» журнали орқали бонг урган, бунинг оқибати ёмон бўлади деганди... Ушанда республикамизнинг айрим зиёлилари ёзувчидан «фактларни нотўғри талқин қилган», деб ўпкалашганди ҳам. Мана энди бутун Чилонзорга тенг келадиган Тошкент боғларидан нечаси кесилиб кетди, йигирма олти йил бўляптики, ҳамон шаҳар устида болта овози акс садо бериб турибди... Уша боғлар ўрнида эса ёппасига манзарали дарахтзорлар барпо қилиш режаси ҳам ўша олтмишинчи йилларда туғилган: аввал зўр кўтаринкилик билан «умрбоқий» чинор экиш бошланди. Бу дарахтнинг йил бўйи барг тўкавериш хусусиятини тушуниб етилгунча ўн йиллар чамаси вақт ўтди. Кейин эътибор акацияга қаратилди. У ширанинг уяси эканлиги маълум бўлиб қолгач, бақатерак экиш урф бўлди. Унинг учиб юрувчи пипилтириги бутун шаҳарни босиб кетди, одамларни безор қилди, болаларнинг оғиз-бурун, қулоғигача кириб борди. (Ваҳоланки, ҳозир ҳам бундан қутулганимиз йўқ...) Сўнг... дарахтлар маликаси «сафора» деб эълон қилинди. Ҳаммаёқни шу дарахт билан тўлдириб юборилди. У ҳам гулга кирди-ю, ҳайбаракаллачи — манзарачиларни доғда қолдирди: яқин-атрофдаги ер юзаси олтингугурт мисол «қипиқ» кўрпаси билан қопланадиган бўлди. Шаҳарликлар бу дарахтнинг сояси тугул ўзига яқинлашмайдиган бўлиб қолдилар... Шу кунларда янги нав каштан ўтқазилди авжга чиққан. Кўриниши беозор, худди нокни эслатувчи бу дарахт келажакда нима кароматлар кўрсатади, ҳозирча номаълум. Ҳатто манман деган ботаник олимлар ҳам айтиб бера олишмаса керак...

— Маълумотларга қараганда шаҳарда кейинги йиллар ичида ўтқазилган мева дарахтлари бир миллиондан ошиб кетган. Бу Тошкентда янги ташкил этилган катта-

катта боғлар, кўплаб хиёбонлар демакдир. Уша боғу хиёбонларни ҳам кўрдингиёми?

— Бизга ўша кўчатлар ўтқазилган боғ-хиёбонларни, кўча бўйларини эмас, ҳар жой-ҳар жойдаги «микротоморқа»ларни кўрсатишди. У ердаги мевали дарахтлар қанчалик «агротехника» қонун-қоидаларига риоя қилиб ўтқазилганлиги ҳақида гапирадиган бўлсак, худди чакалакзорга ўхшатиб, зич экиб ташланганлари ҳам йўқ эмас. Афтидан, бундай кўчатларни бенуқсон кўкаришидан кўра сон орқасидан қувиш кўпроқ роль ўйнаганга ўхшайди. Собир Раҳимов район ободонлаштириш бошқармаси бошлиғи Ш. Шомансуров гурур билан маҳалла хонадонлари атрофидаги боғларни кўрсатиб:

— Буларни бизлар ўтқазганмиз! — деди.

Уч йилдан бери бошқармада ишлаётган одамни катта-катта дарахтларни «ўзимизники» деб бизларни ишонтироқчи бўлаётганлиги кўнглимизда шубҳа уйғотди.

— Бу олмазор маҳалланики бўлса керак, — дедик унга қараб.

— Йўқ, бизники, ўзимиз кўчатини олиб келиб ўтқазганмиз. Дафтаримизда қайд этилган.

Икки-уч хонадон эшикларини қоқиб, дарахтлар кимники деб сўраганимизда, одамлар беш-ўн йил аввал кўчатини бозордан ўзлари сотиб олиб келиб ўтқазганларини айтишди.

Бошлиқ уялиб қолди. Бу ерда ҳам сиз айтган «миллион»га олиб бориб тақалаётган «қўшиб ёзиш»лар борга ўхшайди... Ҳамроҳларимиз яна бизларга, кўпдан-кўп парклар ичидаги лахтак-лахтак «боғча»ларни кўрсатишди. Аммо бу «боғчалар» эрта-индин говлаб ҳаммаёқни босиб кетадиган манзарали дарахтлар орасида униб-ўсиб кета олади дейиш қийин. Ахир, боғ деганини алоҳида парваришлаб турилади-ку! Кўпгина жойларда экилганича қолдириб кетилган, қаровсизликдан қуриб ётган минглаб ниҳолларни кўрдик. Улар «қийин ўсувчи» дарахтлар эмас, балки район ободонлаштириш бошқармаларидаги кўзбўямачи «боғбонлар»нинг бепарволиги орқасида шу аҳволга тушган. Менимча, энди қуриган дарахтлар учун жавобгар шахсларни аниқлаш, улар билан келтирилган зарарга қараб «муомала» қилиш пайти келди.

— Шаҳарнинг агротехникаси қулай бўлган жойларга мевали дарахт ўтқазиб, уларнинг парвариши ва асраб-авайлаш вазифалари сизнингча кимнинг зиммасига юк-

лангани маъқул, бунга мутасадди қилиб кимларни тайинлаш мумкин?

— Биринчидан, ижроия комитет қошида шаҳарнинг кекса, тажрибали боғбонларидан: Шредер номли боғдорчилик ва узумчилик илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси мутахассисларидан иборат доимий, нуфузли кенгаш тузилиши керак. Унинг ўз идораси, раҳбар ходимлари бўлсин. Шунда план орқасидан қувиб, мевали дарахтни дуч келган жойга телба-тескари экиб кетаверадиган кўзбўямачи «боғбонлар» ишига чек қўйилиши мумкин.

Иккинчидан, экилган мева дарахтлари ҳосилга кирар-кирмас болалар синдириб кетаётганлиги ҳақида кўп гапирилмоқда. Ҳа, тўғри! Бу муаммони биз катталар ўзимиз келтириб чиқардик, болаларимиз кўзини «оч» қилиб қўйдик. Энди чорасини ҳам кўришимиз керак: айтишларича, баъзи қардош социалистик мамлакатларда мева дарахтига зиён етказган кишига катта пул ҳажмида жарима солишар экан. Биз ҳам қатъий туриб қабул қилишимиз лозим бўлган оқилона тадбир бу.

Учинчидан, шаҳарда ўсимлик ва дарахтларни турли касаллик, ҳашаротлардан ҳимоя қилиш ташкилоти мавжуд. Лекин ҳалигача бу ердагилар касалликка чалиниб ётган бирор туп мевали дарахтни «ҳимоя» қилишганининг гувоҳи бўлганимиз йўқ. Уйлаймизки, бу ташкилотнинг иш йўналишида ўзгариш қилмасдан туриб шаҳар боғдорчилиги истиқболи хусусида гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

Тўртинчидан, ҳаммаёқни мевали дарахт босиб кетса ҳосилини нима қиламиз, деб ваҳимага тушаётганлар ҳам йўқ эмас. Бу борада ГДР, Болгария, Руминия, Венгрия каби қатор мамлакатларнинг ҳаётий тажрибалари бор. Уни ўрганишимиз керак.

— Қизик, шаҳарнинг, дейлик, бош архитектори бор. Бунақа «бош»лар жуда кўп. Нега энди шаҳарнинг бош боғбони йўқ?

— Тўғри гап. Бу масала олдин ҳам кўтарилганди. Лекин ҳалигача натижасиз қолиб кетмоқда. Гапнинг очиғи, бош боғбонсиз шаҳар боғдорчилиги борасида бирон силжишга эришиш мумкин эмасга ўхшайди. Халқда «чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин» деган нақл бор... Ҳозир шаҳарда экилаётган мевали дарахтларнинг тақдири умуман «манзарачи»лар қўлида. Улар қош қўяман деб кўз чиқаришаётгани ҳам шундан. Шу ерда яна бир нарсани айтмоқчиман: «Ташгенплан» институти

қошида Тошкентни кўкаламзорлаштириш бўлими бор. Кўчалар бўйи, парк-хиёбонларга нима дарахт экиш-экмасликни кўпроқ шу ердагилар ҳал қилади. Бўлим бошлиғи Л. В. Олевская боғдорчиликнинг оддий қонунқоидаларини дурустроқ билиш уёқда турсин, тушунмайди ҳам. Паркларнинг соя-салқин жойларига мевали дарахтларни кўз илғамас қилиб ўтқазилаётганлигини «шаҳар табиат оламини манзарали ва манзарасиз дарахтлар ҳисобига бойитиш», деб тушунади. Ижроком унинг зиммасига шаҳардаги янги кўчалар бўйига, хиёбонларга мос тушувчи мевали дарахтлар ўтқазиш режаларини ишлаб чиқишни топширган эди. Мана, уч йилдан ортиқ вақт ўтдики, ҳалигача у бирон амалий ишни рўёбга чиқаргани йўқ.

— Демак, ҳали боғлар атрофида тўсиқлар анча шекилли...

— Ҳа, шундай. Лекин бу тўсиқларга барҳам бериш шаҳар ижроия комитети қошидаги тегишли идоралар принципиал, қатъий йўл тутишига ҳамда жамоатчиликни бу ишга кенг жалб этилишига боғлиқ.

1987 йил.

ҲИКОЯЛАР

ЭҲ, ОДАМЛААР...

Боғ этагидаги қари анжир фарқ пишиб, қушларнинг чуғур-чуғури ўша томондан аримай қолди.

Маъдихон бува тарвақайлаганича ўсиб кетган анжир остини текислади, намат солди, набираларини навбатма-навбат пойлоқчиликка қўйди. Ҳатто кампирнинг ҳасислигини қурсин, деганига қарамай, эски пақирни тешиб, ичига темир-терсак илди, арқонни сал тортиб қўйсангиз шовқин чиқариб қулоқни қоматга келтирадиган бўлди.

Аммо тарвақа-туруқ, қўриқчиларнинг «ҳай-ҳай»и билан ҳафта ўтиб кетдики, на ўғилдан, на келиндан дарак бўлди.

Анжир тез пишиб, тез тамом бўладиган мева эмасми, унинг пишиқчилик даври ўтиб, ҳосили қорая бошлади. Маъдихон бува энди қушлар ризқ-рўзини териб есин деди-да, қоровуларни «бўшатиб» юборди.

Худди ўша куни кечаси тушига Омонжон кирди. У ёнида ўтириб олиб, ўтган йили келганида айтган гапни қайтараётганмиш: «Анжир тамом бўпти-да, дада. Пишган пайтига етиб келаман деб шунча ҳаракат қилман, барибир кечикаман! Узи бизнинг анжирга етадигани йўқ. Ҳар донаси бир луқма асалга ўхшайди. Келиннингизга ҳам таъриф қилиб бергандим, орзи очилиб қолди, жуда анжир егиси келиб кетди!» Маъдихон бува унга қарата дермиш: «Узинг ёшлиқдан анжирхўр эдинг, соғинибсан-да, ўғлим!» «Жуда соғиндим». «Болам, энди у анжир йўқ, кўмаминиз, деб илди томонидан синдириб қўйдик!» «Нега, нега шундай бўлди. Нега?!» Қулоқлари остида ўғмининг қаттиқ овози эшитилгандай бўлди-да, чол уйғониб кетди. Шошиб ёстиқдан бени кўтариб

ён-верига қаради. Ҳеч ким йўқ. Хайрият, туши экан... Тонг ёришиб қопти. Боғ тўриги қушларнинг чирқиллаши босиб кетганди. Маъдихон бува худди бирон кори ҳол юз бергандай ток ишқомлари оралаб ўша томон кетди.

Орадан кўп вақт ўтмай «гур-р» этган овоз эшитилди-ю, атроф сув қўйгандай жимжит бўлиб қолди.

Чол тўрт пахсали деворни тутиб, ер бағирлаб ўсиб ётган қари анжирни диққат билан кўздан кечириб чиқди, унинг танасига разм солди. Ҳеч қандай ўзгариш йўқ.

Шу пайт бирдан нигоҳи йўғон шохлар остига қўйиладиган айритиргаклардан бирига тушди. Тиргак ерда ағанаб ётарди. Чол аввал ҳайрон бўлди. Кейин дарахтнинг бўй-бастига қараб, у анча «ҳаволаниб» кетганини пайқади-да, кулиб юборди. «Оббё, қария-ей ҳасса-тир-гакларни назарлари илмай қолибди-ку! Лекин бизга бундай гердайиш ярашмайди. Утган йил кеч куздаги машмаша эсингдан чиқдимми! Сен ҳаддан зиёд бўйин эгмай туриб олганингда, катта ўғлим Ақромжоннинг жаҳли чиққанди: «Станцияда вагон кутиб турибди, ўғитни вақтида тушириб олмасак, штраф солишади. Ҳозир анжирни ўйлайдиган пайтми», деб рўйхуш бермайгина қарашиб юборганди. Ўзинг ҳам кампир, набирам билан тўртовимизни роса овора қилгандинг. Арқон билан боғлаб устингга чим босаётганимизда, илди-зинг тагидан қарс этиб синиб кетишингга оз қолганди. Уша воқеа бугун тушимга кирди шекилли».

Маъдихон бува анжир билан хаёлан суҳбатлашаркан, унинг чиройли новдаларида тизилиб турган олтиндай гуж-гуж меваларга завқ билан боқди. Ҳар шохида нақ бир сават ҳосили бор. Э-ҳа, узиб тарқатса бутун қишлоққа етади... Тўхта, тўхта, нега энди узиб тарқатаркан! Керак бўлса ўзлари узиб олишсин! Майли, бу сафар ҳам қўшниларга яна бир бор айтиб кўради.

Утган йили, ҳой Мамасоли, ҳой Тошхўжа, ҳой Мўминжон, анжир пишди, бир пақирдан узиб олинлар, бола-чақаларингга беринлар, тансиқ нарса бўлиб қолди, минг дардга даво — хосиятли мева, деб қайта-қайта айтди-ю, улар «хўп»дан нарига ўтишмади. «Бу, одамларга ҳайронсан, тайёр нарсани узиб олишга эринишади дейман-ов».

Маъдихон бува худди от сағринига ургандай, анжирнинг майин тўр босиб кетган йўғон танасига қўллари билан шаппалаб қўйди. Яна хаёли қаёқларга чувалашиб

кетди: «Эҳ, одамлар, шу дарахтни ҳам эъзоздан қолдиришди-я! Илгари қишлоқдаги ҳар бир ҳовли томорқасининг этагида ўсиб ётарди. Расми девор тағригига ўтқазиларди. Кеч кузда кўмиш-у, эрта баҳорда очиб қўйишни айтмаганда унча қаровга муҳтож дарахт эмас. Ўзи ўсиб, чиройли барглари остида ҳосил тугиб ётаверади. Икки мартадан мева тугади-я жонивор! Энди эса кимникига кирсанг, томорқасининг бошдан-оёғи памилдор. Кўклигида узиб ширкатга топширса, яхши даромад бўлармиш. Эҳ, одамлар пулга қизиқиб кетиб қолишди, пулга!»

Илгари бозорга олиб бориб, «еб кетари бир танга»дан тоғора-тоғора анжир сотиларди. Айниқса, Навқат анжири келди деса, бозорни одам тутиб кетарди.

Маъдихон отанинг анжири ҳам ўша, тилга тушган анжир навидан эди. Ҳар йили айни саратонда, кеч кузда қўшни қишлоқлик Неъмат аравакаш Маъдихон отанинг анжир босилган саватларини юклаб унча узоқ бўлмаган кичкина шаҳарча бозорига қатнарди. Бува анжирдан тушган озми-кўпми пулни ўқишга кетган Омонжон ўғлига юборарди.

Мана, уч йилки, бува бозордан зада бўлган. Бурноғи йил анжир олиб борса, икки-уч харидор хира пашшадай атрофини ўраб олиб, доналаб сотасизми, килолабми деб туриб олди. «Э, садағанг кетай, қорнинг сиққанича е-да, бир танга ташлаб кетавер. Увол бўлмасин деб олиб келганман. Уйга борсанг бепулга ўзим териб бераман», деганди, ҳалигилар кулди. Хўппасемизроқ биттаси уялмай-нетмай «бобойники сал айниб қопти», дея пешонасининг четига бармоғини нуқиб қўйди. Шу баҳона бўлди-ю, у бозорга анжир олиб бормайдиган бўлди...

Маъдихон бува қалин барглар орасидан пишиб юпқа пўсти ҳам қиёмга ботириб олгандай шира тортиб кетган анжирдан бир дона узиб оғзига солди. Унинг томоғини нимадир ёндириб ўтди, ўткир нарса элитгандай икки-уч бор йўталиб қўйди. «Оҳ, жонивор, Омонилланинг гапида жон бор. Ширинликда сенга етадигани йўқ!»

«Ҳа, ҳа, Навқатнинг бунақа жайдари сариқ анжири яқин-атрофда қолмади. Ҳа, қолмади! Наҳотки озгина вақт ўтгач, мендан кейин қаровсиз қолиб, сен ҳам қурисанг! Тушимда аён бўлган ҳодиса шунга ишора эмасмикан. Умрим тугаб мен кетсам ўрнимда ўғлим,набираларим қолади. Лекин, сендан-чи, нима қолади! Уғилларим

шу ерда бувамнинг бир туп анжирлари бўларди, деб эслаб юради холосми! Ушанда ҳам яхши қарамадик, қури-тиб қўйдик, дейиш эсларига келмаса керак!.. Ақромжон даладан — колхоз юмушидан ортмайди. Омонилла қишлоқдан узилиб кетди...» Бирдан, катта ўғли ўтган йили кузда айтган гапни эслаб, буванинг кўнгли чўқди.«Анжирни ўйлашга фурсати йўқмиш... Яна, катта колхознинг бош агрономи. Раҳбар! Ҳукумат беш йил ўқитган. Умуман, ҳозирги раҳбарларга тушуниб бўлмайди; тинмай елиб-югуришади, чиройли гапларни топиб гапир-ишади-ю, бошқа томонни ўйлаб кўришга вақтлари йўқ!»

Чол анжирнинг йўғон танасига бағрини бериб, қучоқлаб олгандай туриб қолди. Шу пайт ногаҳон қўли тегиб кетган шохдан чирт этиб, шапалоқдай бир дона барг узилди. Унинг банди ўрнида оппоқ томчилар пайдо бўлди. Бирдан чолнинг кўз ўнгида набираси ва уч йил олдинги бир ҳодиса гавдаланиб кетди: кўчанинг нариги бетигаги ўғлининг ҳовлисидан қаттиқ чинқирик эшитилиб қолди. У чопиб чиқса, ўн ёшлик Асқаржон ҳушидан кетиб боряпти. Мактабдан қайтиб, далага чиқаман деб қазноқда илиғлик турган эски кўйлагини кийган экан, икки-уч жойини чаён чақибди. Бува болани даст кўтарди-да, ҳовлисига, сўнг боғ тўрига олиб келди. Чаённиш урган ерга тўхтовсиз анжир «сути»ни томиза бошлади... Кўп ўтмай «Асқаржонни худо қайтариб берди».

Шу-шу, набираси анжирга бошқача меҳр қўйиб қолган. Демак, унинг бирдан-бир ишонгани шу Асқаржон! «Сен қаровсиз қолмайсан! Набирам меҳр-оқибатли — яхшилиқни унутмайдиган бола. Кўнглингни тўқ тут! Биз одамларнинг туши доим тескари бўлади... Лекин Омониллани бир хурсанд қиламиз. Сенинг меваларингни жуда соғинибди».

Маъдихон бува ерда узилиб ётган баргни олди, тиззаси кўзига қўйиб, оппоқ яктагининг бари билан артди. Унга худди ликобчага тергандай қилиб анжир узди. Кейин ҳовли томон кетди.

Намоздан сўнг чол-кампир нонуштага ўтиришди.

Маъдихон бува гап орасида кўрган тушини айтди.

— Ундай бўлса, бугун-эрта ўғлимиз келинимиз билан етаклашиб келиб қолади. Мана, айтувди дейсиз.

— Йўқ, келмайди улар! — бува негадир кампир гапини шартта бўлди-да, кейин овозини пастлатиброқ қўшиб қўйди, — уларнинг иши кўп. Келадиган бўлса, кечаги шанба, якшанба кунлари келарди.

Шу пайт бир коса қаймоқ билан тандирдан янги

узилган иссиқ нон кўтариб, эшиқдан Асқаржон кириб келди, отанинг гапи бўлиниб қолди.

— Ассалому алайкум, опоқдада!

Чол алик олди, набирасини ёнига ўтқазди.

— Қани дастурхонга қара, анжирдан е. Кейин сен билан маслаҳатлашиб оладиган бир иш чиқиб қолди. — Чол кулимсираб, бу орамиздаги сир, дегандай хиёл кўзларини қисиб қўйди.

Бола тез-тез анжир билан нон еди. Буvasи узатган чойни ҳам ичиб бўлгач, қизиқсиниб бобосига қаради.

Опоқдада бирдан гап бошлаб қолди:

— Ҳой, менга қара, ўғлим, тоғанга анжир пишди, келинлар, деб тилигром жўнатганингга неча кун бўлди?

— Бир ҳафтадан ошди, опоқдада.

— Олганмикан?

— Албатта олишган.

— Ундай бўлса, нега келмаяпти-а, улар!

— Вақт топиша олмаётгандир.

Маъдихон бува набирасига ўйчан тикилди:

— Тўғри, улар иккиси ҳам ишли одам! — Кейин овозини кўтариб қўшиб қўйди. — Хўш, ўғлим, йўлга чиқсак, уларникини топиб бора оламизми, а?

Бола маслаҳатнинг асл маъносини энди тушуниб етди: бобоси катта шаҳарга бормоқчи! Ахир ўтган йил тоғаси «ўзим билан олиб кетай, биз томонларни бир томоша қилиб келинг», деганида, «хушим тутиб қолса, бирон кун осмондан тушгандай уйингга тўғри ўзим кириб бораман», деганди-ку. Демак, масала равшан! Яна, ўзини ҳам олиб кетмоқчи!

Асқаржоннинг кўзлари қувончдан порлаб кетди:

— Топамиз, опоқдада. У ерда адрес билан ҳар қандай жойни топса бўлади! — бу сўзларни бола шунчалик комил ишонч билан гапирдики, чол унинг гапларига астойдил ишонди:

— Бўпти, борамиз, ўғлим.

— Зап ғалати одамсиз-да, чол, ҳазилингиз қурсин! — кампир этагини қоқиб ўрнидан туриб кетди...

Маъдихон бува жуда нуроний бўлиб қариганди. Унга ҳамманинг ҳаваси келарди. Айниқса ясениб олса, афсонавий хизр буванинг ўзи бўлади-қўяди.

У ўғлининг олдига дурустроқ кийиниб бормоқчи бўлди. Сандиқдан йилда икки маротаба ҳайит намози-га кийиб борадиган яктак, юпқа қалами чопон ва тахи бузилмаган оппоқ саллани оддирди.

— Вой-буй, — деди кампир дам башанг чолига, дам набирасига қараб, — Асқар болам. Бувангга эҳтиёт бўл. Яна у киши шаҳарда қоли...иб, мен бечорани эсдан чиқариб юбормасинлар.

Гапга йўлга шайланиб турган Неъмат аравакаш:

— Ундоқ бўладиган бўлса, пенсияга чиқиб ҳам қуюлмаган колхознинг собиқ ҳисобчиси, деб газетага ёздирамиз! — деб гапга қўшиқди.

Уртада енгил кулги кўтарилди.

Арава бува билан набирани олиб шаҳар четдаги кичик станцияга қараб кетди.

Улар тушган поезд шаҳарга эрталаб кириб келди.

Асқарвой билиб айтган экан: такси ҳайдовчиси — ёшгина йигитга адрес ёзилган конвертни кўрсатишганди, у осмонўпар катта иморатнинг шундоққина ёнига келтириб:

— Сизлар сўраган уй мана шу! — деди-да, эпчиллик билан машинадан тушди. Орқани очиб, у ердаги юкларни подьезд эшиги олдиғача келтириб берди.

Чол шофёрнинг зийрак, хушмуомалалигидан хурсанд бўлиб кетди:

— Барака тон, умринг узоқ бўлсин! — дея дуо қилиб турди-да, беихтиёр, — кимнинг ўғлисан, болам? — деб сўради.

— Оқтепалик Ислом аканинг ўғлиман, отахон!

— Билиниб турибди, яхши одамнинг фарзанди экансан. Отангга раҳмат!

Ҳайдовчи қўлларини кўкрагига қўйиб қуллуқ қилди.

Маъдихон ота қаршидаги кенг тавақали эшик томон юрмоқчи бўлди-ю, бирдан рўпарасидаги баланд иморатга кўзи тушиб тўхтаб қолди. Оппоқ салласи устидан бир қўли билан ушлаб юқорига тикилганди, боши айланиб кетаёзди.

— Асқарвой болам, қайдасан?

— Лаббай, опоқдада! — бола чол олдига яқинроқ келди.

— Бу аканг яшайдиган иморатнинг томи осмону фалакда шекилли.

— Бу кичиги, Москвада бунданам каттасини қуришган, — деди бола билагонларга хос оҳанг билан. Сўнгра бобосини ойнаванд эшик томон бошлади.

Биринчи қаватда фақат учта хона бўлиб, эшиклар устида ҳар бирининг номери бор.

— Опоқдада, акамнинг уйлари энг юқорида шекилли, чиқавермаймизми?

— Чиқамиз, ўғлим. Пиллапояларини ҳам зап келиштириб қуриб қўйибди. Ҳавасга юрса арзийди, — чол устига қиров қўнгандай мош-гурунч ўсиқ қошларини кўтариб, мрамар зиналарга ишора қилиб, анжир тўла сават билан тугунни қўлига олди.

Бола ҳам бирига ҳусайни узуми, иккинчисига тоғаси яхши кўрадиган ойлор шафтоли солинган кичикроқ саватчаларни кўтариб бобосига эргашди.

Учинчи қаватга чиқишгач, чол анча чарчаб қолди. Юкларни бетон ерга қўйди, деворга суянганича оғир-оғир нафас ола бошлади.

— Опоқдада, чарчадингиз. Тепага чиқиб, тоғамларни айтиб тушақолай!

— Қўявер, болам. Бир амаллаб ўзимиз чиқиб оламиз. Тўғри эшиқдан кириб борганимиз бошқача-да!

Саккиз қават кўтарилиб чиққунларича чолнинг ҳоли жони қолмади, кўз олди қоронғилашиб кетгандай бўлди. Уғлига, келинига ачиниб кетди. «Ҳар куни тушиб-чиқавериш осонми уларга».

Ниҳоят тўққизинчи қаватга ҳам етиб олдилар. Ана «40» рақамли квартира. Узун коридорнинг нариги этагидан шундоқ кўзга ташланиб турибди. Фақат ўн-ўн беш қадам босиб, ўша тўқ жигарранг эшикни қоқса бўлгани.

Бироқ бола ўйлаганидек, бобоси дарров эшик олдига боришга ошиқмади. Зиналар четидаги темир панжарага суяниб яна нафасини ростлади. Бир оздан сўнг юзига кулги оралаб, шивирлагандай бўлди:

— Яхшиям бувингни ола келмаганимиз. Бу зиналардан юриб чиққунча, ярим йўлда чўккалаб қоларди.

Бола жилмайиб бобоси гапини маъқуллаган бўлди, кейин эшик томон ишора қилиб:

— Энди уларни чақирақолай, — деди.

Бобо майли ишорасини қилди.

У чопқиллаб бориб, хона ёнбошидаги қўнғироқ тугмасини кетма-кет босди.

Унгача Маъдихон бува юкларни набирасининг шундоқ оёқлари остига келтириб қўйди.

Ичкаридан ҳеч ким жавоб беравермагач, эшикни қоқиб кўришди. Яна садо чиқмади. Шу пайт бирдан буванинг эсига бир нарса тушиб қолгандай болага «бас» ишорасини қилди:

— Асқарвой, овора бўлма. Булар ишга кетган. Қайтишини кутишдан бошқа иложимиз йўқ. Уйда бўлганда аллақачон очарди. Энди юкларни манаву қўшниларнинг биронтасиникида қолдирамиз-да, чойхонага

бориб нонушта қиламиз. Уёғи бир гап бўлар. Ишқилиб анжир бузилмасин-да! Дарвоқе, қўшниларга саватни очиб, ризқларингни олиб еяверинглар, сизларнинг тегишларинг ҳам шу ерда, деб тайинлаб қўямиз.

Асқаржон тоғасининг эшигидан уч-тўрт қадам нари қўшни қўнғироғини босди. Уша заҳотиёқ уй ичидан туриб бўкирган алланарсанинг қаттиқ овозидан бутун қават зириллаб кетаёзди. Дақиқа ўтмай эшикка нимадир келиб «гуп» этиб урилди ва ариллаб ит ҳура бошлади.

Ота-бола уни кўришмади, аммо ниҳоятда баҳайбат эканлигини аниқ ҳис этишди, кескин орқага чекин-нишди.

Ит зотини жинидан ёмон кўрадиган чол ўзича: —

— Пайти келса, ҳайҳотдай ҳовлига сиғмай қолади-ган махлуққа бу ерда нима бало бор! — гўлдиради.

Улар узоқ кутишди. Тинимсиз акиллаётган итнинг овози ҳам ўчди-ю, лекин эшикни ҳеч ким очмади.

Маъдихон бува қалин оппоқ соқоли устидан иягини қашлаб хомушгина:

— Булар ҳам ишга кетган шекилли! — деб қўйди.

— Буёқда одам бўлса керак, — дея Асқаржон ўнг томондаги хона олдига ўтди. Қўнғироқ тугмаси йўқ экан, «содда» қилиб кафти билан эшикни икки-уч бор қоқиб қўйди. Ҳеч кимдан дарак бўлавермагач, бобо набирасига далда берди:

— Қаттиқроқ ур, ити йўқ экан-ку!

Бир маҳал ичкаридан «ҳа-ҳа» деган ниқтовли овоз билан оёқ товушига ўхшаш шарпа эшитилди.

Чол, бу томонини менга қўйиб беравер, дегандай набирасини четроққа имлаб, ўзи эшикка яқинлашди.

Занжир боғланган эшик қаноти қия очилди. Тирқишдан кўриниши ёшроқ бўлса ҳам даҳанига тушгудай қилиб ажабтовур мўйлов қўйган бир йигитнинг афти кўринди. Унинг юзидан эшик қоқиб келган кимсага қилинадиган одатдаги удумга хос бирон маънони англаш қийин эди.

— Ассалому...

Чолнинг каломи оғзида қолди. Йигит бепарвогина:

— Нима керак, бобой? — дея жимликни бузди.

«Бобой»нинг жаҳли чиқиб, қошлари чимирилди:

— Кимнинг ўғлисан, ота-онанг пошшо бўлса ҳам бундоқ салом-алик, йўқлаб келганга, келинг, деган муомалани ўргатмабди-да, болам!

Йигит ўнғайсиз ҳолга тушди, кейин чайналиброқ:

— Мен сизни танимайман, — деди.

— Ҳа, ундоқ дегин, — Маъдихон бува бу йигит билан олди-берди қилиб ўтириш ортиқча эканлигини тушунди-да, муомала йўлига яна гап қўшиб қўйди. — Манаву қўшнилариғни танирсан, Омонилла! Улар қаерга кетишган?

Худди шу пайт ичкаридан аёл кишининг «Қаёққа йўқолиб кетдингиз!» деган овози эшитилди.

Йигит шошиб барваста қоматини остонадан нари олди:

— Билмайман, бобой, бошқалардан сўраб кўринг! «Тавба!» Чолнинг қаттиқ жаҳли чиқди.

— Ғалати одам экан-а, опоқдада.

Бува асабийлашганини набирасига сездирмасликка уриниб мийиғида кулди:

— Энди шунақаси ҳам бўлади, болам! — Сўнгра у салобатига монанд босиқ овозда: — Қани кетдик, эрта-лабдан ишимиз бир ўнгланди-ю, буёғига юришмади. Майли. Энди юкларни пастда қолдириб, нонушта қилиб келамиз. Уёғи бир гап бўлар, — деди.

Тугундан икки дона жиззали нон олиб ташқарига чиқишди. Истаб-сўраб бир неча жойга боришди. Лекин бу ердаги чойхоналар кечроқ очиларкан.

Маъдихон бува барвақт туриб аччиққина кўк чой ичишга ўрганган одам эмасми, худди чекиш хумори тутган ашаддий кашандадек ўзини нохуш ҳис эта бошлади. У тажангроқ кўринарди. Бола буни дарров пайқади. Шунинг учун бобоси кўнглини кўтарадиган бирон яхши гап айтмоқчи бўлиб, кутилмаганда:

— Опоқдада, юкларимиз жойида турганмикан? — деб юборса бўладими?

— Йўқолган бўлса кошкийди, қутулардик-да, ҳозироқ уйга қайта қолардик.

Ана холос! «Бир пиёла чой дардида уйга қайтамиз деб туриб олмасалар эди!» Боланинг юрагига шубҳа тушди. Тўғри-да, ахир опоқдадаси «қариб-қартайиб, худди ёш боладай инжиқ бўлиб қолган». Кўнглига ёқмаган нарсадан дарров юз ўгиради. Кеча тўсатдан Омониллани олдига борамиз деганида ҳам бувиси ишонмаган, «шунча йил қишлоқдан ташқарига чиқмаган одам, энди патагингизга қурт тушдими», дея кесатиб кулганди. Кейин ўзига ўгирилиб, «Асқар болам, сен Собит «буруғ»нинг беданатутар лайчасидай жилпангламай қўяқол! (Бувиси зап гапларни толиб гапиради-да!) Тоғанг қаерда-ю, биз қаерда. Катта шаҳарга бориш осонми. Опоқдаданг ҳали-замон айниб қоладилар», деганди.

Аmmo опоқдада кампирнинг гапларига парво қилмай, катта ариқ бўйидаги толдан новдалар кесди. Уни Асқаржон ҳовлига ташиб кирди. Сўнгра икковлашиб сават тўқишди. Бобоси бунақанги ишларга жуда уста! Майда хивичлар бармоқлари орасидан худди қизларнинг сочидай «ўрилиб» чиқаверади.

Ота-боланинг астойдил ишга тушиб кетганини кўриб, бувиси ҳам ёрдамга келди. Ҳатто «мениям олиб кетинглар» деганди, «сен қайда-ю, ўғлинг қайда!» деди бобоси кесатиб...

Мана энди, бувисининг худди айтгани бўлди: опоқдадаси айниди-қолди. Буёгига нима бўлади?

Бола қарама-қарши хаёллар билан кетиб бораркан, бувасининг кўзи баланд иморат ёнбошидаги теп-текис қилиб чопиб қўйилган уч сотихча келадиган яланг ерга тушиб қолганини кўрди. Ернинг у чегида тўқ жигарранг алланарса уюлиб ётарди. Бобоси худди кенг далада юргандай, қўлларини орқасига қилганича ўша томонга кетди. Уюлиб турган нарсадан бир чангал олиб, кафти орасида эзгилаб кўрди.

Кейин берироқда турган набирасига қошларини чимириб кўз ташлади:

— Қара-я, топ-тоза қўй гўнги! Қаердан олишдийкин! Ери ҳам офтобрўй, бағирли экан! Узиям, буним солгандан кейин ўйнаб кетади!

Бола усталик билан опоқдадаси гапига қўшимча қилди:

— Роса анжир битадиган ер экан. Агар экишса, кўчатидан келтириб берардик-а?

— Йўқ, экишмаса керак! Шаҳарда мева кўпайиб кетса, бозор касод бўлади-ку! — чол бу гапни кесатиброқ айтди, қўлларини бир-бирига уриб, катта йўлакка чиқиб олди.

Орага яна ноқулай жимлик чўқди.

Улар таниш иморат олдига етиб келишганда кун терак бўйи кўтарилиб қолганди.

Ота-бола ичкарига энди қадам қўйишганди, биринчи қаватдаги хоналардан бирининг эшиги очилиб, ундан сарғиш шляпали, кўзойнак таққан, нақ хуржуннинг бир кўзидай келадиган икки тасмали сумка кўтарган ўрта яшар киши чиқиб, уларга тўқнаш келди.

— Ассалому алайкум, отахон!

Бува алик олди.

— Қани уйга кирайлик, меҳмонлар. Бир гўёла чой қилай.

Маъдихон ота шу топда жон деб унинг таклифига кўнарди-ю, истиҳола қилди:

— Раҳмат, ўғлим, йўлдан қўймайлик сизни!

— Кимникига келяпсизлар?

— Юқорида турадиган Омонилланикига.

— Ие, ие, у кишининг оталари бўлсангиз керак?

— Ҳа, шундай.

— Яқиндагина — ўтган ҳафта шу ерда кўришгандик. Энди бизникига ҳам бир кириб, меҳмон бўлиб кетасизлар, отахон!

— Қуллуқ-қуллуқ!

Маъдихон ота унинг орқасидан шинаванда йигит экан, дегандай қизиқсиниб қараб қолди. Кейин чарчагани сезилди чоғи, тош зинага келиб ўтирди.

Орага яна жимлик чўқди. Лекин узоққа чўзилмади. Тепадан кимнингдир бақирганга ўхшаш бўғиқ овози, тарақлатиб алланарсаларни урган шовқин-сурони эшитилиб қолди.

Чол бошини бир томонга энгаштириб, диққат билан тепага қараб турди-да, набирасига гап қотди:

— Асқарвой болам, ҳў, у ерда нимадир бўляпти.

Чиқиб кел-чи!

Бола эрмак топилганидан севиниб, айланма зиналар орқали чопқиллаб тепага кўтарилиб кетди. Анча вақт ўтгандан кейин қайтиб тушди.

— Ҳа, нима гап? — бува унга қизиқсиниб қаради.

Бола юқорига ишора қилди:

— Ҳа, у ерда катта кажаванинг ичида одам қамалиб қопти. Нариги қўшни уйнинг биринчи қаватида дежур аёл ўтиради, ўшанга бориб айт, деди.

Маъдихон бува «кажава»ни кўрмоқчи бўлиб яна тепага тикилиб қаради. Бироқ кўзига беш-олти қулоч нарида қайрилиб турган йўгон «арқон»дан бошқа ҳеч нарса чалинмади.

Кўп ўтмай Асқарвой қўлида катта калит ушлаган семиз бир жувон билан кириб келди. Чол ўрнидан туриб аёлга йўл берди, бошқа ўтирмади. Жувон нималардир деб тўнғиллаб юқорига кўтарилиб кетди. Ота-бола бу хотин қанақа каромат кўрсатаркин дегандай, унинг орқасидан қараб қолишди.

Бир пайт осилиб турган йўгон «арқон»лар силкиниб, гарақлагандай бўлди ва шу дақиқа тезлик билан чувашиб пастга тушиб кела бошлади.

Ана, зинғиллаб катта ёғоч сандиқдай «кажава» ҳам келиб қолди, унинг сарғиш девори икки томонга тор-

тилиб кетди. Ичкаридан юпқа чарм папка қўлтиқлаб, қалин сочларини силлиқ тараган бояги шоп мўйлов — Омонжоннинг қўшниси чиқиб келди.

У иссиқдан бўлса керак, терлаб кетган, қўлидаги оппоқ дастрўмоли билан пешонаси аралаш юзларини артарди.

Бу қўшни йигит Маъдихон бувани кўрди, индамади. Уз халоскори — боланинг нақ оёғини босиб олай деди, эътибор бермади. Шошганича кенг тавақали катта эшик томон юраркан, фиғони чиқиб гапира бошлади:

— Бир соатдан бери қамалиб ётибман. Қўшнилardan биронта инсон чиқиб, ҳа, нима бўлди демаса-я. Эҳ, одамлар, одамлар...

Маъдихон бува йигит орқасидан қараб қоларкан, беихтиёр... таниш чеҳрага кўзи тушди.

— Ана, келинойим! — деб юборди Асқаржон.

— Адажон, сизларни қайси шамол учирди! — Қўлида тўрхалта кўтарган Маликахон қайнотаси томон чопиб кела бошлади.

ЛАФЗ

Шийпон яланглигида бежиримгина кийинган икки йигит ўзи билан ўзи овора. Улардан нарироқдагиси хипча бўй, юмалоқ юз, сочлари бир томонга силлиқ қилиб таралган, зулукдай мўйловли бўлиб, қорамағиз чеҳрасидан хуштабиат болаларга хос самимият балқиб турарди. Ун-ун беш қадам беридаги шериги эса қомати пастроқ бўлса ҳам жуссаси чайир, эркига қўйилган патила-патила сочлари пешонаси устига тушиб турган, қарашлари шаштли йигит эди.

— И-ей, маладес, худди ўзимни суратимни олибсизда! — деди бригадир Темирга қойил қолиб.

Худди шу топ шийпонга киравериш йўлак бўйида сурат чизаётган Валижон олдига кўкимтир газик келиб тўхтади, ичидан хомсемиз, бақалоқ, ўрта яшар киши тушди. Боланинг ишига қизиқсиниб, унга яқинроқ келди.

Лаҳза ўтмай, бу одам қаршисида пайдо бўлган бригадир икки букилиб:

— Ассалому алайкум, Каримберди ака! — дея қўл қовуштирди.

— Бу йигитларни қаердан топдинг, Боқивой, маладес-ку. Қара, даладгни худди ўзини суратга туширяпти.

— Менам, яхши, маладес деб турибман, ака. Студент

укаларимиз экан. Шаҳардан бир айланиб келишибди. Қўярда-қўймай, ҳу, анаву укам менинг ҳам суратимни чизди. Кўрсангиз ҳайрон қоласиз!

Раис янги типовой формада қурилган икки томони очиқ шийпон тарафга кетди.

— Ухў, ўзингсан! — Каримберди ака дам сурат, дам бригадир юзини мўлжалга олгандай қирғийқараш қилди. Сўнгра рассом боланинг елкасига уриб қўйди. — Яша, ука, сенлардай кадрларни кўрсак яйраб кетамиз, — деди-да, бирдан ёнига ўгирилиб қичқирди: — Боқивой!

— Лаббай, ака! — нарироқдаги ёғоч каравотга янги кўрпача ташлаб жой ҳозирлаётган бригадир пилдираб яна раис олдига етиб келди.

— Машинада қовун-тарвуз бор, олиб кел. Бу укалар билан озгина отамлашайлик. Ҳў, кампир, егулигингиз борми?

Дастурхон йиғиштирилмагунча ўртада ҳеч қандай гап-сўз бўлмади.

Ниҳоят раис ёнидан гугурт чиқариб, кемтик тишларини кавларкан, меҳмонларнинг отини сўраб билди.

— Яхши! — у тирсагини остиданғижимланиб ётган ёстиқни нари итариб қадини кўтарди. — Билиниб турибди, студентлик отпускасини олиб бир айланиб чиққансизлар, тўғрими?

— Шундай, раис бува!

— Энди сентябргача бўшимиз, денглар?! — раис Темирдан кўра ёши улуғроқ бўлиб кўринган Валижонга қараб гапирарди, — айни вақтда келибсизлар, оз-моз қилинадиган ишларимиз бор! «Доска почёта» учун манаву Боқивойга ўхшаган ўн-ўн бешта геройларимизни суратини чизасизлар. Кейин ҳў, катта йўлнинг четига узунасига диаграмма ишлайсизлар. Тунукалар бор. Лекин зўр бўлиши керак! У йўлдан доим катталар ўтиб туришади. Яна клубда анча-мунча чизиладиган ишлар топилади. Хизмат ҳақини ишни бажариб бўлганларингдан кейин оласизлар. Хафа қилмаймиз, ахир бизлар ҳам студент бўлганмиз.

— Ҳа, Каримберди акамиз ҳам институтни битирганлар! — тантанавор овоз билан бригадир раис сўзини маъқуллаган бўлди.

Темир энди, раис бува, бизлар қўлимиздан келганича колхозингизга ёрдам беришимиз мумкин, аммо ҳали пулга сурат чизадиган даражага еганимиз йўқ. Бўёқларни топиб беришса бўлгани, дейиш учун оғиз жуфтлаганди, Валижон бошдача гуллаб қўйди.

— Жуда яхши-да! Бир ойгача бўшмиз. Шу вақт ичида кўпгина иш қилиб ташлашимиз мумкин. Унақалари кўлимиздан келади!

Бир четда индамай турган бригадир гапга аралашди:

— Каримберди ака, нега энди фақат бизларнинг суратимиз ишланар экан! Укаларимиз сизникини ҳам катта, рангли қилиб чизиб беришади!

— У ёғини кўрамиз. Йигитлар, қани кетдик.

Раис уларни катта асфальт ёқасидаги суратлар ўрнатилган жойга олиб келди. Симёғоч бўйи чиройли колхозчи қиз сурати билан эллик метрча узунликдаги жойга колхоз етиштирадиган маҳсулотлар расмини ишлаб, диаграммалар чизиш кераклигини айтди.

Темир қилинадиган бу ишларнинг хомтахмин режасини олиб, андаргумон бир вазиятда, улгура олармиканмиз, дегандай гап қилганди, Валижон уни четга тортди:

— Раис шаштини қайтармайлик. Улгурамиз. Материалларни тайёрлатиб берса, шаҳардан бўёқларни топиб келсак, қотириб ташлаймиз! Индама, шунинг орқасидан, иш баҳона — дийдор ғанимат, деганларидай анаву қизнинг ҳам суратини ишлайсан. Бригадирни кўлга оламиз!

Раис пахта пайкали ичидан уларга яқинлашиб кела бошлади. Валижоннинг гапи бўлиниб қолди.

— Йигитлар, — деди Каримберди ака йўл бўйидаги ариққа энганиб кўлини чаяркан, — лекин қилинадиган иш зўр бўлиши керак. Хурсанд қиламиз, студентликда ўзларингга ёрдам бўлади. Договор есть, договор! Шаҳардан сураткашлик анжомларини олиб келаверинглар, ўзи кўпдан бери район катталари мана шу ерга бир нарса чизди, деб келишарди.

Темир билан Валижон уч-тўрт кунга қолмай қайтиб келишларини айтиб раис билан хайрлашишди.

— Жуда зўр бўлди, — деди Валижон таянганов бир оҳангда, негадир хомуш бўлиб қолган шеригининг кўнглини кўтармоқчи бўлиб, — биласанми, ошна, ундай суратларга колхозда яхши ҳақ беришади. Қишлоқда битта «Ҳурмат тахтаси»га сурат ишлаб уч юз сўм олиб кетган рассомни ўз кўзим билан кўрганман. Узинг айтганингдай, бизнинг ишимиз жуда катта иш. Лекин раис дангал, зўр одамга ўхшайди. Хурсанд қиламан, деди-ку! Бунақа катта ишларга кўтарилиб кетган ҳар кимам студентликни эслаб, биздақаларга қайишавермайди.

— Гапинг тўғри, аммо колхознинг бу ишига ета-

диган бўёқ олиш учун қанча пул керак, биласанми? Чўнтакнинг аҳволи ўзингга маълум. Ҳозир ким қарзга пул берарди. Талабалар ҳаммаси бор пулини йўлга сарфлаб уй-уйига кетаётган пайт бўлса.

— Биламан, оғайни, икки йил бир хонада яшаб сен мени тушунмайсан, холос. Яқинда, ахир каникул стипендиясини олишимиз керак-ку! Ана пул! «Гулхан» журнаliga уч-тўрт сурат чизиб берганман. Эртага унинг ҳам гонорарини олишим керак — мана пул! Ўзинг қишлоқдан йўлқира учун «гонорар» кутяпсан — тагин пул! Етиб қолар, анча-мунча бўёққа. Ҳозир озгина сарфласак, кейин жарақ-жарақ бир қанчасини санаб оламиз. Уёғига ишимиз беш! Икки йилдан бери кампир олдиларига ўзим шўппайиб бораман. Мана энди озгина совғасалом билан борсак, эҳа, қанчалик хурсанд бўлишди. Лекин роса ишлаймиз! Клуби бўлса тинчгина ичига кириб оламиз-да, кечасилаб ишлаймиз. Ҳам ўзимизга практика, ҳам колхозга фойда. Қолаверса, райкомдагилар олдида раиснинг юзи ёруғ.

Бирдан Темирнинг кўзлари чарақлаб кетди:

— Ишлаганимиз бўлсин! — дўстининг елкасига қўл ташлади.

Улар кеч пешинга яқин шаҳарга қайтиб келишди. Қадрдон хоналарига кириб бир оз чўзилишди. Сўнг алламаҳалгача қилинадиган ишларнинг хомтахмин режасини тузиб олишди-да, кўча айлангани чиқиб кетишди.

Эртаси кун пул хусусида омад юришмай турди. Индинига жуда «бойиб» кетишди: қўлларига таътил стипендияси билан журнал гонорари ҳам тегди. Яна Темирга уйдан пул келди.

Керакли бўёқ, турли мўйқалам қидиришлар билан икки кун ўтди. Олинган нарсаларга катта бир чамадон тўлди. Ушанда ҳам айрим зарур бўёқларни топишолмади. «Рассом» комбинатидаги «ҳамкасблар»га оз-моз ялинишга тўғри келди.

Ниҳоят шанба куни кечга томон колхозга қайтишди. Катта йўлдан идорагача бўлган уч километрлик масофани қўлда зилдий юк билан босиб ўтгунча, бозордаги аллофлардай бўлиб қолишди. «Оёқ чигалини ёзиб, томошалаб кетамиз», деб яёв йўл бошлаган Валижоннинг иссиқдан бўғриққан бўйинларига чангдан қават-қават сарғиш из тушиб қолди.

Ювиниб сал ўзларига келиб олишгач, идора ёнбошидаги қалин дарахтзор орасига жойлашган чойхонада

ўтириб раисни кутишди. Вақт алламаҳал бўлиб қолган бўлса ҳам Каримберди акадан дарак бўлавермади.

Чойхоначи чўққисоқол қария каравотлар устидан наमत-кўрпачаларни йиғиштира бошлади. Валижон раисни сўради.

— Келмаса кераг-ов! Бугун қайниси қизини чиқараётибди. Идорадагиларнинг ҳаммаси ҳам ўша ерда.

— Энди нима қилдик, — деди беихтиёр йигит ўзига-ўзи гапиргандай.

Чол уни саволга тутди:

— Уғлим, қаердансизлар?

— Шаҳардан. Раис айтгандилар, келгандик. Ота, бу ерниям ётоқхонаси борми?

Чол кўрпачаларни йиғиштиришдан тўхтади.

— Ётоқхона-ку, бор-а. Ҳали у ернинг сўриси йиғиштирилмаган, курт боқилганди. Яхшиси, болаларим, хўп десангиз, мана шу ерда ётаверинглар. Тайёр кўрпатўшак. Жавонда нон-қанд бор. Самоварни қўйиб, ўзларингви ўзларинг меҳмон қилинглари. Бир кичик ғунажин олгандим, қисир чиқиб қолди. Эртага барвақт бозорга олиб чиқмоқчиман. Чорвадорнинг канситига қолмай етиб келаман.

Ҳаммом иссиқхонасидай дим саратон оқшоми. Йигитларни роса чивин талаб, қўл-оёқ, гарданларини чақиб ташлади.

Айниқса, Темирга қийин бўлди. Қашинавериби, икки билагини «юлиб» юборди. Бу митти дилозорлар билан олиша-олиша қўлидаги журнал бурда-бурда бўлиб кетди. Кўрпага бурканиб ухлаб ётган Валижонни туртиб тўнғиллади:

— Падарига лаънат бунақа ишни! Чивинлари жонжонимдан ўтказиб юборди-ку. Соат бирдан ошяпти, уйқу йўқ. Тур, бундоқ айланиб келайлик.

Валижон терлаб-пишиб кетганди. Лоқайдгина белини кўтарди. Бошини икки чангали орасига олиб, маҳкам сиқди-да, қимирлатиб қўйди.

— Ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Ҳали раисга айтиб пашшахона оламиз. Уёғига ишга киришиб кетсак, чивинлар бизга яқинлашолмай қолади. Кейин, сал-пал жонни ҳам койитиш керак-да! Жондан кечмасанг, жонона қайда! — дейдилар. Ҳа, айтганча, анаву жононни ҳам учратиб қоласан, қараб тур. Узи, ўшани деб мени шийпон томонга етаклаган эдинг шекилли!.. Қани кетдик, тунги сайр қиларканмиз-да.

Улар алламаҳалгача қишлоқнинг жимжит кўчалари

бўйлаб айланиб юришди. Бир пайт шамол туриб, ҳавога салқин оралади. Чивинларнинг асабни бузувчи фин-ғиллаши ҳам тиниб қолгандай бўлди.

— Энди мириқиб ухлайверсанг бўлади. Бу шаббода ҳамма «рақибларинг»ни ин-инига киритиб юборди, — деди Валижон кўйлаги тугмаларини ечиб, шабадага кўкрагини тутаркан.

Эрталаб Темир чойхона билан идора орасидаги йўлак бўйига ўрнатилган водопроводда ювинаётганди, орқадан қулоғига таниш овоз эшитилди.

— Рассом ака, менинг суратимни чизасизми!

Темир юзида салқиб турган сув томчиларини кафти билан сидириб, бошини кўтарди. Шундоқ йўлак бўйида ўн саккиз-ўн тўққиз ёшлар чамасидаги лўппи юз, истараси иссиқ, қомати келишган ўша кунги қиз турарди. Унинг қоп-қора кўзларининг беозор боқишларида киши юрагини тўлқинлантириб юборадиган бир жозиба бор эди.

Қиз Темирга шу топ аввал у сезиб улгурмаган нафис, латофатли томонлари билан янада гўзал ва яқинроқ бўлиб туюлди.

Йигит унинг қаршисида нима дейишини билмай лол бўлиб турарди. Агар борди-ю, «ҳа, суратингизни ишлайман», дейдиган бўлса, бундай жўн сўз эвазига қиз кулгисига қолишдан хавфсирар, биронта лойиқ, ўринли жавоб изларди.

— Шу ерда турибсизларми?! — қиз яна саволга тутди.

— Ҳа, ўзингиз бу томонларда нима қилиб юрибсиз? — Темирнинг ҳовлиқиб айтиб юборган бу гаплари худди томдан тараша тушгандай бўлди ўз назарида.

Қиз қиқирлаб кулди.

«Оббо, Валижоннинг айтганича борман-да. Қизларни «айлантириш» уёқда турсин, улар олдида ўзим айланиб кетаман».

— Бу ер маҳалламиз-ку, ахир. Ишга кетяпман.

— Коҳозларингда дам олиш куни ҳеч ким ишламайди, деб эшитгандик! — Бу гап ўринли чиққанига йигитнинг ўзи ишонди, бир оз дадиллашиб, водопровод колонкасига суянганича қизга ошкора тикилиб қаради.

— Ҳа, тўғри. Идора ишламайди. Ҳамма далага чиқади. Ҳозир чеканка даври... Боқи ака чизган суратингизни шийпонга олиб қўйдилар. Сизни раис ҳам роса мақтабди

— Асли ўзингизни суратингизни ишламоқчи эдигу, шийпонга боргунимизча далага кетиб қолиб-сиз. «Суратимни ишлаб беринг», деган одам ҳам шундай бўладими.

Қиз уялинқирабгина ерга қаради.

— Мана энди бу ерга келиб қолдик. Бунга сиз сабабчи.

— Мен? — қиз жилмайиб шаҳодат бармоғи билан ўзига ишора қилди.

‘Худди шу пайт катта кўча бошидан бир тўп қизларнинг «Ақида!» деб қичқиргани эшитилиб, суҳбат бўлиниб қолди.

— Хайр, Ақида, албатта суратингизни ишлайман. Ақида йигит томон ўгирилиб қарамади, лекин унинг титроқ оҳангдаги «хўп», дегани эшитилди. Барвақтроқ ювиниб келиб, ётишган жойни эпаккага келтираётган Валижон шеригини гапга солди:

— Омад оёқ остида бўлади, деб айтган эдим-ку сенга. Орқангдан қидириб келибдими?

— Шу яқин жойда тураркан...

Кечқурун самоварчи Олим бува:

— Энди бугун идорада ҳеч ким бўлмайди. Юринглар бизникига. Эртага эрталаб етиб келамиз! — деб кўярда-қўймай уйига олиб кетди.

Қарангки, самоварчи буванинг ҳовлиси кеча Ақида кўрсатган кўчада, ҳатто у айтган бурилишдан озгина нарида экан.

Чол-кампир йигитларни хўп меҳмон қилишди.

Кечқурун опоқи, яланглик ўртасидаги супага жой тўшаб берди.

Негадир кеча туни билан тинчлик бермаган чивинлар йўқ, ҳатто бу ернинг ҳавоси ҳам бошқачароқ эди.

Валижон одатдагидек дарров пишиллаб ухлаб қолақолди.

Темир бугун ҳам ярим кечагача бедор ётди. Юзи тепага ўгирилиб қолса хуррак отишни ўрнига қўядиган шеригининг бугунги «ашула»си унинг қулоғига кирмас, хаёлидан қизнинг мафтункор чехраси-ю, ўзига ярашган нозик, сирли боқишлари сира нари кетмас эди... Шу ширин хаёллар оғушида кўзи илиниб қолди.

Эрталаб барвақт идорага боришди. Раис хонаси олдида унинг келишини кутишди. Соат тўққиз-

ларга яқин секретарь аёл келди. Каримберди ака боғда эканлигини айтди.

Кечқурун ҳам раис хонасида ҳеч ким бўлмади.

Ниҳоят йигитлар секретарга нима мақсадда келишгани ва қиладиган ишлари ҳақида гапиришди.

— Буни партком Қобил ака билан ҳал қилсанглар ҳам бўлади. У киши ўз хонасида ўтирибди, — деди у.

Партком йигитларни мухбир деб ўйлабми, аввалига яхши кутиб олди-ю, асосий муддаога келганда, жуда ланж жавоб қилди:

— Бу ишдан хабарим йўқ. Ўзлари билан ҳал қилинглар, — деди совуққина қилиб. — Эрталаб идорада бўлмасалар керак. Райкомда бюро. Кечга томон келинглар.

Чойхона сўрисида ўтириб, идора эшигига кўз тикавериш йигитларнинг жонига теккан эди. Айла-ниб келиш учун қишлоқдан четга чиқиб кетишди. Шу бўйи кечга яқин қайтишди.

— Аттанг, болаларим, — дея Олим бува бошини сарак-сарак қилиб уларни қарши олди. — Раис яқиндагина мана шу ерда эди. Ўтириб чой ичди. Ёнида уч киши ҳам бор. Сизларнинг кутаётганларингизни айтаман дегунимча ҳаммалари машинага ўтириб жўнаб қолишибди. Катта йўл бўйига кетишган бўлса керак-ов! Ҳа, энди тезроқ қайтиб қолар. Қани юқорига чиқинглар, пешинлик қилмасдан оч-наҳор юргандирсизлар, опоқиларинг атайин сизларга деб боя овқат келтирган эди, — чол чойхонанинг бир четигаги уйчага кириб кетди.

Ботиб бораётган қуёш шуълалари идора ёнидаги адл тераклар учини ялай бошлади. Кўп ўтмай асфальт яланглик устига тушиб турган танга-танга ёруғлар кўздан ғойиб бўлди. Оқшом борлиқни ўз қучоғига ўрай бошлади. Катта кўчани чангитиб пода ўтди, ғийқиллаб келаётган арава гилдираklarининг бир мақомдаги овози ҳаммаёқни босиб кетди... Сўнгра яна аввалги осойишталик бошланди. Идора қоровули қўлига узун таёқ олиб, симёғоч белидаги катта тунука кути ёнидан чиқиб турган ричагни туртди. Кўчалар, йўлкалар ёришиб кетди. Чойхонага ҳам одам йиғилиб, сўрилар одатдагидай гавжумлашади.

Вақт бир маҳалга бориб, тўрдаги каравотни тўлдириб ўтирганлар гур этиб ўринларидан кўзгалишди. Раис кабинетининг қатор дераза кўзларидан

чарақлаган ёруғлик олиб чиқди-да, яшин шуъласидай идора олдидаги ялангаикка урилди. Валижон каравотдан сакраб пастга тушди:

— Кетдик. Раис бошқа томондан келганга ўхшайди.

Аммо эшик қаршисидаги тўртбурчак стол ёнида қўлларини чалиштириб ўтирган қирқ-қирқ беш ёшлар атрофидаги салқи юз таниш секретарь уларнинг тарвузини қўлтиғидан туширди:

— Каримберди акам йўқлар. Меҳмонлар билан колхоз боғидалар! Мажлис бор эди, бош агроном ўтказяпти,— деди...

Эрталаб шоҳи дарпарда тутилган деразаларнинг қия очик тирқишидан ичкарига мўралашди-ю, бежиримгина кийинган раиснинг тўла гавдасига кўзлари тушиб, қувончлари ичга сиғмай кетди. Валижон овозини пастлатиб, ҳазил гап қилди:

— Узоқ кутишдан кейинги висол тотли бўлади. Сен икки кундан бери анаву қизни учратолмай бекорга хафа бўлиб юрибсан!

Одатига кўра Темир жилмайиб қўйди, холос.

Бу сафар кираверишдаги столга тиралиб ўтирадиган секретарь аёл йўқ эди.

Йигитлар эшикни шартта очиб, ичкарига киришди. Каримберди ака уларни ё кўрди, ё ўзини кўрмаганга солди. Қаршисидаги стулда омонатгина ўтирган жиккаккина киши — омборчига тушунарлими, дея хўмрайиб қаради-да, туринг, бораверинг, лекин яхшилаб жойлаштиринг, қараб, илиқ-иссиғидан хабар олиб туринг, райком юборган одам, деб қўйди.

Жиккак киши қуллуқ маъносида бошини эгиб, ўрнидан турди ва ташқарига чиқиб кетди.

Биринчи кўрганда юмшоқ кўнгил, қўли очикроқ туюлган Каримберди ака шу дақиқаларда Темирда бутунлай бошқача таассурот қолдирди. Ичида раисга нисбатан хайрихоҳлик ҳисси ҳам пайдо бўлди: «Бошлиқ бўлгандан кейин баъзан принцип, қаттиққўллик ҳам керак. Йўқса, одам айрим қув кишилар қўлида ўйинчоқ бўлиб қолиши ҳеч гапмас...»

— Хўш, болалар? — Раис ўзига яқинроқ ўтирган кишилардан кўз олиб, нима керак, дегандай йигитларга қаради.

Темирнинг фикри бўлинди.

Бошқалар чиқиб кетгандан сўнг раис билан бафуржа гаплашишларини ният қилиб ўтирган Валижон дик этиб ўрнидан турди.

— Келгандик. Ҳамма нарсалар тайёр. Фақат айрим керакли сурат ишланадиган доскаларни дурадгорлар ясаб беришса бўлгани!

Каримберди ака чўнтагидан дастрўмол чиқариб юзи аралаш осилган бағбақаларини артаркан, лоқайдгина деди:

— Иш битмади, оғайнилар! Юқоридан одам юбориб қолишди. Ушалар расм ишларини қилиб берадиган бўлди.— Раис шунчалик бемалол, лаёқатсиз ҳолатда гапирардики, йигитлар бир лаҳза қотиб қолишди.

Ниҳоят Валижон ўзини бир оз қўлга олиб худди профессорнинг қийин саволига жавоб тополмай қийналаётган талаба каби чайналиб деди:

— Каримберди ака, ахир бизларни ишонтириб қўйгандингиз. Анча-мунча бўёқлар олиб келгандик...

— Олиб келган бўлсанглар, менинг биронта ишимга сарфладиларингу, ҳақини тўламадимми! Бўлди, гап тамом. Мен сизларни деб, райком буйруғини отказ қилмайман!

Темир ҳақиқатан гап тутаганини, пачакилашиб ўтириш ортиқча эканлигини тушунди-да, раис рўпарасига яқинроқ келди. Ўзини тутиб туролмади:

— Ўртоқ раис, буйруқ билан лафзнинг фарқига борасизми ўзи! Лекин номард одам экансиз. Яна студент бўлганман, дейсиз!..

Валижон, нималарни вадираятсан, дегандай Темирга қарамоқчи бўлганди, аммо у силтлов билан ўтирилиб хонадан чиқиб кета бошлади.

Эшик тарақлаб ёшилди...

Идора олдидан анча нарилаб қолитганда Валижон дўстининг елкасига уриб, кўнглини кўтармоқчи бўлди:

— Лекин, оғайни, бошладинг, мен сендан бундай гап чиқишини кутмагандим. Бу Каримберди дегани ҳам онасидан туғилиб ўша раислик столита ўтиргандан бери бунақасини эшитмаган бўлса керак.

Одатдагидек Темир чурқ этмади. У кеча қизга берган ваъдасини, яна... бу ердан шаҳарга қандай кетиб олиш йўлларини ўйларди. Чунки улар охириги тийинларни ҳам сарфлаб қўйишган эди...

1965 йил.

УСТОЗНИНГ СЎНГГИ СУРАТИ

(«Устозлар даврасида» туркумидан)

Ҳаммаси филология факультетида таҳсил кўрувчи ҳамхоналаримдан бирининг шунчаки қоралаб қўйган қўл-ёзмамни қандайдир конкурсга элтиб беришидан бошланган. Ўзим бу конкурс қатнашчиси ва ғолиби эканлигимни кейинроқ, Ёзувчилар союзига чақиришгандан сўнг билдим.

Таниқли адиблар Саида Зуннунова, Носир Фозилов мени табриклаб, асарни чоп этиш қафолатини олдилар.

«Оқшом қўшиқлари» китоб дўконлари пештахтасида пайдо бўлганида ўз кўзларимга ишонмадим. Чунки мен пионерлар саройининг адабиёт тўғарагига қатнай-қатнай қаламкашликни эпломаслигимга ишонч ҳосил қилган, ўзимни тасвирий санъатга урган, машҳур мўйқалам усталари Абдулҳақ Абдуллаев, Чингиз Аҳмаров устахоналарининг мўътабар тупроғини ялагудай бўлиб, мусаввирлик сирларини ўрганишга бел боғлагандим-да!

Китобни ўқиб кўришгач (маълумки, асарим рассом ҳақида эди), иккала мусаввир ҳам ёзувчиликка уқувим устунроқ эканлигини айтиб, қиссани мақташди. Ижодкорлар ҳақида, хусусан, рассом «халқи» тўғрисида бундай асарлар деярли йўқлиги, кўпроқ шу мавзуда ёзишим кераклигини маслаҳат беришди.

Устозлар гапи шогирд учун қонун! Демак, ёзишим керак. Рассомлар ҳақида!

Бир йилга етар-етмас муддат ичида яна бош қаҳрамони рассом бўлган «Бегона» номли қиссани қоғозга

туширдим. Унинг кетидан «Оқпадар» («Осмон устунининг хомаки варианты) деган роман ҳам ёзиб юбордим.

Ёзувчилик жуда машаққатли иш бўларкан, қайта-қайта ёзиб кўчиравериб, ниҳоят икки йил деганда бир жуфт асарни сал эпақага келтириб, олдинги китобим — «Оқшом қўшиқлари»га таҳсинлар айтган кишиларга ўқишга бердим. Бироқ уларнинг биронтаси илиқ гап айтмади. Чизиб ташланган саҳифаларни кўргач, ҳаф-салам пир бўлди. Айниқса «бегона» деб мажруҳлар устидан кулибсан, бу — ижтимоий хато!» деган танбеҳ суяк-суякларимдан ўтиб кетди. «Оқпадар»ни-ку, ўта бемаза-лигини ўзим ҳам билардим!

Демак, қалам иши ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермас экан. Рассомчиликни аллақачон ташлаб юборгандим... Ора йўлда қолган чаламулла деб менга ўхшаганларни айтсалар керак.

Тинчгина муаллимликни қилиб юргандим, бир куни домлам, адабиётшунос олим Саттор Ҳайдаров янги қисса ёзибсан, деб сўраб қолди. Чайналиб, ҳа, ёзгандим дедим-у, кейин... танқидга учраб, ёзувчиликни ташлаган-лигимни айтдим!

Шунда у киши калта қўлларини силтаб, ундай қилма, Абдулла Қаҳҳорга учраш деди, сўнг ғалатироқ қилиб қўшиб қўйди: «У одам сени ё адабиётга олиб киради, ё ҳайдаб чиқаради».

Абдулла Қаҳҳор! Унга учрашиш?! Мен бу ёзувчининг «важоҳати», қаттиққўллиги ҳақида кўп эшитганман. Ҳатто, ман-ман деган адиблар ҳам пала-партишроқ асари билан унинг «назари»га тушиб қолишдан ҳуркиб туриши ҳақидаги гаплар бир неча бор қулоғимга чалинган.

Деярли ҳаммаси бўлажак адабиётшунослардан иборат ҳамхоналаримнинг баъзан ярим кечагача чўзиладиган даҳанаки тортишувларида Абдулла Қаҳҳор номи тез-тез тилга олинар, уни қайси йиғилишда қайси асарни «тутаётган латтанинг ҳиди келади», деб баҳолагани-ю, янги мақоласида кимни аямай дўппослагани ҳақида қизгин баҳслар бўларди.

Энди келиб-келиб шу одамга рўпара бўламанми! Катта гурзининг зарби ёмон бўлади.

Шу орада мактабга телефон қилиб, янги нашр қилина бошлаган «Гулистон» журнаliga чақириб қолишди. Адабий ходим бўлиб ишга келдим.

Кўп ўтмай редакция бошлиқларимиздан бири:

— Абдулла Қаҳҳор журналимиз учун янги қиссасидан парча тақдим этмоқчи. Дўрмонга бориб олиб ке-

ласан. Қўлёзма бугун қўлимизда бўлиши керак, — деб қолди.

Мен унда Дўрмон нима-ю, адиб унинг қаерида яшайди, билмасдим. Истаб-сўраб топиб бордим.

Май ойининг бошлари бўлишига қарамасдан иссиқ кунлар бошланган. Худди саратонга ўхшайди, атрофда қилт этган шабада йўқ. Лекин қалин дарахтларга кўмилиб ётган катта боғ ичи хийла салқин. Уртадан мевазорни иккига ажратиб, ҳайқирганича анҳор тўла сув оқмоқда. Сув ёқалаб кетган йўлакнинг кунгай томони ишком билан ўралган, ток сўриларида серҳосил ҳусайни бошлари кўзга ташланади. Яқинлашиб келаётган саховатли тўкин ёз тароватидан одам кўнгли яйрайди.

Анҳор бўйлатиб узоқда кўриниб турган ҳовли яланглигига қадар ўтқазилган анвойи гуллар акси Марғилон атласи мисол тиниқ сув юзида ранго-ранг жилоланади.

Ишком адоғидаги икки туп сада орасига қўйилган ихчам ёғоч каравотда сув юзида тўлқин ураётган гуллар аксига ҳамоҳанг атлас кўрпачалар ёзиглиқ. Уртада хонтахта, унинг устидаги кўкиш «Спидола»дан ёқимли куй таралиб турибди.

Мен ҳовли рўясига яқинроқ бориб, қаршидаги айвон тарафга кўз ташладим-у, четан ўриндиқда ручка бандини иягига босганича хаёлга чўмиб ўтирган Абдулла Қаҳҳорни кўрдим. Адиб банд экан, халақит бергим келмади. Орқамга қайтдим. Ихчам темир дарвоза ёнбошидаги бетон супачага ўтириб улгурмаган эдим, орқадан салмоқли овоз эшитилди:

— Нега қайтдингиз. Келавермайсизми, у ер жуда иссиқ-ку!

Угирилиб, мен томон келаётган Абдулла акага кўзим тушди. Бир оз ҳаяжонландим. Чунки шу пайтгача менга фақат китоблардаги сурати орқали ғойибона таниш улкан ёзувчи билан рўбарў турардим.

У киши барваста қаддига ярашган одмигина, енги калта кўйлак кийиб, оёғига ихчам шиппак илиб олган, оппоқ сочлари хийла тароқ измига тушмаган бўлса ҳам ўзига жуда ярашиб турар, қарашларида донишмандона нигоҳ, босиқ синчковлик бор эди.

Муддаомни эшитгач:

— Қани юринг-чи, — деди Абдулла ака сўрашишга узатган қўлимни ҳамон қўйиб юбормай айвон тарафга бошларкан.

Гапнинг очиги, ниҳоятда «қаттиққўл» деб таърифи

кетган бу одамнинг қўллари гоят ҳароратли, меҳрибон эканлигини мана шу лаҳзалардаёқ ҳис этдим. Аввалроқ хаёлан, Абдулла Қаҳҳорнинг муомаласи ҳам феълига яраша дангалчиरोқ бўлса керак, шунинг учун редакция топширигини расмиёна адо этаман-да, дарвозадан нари қайтақоламан дея тузиб қўйган режаларим ўз-ўзидан барҳам топди.

Айвонга чиқдик. Абдулла ака стол устидаги қўлёзмаларни четга йиғиштириб, қия очиқ турган эшик томон ўгирилди:

— Меҳмон келди, бизга қаранглар!

Хижолат тортдим:

— Овора бўлишмаса. Сизни ишдан қолдирмоқчи эмасман.

— Овораси борми, — адиб столдаги қоғозларга ишора қилиб қўйди. — Бу сизнинг ҳам ишингиз, энди биргаликда ҳал қиламиз! Ахир харидор сиз. Танлаб, ёққанини олишингиз мумкин!

Абдулла аканинг жиддий ҳамда бир оз жилмайиб айтган бу сўзларига нима деб жавоб қайтаришни билмай қолдим. Аммо менга шу нарса маълум эдики, шундоқ қаршимда адибнинг яқинда ёзиб тугатилган «Муҳаббат» қиссаси турар, ундан икки-уч боб алоҳида-алоҳида қилиб ажратиб қўйилганди.

Чой устида қиссанинг «Етим» деган қисмига «харидор» бўлдим. Тўғрироғи, «эгаси»нинг ўзи «шу жойни олсангиз зиён қилмайсиз, раҳбарларингиз ҳам шунга рози бўлишган», деди.

Бироқ ўша куни «Етим» қўлимга тегмади.

— Лаби лунжини сал тўғрилагандим, энди бу аҳволда сизга бериб юборсам бўлмас. Машинкадан чиқартириб қўяман, яхшиси эртагамас, индинга олиб кетасиз, — деб қолди Абдулла ака.

Бежиримгина қилиб машинкада кўчирилган ўн бетлар ҳажмидаги қўлёзманинг тўрт-беш жойига қалам урилгани боис суҳбатдошимнинг кўнгли тўлмаётгани сезилиб турарди.

Кейинчалик нозиктаёб қалам соҳибининг бу хислати редакция ходимларига нисбатан ўта ҳурмат белгиси эканлигини сезиб қолдим. Устоз «бепардоз» тақдим этилган асарни жуда «қийналиб» ўқирди. Бир куни саҳифаларини нуқул «сўғал босиб кетган» ўртамиёна адибнинг қўлёзмасини кўздан кечириб ўтириб «мол эгасига ўхшабди» дегани қулоғимда қолган...

Ниҳоят гап айланиб Абдулла ака, хизматингиз ада-

биёт бўлимида бўлса ёзиб турсангиз керак, қоралаган нарсаларингиз борми, деб сўраб қолди.

— Ҳа, битта қиссам бор!

Бу сўзларни қандай журъат билан айтиб юбордим, ўзим ҳам сезмай қолибман.

— Олиб келинг, кўрайлик-чи!

Абдулла ака мени дарвоза олдиғача кузатиб чиқаркан, яна такрорлади:

— Ҳалиги ваъдани унутманг.

«Ана холос, бир оғиз ҳа деб қўлга тушдим шекилли!» Минг хаёл билан редакцияга келсам, иш вақти тугаб, қўл-ёзмани кутиб ўтирганлар уй-уйларига кетиб бўлишган экан.

Демак, эртага шанба. Индинга Дўрмонга борсам, журналнинг топшириғини бажарган бўламан. Энди ўзимнинг ишим-чи... Яхшиси обрўнинг борида баланд дорга осилмай қўя қолай!

Бироқ эрталаб бу фикрдан қайтдим. Таваккал деб кун бўйи ўтириб, асаримни «ўқишли» бўлсин учун тўрт-беш расм билан «пардозлаб» янги папкага жойладим. Унинг устига бир нусха «Оқшом кўшиқлари»дан қўйдим. Кўзни чирт юмиб, ёнига «роман»ни тиркаб сумкага солдим...

Абдулла ака қисса китобимни қўлига олиб, уёқ-буёғини ўгириб кўрди. Кейин, қўлбола муқовасига киноафишаларига ўхшатиб сурат ишлаб, «Бегона» ёзуви битилган папкани кўздан кечираркан:

— Ҳафсалангиз зўр-ку! — деб қўйди.

Мен унғача адиб суратини бир варақча қоралама қилиб олишга улгурган, яна иккинчисини чиза бошлаган эдим.

Абдулла ака четан креслога ёнбошлаб ўтирган жойидан қаддини тикроқ тутиб, мен томонга қизиқсиниб қаради. Суратга кўзи тушгач:

— Ҳа, — деди жилмайиб, — ҳунарингиз чакки эмасга ўхшайди!

Салмоқдор қилиб айтилган бу сўзларда «энди шу ҳунардан қолма, орқасидан туш» деган маъно англаб, адабий иқтидорим тақдири узил-кесил ҳал бўлди, деб тургандим, адиб қўлёмалар солинган папка устига кафти билан уриб:

— Қани кўрамиз, ҳунарингизнинг қай бири зўранк қилиб, сизни тортиб кетаркин! — деди.

Мен «Гулистон» учун беками кўст қилиб тайёрлаб қўйилган «парча»ни олдим-да, яқин дақиқалар ичиди

устимдан ҳукм чиқиб қоладигандай, тезроқ бу ердан жўнаб қолиш тараддудига тушдим. Чунки «ё уёқли, ё буёқли» бўлганинг ҳақидаги хабарни бошқалар оғзидан эшитсанг, алам қилмайди.

Лекин мен учун бугунги куннинг энг қувончли воқеаси шу эдики, папкамда Абдулла Қаҳҳорнинг ўзига қараб туриб чизган сурати бор. Уни кўнгилдагидай чиққанидан хурсанд эдим.

Орадан икки ҳафталар чамаси вақт ўтгач, Ёзувчилар союзи биноси олдида биринчи қиссамнинг босилиб чиқишида кўп хизматлари сингган ношир ҳам ёзувчи Носир Фозиловни учратиб қолдим.

— Қаерларда юрибсан?

— Сурхондарёга командировкага кетгандим. Кеча қайтдим.

— Абдулла аканинг суратини ишлабсан!

— Ҳа, ишладим. Мана,— папкамдан авайлаб икки варақ қоғозни олиб, ундаги расмларни кўрсатдим.

Носир ака кўча ўртасида туриб олганича кўзларини қисиб суратларни узоқ вақт томоша қилди. Кейин:

— Биттасини эсдалик учун менга совға қилсанг, бир янгилик айтаман,— деди.

— Майли, икковини олақолинг,— у кишининг илтимосига жон дилдан рози бўлдим.

Носир ака суратлардан бирини танлаб олди-да:

— Анавуни эса эҳтиётлаб сақлаб қўй, ўзингга кейинроқ керак бўлади,— деди.

— Нима янгилик?— безовталаниб сўрадим у кишидан.

— Ҳа, дарвоқе, сени Абдулла Қаҳҳор излаб юрибди. Гаплашмоқчи шекилли, Дўрмонга бор.

... Редакцияга киришим билан мени излаб Абдулла Қаҳҳор келгани, ҳатто кечагина телефон қилиб, йўқлаганини айтишди.

Уша куниёқ бир оз ҳайиқиш, бир оз дадиллик билан ёзувчи ҳузурига йўлга тушдим.

Мана, у кишининг олдида худди кечирилмас гуноҳ қилиб қўйган мактаб ўқувчисидай шумшайиб ўтирибман. Жазога мунтазир одам каби тик қарашга ҳайиқаман, лекин қулоқларим динг.

Аммо ёзувчидан бирон садо чиқса-чи! Жим, бепарво.

— Биласизми,— ниҳоят варақлаб ўтирган қўлёзмалардан аста бошини кўтариб, мен томонга қаради Аб-

дулла ака, — «Оқпадар» ингиз қинғир-қийшиқ қилиб чала чизилган суратга ўхшайди. Яъни хом! Яхши дам едилмаган палов одамни бўктиради, ўлдириши ҳам мумкин!

«Роман» им қиличдай урилган мана шу сўзларнинг қурбони бўлди.

Навбат қўлбола муқовали «Бегона»га келгач, гап бунданам жиддийроқ айтилса керак деб тургандим, хайрият, Абдулла аканинг чеҳраси сал ёришди, папкани баландроқ кўтарди:

— Бу дуруст. Бир нарсани англаса бўлади. Расомлик дардини билиб, кўриб туриб ёзгансиз. Камчилигини биргалашиб кўриб чиқамиз, қиртишлаймиз...

Шундан кейин адабиётимизда ўзига хос мактаб яратгани тан олинган, ўнлаб қаламқашларни атрофига чорлаб, уларга талабчанлик билан устозлик қилган адибнинг баъзан хусумат тоши босиб, ҳақиқатнинг залварли палласи ердан узилиб қолган дамларда ҳам матонат билан расо қаддини букмаган, қадр-қиммат, ростгўйликнинг барқарорлиги ҳар қандай тубан фиқсу фасодлардан устун эканлигини ўзининг покиза эътиқоди, маънавий теранлиги билан кўз-кўз этолган матонатли Инсоннинг қутлуғ даргоҳига кенжа шогирд сифатида аъзо бўлиб қолдим ва икки йилга яқин адабий сабоқ олдим.

Бир куни устоз Чингиз Аҳмаров «Сароб» романининг биринчи нашрига иллюстрациялар ишлаш жараёнида, ёзувчи ҳузурида бир неча маротаба бўлганлиги ҳақида гапириб ўтирди-да, сўзининг охирида афсусланиброқ шундай деди:

— Ёшлиқ қилган эканман. Асар қаҳрамонларининг қиёфаси қандай бўлишлиги билан овора бўлиб, адибнинг ўша пайтдаги суратини чизиб олиш хаёлимга келмабди. Ҳатто, кундалиқ ҳам тутмаган эканман. Энди, сен шу иккисини қилишинг керак. Имкониятнинг бор, қўлингдан келади! Ҳар учрашганинда қораламалар чиз, кундалиқ ёзиб бор!

Афсус, биз ёшлар устоз Аҳмаров айтмоқчи, «ўйин-қароқлик»ка берилиб кетамизми, кўпни кўрган мураббийларимиз ўгитига ҳар доим ҳам амал қилавермаймиз.

Бу гап ўзимга ҳам тегишли бўлганлиги учун шундай деяпман.

Бироқ Чингиз ака олдида батамом гуноҳкор эмасман, Абдулла Қаҳҳор билан бўлган кўплаб учрашув-

ларда қисман у ёки бу «имконият»дан фойдаланиб қолганман.

Мана, энди орадан йиллар ўтиб, хотирамда ўчмас из қолдирган ўша воқеаларни эсласам, шошиб қоғоз юзига тушириб олган, замирида олам-жаҳон мазмун ётадиган жумлаларни ўқисам, ярқ этиб озгина жиддий, озгина табассум билан боқиб турган нуруний қиёфа — устоз сиймоси кўз ўнгимда гавдаланиб кетади.

Мен шу сиймони таъриф этишга кўп ҳаракат қилдим, уддасидан чиқолмадим. Кейин билсам, Абдулла Қаҳҳорни тасвирлаш — қофиябоз шоирнинг мадҳиягўйлигидай гап экан. Бу одамни фақат ўқиб, уқиб, тинглаб ўрганиш мумкин экан.

Айтмоқчи, сураткашликни ҳам ишга солиб кўрганман-ку, кўп чизганларим ўша даставвалги сурат даражасида бўлмай, кўнглим тўлмаган. Шунинг учун кўпларини ташлаб юборганман.

Бироқ охириги суратни ундай қилмадим. Бунга устознинг икки оғизгина сўзи сабаб бўлган...

1968 йилнинг бошлари Абдулла ака учун анча оғир келди. Бетоблик. Унинг устига ёлғизлик...

Абдулла ака хонадони қишни одатдагидек шаҳар ҳовлида ўтқазарди. Тез-тез келиб турардим. Баъзан меҳмонхонадаги диван каравотда Абдулла ака ётган бўлади, баъзан Кибриё опа.

Бир куни устоз кулиб шундай деди:

— Касал бўлиш муддатини қирқ саккиз соатдан оширмасликка опангиз билан келишиб олдик. Мана, эрталабдан навбатни у кишига топшириб, хизматдан! — Абдулла ака дори қутидан таблетка олиб, бир пиёла чой билан Кибриё опага узатди.

Индинига келсам, Кибриё опа у кишининг «хизмати»да экан.

Юқорида «Ёлғизлик» жумласини кўзга кўринарли қилиб эслатиб ўтганимнинг боиси бор! Аввало, ҳеч кимнинг боши ёстиққа тегмасин экан. Аммо теккандан кейин у ёлғизланиб қолса... Мен шу ерда қачонлардир кўнглимни ўқситган, ҳалигача юрагимда тошдай ботиб ётадиган армонли бир гапни холисанлилло айтиб ўтишни виждоним бурчи деб биламан: ҳар қачон гавжум, одам аримайдиган устоз хонадони кейинги пайтларда ҳувиллаб қолгандай эди. Дарвоза олдида қаторлашиб турадиган машиналарнинг қораси, ҳазил-ҳузул аския гаплардан сўнг, ичкаридаги кенг меҳмонхонада янграйдиган кулгилар саси ўчган...

Мен кўпинча мактабдан қайтатуриб, Абдулла ака ҳузурига кирар, у киши:

— Қалай, ҳинди болаларнинг саводини чиқаряпсизми! — дея қарши оларди. (Мен ўшанда яна махсус мактабга ишга ўтган, ҳиндий тилидан дарс берардим.)

Кейин Абдулла ака Ҳиндистон адабиёти, у мамлакатда икки марта бўлиб кўрган-кечирганларидан, Туркия хотираларидан сўзлар, қиш тезроқ ўтиб, баҳор кела қолиши-ю, сўнг Дўрмонга чиқиб кетиш орзуси ҳақида гапирарди.

Сезардимки, ҳеч вақт «майдалашиб» ўтирмайдиган, гапни фақат нишонга тегадиганини танлаб гапирадиган Абдулла ака зерикяпти, кимлар биландир мириқиб суҳбат қилгиси келади.

Бир куни ёшлар ҳақида гапириб қолди:

— Ҳў, бирда, боққа бошлаб келган йигитларингиз кўринмай қолишдими! Гаплари пухта, пишиқ, фикрлари теран. Улардан яхши ёзувчилар чиқади!

Абдулла ака эслаётган ёшлар менинг катта-кичик тенгдошларим эди.

Ўтган йили ёзда, суҳбатлардан бирида устоз «Эндиги эстафета кимларнинг қўлида бўлади, тенгдошларингиздан борми?» деб сўраган, ўшанда мен ҳали олий ўқув юрталарининг бошланғич курс талабалари бўлган Ҳожиакбар Шайхов, Эркин Аъзамов, Усмон Азимов, Муҳаммаджон Раҳмонларни у киши ҳузурига бошлаб келгандим. Уртада узоқ давом этган қизгин адабий мулоқот бўлганди.

Мен ўша «йигитларим»ни яна устоз ҳузурига бошлаб келиш ниятида излаб кетдим. Бироқ талабалар учун қишки таътил бўлганлиги сабаб, улардан биронтасини тополмадим...

Айниқса ўша кунги устоз қиёфаси ҳали-ҳали кўз ўнгимдан нари кетмайди: эшик ёнбошидаги тугмачани икки-уч бор босдим. Анчагача ҳеч кимдан дарак бўлмади. Бир пайт коридорда оёқ шарнаси эшитилиб, аста занжир шиқирлади. Эшик қаноти қия очилди: рўпарамада ранглари бир ҳолатда, оппоқ сочлари тўзғиган, ўнг қўли билан деворга тиралиб Абдулла ака турарди. Унинг адл қомати ҳам хийла чўкиб қолгандек эди назаримда.

— Хайрият-е, сиз экансиз. Мен бўласам...

Устоз бу гапи билан нима деяпти бўлди, англолмадим. Бироқ унинг бевақолиги билан эшикнинг қаноти биргайиб қолган ва унинг қаноти қия очилди. Унинг қаноти

кетдим. Бу кўзлар доим, ҳар тоифадаги одамларга тик қарашга одатланган, ҳеч қачон саросималик нималигини билмасди-ку, ахир!

Биргалашиб ичкарига кирдик. Шунда у кишининг ўнг оёғига ўраб олган қалин жигарранг жун рўмолга кўзим тушди. Авваллари ҳам кўрганман. Иссиқ тутиш учунми, шундай қилиб олардилар. Аммо ҳозир бир оз қийналиб қадам босаётганликларидан яна кўнглим ғаш тортди. Негадир шу топда, кузда Дўрмондан қайтатуриб, машина газини оёқлари билан қаттиқ босиб, Кибриё опага ҳазил аралаш: «Қаранг, бинойидек! Ҳали хизмат қилади шекилли!» деганлари эсимга тушиб кетди...

— Яхши келдингиз, — деди Абдулла ака устига оппоқ жилдли кўрпа тўшалган диван-каравотга омонатгина ўтираркан, — опангиз касалхонага тушиб қолди. Кампирни ҳам мазаси қочган шекилли, дараги йўқ. Тушликни бирга қиламиз.

Чой дамлаб каравотга шундоқ рўбарў қилиб қўйилган столга дастурхон ёзарканман, бир даста газета-журналлар орасида турган қора муқовали адиб «Танланган асарлар»нинг биринчи жилдига кўзим тушди. Аста қўлимга олдим.

Одатда бундай тўёна мажмуалар юбилейдан сал аввалроқ босиларди. Аммо Абдулла аканинг олтмиш йиллиги алақачон нишонланган бўлса-да, ҳали «Асарлар»дан дарак йўқ эди. Бир-икки бор қачон чиқади деб сўраганимда «таҳрирчилар» дурбин қўйиб ҳижжалашаётганлигини айтиб, «чиқмай қайга борарди, бир кунмас бир кун чиқади-да» дегандилар хотиржамлик билан.

Мана, ниҳоят китобнинг биринчи томи босилибди. Лекин унинг салмоғидан ҳафсалам пир бўлди: ҳар жилдини кўтарганда кафт тўлиб турадиган, «семиз» бўлиб чиқишини кутгандим.

— Ана, ниҳоят босишибди ҳам, — деди Абдулла ака менга мамнун жилмайиб. — Энди бу қолганларининг қулоғидан тортиб чиқарса ажаб эмас. Қалай, рафтори дурусти?

— Ҳа, яхшику-я, — дедим, сўнгра норози оҳангда қўшиб қўйдим, — формати кичикроқ! Мен эса қалин бўлиб чиқади деб ўйлагандим!

— Қозонда бори шу-да! Семизликни қўй кўтаради. Уқувчига китобнинг «ориғи» маъқул.

Уша куни алламаҳалгача Абдулла ака олдида қолиб кетдим. Тагор ижоди, унинг ўтқир социал публицистикаси ҳақида гурунглашиб ўтирдик.

Кейин, ҳиндий тилига таржима қилиниб «Совет Шарқи ёзувчиларининг турфа ҳикоялари» китобидан ўрин олган адибнинг машҳур «Кўр кўзнинг очилиши» асарини ўзбекча шарҳ билан ўқиб бергандим, у киши таажжуб дегандай жилмайди:

— Қаранг: «шояд», «зиёда», «вафодор» «мададкор», «дўзах-жаннат», «дўст-душман», «ғайир одами шайтон», «жаллод» ахир бу сўзларнинг ҳаммаси ўзимизга тушунарли-ку! Ҳа, Мирзо Бобурнинг қони бор-да! Ажаб, «гаддор» уларда ҳам «гаддор» экан! — Абдулла ака халёлга ботгандай, девордаги Рабиндранат Тагор суратига тикилиб қолди. («Сажда» деб номланган бу суратни устоз юбилеи муносабати билан чизиб, унга тақдим этгандим. У меҳмонхонанинг шундоқ рўпара жойига илиб қўйилганди.)

Разм солиб билдимки, Абдулла аканинг қошлари чимирилган, юзидаги одатий хотиржамлик ўрнини шиддат, шу билан андак ташвиш аломати эгаллаганди. Мен у кишининг бундай «ҳаяжонли» қиёфасини биринчи кўришим. Беихтиёр қилқаламни қўлимга олдим...

Устоз шу алфозда ўзини қанча дақиқа ушлаб турди, аниқ билмайман. Лекин унинг қиёфасидаги «чизгилар»ни имкониятим даражасида қоғоз юзига тушириб улгургандим.

— Илҳом кеп қопти-ку! — Бир пайт Абдулла ака чиройли жилмайиб мен томон ўгирилди. Ҳали селгиб улгурмаган қораламани кўрсатдим. Суратни аввал кўзига яқинроқ олиб кўрди, сўнг нарироқдаги чойнак қорнига тираб қўйиб, узоқ тикилди.

Шу дақиқаларда портрет расмлар устаси Абдулҳақ аканинг қачонлардир «Қаҳҳор тасвирий санъатни жуда яхши тушунади. Унинг портретини «шунчаки ишлаш амри маҳол. Расмини тугатгунча роса қийналдим», деб айтган гаплари қулоғим остида қайта жаранглаб кетгандай бўлди. «Мана шу Сиз бўласиз» дегандай, ҳилвираган қоғоздаги қора-қура суратни пеш қилганимдан ичимда афсусланиб тургандим, Абдулла ака нигоҳини менга қадади:

— Бу суратга Чингиз Аҳмаров қандай баҳо қўяди билмайман-у, менга қолса дуруст. Бироқ қиёфамдаги қора бўёқлар кўпайиб кетмаганмикан?

Бу гаплардан «асарим»га хайрихоҳлик аломатини сезгач, ўзимни бардамроқ тутдим. Ундаги «маъни»ни устозга хос ҳозиржавоблик билан баён этдим:

— Йўқ, кўпайиб кетмаган. Юзингиз ёруғ, Абдулла ака.

У кишидан садо чиқмади.

Оёқлари толиқди чоғи, кўрпа орасига узатиб, баланд ёстиққа ёнбошлади. Билинар-билинемас қилиб:

— Бу бизнинг охириги сурат бўлади шекилли, — деб қўйди.

Худди шу пайт эшик очилиб, коридорда оёқ товушлари эшитилди. Ичкарига ёзувчи Учқун Назаров, у кишининг рафиқаси Дилбар опалар кириб келишди. Хона ичи чарақлаб кетгандай бўлди.

Бир лаҳзада Дилбар опа ўзига хос чаққонлик билан ҳаммаёқни саранжом-саришта қилди. Қайтадан дастурхон ёзиб, ўртага гулдон қўйди. Унда барқ уриб турган янги узилган турфа гуллар хона ичига тароватли баҳор нафасини уфуриб юборгандай бўлди. Устоз Дилбар опага бир кўз ташлаб олди-да, Учқун акага қараб деди:

— Ана, аёл барибир аёл-да! Буларсиз бизнинг аҳволимизга маймунлар йиғлаши аниқ!

Гапнинг якуни менга тегишли бўлди:

— Қиссангиздаги Наргизани сал-пал қиртишлаб, уни анча-мунча гуноҳдан соқит этиб, тўғри қилган эканмиз!

Ўртада кулги кўтарилди.

Абдулла ака жуда камдан-кам куларди. Кулганда ҳам сипо, юзларидан нур ёғилиб куларди. Мана шу беғубор кулгини суратга тушириб олишни кўпдан бери орзу қилиб юрардим. Бироқ улгуролмадим. Устознинг «сўнги сурат»игина менга эсдалик бўлиб қолди. Бу сурат мен учун жуда қимматли. Уни асраб-аввайлаб, хонам тўрига илиб қўйганман.

МУНДАРИЖА

- * Инсофга даъват 3
Эркин Воҳидов

Қисса

- * Шаҳар тегирмони 5

Публицистика

- * Бўстонлиқни ҳутқаринг. *Публицистик қисса* 48
* Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик 128
* Яхшидан боғ 147
* Раддия 158
* Ҳушёр бўлинг, ваҳима ёки мажлисдан кейинги сўз 181
* Ҳамкорликми ёки рақобат? 190
* Чўртанбалиқ, қисқичбақа ва оққуш ҳақида эртак 196
* Латифобод боғлари 204
* Шамолни ков-ков қялаётганлар ким? 210
* Ҳайбаракаллагилар 215

Мушоҳада

- * Боғларга файз қайтадим 226
* Ҳамон шаҳар ўртасида бир туп оқ ўрик 246

Ҳикоялар

- * Эҳ, одамлар 254
* Лафз 265
Устознинг сўнги сурати 275

* © Дадахон Нурий, 1990 й.

Литературно-художественное издание

Дадахон Нурий

ГОРОДСКАЯ МЕЛЬНИЦА

Повесть, публицистика
и рассказы

Художник **А. Гулямов**

Ташкент, Издательство литературы и искусства
им. Гафура Гуляма

На узбекском языке

Адабий-бадий нашр

Дадахон Нурий

ШАҲАР ТЕГИРМОНИ

Повесть, ҳикоялар
ва публицистика

Редактор **М. Аҳмедова**

Расмлар редактори **А. Мамажонов**

Техник редактор **Р. Раҳматуллина**

Корректор **М. Абдусаломова**

ИБ № 4444

Босмахонага берилди 19.07.89. Босишга рухсат этилди 22.02.90. Р-09010. Формати 84×108¹/32. Босмахона қоғози № 2. Балтика гарнитураси. Юқори босма. Шартли босма л. 15,12+0,10 вкл. Шартли кр.-оттиск 15,54. Нашр л. 16,6+0,04 вкл. Тиражи 60000. Заказ № 1252. Бақоси 1 с. 20 т. Шартнома № 197-86.

Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Узбекистон ССР Матбуот Давлат комитети «Матбуот» Матбаа ишлаб чиқариш бирлашмасининг 2-босмахонаси, Янгийўл, Самарқанд кўчаси, 44.